

Katarína Pekařová

**Prírodovedné a lekárske spolky
na území Slovenska
(1850-1918)
so zvláštnym zreteľom
na zdravotnícko-medicínsku tematiku a biologické vedy
v ich publikačných aktivitách**

Univerzitná knižnica v Bratislave

2010

Odborný garant: RNDr. Miroslav Morovics, CSc. (Historický ústav SAV, Bratislava)

Recenzenti:

RNDr. Ivan Hrabovec, CSc. (Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky SAV)

MUDr. László Kiss, CSc. (Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky SAV)

Doc. PhDr. Augustín Mat'ovčík, DrSc. (Slovenská národná knižnica, Martin)

© Katarína Pekařová, 2010

ISBN 978-80-89303-25-0

EAN 9788089303250

OBSAH

PREDHOVOR.....	9
ÚVOD	11
1 SPOLOČENSKÉ POMERY V UHORSKU V ROKOCH 1850 – 1918	15
2 VZNIK LEKÁRSKÝCH A PRÍRODOVEDNÝCH SPOLKOV VO SVETE A V UHORSKU.....	19
3 REGIONÁLNE VEDECKÉ SPOLKY NA ÚZEMÍ SLOVENSKA.....	29
3.1 BRATISLAVSKÝ LEKÁRSKY A PRÍRODOVEDNÝ SPOLOK	29
3.1.1 <i>Založenie a hlavné ciele spolku .....</i>	<i>30</i>
3.1.2 <i>Členská základňa spolku .....</i>	<i>31</i>
3.1.3 <i>Činnosť spolku .....</i>	<i>35</i>
3.1.4 <i>Významnejšie osobnosti spolku .....</i>	<i>40</i>
3.2 SPIŠSKÝ LEKÁRSKO-LEKÁRNICKÝ SPOLOK.....	42
3.2.1 <i>Založenie a hlavné ciele .....</i>	<i>42</i>
3.2.2 <i>Členská základňa .....</i>	<i>42</i>
3.2.3 <i>Činnosť spolku .....</i>	<i>43</i>
3.2.4 <i>Významnejšie osobnosti spolku .....</i>	<i>46</i>
3.3 LEKÁRSKO-LEKÁRNICKÝ SPOLOK GEMERSKEJ ŽUPY	48
3.3.1 <i>Založenie a hlavné ciele .....</i>	<i>48</i>
3.3.2 <i>Členská základňa spolku .....</i>	<i>48</i>
3.3.3 <i>Činnosť spolku .....</i>	<i>49</i>
3.3.4 <i>Významnejšie osobnosti spolku .....</i>	<i>51</i>
3.4 LEKÁRSKO-LEKÁRNICKÝ SPOLOK ZEMPLÍNSKEJ ŽUPY	53
3.4.1 <i>Založenie a hlavné ciele spolku .....</i>	<i>53</i>
3.4.2 <i>Členská základňa spolku .....</i>	<i>54</i>
3.4.3 <i>Činnosť spolku .....</i>	<i>55</i>
3.4.4 <i>Významnejšie osobnosti spolku .....</i>	<i>58</i>
3.5 BANSKOŠTIAVNICKÝ LEKÁRSKY A PRÍRODOVEDNÝ SPOLOK.....	60
3.5.1 <i>Založenie a hlavné ciele spolku .....</i>	<i>60</i>
3.5.2 <i>Členská základňa spolku .....</i>	<i>61</i>
3.5.3 <i>Činnosť spolku .....</i>	<i>62</i>
3.5.4 <i>Významnejšie osobnosti spolku .....</i>	<i>66</i>
3.6 PRÍRODOVEDNÝ SPOLOK ŽUPY TRENČIANSKEJ	67
3.6.1 <i>Založenie a ciele .....</i>	<i>67</i>
3.6.2 <i>Členská základňa .....</i>	<i>68</i>
3.6.3 <i>Činnosť spolku .....</i>	<i>69</i>
3.6.4 <i>Významnejšie osobnosti .....</i>	<i>73</i>
3.7 LEKÁRSKO-LEKÁRNICKÝ A PRÍRODOVEDNÝ SPOLOK NITRIANSKEJ ŽUPY	74
3.7.1 <i>Založenie a ciele spolku.....</i>	<i>74</i>
3.7.2 <i>Členská základňa spolku .....</i>	<i>75</i>
3.7.3 <i>Činnosť spolku .....</i>	<i>76</i>

3.7.4	<i>Významnejšie osobnosti spolku</i>	78
3.8	UHORSKÝ KARPATSKÝ SPOLOK	80
3.8.1	<i>Založenie spolku a hlavné ciele</i>	81
3.8.2	<i>Členská základňa spolku</i>	82
3.8.3	<i>Činnosť spolku</i>	83
3.8.4	<i>Významnejší členovia spolku</i>	90
3.9	ZHRNUTIE	92
4	MEDICÍNA V PUBLIKAČNÝCH AKTIVITÁCH LEKÁRSKYCH A PRÍRODOVEDNÝCH SPOLKOV	95
4.1	ROZVOJ MEDICÍNY A ZDRAVOTNÍCTVA V 19. STOROČÍ AKO PODNET PRE ČINNOSŤ LEKÁRSKYCH SPOLKOV	95
4.2	MEDICÍNSKA A ZDRAVOTNÍCKA TEMATIKA V REGIONÁLNYCH VEDECKÝCH SPOLKOV NA DNEŠNOM ÚZEMÍ SLOVENSKA	97
4.3	CHIRURGICKÉ ODBORY	102
4.3.1	<i>Traumatológia</i>	103
4.3.2	<i>Všeobecná chirurgia</i>	105
4.3.3	<i>Plastická chirurgia</i>	109
4.3.4	<i>Urológia</i>	110
4.4	ANESTEZIOLÓGIA	111
4.5	INFEKČNÉ OCHORENIA	114
4.5.1	<i>Cholera</i>	115
4.5.2	<i>Mor</i>	115
4.5.3	<i>Diftéria</i>	115
4.5.4	<i>Tuberkulóza</i>	117
4.5.5	<i>Týfus</i>	125
4.5.6	<i>Trachóm</i>	125
4.6	GYNEKOLÓGIA A PÔRODNÍCTVO	130
4.7	PSYCHIATRIA	133
4.8	PATOLÓGIA, SÚDNE LEKÁRSTVO A SÚDNA PSYCHIATRIA	136
4.9	OFTALMOLÓGIA	141
4.10	RÖNTGENOLÓGIA	144
4.11	STOMATOLÓGIA	148
4.12	DERMATOVENEROLÓGIA	150
4.13	OCHORENIA NÁDOROVÉ	153
4.14	ZÁPÁL PĽÚC	157
4.15	ENDOKRINOLÓGIA	159
4.16	SRDCOVO-CIEVNE OCHORENIA	161
4.17	OTOLARYNGOLÓGIA	163
4.18	ZHRNUTIE	164
5	BALNEOGRAFIA V PUBLIKAČNÝCH AKTIVITÁCH LEKÁRSKYCH A PRÍRODOVEDNÝCH SPOLKOV	166
5.1	KÚPELE A KÚPELNÍCTVO V EURÓPE A V UHORSKU	166
5.2	MINERÁLNE PRAMENE A KÚPELE V ROČENKÁCH PRÍRODOVEDNÝCH A LEKÁRSKYCH SPOLKOV	169
5.3	ZHRNUTIE	180

6	VEREJNÉ ZDRAVOTNÍCTVO V PUBLIKAČNÝCH AKTIVITÁCH REGIONÁLNYCH VEDECKÝCH SPOLKOV.....	181
6.1	VEREJNÉ ZDRAVOTNÍCTVO V EURÓPE A UHORSKU V DRUHEJ POLOVICI 19. STOROČIA	181
6.2	VEREJNÉ ZDRAVOTNÍCTVO NA STRÁNKACH SPOLKOVÝCH ROČENIEK	183
6.2.1	<i>Správy o zdravotnom stave obyvateľstva.....</i>	<i>186</i>
6.2.2	<i>Zdravý životný štýl a hygiena .....</i>	<i>189</i>
6.2.3	<i>Zdravotnícke zariadenia a organizácie .....</i>	<i>190</i>
6.2.4	<i>Nemocenské poistenie.....</i>	<i>193</i>
6.2.5	<i>Vzdelávanie lekárov.....</i>	<i>194</i>
6.3	ZHRNUTIE	196
7	BIOLOGICKÉ VEDY V OPTIKE ROČENIEK PRÍRODOVEDNÝCH A LEKÁRSKYCH SPOLKOV	198
7.1	ROZVOJ BIOLOGICKÝCH VIED VŠEOBECNE	198
7.2	BIOLOGICKÉ VEDY V ROČENKÁCH V REGIONÁLNYCH SPOLKOV	201
7.2.1	<i>Zhrnutie.....</i>	<i>205</i>
7.3	BOTANIKA.....	206
7.3.1	<i>Floristika a taxonómia.....</i>	<i>208</i>
7.3.2	<i>Fytogeografia a ekológia rastlín .....</i>	<i>220</i>
7.3.3	<i>Anatómia, morfológia, fyziológia, patológia rastlín .....</i>	<i>226</i>
7.3.4	<i>Flóra a kultúrna história, etnobotanika .....</i>	<i>228</i>
7.3.5	<i>Botanická literatúra - recenzie, bibliografie, pramenné materiály.....</i>	<i>230</i>
7.3.6	<i>Zhrnutie.....</i>	<i>234</i>
7.4	ZOOLÓGIA.....	235
7.4.1	<i>Faunistika a taxonómia .....</i>	<i>237</i>
7.4.2	<i>Morfológia a fyziológia .....</i>	<i>253</i>
7.4.3	<i>Zoogeografia a ekológia.....</i>	<i>255</i>
7.4.4	<i>Zberateľstvo, zberateľské metódy.....</i>	<i>263</i>
7.4.5	<i>Odbory súvisiace so zoológiou.....</i>	<i>264</i>
7.4.5.1	<i> Poľovníctvo .....</i>	<i>264</i>
7.4.5.2	<i> Rybárstvo .....</i>	<i>265</i>
7.4.5.3	<i> Včelárstvo.....</i>	<i>267</i>
7.4.6	<i>Zhrnutie.....</i>	<i>267</i>
	ZÁVER.....	269
	ZOZNAM PRAMEŇOV A POUŽITEJ LITERATÚRY	278
	MENNÝ REGISTER.....	314
	RESUMÉ.....	320

ZOZNAM GRAFOV A TABULIEK

Grafy

Graf 1 Tematika príspevkov Bratislavského prírodovedného a lekárskeho spolku	39
Graf 2 Tematika prednášok Banskoštiavnického lekárskeho a prírodovedného spolku	63
Graf 3 Tematika článkov v Prírodovedného spolku župy Trenčianskej	72
Graf 4 Tematika článkov v spolkovej ročenke Lekársko-lekárnického spolku Nitrianskej župy	78
Graf 5 Orientačný súhrnný prehľad tématických aktivít regionálnych spolkov	94
Graf 6 Tematika zdravotníctva a medicíny v prírodovedných a lekárskejších spolkoch	98
Graf 7 Medicínska tematika v spolkoch podľa jednotlivých odborov (orientačná štatistika počtu príspevkov)	101
Graf 8 Záujem lekárskejších a prírodovedných spolkov o kúpele a minerálne pramene (vyjadrený pomerom počtu príspevkov)	169
Graf 9 Počet opisovaných kúpeľných lokalít a minerálnych prameňov v samostatných príspevkoch	170
Graf 10 Verejné zdravotníctvo v spolkových ročenkách (celkový počet samostatných príspevkov)	186
Graf 11 Porovnanie podielu jednotlivých biologických disciplín v ročenkách regionálnych spolkov (orientačná štatistika)	201
Graf 12 Botanická tematika v prírodovedných spolkoch (podľa počtu príspevkov)	208
Graf 13 Tematika zoológie v spolkoch (orientačná štatistika podľa počtu príspevkov)	236

Tabuľky

Tab. 1 Počet „mimobratislavských“ členov Bratislavského prírodovedného spolku	33
Tab. 2 Počet vojenských lekárov v členskej základni Bratislavského prírodovedného spolku	34
Tab. 3 Počet lekárov krajskej nemocnice v členskej základni Bratislavského prírodovedného spolku	35
Tab. 4 Vývoj členskej základne Spišského lekárskeho-lekárnického spolku	43
Tab. 5 Vývoj členskej základne Lekársko-lekárnického spolku Gemerskej župy	49
Tab. 6 Vývoj členskej základne Lekársko-lekárnického spolku Zemplínskej župy	54
Tab. 7 Vývoj členskej základne Banskoštiavnického lekárskeho a prírodovedného spolku	61
Tab. 8 Vývoj členskej základne Prírodovedného spolku Trenčianskej župy	68
Tab. 9 Vývoj členskej základne Lekársko-lekárnického a prírodovedného spolku Nitrianskej župy	75
Tab. 10 Vývoj členskej základne Uhorského karpatského spolku	83
Tab. 11 Samostatné príspevky o jednotlivých kúpeľoch	172

ZOZNAM OBRÁZKOV

obr.č. 1 Obálka Ročenky Bratislavského prírodovedného spolku (1857)	38
obr.č. 2 Obálka Ročenky Spišského lekársko-lekárnického spolku (za r. 1899).....	45
obr.č. 3 Titulný list Ročenky Lekársko-lekárnického spolku Gemerskej župy (r. 1888)	50
obr.č. 4 Zborník populárnych prednášok Lekársko-lekárnického spolku Zemplínskej župy (1889)	57
obr.č. 5 Titulný list Ročenky Banskoštiavnického lekárskeho a prírodovedného spolku (r. 1880).....	63
obr.č. 6 Obálka Ročenky Prírodovedného spolku župy Trenčianskej (r. 1892/93)..	70
obr.č. 7 Titulný list Ročenky Lekársko-lekárnického a prírodovedného spolku Nitrianskej župy (1895)	77
obr.č. 8 Titulný list Ročenky Uhorského karpatského spolku (1874)	86
obr.č. 9 Ilustrácia príspevku F. Gabriela o zriedkavom prípade hernie (1898)	107
obr.č. 10 Mapa rozšírenia trachómu v Trenčianskej župe r. 1891, ilustruje príspevok K. Brančíka	127
obr.č. 11 Ilustrácia príspevku M. Freunda o zriedkavom patologickom prípade novorodenca (1881)	133
obr.č. 12 Röntgenové snímky - ilustrácia z príspevku V. Alexandra (1899).....	146
obr.č. 13 Röntgenová snímka ruky zasiahnutej výstrelom z brokovnice (z príspevku V. Alexandra 1900).....	147
obr.č. 14 Komplikovaná zlomenina na snímke z príspevku V. Alexandra o diagnostikovaní röntgenovými lúčmi (1912)	148
obr.č. 15 Ilustrácia príspevku A. Fridricha o neurofibróze (1891/92).....	157
obr.č. 16 Ilustrácia príspevku A. Sztahovszkého o Mackenzieho polygrafe (1912)	163
obr.č. 17 Plán nemocnice v Topoľčanoch, z príspevku A. Fridricha (1895).....	192
obr.č. 18 Ilustrácie mikroskopických výskumov E. Kolaczeka (1857)	202
obr.č. 19 Ilustrácia príspevku A. Petrogalliho o baktériách (1888/89).....	203
obr.č. 20 Ilustrácie Pantočkovej práce o baciláriách (1907)	217
obr.č. 21 Ilustrácie Pantočkovej práce o baciláriách (1907)	218
obr.č. 22 Holubyho kresba <i>Rubus microsetus</i> Borbás (1892/93)	219
obr.č. 23 Ilustrácia Kolaczekovho príspevku o rozmnožovaní rias (1859)	226
obr.č. 24 Ilustrácia príspevku A. Langeru o vírnikoch v okolí Bratislavy (1907) ..	238
obr.č. 25 Rozšírenie druhu <i>Clausilia dubia</i> Drp. v Trenčianskej župe (K. Brančík, 1887)	244
obr.č. 26 Ilustrácia Brančíkovho súpisu malakofauny v Bosne a Hercegovine (1896/97).....	249
obr.č. 27 Brančíkove ilustrácie malakofauny ostrova Nosy Be (1890/91).....	250
obr.č. 28 Brančíkove ilustrácie malakofauny ostrova Papua (1894/95)	251
obr.č. 29 Brančíkove ilustrácie z článkov o africkej faune (1892/93)	252
obr.č. 30 Brančíkove ilustrácie z článkov o africkej faune (1892/93)	253
obr.č. 31 Zoofenologické pozorovania J. Böckha (1862)	255

ZOZNAM POUŽITÝCH SKRATIEK

V poznámkovom aparáte pod čiarou a v záverečnom Zozname prameňov a použitej literatúry sme použili nasledovné skratky jednotlivých zdrojových dokumentov:

A Gömörmegyei ... Évkönyve

A GÖMÖRMEGYEI ORVOS-GYÓGYSZERÉSZ EGYLET ÉVKÖNYVE

- Od 1896 A Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület Évkönyve
- Od 1898 A Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület és a Gömörmegyei Orvos-Szövetség Évkönyve

MKEÉ

A MAGYARORSZÁGI KÁRPÁTEGYLET ÉVKÖNYVE = JAHRBUCH DES UNGARISCHEN KARPATHEN-VEREINS

- Od 1881 A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve = Jahrbuch Des Ungarischen Karpathen-Vereins

A Nyittravármegyei ... Évkönyve

A NYITRAVÁRMEGYEI ORVOS-GYÓGYSZERÉSZI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYESÜLET ÉVKÖNYVE

A Selmeczi ... Évkönyve

JEGYZŐKÖNYV A SELMECZBÁNYAI GYÓGYÁSZATI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLETNEK KÖZGYÜLÉSÉRŐL

- Od 1880 Jegyzőkönyv A Selmeczi Gyógyászati És Természettudományi Egyletnek Közgyűléséről
- Od 1886 A Selmeczi Gyógyászati és Természettudományi Egyesület Évi Jelentése
- Od 1896 A Selmeczi Gyógyászati és Természettudományi Egyesület Évkönyve
- Od 1897 A Selmeczbányai Gyógyászati és Természettudományi Egyesület Évkönyve

A Szepesi ... Évkönyve

A SZEPESI ORVOS-GYÓGYSZERÉSZ EGYLET ÉVKÖNYVE

- Od 1903 A Szepesi Orvos-Gyógyszerész Egyesület Évkönyve

A Trencsénmegyei ... Évkönyve

A TRENCSÉN MEGYEI TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET ÉVKÖNYVE = Jahresheft des Naturwissenschaftlichen Vereins des Trencsiner Komitates

- Od 1887 A Trencsén Vármegyei Természettudományi Egylet Évkönyve = Jahresheft des Naturwissenschaftlichen Vereins des Trencsiner Komitates

Verhandlungen ... Presburg

VERHANDLUNGEN DES VEREINS FÜR NATURKUNDE ZU PRESBURG

- Od 1862 Correspondenzblatt des Vereins für Naturkunde zu Presburg
- Od 1864 Verhandlungen des Vereins für Naturkunde zu Presburg
- Od 1869 Verhandlungen des Vereins für Natur- und Heilkunde zu Presburg
- Od 1875-80 A Pozsonyi Természettudományi és Orvosi Egylet Közleményei = Verhandlungen des Vereins für Natur- und Heilkunde zu Presburg
- Od 1887-91 A Pozsonyi Természettudományi és Orvosi Egylet Közleményei = Verhandlungen des Vereins für Natur- und Heilkunde zu Presburg
- Od 1892-93 A Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület Közleményei = Verhandlungen des Vereins für Heil- und Naturkunde zu Presburg

PREDHOVOR

Regionálne prírodovedné a lekárske spolky patria k mimoriadne dôležitým inštitucionálnym prvkom vo vývoji vedy na Slovensku – vo vtedajšom Hornom Uhorsku – v druhej polovici 19. a v prvých decéniach 20. storočia. V mnohých smeroch dopĺňali a neraz doslova nahrádzali činnosť ústredných vedeckých inštitúcií budovaných najmä vo vedeckých centrách v Budapešti alebo vo Viedni. Čo je pozoruhodné, regionálne spolky dokázali s týmito centrami efektívne komunikovať, čo bolo prospešné obojstranne, lebo okrem toho, že prinášali aktuálny stav vedy do regiónov, často sa stali aktívnymi účastníkmi široko koncipovaných výskumných programov krajinských inštitúcií. Spolky veľmi účinne dokázali upriamiť pozornosť príslušníkov inteligencie na poslanie vedy a techniky v spoločnosti, systematicky prinášali informácie o nových výsledkoch veľmi širokého diapazónu vedeckých disciplín i techniky, čím markantne zasiahli aj do spoločenského ocenenia týchto fenoménov a charakteru vzdelanosti i širšie chápanej kultúry. V tejto pozícii výrazne ovplyvnili aj samotné vývojové trendy vedy v Uhorsku – i osobitne v regiónoch Slovenska – a stali sa dôležitými piliermi jej celokrajinského vývoja.

Téma regionálnych vedeckých spolkov (adekvátne ich významu) je prítomná v slovenskej historiografii už od druhej polovice 50. rokov 20. storočia. Priekopníčka dejín medicíny na Slovensku, Mária Bokesová-Uherová jednu zo svojich prvých prác už v roku 1958 venovala Bratislavskému lekársko-prírodovednému spolku a jej rozsiahla štúdia sa stala modelom aj pre ďalších odborníkov – napríklad pre práce Ivana Hrabovca so zameraním na spolky v Trenčíne a Nitre, pre Ivana Herčka, ktorý spracovával dejiny príbuzného spolku v Banskej Štiavnici, v detailoch aj pre rad iných autorov. Špecifický, vo väčšej miere na turistické poznávanie orientovaný Uhorský karpatský spolok sa stal predmetom tvorby autorskej dvojice Ivan Houdek a Ivan Bohuš. Prínos hnutia putovných zhromaždení uhorských lekárov a „prírodospytco“, osobitne hornouhorské zasadnutia ako aj lekárske osobnosti tohto regiónu so vzťahmi k vedeckým spolkom analyzuje vo viacerých svojich prácach László Kiss. Bolo prirodzené, že výročia niektorých spolkov ako aj ich význačné osobnosti motivovali k vydávaniu ďalších jubilejných zborníkov a iných publikácií. Napriek tejto relatívne bohatej spisbe nemôžeme považovať problematiku regionálnych prírodovedných a lekárskeho (lekárnických) spolkov za vyčerpanú, takto orientovaný výskum za uzavretý. Niektoré spolky – menšie, alebo tie viac periférne – zostali na okraji záujmu bádateľov, napríklad zemplínsky, tekovský, ale

prekvapivo aj publikačne celkom aktívny gemerský spolok. Navyše pri bližšom pohľade na doterajšie súvisiace tituly zisťujeme, že aj v prípade tých známejších spolkov (Bratislava, Trenčín, Nitra, ...) bola ich problematika spracovaná často len na úrovni základného mapovania a neraz chýba detailnejší rozbor príspevkov, prednáškových a publikačných aktivít zasadený do dobových i celouhorských súvislostí. Takýto detailnejší pohľad neumožňoval vo väčšine prípadov ani rozsah súvisiacich publikácií a celkom prirodzene ani daný stav výskumu.

Práve v tomto smere vstupuje obohacujúco do skúmania danej problematiky predkladaná monografia Kataríny Pekařovej. Je výsledkom niekoľkoročného výskumného úsilia autorky o systematické spracovanie publikačných aktivít regionálnych prírodovedných a lekárskeých spolkov na Slovensku. Autorka v svojej monografii nadväzuje na spomenuté práce o problematike spolkov, ale som presvedčený, že sa jej podarilo významne prehĺbiť poznanie prezentačných aktivít spolkov vďaka snahe o hodnotenie odborného prínosu jednotlivých spolkových publikácií, ako aj vďaka úsiliu o skúmanie celouhorských kultúrno-historických, ale aj odborných vývojových súvislostí. Práca mapuje oblasť medicíny a zdravotníctva, resp. problematiku biologických vied v rámci spolkových aktivít, čiže práve tie disciplíny, ktorých výskum a prezentácia boli na pôde skúmaných spolkov ťažiskové. Nemožno nespomenúť v tejto súvislosti výskumný projekt *Bibliografie almanachov, ročeniek a zborníkov na území Slovenska v rokoch 1701-1918*, ktorý je realizovaný v Kabinete retrospektívnej bibliografie Univerzitetnej knižnice v Bratislave. Projekt sa stal jedným z východísk a motívov napísania tejto práce, zároveň však prináša viaceré ďalšie výsledky zaujímavé z pohľadu dejín vied a techniky. Patrí k nim napr. elektronická databáza prameňov, ktorá po dobudovaní by mohla byť veľmi užitočná z pohľadu ďalšieho skúmania problematiky vedeckých spolkov, ale aj celého radu iných otázok či problémových okruhov.

Monografia Kataríny Pekařovej, prehľbujúca a rozširujúca poznanie regionálnych vedeckých spolkov skúma jeden z najdôležitejších fenoménov vývoja vedy na Slovensku v 19. storočí a môže byť inšpirujúca a nápomocná aj z hľadiska pokračovania takto orientovaných historických výskumov. Autorke na tomto mieste treba vysloviť poďakovanie za jej prínosnú prácu obohacujúcu našu historiografiu v oblasti dejín vied a techniky. Poďakovanie patrí aj Univerzitetnej knižnici v Bratislave, ktorá umožnila vydanie tohto diela, ktoré rád odporúčam do pozornosti čitateľov – či už z radov odborníkov alebo vôbec záujemcov o naše vedeckotechnické tradície.

Miroslav Tibor Morovics

ÚVOD

V druhej polovici 19. storočia sa v Uhorsku, a v rámci neho i na území dnešného Slovenska, ako sprievodný jav postupujúcej priemyselnej revolúcie výrazne zvýšil celospoločenský záujem o prírodné vedy, medicínu a techniku. Vedecké bádanie, technický a technologický výskum získavali čoraz väčšiu spoločenskú podporu a uznanie, ale aj širšie inštitucionálne zázemie. Zmeny vo vzdelávacom systéme vyvolávané stúpajúcou potrebou kvalifikovaných odborníkov pre rozvíjajúce sa poľnohospodárstvo, priemysel, štátny aparát i školstvo samé boli prospešné aj pre rozvoj vedy a výskumu. Oblasť vedy a výskumu tiež vytvárala personálne nároky na školskú prípravu, zároveň vplývala na obsahové zameranie vzdelávania a súčasne formovala postoje spoločnosti k vede, v neposlednom rade k dynamicky sa rozvíjajúcim disciplínam matematicko-fyzikálnych, prírodných a technických vied, k medicíne a technickému pokroku.

V tomto období sa umocnil záujem krajinských vedeckých inštitúcií o systematický prírodovedný výskum krajiny, zároveň vznikol celý rad regionálnych prírodovedných a lekárskech, prípadne lekárnických spolkov, viaceré z nich práve na Slovensku. Regionálne prírodovedné, lekárske a lekárnické spolky konštituované v druhej polovici 19. storočia na dnešnom území Slovenska aj v celouhorských súvislostiach patrili k najprogressívnejším a najvýznamnejším inštitúciám z hľadiska vývoja prírodných vied, medicíny a zdravotníctva. Tieto regionálne vedecké spolky sa aktívne zapojili do prírodovedného poznávania jednotlivých regiónov, vyvíjali mimoriadne čulú vedecko-popularizačnú a osvetovú činnosť v oblasti vedy, techniky a zdravotníctva, zároveň uspokojovali dopyt po odbornej komunikácii a profesionálnom združovaní lekárov a lekárníkov, učiteľov a ďalších odborníkov. Počet týchto spolkov sa zvýšil najmä po páde Bachovho absolutizmu, po uvoľnení zákona o spolkoch. Komunikačnou rečou väčšiny spolkov bola nemčina a maďarčina – po roku 1867 maďarčina už výrazne prevládala, a prevažne v týchto jazykoch vychádzali aj spolkové ročenky a ďalšie publikácie. Prednášky a najmä tlačou vydané príspevky pochádzajúce z aktivít regionálnych vedeckých spolkov považujeme za vzácny príspevok k poznávaniu prírodných pomerov, k šíreniu vedeckých poznatkov,

k popularizácii technických noviniek a k zlepšeniu zdravotného stavu obyvateľstva v Uhorsku, ale aj osobitne na území dnešného Slovenska. Na výsledky týchto spolkov nadviazala aj slovenská národná veda, po roku 1918 už voľnejšie sa rozvíjajúca v rámci novovzniknutého Československa.

Úloha regionálnych spolkov pri formovaní vedeckého života regiónov a krajiny, ich prednášková a publikačná činnosť síce už boli v slovenskej i maďarskej odbornej literatúre skúmané a hodnotené, ale pri rozmanitosti aktivít týchto spolkov a vzhľadom na ich dôležitú pozíciu vo vývoji vedy môžeme doterajšie výsledky považovať len za parciálne, neúplné. Táto skutočnosť bola hlavnou odbornou motiváciou a východiskom napísania tejto práce.

Monografia *Prírodovedné a lekárske spolky na území Slovenska (1850-1918)* vznikla ako dizertačná práca „Publikačné aktivity prírodovedných a lekárskejších spolkov na území Slovenska“ a bola obhájená v *Historickom ústave Slovenskej akadémie vied v Bratislave*. Myšlienka súhrnného historiografického a bibliografického spracovania publikačných aktivít prírodovedných a lekárskejších spolkov pôsobiacich na území dnešného Slovenska vznikla v súvislosti s projektom rozpracovanej *Bibliografie almanachov, ročeniek a zborníkov na území Slovenska v rokoch 1701-1918*, ktorá je jednou z úloh *Kabinetu retrospektívnej bibliografie v Univerzitetnej knižnici v Bratislave*. V súbore registrovaných titulov predstavuje vydavateľská činnosť regionálnych vedeckých spolkov relatívne ucelenú zložku, ktorá reprezentuje počiatky periodicky vydávanej vedeckej literatúry na území dnešného Slovenska v druhej polovici 19. storočia. V pripravovanej článkovej bibliografii by publikačné aktivity členov prírodovedeckých a lekárskejších (lekárnických) spolkov mali predstavovať približne štvrtinu výsledného diela.¹ Čiastkové výsledky postupujúcich prác na bibliografickom diele sú v súčasnosti dostupné na webovej stránke *Univerzitetnej knižnice v Bratislave*.² Predkladaná práca vznikala teda sčasti paralelne a sčasti nadväzujúc na parciálne výsledky výskumu dejín knižnej kultúry a bibliografického spracovania produkcie kontinuálne vydávaných dokumentov na území dnešného Slovenska.

---

¹ PEKAŘOVÁ, Katarína. Prírodné a lekárske vedy v E-bibliografii almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1701-1918 a ich experimentálne plnotextové sprístupnenie, s. 109-110.

² <http://retrobib.ulib.sk/wwwisis/azr.htm>

Sústredenie vydavateľskej činnosti vedeckých spolkov umožnilo zmapovanie a rozbor štúdií a článkov v spolkových ročenkách a iných vydaniach. Súbor týchto publikácií tvorí výrazný segment v dejinách vedy na Slovensku a nie je zanedbateľný ani z celouhorského hľadiska. Predmetom záujmu sa stali tie spolky, ktoré svoje ciele naplňali periodickým vydávaním spolkových ročeníek alebo zborníkmi prednášok. Takým bol *Bratislavský prírodovedný spolok* so sídlom v Bratislave, v Banskej Štiavnici založený *Banskoštiavnický lekársky a prírodovedný spolok*, v Trenčíne sídliaci *Prírodovedný spolok župy Trenčianskej*, v Nitre ustanovený *Lekársko-lekárnický a prírodovedný spolok Nitrianskej župy*, ďalej *Uhorský karpatský spolok* s celokrajinskou pôsobnosťou, a profesijné lekársko-lekárnické spolky pôsobiace v bývalej *Zemplínskej, Spišskej a Gemerskej župe*.

Spektrum prírodovedných disciplín v tlačou vydaných prácach regionálnych spolkov je veľmi rôznorodé. V práci sme sa zamerali na výskum len niektorých z nich. Keďže zdravotníctvo, medicína a lekárska prax bola predmetom záujmu všetkých nami sledovaných regionálnych združení, prvý okruh tvorí analýza zdravotnícko-medicínskej tematiky v zrkadle ročeníek skúmaných spolkov. Druhým sledovaným okruhom sa stali biologické vedy, vo výskume ktorých členovia spolkov priniesli najviac pôvodných výsledkov z vlastných bádání, v prvom rade v botanike a zoológii. Cieľom výskumu bolo vytvorenie istého obrazu o problémoch a úrovni vtedajšieho zdravotníctva, o aktuálnych otázkach a postupnej špecializácii medicínskych a vybraných prírodovedných odborov v tej podobe, ako sa tie premietli do prezentačných aktivít spolkov.

Do analýz publikačných aktivít sme nezahrnuli výsledky *Lekársko-lekárnického spolku Zemplínskej župy*, ktorý ako jediný z radu sledovaných spolkov nevydával spolkovú ročenku, ale len populárno-vedecké prednášky vo forme monografických sérií. Spolok sa síce konštituoval a sídlil mimo dnešného územia Slovenska, svoju činnosť však vyvíjal na území celej bývalej Zemplínskej župy. Ako odborné združenie plnil úlohu šíriteľa a „udomacňovateľa“ nových poznatkov predovšetkým v lekárske vedách a preto tiež patrí do spektra regionálnych vedeckých spolkov pôsobiacich na území dnešného Slovenska v druhej polovici 19. storočia.

Z dôvodu výraznej rozptýlenosti primárnych dokumentov prebiehala ich analýza vo fondoch viacerých domácich a zahraničných inštitúcií.

Najdôležitejšie boli *Univerzitná knižnica v Bratislave*, *Slovenská národná knižnica v Martine*, *Knižnica Slovenského národného múzea v Bratislave*, *Knižnica Podtatranského múzea v Poprade*, *Knižnica Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote*, zo zahraničných *Országos Széchényi Könyvtár* (Krajinská Széchényiho knižnica) a *Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár* (Semmelweisova knižnica dejín medicíny) v Budapešti. Keďže výsledky vydavateľskej činnosti regionálnych vedeckých spolkov predstavujú vzácnu pramennú bázu, ktorá sa zachovala rozptýlene a často len v jedinom exemplári, vznikla myšlienka sústrediť ich v podobe experimentálnej plnotextovej zbierke *Pramene k dejinám vedy na Slovensku*.³ Digitálna zbierka je v súčasnosti tiež dostupná na webovej stránke *Univerzitetnej knižnice v Bratislave*.

Počas písania práce sme narážali na otázku prepisu mien. Tento problém súvisí s jazykovými, kultúrnymi a politicko-právnymi okolnosťami sledovaného obdobia, ale taktiež s úzusom daným súčasnými *Pravidlami slovenského pravopisu*. Východiskovým zdrojom pre použitie konkrétnej formy mena v texte bol *Slovenský biografický slovník*, z ktorého sme najčastejšie čerpali i základné biografické údaje. Biografické údaje osobností, ktoré sa v Slovenskom biografickom slovníku nevyskytujú, sme prevzali zo základných maďarských a rakúskych biografických lexikónov.⁴ Ak sa konkrétna forma mena nedala overiť, ponechali sme ju v podobe, v akej sa vyskytla v dokumente.

V poznámkovom aparáte pod čiarou sme zvolili skrátený popis zdrojového dokumentu – najmä vzhľadom na častý výskyt niektorých titulov, zároveň však kvôli jednoznačnej identifikovateľnosti konkrétnych prác.

Moje poďakovanie patrí predovšetkým RNDr. Miroslavovi Morovicsovi CSc., za jeho všestrannú podporu a odborné vedenie, ako aj ľudský prístup a dôveru. Rada by som sa tiež poďakovala všetkým kolegom, priateľom a známym, ktorí mi akýmkoľvek spôsobom pomáhali pri písaní tejto práce.

---

³ <http://tinyurl.com/2qdguz>

⁴ SZINNYEI, József. Magyar írók élete és munkái 1-14; Magyar Életrajzi Lexikon 1-3; Österreichisches Biographisches Lexikon 1-36.

1 SPOLOČENSKÉ POMERY V UHORSKU V ROKOCH 1850 – 1918

Vznik regionálnych vedeckých spolkov vnímame predovšetkým ako sprievodný znak priemyselnej revolúcie, ale ich založenie a najmä aktivity boli determinované širokou škálou politických, hospodárskych, kultúrnych a spoločenských faktorov, ktoré charakterizovali obdobie rokov 1850-1918 v uhorských, resp. slovenských dejinách. Viedenský dvor po porážke revolúcie 1848-1849 nastolil v Uhorsku tvrdú diktatúru. V r. 1851 cisár František Jozef I. presadil absolutizmus a centralizmus na čele s ministrom vnútra Alexandrom Bachom. Územnou reorganizáciou verejnej správy krajiny sa Uhorsko rozdelilo na päť dištriktov, z toho dva zahrňovali územie dnešného Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny (Bratislavský a Košický dištrikt). Porážka Rakúska talianskymi národnooslobodzovacími vojskami v roku 1859 vyvolala v Rakúsku hlbokú vnútropolitickú krízu, čo prinieslo isté politické uvoľnenie. Roku 1860 cisár, v tzv. októbrovom diplome, prisľúbil obnoviť ústavné práva jednotlivých krajín monarchie a tým sa skončila Bachova éra. Ďalším medzníkom bolo rakúsko-uhorské vyrovnanie v r. 1867 a zavedenie systému dualizmu v monarchii. Táto dohoda mala zachovať hegemoniu Nemcov a Maďarov nad ostatnými národmi v mnohonárodnostnej a multikultúrnej ríši. Uhorsko dostalo vlastnú ústavu, samostatnú vládu na čele s grófom Júliusom Andrássym. Maďarská politika sa snažila využiť výhody a priestor dualistickej monarchie. Presadzovala ideu nielen politicky, ale aj etnicky rovnorodého štátu. Rozdelenie monarchie nebralo ohľad na práva a požiadavky ostatných národov, ktoré obývali územie tejto ríše, preto sa rakúsko-uhorský dualizmus tiež považuje za počiatok nevyhnutného rozkladu monarchie. V r. 1867 došlo aj k novej reorganizácii verejnej správy, opätovnému rozdeleniu krajiny na župy. Na prelome storočí sa Rakúsko-Uhorsko dostalo do závesu Nemecka a spolupodieľalo sa na príprave prvej svetovej vojny, ktorá viedla k rozpadu Rakúsko-Uhorska v r. 1918.⁵

Napriek zložitej politickej situácii rakúsko-uhorské vyrovnanie vytvorilo podmienky pre hospodárske napredovanie Uhorska a znamenalo napredovanie krajiny v oblasti industrializácie, modernej urbanizácie,

---

⁵ PODRIMA VSKÝ, Milan. Dejiny Slovenska 3.

výstavbe železníc a formovaní modernej infraštruktúry. Uhorská vláda podporovala industrializáciu krajiny aj zákonnými opatreniami. Na území Slovenska ťažký priemysel reprezentovalo najmä baníctvo a hutníctvo. Aj keď význam slovenského hutníctva v celouhorskom meradle od konca 19. storočia postupne klesal, územie dnešného Slovenska až do r. 1918 predstavovalo dôležitú surovinovú základňu Uhorska. Pre priemysel bolo charakteristické, že najväčšia pozornosť (popri železiarskej výrobe) sa venovala viacerým odvetviam ťažkého priemyslu (kožiarsky, textilný, potravinársky, drevospracujúci, papierenský). Zároveň sa pomerne úspešne rozvíjali aj modernejšie odvetvia, ako napr. chemický a elektrotechnický priemysel a vybudovala sa tiež technická základňa energetiky.⁶ Najväčší význam v rozvoji priemyslu na dnešnom území Slovenska zohrala výstavba železníc (1872 Košicko-bohumínska železnica, 1885 Považská železnica). V rámci priemyselnej revolúcie malo osobitné postavenie poľnohospodárstvo, najmä mechanizácia a chemizácia poľnohospodárstva.

Treba však tiež povedať, že priemyselná výroba sa vyznačovala pomerne nízkou koncentráciou. Už v tomto období sa prejavila aj regionálna diferencovanosť (najviac priemyselných podnikov sa sústredilo na západnom Slovensku). Niektorých regiónov sa industrializačný proces dotkol len okrajovo, najmä tých, ktoré ležali mimo železničných ťahov a boli zároveň pohraničnými regiónmi (napr. Šariš, Zemplín). Väčšina priemyslových podnikov bolo sústredených v Bratislave a Košiciach, charakter priemyselného mesta mali čiastočne Banská Štiavnica, Ružomberok, Banská Bystrica a Žilina. Uhorsko, a v rámci neho Slovensko, aj naďalej ostávalo prevažne agrárnou krajinou, pričom Slovensko patrilo medzi najindustrializovanejšie oblasti Uhorska.⁷

Napriek tomu, že sa začiatok priemyselnej revolúcie v Uhorsku oneskoril, v druhej polovici 19. storočia už môžeme hovoriť o jej všeobecnej prítomnosti, ba i završení v Uhorsku a teda v rámci neho aj na Slovensku.

Na postupujúcu priemyselnú revolúciu, vedecko-technický rozvoj a industrializáciu nevyhnutne muselo reagovať aj školstvo – menila sa štruktúra škôl, zaviedol sa nový typ strednej školy, reálky, vznikli nové vyučovacie predmety, resp. menil sa pomer počtu vyučovacích hodín v prospech matematicko-fyzikálnych a prírodovedných disciplín. Vývoj

---

⁶ HALLON, Eudovít: Industrializácia Slovenska 1918-1938, s. 12-16.

⁷ TIBENSKÝ, Ján. Dejiny vedy a techniky na Slovensku.

inštitucionálnej základne vedy v Uhorsku bol taktiež urýchlený a ovplyvnený všeobecným rozvojom prírodných a technických vied, čo malo viaceré prieniky aj do vedeckého života na Slovensku.

Centrálne postavenie v systéme vysokého školstva a vo vedeckom živote na Slovensku mala *Banícka a lesnícka akadémia* v Banskej Štiavnici. Založením podobných škôl v Rakúsku a Čechách a nie v poslednom rade zavedením maďarčiny ako vyučovacieho jazyka v r. 1867 síce škola stratila celoríšsky charakter, ale modernizovaním výučby sa snažila držať krok so zvyšujúcimi sa požiadavkami priemyselnej revolúcie. Zo základných študijných odborov baníctva a hutníctva sa postupne vyvinuli špecializované odbory baníctva, hutníctva farebných kovov, železohutníctva, strojnictva a stavebníctva, z lesníckeho odboru všeobecné lesníctvo a lesnícke inžinierstvo. Škola progredovala aj zavedením celého radu moderných prípravných a technických predmetov, v rámci svojej poslednej reformy realizovanej v roku 1904 sa výrazne priblížila moderným technickým vysokým školám v Európe, s ambíciou reorganizovania na všeobecnú techniku.⁸ Na prelome 19. a 20. storočia sa objavili úvahy a diskusie o založení tretej univerzity v Uhorsku, ktorých výsledkom bolo ustanovenie *Alžbetínskej univerzity* v Bratislave v r. 1912.⁹

Na základných, stredných a vyšších školách sa od polovice 50-tych rokov začala venovať výraznejšia pozornosť výučbe matematicko-fyzikálnych a prírodovedných odborov. Významný prelom vo vývoji stredného školstva v celej monarchii priniesli päťdesiate roky 19. storočia. Na základe reformy zavedenej dokumentom *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich* v r. 1849 sa zreformoval systém stredných škôl. Z hľadiska rozvoja vedy bola pozoruhodne motivujúca aj tá skutočnosť, že kodifikoval povinné a pravidelné vydávanie výročných správ škôl, a zaväzoval v nich každoročne uverejňovať štúdiu niektorého z členov profesorského zboru z rôznych vedných odborov. Táto reforma sa v Uhorsku a na Slovensku uviedla do života v r. 1850. Popri akadémiách, lýceách a gymnáziách významnú úlohu zohrali reálky. Vynikajúcu úroveň dosiahla bratislavská reálka, dobré výsledky však dosahovali aj ďalšie gymnáziá. V druhej polovici 19. storočia začali vznikať prvé odborné a stredné technické školy, napr. prvá vyššia priemyslovka v Uhorsku, založená v r. 1872

---

⁸ HERČKO, Ivan. *Banícka a lesnícka akadémia slovom a obrazom*.

⁹ TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*.

v Košiciach. Postupne vznikli odborné školy textilné, drevárske, banícke, lesnícke či kovopriemyselné, obchodné, taktiež poľnohospodárske atď. Na týchto stredných odborných školách pôsobil celý rad vynikajúcich profesorov, mnohí z nich sa popri pedagogickej činnosti venovali osvetovej a v rámci svojich možností aj výskumnej činnosti.

Na prírodovednom výskume Slovenska a podnecovaní vedeckých výskumov mali podiel aj niektoré celoštátne učené spoločnosti, najmä *Uhorská geologická spoločnosť*, *Uhorská prírodovedná spoločnosť*, výskumnú a komunikačnú základňu uhorskej vedy predstavovali tiež putovné zhromaždenia uhorských lekárov a prírodovedcov. O geologické poznávanie Slovenska sa zaslúžil aj *Ríšsky geologický ústav* vo Viedni. Z ďalších vedeckých inštitúcií pôsobiacich na Slovensku vyvíjali vedeckú činnosť observatóriá. V prvom rade to bolo meteorologicko-astronomické a geofyzikálne observatórium v Starej Ďale–Hurbanove, ktoré na svojom majetku zriadil **Mikuláš Konkoly-Thege** (1842-1916). Ďalej to bolo agrometeorologické observatórium vybudované v r. 1886 barónom **Gregorom Friesenhofom** (1840-1913) v Nedanovciach pri Topoľčanoch.¹⁰

K vedeckým inštitúciám vyvíjajúcim činnosť na území Slovenska patrili prirodzene i vedecké spolky a združenia založené so slovenskou národnou orientáciou a členstvom, predovšetkým *Matica slovenská* a *Slovenská muzeálna spoločnosť*, tieto však v záujme národno-obranných cieľov uprednostňovali výskumy v oblasti jazykovedy, literatúry, národopisu, histórie, vlastivedy a ďalších spoločenských vied.

Popri banskoštiavnickej akadémii ako jedinej vysokoškolskej inštitúcií, popri stredných školách a niekoľkých málo výskumných inštitúciách kľúčovú úlohu v rozvoji vedeckého života na území Slovenska napokon zohrali práve regionálne vedecké spolky. Výsledky ich práce vo významnej miere prispeli k poznaniu prírodných pomerov a k zlepšeniu zdravotnej situácie obyvateľstva na dnešnom území Slovenska. Po roku 1918 nadviazala na ne formujúca sa slovenská veda.

---

¹⁰ TIBENSKÝ, Ján. Dejiny vedy a techniky na Slovensku.

2 VZNIK LEKÁRSKÝCH A PRÍRODOVEDNÝCH SPOLKOV VO SVETE A V UHORSKU

Združovanie vedcov má svoju stáročnú tradíciu. Rôzne formy spolupráce lekárov a prírodovedcov zaznamenávame už v období renesancie, kedy sa humanistickí vzdelanci združovali v súkromných spoločnostiach. Už od 17. storočia však najskôr v Taliansku, neskôr vo Francúzsku, Anglicku i Nemecku členovia týchto združení vyvíjali úsilie, aby získali aj potrebnú materiálnu podporu panovníkov resp. protektorov. Najstaršou formou komunikácie vedcov bola vzájomná korešpondencia. V ére osvietenstva vznikol celý rad učených spoločností a akadémií, ktoré napomáhali šíreniu osvietenských myšlienok, sekularizácii a rozvoju vedy. Mnohé z nich si kládli za cieľ aj rozvoj národného jazyka a predovšetkým vlastivedných disciplín. Neskoršia priemyselná revolúcia bola najmocnejším impulzom pre ich zakladanie, hnutie prírodovedných a lekárskeho spolku v Európe patrí k špecifickým sprievodným fenoménom priemyselnej revolúcie.¹¹ Postupne sa vyvinuli dva základné druhy združovania učencov – **akademické**, s podporou panovníka či štátu a **neakademické** – združenia na báze dobrovoľnosti a príbuzných záujmov, kde činnosť spoločnosti bola financovaná predovšetkým z členských poplatkov.

Zakladanie prírodovedných a lekárskeho spolku v Uhorsku, a v rámci neho aj na Slovensku, ovplyvnil predovšetkým nemecký vzor učených spoločností. Za najstaršiu nemeckú spoločnosť, ktorá združovala spočiatku len lekárov, neskôr aj prírodovedcov, sa označuje vo Schweinfurte v r. 1652 ustanovená *Academia Naturae Curiosorum*, ktorá v r. 1677 dostala prídomek Leopoldina. Spoločnosť si kládla za cieľ prírodovedné bádanie v záujme rozvoja medicíny. Od r. 1670 vydávali časopis *Miscellanea Curiosum*,¹² prvý lekárskeho a prírodovedný časopis na svete. Toto vedecké fórum poskytovalo priestor pre zverejňovanie objavov a postrehov, sprostredkovanie skúseností kolegom. Neskôr sa členmi spolku mohli stať nielen lekári ale aj prírodovedci bádajúci v rôznych odboroch. Časopis

---

¹¹ MOROVICS, Miroslav Tibor. Význam prírodovedných a lekárskeho spolku v dejinách vedy v Uhorsku a osobitne na Slovensku v 19. storočí, s. 15.

¹² Úplný názov: *Miscellanea Curiosum sive ephemeridum medico-physicarum Germanicarum Academiae Caesareo-Leopoldinae Naturae Curiosorum*.

uverejnil výzvu na spoluprácu aj zahraničným lekárom, ktorá mala ohlas i v Uhorsku. Členmi spolku sa tak stali aj osobnosti pôsobiace na našom území napr. lekár v Bratislave, potom v Regensburgu **Krištof Martin Metzger**, bratislavský lekár **Karol Rayger** st., v neskoršom období to bol prešovský lekár **Ján Adam Raymann** alebo v Kežmarku pôsobiaci **Daniel Fischer**.¹³ K činnostiam spoločnosti patrilo aj budovanie spolkovej knižnice, jej základy položili v r. 1731. Združenie pôsobí aj v súčasnosti pod názvom *Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina* (Nemecká akadémia prírodovedcov Leopoldina). Pôvodne súkromné združenie lekárov sa vyvinulo vo vedeckú inštitúciu podporujúcu rozvoj prírodných a lekárskeho vied nielen na území Nemecka.¹⁴

V nasledujúcich desaťročiach vzniklo viacero podobných spoločností predovšetkým na území Nemecka, napr. v r. 1773 v Berlíne (*Gesellschaft naturforschender Freunde*), 1789 v Königsbergu (*Physikalisch-ökonomische Gesellschaft zu Königsberg*), 1779 v Halle (*Naturforschende Gesellschaft*), už v r. 1790 v Regensburgu vznikla aj jedna z prvých odborných spoločností *Botanische Gesellschaft*. Tento vzor ovplyvnil zakladanie vedeckých spoločností aj v ďalších krajinách, napr. vo Švajčiarsku (*Naturforschende Gesellschaft* 1815), Rakúsku (*Freunde der Naturwissenschaften*, 1845) ale i Čechách (najznámejší je spolok *Lotos* založený v r. 1848 v Prahe).

Z ďalších nemeckých združení, ktoré výrazne ovplyvnili formu spolčovania prírodovedcov a lekárov u nás, bola v r. 1822 založená Spoločnosť nemeckých prírodovedcov a lekárov (*Gesellschaft Deutscher Naturforscher und Ärzte*), podnet k jej založeniu dal nemecký prírodovedec a lekár **Lorenz Oken**. Táto spoločnosť prišla s myšlienkou zvolávať každoročne putovné zasadania v rôznych mestách Nemecka, s cieľom poskytnúť možnosť osobného stretnutia vedcov a priblíženia vedy rôznym regiónom. Niekoľko putovných zasadaní sa konalo i mimo Nemecka, v nemecky hovoriacich oblastiach.¹⁵ Ďalším významným prínosom združenia pre rozvoj jednotlivých vedeckých disciplín bolo to, že na pôde spoločnosti dostávali priestor popri popredných odborníkoch aj neprofesionáli. Toto dodnes pôsobiace združenie rovnako patrí k najstarším interdisciplinárnym

---

¹³ SZELESTEI N., László. Irodalom- és tudománysszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690-1790, s. 12.; MOROVICS. Význam prírodovedných a lekárskeho spolkov..., s. 17.

¹⁴ LEOPOLDINA – Geschichte Struktur Aufgaben., s. 7-13.

¹⁵ Pre spolkový život v Uhorsku bolo mimoriadne podnetné zasadanie spoločnosti v r. 1832 vo Viedni, na ktorom sa zúčastnili aj prírodovedci a lekári z Uhorska.

nadnárodným spoločnostiam v Nemecku. Vedecké združenia podobného typu vznikli aj v ďalších krajinách, napr. vo Švajčiarsku (*Naturforschende Gesellschaft* 1815), v Británii (*British Association for the Advancement of Science* 1831), vo Francúzsku (*Congrès Scientifique de France* 1833), v Taliansku (*Riunione degli Scienziati Italiani* 1839) a inde.¹⁶

Ešte v prvej polovici 19. storočia v mnohých krajinách vznikli štátom podporované odborné špecializované inštitúcie, ktoré realizovali výskumy v oblasti geológie, geografie, botaniky alebo zoológie a pod. Ich profesionálnu výskumnú činnosť však významne dopĺňali krajinské a regionálne spolky, ktoré pôvodne vznikli na podporu a popularizáciu vedy.

V udomácnovaní nemeckých modelov v oblasti organizovania vedy v Uhorsku zohrali nemalú úlohu osobnosti, ktoré získali vzdelanie na nemeckých univerzitách. Mnohí z nich sa stali členmi nemeckých učených spoločností a udržiavali s nimi vedecké kontakty resp. sa snažili založiť podobné združenia doma. Prvé významnejšie pokusy o organizovanie vedeckého života na území dnešného Slovenska sa spájajú s menami **Mateja Bela** a **Daniela Fischera**. I keď ani jednému z nich sa nepodarilo realizovať návrhy na zriadenie vedeckých akadémií, Matejovi Belovi sa podarilo zorganizovať okruh spolupracovníkov a vytvoriť cenné a rozsiahle vlastivedné syntézy *Notitia Hungariae novae historico geographica*. Kežmarský lekár Daniel Fischer sa zasa ako prvý obrátil s výzvou k lekárom v r. 1732 na založenie lekárskeho spolku v Uhorsku a vydávanie odborného časopisu.¹⁷

Skutočné zakladanie lekárskeho a prírodovedných združení v Uhorsku sa začalo až v priebehu 19. storočia, k čomu prispel celý rad podnetov. Popri profesionálnej potrebe kontaktovania sa k najvýraznejším činiteľom patrila v čoraz väčšej miere sa uplatňujúca priemyselná revolúcia. Najmä vďaka **Istvánovi Széchenyimu** sa v 30-tych rokoch v Uhorsku sformovalo reformné hnutie, ktoré presadzovalo modernizačné reformy takmer vo všetkých oblastiach života vtedajšej uhorskej spoločnosti. Vzdelaný a scestovaný gróf si vydobyl uznanie mnohými pokrokovými projektmi na modernizáciu hospodárstva a kultúry v Uhorsku. Popri požiadavke industrializácie krajiny najvýznamnejší bol jeho podnet a mecenášska iniciatíva zameraná na

---

¹⁶ MOROVICS. Význam prírodovedných a lekárskeho spolkov ..., s. 18.

¹⁷ TIBENSKÝ, Ján. Dejiny vedy a techniky na Slovensku.

založenie Uhorskej akadémie vied, cenná nielen z hľadiska domáceho pestovania vedy, ale aj zo všeobecného kultúrneho hľadiska. V r. 1825 vystúpil v dolnej snemovni uhorského snemu s návrhom na založenie Uhorskej učenej spoločnosti, na jej vytvorenie poskytol štedrý dar (60 tisíc florénov). Akadémia začala svoju činnosť v r. 1830, v ére maďarského národného obrodzenia. Práve tieto okolnosti ovplyvnili ciele akadémie v prvých rokoch, ktoré boli zamerané predovšetkým na pestovanie maďarského jazyka a literatúry, jazyka, ktorý aj vo vedeckých publikáciách vystrieda latinčinu, najmä však nemčinu, ktorá sa zneužívala v germanizačných tendenciách. Dôležitou súčasťou aktivít akadémie v prvých dvoch desaťročiach jej existencie bolo vydávanie učebníc a základnej odbornej literatúry v maďarskom jazyku, čo predpokladalo intenzívnu terminologickú tvorbu. Uprednostňovanie maďarskej národnej vedy a maďarského národného jazyka v prvých rokoch činnosti akadémie neumožnilo rovnomerné a adekvátne náročné rozvíjanie všetkých disciplín na jej pôde, k zmene došlo až v neskorších rokoch.¹⁸

Aj na území Slovenska sa stretávame so snahami o založenie vedeckých spoločností, ktoré často súvisia s národnobuditeľskými aktivitami. Tieto snaženia vyvrcholili založením *Slovenského učeného tovarišstva Antonom Bernolákom* v r. 1792. Širšie zameranie mal mať *Inštitút alebo česko-slovanská spoločnosť medzi Slovákami v Uhorsku* navrhnutý **Jurajom Ribayom**. Ambiciózne ciele mal aj *Spolok učeného tovarišstva banského okolia (Societas Slavica)* založený roku 1810 z iniciatívy **Bohuslava Tablica**. Významnejšiu činnosť však zaznamenala len *Učená spoločnosť malohontská* založená roku 1808 v Nižnom Skálniku z iniciatívy **Jána Feješa**, ktorá vydávala ročenku pod názvom *Solennia*.

V organizovaní lekárov na území Uhorska k prvým spolkom patrila aj *Společnost lékařsko-slovanská* založená v Pešti r. 1833 **Jonášom Bohumilom Guothom**. Združenie nebolo síce založené na území Slovenska, ale jej zakladateľmi boli osobnosti zo Slovenska.

Prvou dlhodobejšie aktívnou lekárskou spoločnosťou v Uhorsku sa stala *Regia Societas Medica Buda-Pestiensis* (Budínsko-Peštianska kráľovská lekárska spoločnosť), založená v r. 1837. Jej prvým predsedom sa stal

---

¹⁸ MOROVICS. Význam prírodovedných a lekárskech spolkov ..., s. 19.

gemerský rodák **Martin Sucháň** (Szuchány, 1792-1842),¹⁹ ktorý bol aj aktívnym členom kruhu slovenských pešťbudínskych vzdelancov. V nasledujúcom desaťročí vznikali vo viacerých stoličných sídlach lekársko-lekárnické spolky, ich činnosť však bola prerušená v revolučných rokoch 1848/49. O pôsobení týchto združení sa zachovalo málo údajov. Na území Slovenska bol najaktívnejší lekársko-lekárnický spolok v Nitrianskej župe, ktorý vznikol z iniciatívy župného lekára **Róberta Czilcherta** v roku 1839.²⁰ Oveľa viac prameňov dokladá činnosť odborných združení činných v druhej polovici 19. storočia, viaceré z nich nadviazali na predrevolučné odborné spoločnosti.

Už pred rokom 1848 sa ukazovala potreba krajinského zastrešenia a koordinácie činností odborných spolkov, predovšetkým lekárskeho združení. Túto úlohu napokon do istej miery zastávali v 40-tych rokoch založená Uhorská prírodovedná spoločnosť (*Magyar Természettudományi Társulat*) a tiež putovné zhromaždenia uhorských lekárov a prírodovedcov (*Magyar Orvosok és Természettudományi Társulat Vándorgyűlései*).

Prírodovedná spoločnosť aj hnutie putovných zhromaždení vznikli najmä z iniciatívy lekárov. Výzvu na krajinské stretnutie pôvodne len lekárov uverejnil profesor lekárskej fakulty pešťianskej univerzity, **Pál Bugát** v časopise *Pesti Hirlap*. Keď však zvolali zakladajúce zhromaždenie 13. júna r. 1841 v Pešti, pozývali nielen lekárov ale aj priaznivcov prírodných vied.²¹ Krajinské stretnutia lekárov a prírodovedcov sa organizovali takmer celé storočie (do r. 1933). Mnohé zo zasadaní sa uskutočnili na území dnešného Slovenska, a to v Banskej Bystrici (1842), v Prešove (1846), v Bratislave (1865, 1907), v Rimavskej Sobote (1867), v Starom Smokovci (1888), v Trenčíne (1897), a v Bardejove (1910).²² Prednášky prednesené na zhromaždeniach prevažne vyšli aj v tlačenej forme. Putovné zhromaždenia neobyčajne podporili odbornú a profesionálnu komunikáciu prírodovedcov a lekárov, umožňovali im v rôznych regiónoch prezentovať najnovšie výsledky prírodných vied, medicíny a zdravotníctva, zároveň obrátiť

¹⁹ Bibliografia prírodovedných, lekárskeho a technických vied na Slovensku do r. 1850; Slovenský biografický slovník.

²⁰ KAPRONCZAY, Károly – SZEMKEŐ, Endre. A Magyar orvostársaságok kialakulása és fejlődése a 19.-20. században, s. 143; KISS, László. A Nyitra megyei orvosgyógyászat rövid, de tanulságos története (1839-184?) – Czilchert Róbert (1809-1884).

²¹ KAPRONCZAY, Katalin. A magyar orvosi szakjaitó- és könyvkiadás a reformkorban és a neoabszolútizmus korában (1831-1867), s. 31.

²² KISS, László. Dejiny putovných schôdzí uhorských lekárov a prírodovedcov na Slovensku v rokoch 1842-1918.

pozornosť odbornej komunity na hostujúce regióny. Jednotlivé zasadania uhorských lekárov a prírodovedcov často prispeli k oživeniu výskumu v danom regióne. Domáci lekári, prírodovedci, neraz aj vedci-amatéri s iným povolaním vo viacerých prípadoch pri príležitosti zhromaždenia vydali monografiu prírodných pomerov, resp. lekárskeho miestopisu, tieto dnes predstavujú hodnotné pramene nielen k regionálnym dejinám, ale aj k histórii vedy.

Na prvom putovnom zhromaždení uhorských lekárov a prírodovedcov oslovil účastníkov svojou iniciatívou na založenie spoločnosti na pestovanie a šírenie prírodných a lekárskeho vied v Uhorsku P. Bugát, získal hneď 134 podporovateľov. Zakladajúce valné zhromaždenie Uhorskej prírodovednej spoločnosti sa potom konalo ešte v tom istom roku – dňa 13. júna 1841. Už na tomto zhromaždení boli schválené stanovky spoločnosti, ktoré vytýčili zámer vydávania spolkového periodika.²³ V prvých rokoch sa podarilo vydať len ročenky za roky 1841-1845 a spolkový časopis začal vychádzať až v r. 1869 pod názvom *Természettudományi Közlöny* (Prírodovedný vestník) za redakcie **Kálmána Szilyho**.²⁴ Toto periodikum poskytovalo priestor širokému okruhu prírodovedcov a lekárov z celého Uhorska a na jeho stránkach publikoval aj celý rad odborníkov pôsobiacich na území Slovenska. Spolkový časopis umožňoval prezentovať výsledky vlastnej bádateľskej činnosti aj neprofesionálnym bádateľom z radov pedagógov, lekárov, lekárnikov, technikov a ďalších, čiže nadšencom z kruhov amatérskych pestovateľov vedy. Nemenej významná bola aj vydavateľská činnosť spolku, keďže v r. 1871 si založil vlastné vydavateľstvo. Približne 80% odbornej prírodovednej literatúry do r. 1918 vydalo *Vydavateľstvo Uhorskej prírodovednej spoločnosti*.²⁵

Krátko po založení Uhorskej prírodovednej spoločnosti a putovných zhromaždení uhorských lekárov a prírodovedcov nastali nepokojné meruôsme roky, ktoré činnosť Kráľovskej uhorskej prírodovednej spoločnosti, ale aj Uhorskej akadémie vied zastavili. Mnohí členovia akadémie a spoločnosti boli pre aktívnu účasť v revolúcii prenasledovaní.

Priaznivejšie podmienky pre vznik nielen prírodovedných a lekárskeho spolkov nastali až po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v r. 1867, kedy došlo

---

²³ KAPRONCZAY. A magyar orvosok szaksajtó- és könyvkiadás ..., s. 37-38; MOROVICS. Význam prírodovedných a lekárskeho spolkov ..., s. 21-22.

²⁴ Časopis vychádza dodnes pod názvom *Természet Világa*.

²⁵ BECK, Mihály. *Tudományos mozgalmak*, s. 534.

k celkovému urýchleniu hospodárskeho i kultúrneho rozvoja v Uhorsku. Až v tomto období dochádza k modernej urbanizácii a formovaniu regionálnej štruktúry, ale tiež k industrializácii a s ňou súvisiacemu budovanie železníc, ktoré podporovala uhorská vláda. Nové pomery sa odrazili i v náraste výskumu prírodovedných a technických disciplín, v premene štruktúry školstva (napr. vznikajú nové typy stredných škôl a pod.). Pokrokové zmeny mali za následok všeobecný nárast záujmu o prírodné vedy a nové technické výdobytky. V priblížení najnovších prírodovedných, lekárskejších a technických poznatkov najväčšiu úlohu zohrali krajinské a regionálne vedecké spolky.

V prípade prírodovedných spolkov môžeme povedať, že významnejšie z nich vznikali v priemyselne vyspelejších mestách Uhorska, v ktorých sídlili aj odborné školy resp. v oblastiach, kde boli budované železnice.

Pre prírodné vedy v sledovanom období je príznačná diferenciácia jednotlivých odborov a ich postupná profesionalizácia. Tento proces v súvislosti so zakladaním inštitúcií a spolkov sa však v Uhorsku výraznejšie prejavil len v prípade krajinských spolkov so sídlom v hlavnom meste. V druhej polovici 19. storočia už pôsobili špecializované inštitúcie aj spolky napr. Uhorská kráľovská geologická spoločnosť a ústav (*Magyar Királyi Földtani Társulat és Intézet*), Uhorská geografická spoločnosť (*Magyar Földrajzi Társulat*), Krajinský lesnícky spolok (*Országos Erdészeti Egyesület*) a pod.

Na rozdiel od hlavného mesta prírodovedci a priaznivci prírodných vied rôznych odborov na vidieku zakladali samostatné regionálne prírodovedné spolky. K najstarším z nich patril v r. 1849 v dnešnom Sibiu založený Sedmohradský prírodovedný spolok (*Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften*), z významnejších spomeňme ešte prírodovedný spolok v dnešnom Temešvári, ktorý združoval prírodovedcov južného Uhorska (*Délmagyarországi Természettudományi Egyesület*, 1874)²⁶ a tiež v Kečkeméte založený prírodovedný spolok (*Kecskeméti Természettudományi Társulat*, 1874).²⁷ Na území dnešného Slovenska sa sformovali významnejšie prírodovedné spolky v Bratislavskej a Trenčianskej župe. V mnohých prípadoch sa však prírodovedci spájali s ďalšími odborníkmi v rámci župy. Vznikali tak širšie zamerané spolky, ktoré

---

²⁶ A Pallas Nagy Lexikona 5. Budapest 1893, s. 244.

²⁷ Egyletek, társaságok a Duna-Tisza közén.

pracovali v sekciách. K takým spolkom patrili aj niektoré muzeálne spolky, ako príklad môžeme uviesť už v r. 1859 v Kluži založený Sedmohradský muzeálny spolok (*Erdélyi Múzeum Egyesület*). Podobným príkladom je spolok založený v Albe Iulii, ktorý združoval historikov, archeológov a prírodovedcov Dolnobelehradskej župy (*Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat*, 1886).²⁸ Na území Slovenska by takýmto príkladom mohol byť Prírodovedný spolok župy Trenčianskej, ktorý v 1912 (po viac ako tridsaťpäť ročnej činnosti) splynul s muzeálnym spolkom v Trenčíne. Vedecké spolky však najčastejšie vznikali spojením prírodovedcov a lekárov resp. lekárnikov, z ktorých mnohí sa aktívne zaujímal aj o prírodné vedy. Spomeňme napr. v r. 1868 vo Veľkom Varaždíne založený Lekársko-lekárnický a prírodovedný spolok Biharskej župy (*Biharmegyei Orvos-Gyógyszerész és Természettudományi Egylet*)²⁹ alebo v r. 1876 v Koložvári založený spolok lekárov a prírodovedcov (*Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat*), ktorý sa však v r. 1884 včlenil do Sedmohradského muzeálneho spolku.³⁰ U nás to boli lekársko-lekárnické a prírodovedné spolky so sídlom v Nitre, Banskej Štiavnici a tiež reorganizovaný spolok v Bratislave. Významnú úlohu v oblasti prírodovedného poznávania prírodného bohatstva zohrali aj turistické spolky, najmä v období, keď sa turistika spájala s vedeckým objavovaním a poznávaním krajiny, čiže realizovala ideu tzv. vedeckého turizmu. K takýmto spolkom patrila predovšetkým v Starom Smokovci založený *Uhorský karpatský spolok*, ktorý neskôr získal celouhorskú pôsobnosť, alebo aj Sedmohradský karpatský spolok (*Siebenbürgischer Karpathenverein*) so sídlom v Sibiu.

Trochu iná bola situácia v oblasti združovania lekárov v druhej polovici 19. storočia. Lekári a lekárnici už tradične aktívnejšie prejavovali záujem o nové poznatky z medicíny a farmácie, napokon väčšina prírodovedných spolkov vznikla z ich iniciatívy. Krajinské a regionálne spolky však v prípade lekárov spĺňali aj úlohu ďalšieho vzdelávania, ktoré v tom čase nebolo ešte organizované. Ďalšou často pertraktovanou snahou bolo tiež riešenie stavovských záležitostí lekárov a lekárnikov na pôde spolkov. V neposlednom rade treba spomenúť úlohu spolkov v šírení zdravotnej osvety a riešení otázok

---

²⁸ KRISTÓF, György. Tudományos intézetek Erdélyben.

²⁹ PÉTER H., Mária. Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai.

³⁰ PÉTER, Mihály – Péter H., Mária. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának százéves tevékenysége 1906-2006, s. 442.

verejného zdravotníctva v celouhorskom ale najmä regionálnom meradle. V lekárskej komunite sa od počiatku 60-tych rokov vyprofilovali dve základne formy spolkov, a to jednak vedecké a jednak spolky na ochranu stavovských záujmov.

Je prekvapujúce, že celokrajinský odbornostavovský spolok lekárov vznikol pomerne neskoro. Na putovnom zasadaní uhorských prírodovedcov a lekárov v Rijeke (Fiume) v r. 1869 z iniciatívy **Imricha Poóra** odznel návrh na založenie Uhorskej lekárskej spoločnosti (*Magyar Orvostudományi Társaság*), ktorá mala usmerňovať vedeckú činnosť regionálnych spolkov. Túto iniciatívu pretavili do návrhu, ktorý predložili ministerstvu vnútra, avšak o ďalšom osude návrhu sa nezachovali zmienky.

Už začiatkom 60-tych rokov, v období príprav zákona o verejnom zdravotníctve, sa v kruhoch lekárskej komunity stretávame s pokusom o založenie Celokrajinského ústavu dôchodkového zabezpečenia lekárov (*Országos Orvosi Nyugdíjintézet*). Toto úsilie sa však nepodarilo zrealizovať. V druhej polovici 19. storočia priestor na diskusiu o ochrane záujmov lekárov poskytoval predovšetkým odborný časopis *Gyógyászat*. Predmetom celouhorských diskusií bola niekoľkokrát aj otázka zriadenia lekárskej komory, ktorú sa však do r. 1918 nepodarilo založiť.³¹

Podporu vedeckých aktivít a ochranu stavovských záujmov vidieckych lekárov si stanovil za cieľ v r. 1879 v Stoličnom Belehrade založený spolok (*Vidéki Orvosok Társasága*), v r. 1880 sa premenoval na Spolok obecných lekárov (*Községi Orvosok Társasága*). K jeho iniciátorom patrila aj hlavný lekár Zemplínskej župy **Kornel Chyzer** (1836-1909). Tento spolok po vzniku Krajinského zväzu lekárov (*Országos Orvosszövetség*) v r. 1897 zanikol. Prvoradým cieľom krajinského zväzu lekárov bolo chrániť existenčné záujmy členov. V prvých rokoch svojej činnosti naozaj vystúpili s viacerými návrhmi na zlepšenie situácie lekárov. Spolok pracoval v pobočkách, ktoré sídlili v každej župe Uhorska. S ich vznikom však súvisel úpadok regionálnych spolkov, z ktorých mnohé zanikli. Ďalším dôvodom útlmu resp. zániku regionálnych vedeckých spolkov bol postupný vznik špecializovaných profesných spolkov.³² Spomedzi nich spomenieme len v r. 1893 založený Spolok lekárov verejných nemocníc (*Közkórházi Orvostársulat*), ktorého vznik si vyžiadala nárast nemocníc a špecifické problémy nemocničných

---

³¹ KAPRONCZAY, Károly-Szemkeő, Endre. A magyar orvostársaságok kialakulása és fejlődése, s. 146.

³² KAPRONCZAY. A magyar orvostársaságok kialakulása ..., s. 150.

lekárov. Na prelome storočia mal spolok obrovskú členskú základňu a spĺňal úlohu v usmerňovaní nemocničných lekárov.

V tomto spektre lekárskeho spolkového života vedecké regionálne spolky zaujímali dôležité postavenie až do r. 1918. Na území Slovenska pôsobili tri významnejšie lekársko-lekárnické profesné spolky a to v Zemplínskej, Spišskej a Gemerskej župe. O existencii ďalších z nich vieme len sprostredkovane. Podľa spolkovej ročenky *Lekársko-lekárnický a prírodovedný spolok Nitrianskej župy* udržiaval kontakty so stavovskými spolkami aj v Tekovskej, Hontianskej a Abovsko-Turnianskej župe.³³ Najviac písomných správ sa zachovalo o činnosti spolku v Tekovskej župe, ktorý vyvíjal činnosť od r. 1861.³⁴ V slovenskej odbornej literatúre sme zaznamenali aj výsledky bádania k dejinám *Spolku lekárov a lekárnikov mesta Košíc*, ktorý vznikol z iniciatívy mestského lekára Štefana Wolného v r. 1866.³⁵

V regionálnych prírodovedných a lekárskejších spolkoch, ktoré vyvíjali činnosť na našom území, pôsobili aj slovenskí bádatelia národnostne uvedomelí. V radoch slovenskej inteligencie vzniklo viacero plánov s cieľom rozvíjať vedu v oblasti jazykovedy, literatúry, národopisu a ďalších najmä spoločenských vied. Tieto úsilia vyvrcholili založením *Matice slovenskej* (1863) a *Muzeálnej slovenskej spoločnosti* (1893) v Martine, na pôde ktorých istý priestor dostávali aj prírodné vedy.

Regionálne vedecké spolky v druhej polovici 19. storočia predstavovali významné odborné, vzdelávacie, komunikačné spoločenstvá, na pôde ktorých dostali priestor v jednotlivých regiónoch nielen lekári, lekárnici a prírodovedci v užšom slova zmysle ale aj ďalšie vrstvy inteligencie. Ich prostredníctvom sa veda, poznatky z oblasti medicíny a lekárskej praxe priblížili aj do odľahlejších regiónov.

V neposlednom rade treba spomenúť aj ich významné spoločenské a kultúrne poslanie. Popri odborných úlohách umožňovali tiež spoločenské kontakty a v nemalej miere obohacovali kultúrny život krajiny.

---

³³ HRABOVEC, Ivan. *Lekársko-lekárnický a prírodovedný spolok župy Nitrianskej (1888 – 1905)*, s. 52.

³⁴ KISS, László. *Demokracia kontra centralizácia az egészségügyben anno 1863-1868*; PEKAŘOVÁ, Katarína. *Podiel osobností Tekova na činnosti lekárskejších a prírodovedných spolkov na Slovensku*.

³⁵ JIROUŠKOVÁ, Marta. *Vývoj zdravotníctva v Košiciach v 19. storočí, vzniká činnosť lekárskeho spolku*.

3 REGIONÁLNE VEDECKÉ SPOLKY NA ÚZEMÍ SLOVENSKA

Činnosť lekárskech, lekárnických resp. prírodovedno-lekárskech spolkov pôsobiacich na území dnešného Slovenska môžeme rekonštruovať a hodnotiť nielen na báze ich viac či menej podrobne spracovaných dejín, ale aj na základe ich zachovanej publikačnej aktivity. Z hľadiska ich geografického rozšírenia môžeme povedať, že prírodovedné spolky vznikali v priemyselne vyspelejších oblastiach, v ktorých sídlili popredné vyššie, stredné, resp. vysoké školy. Takým bol *Bratislavský prírodovedný spolok* so sídlom v Bratislave, *Banskoštiavnická lekárska a prírodovedná spoločnosť* so sídlom Banskej Štiavnici, v Trenčíne sídlia *Prírodovedný spolok župy Trenčianskej*. Založenie a rozvoj *Uhorského karpatského spolku* úzko súvisel s výstavbou košicko-bohumínskej železnice. Lekársko–lekárnické spolky vyvíjali svoju činnosť aj v priemyselne zaostalejších regiónoch ako boli bývalá Zemplínska alebo Gemerská župa.

Tieto spolky vo svojej činnosti nadväzovali na nemecké vzory, v základných rysoch vykazovali podobnosť. Ťažisko ich činnosti spočívalo v prednáškovej činnosti, ktorú sa snažili zaznamenať a publikovať na stránkach spolkovej ročenky. Popri vydávaní ročenky v nejednom prípade podporili alebo vydali mnohé ďalšie odborné diela. V záujme dostupnosti vedeckej literatúry budovali pre svojich členov knižnice, z ktorých mnohé tvoria dnes základ významných inštitúcií. Sprvu len pre potreby členov jednotlivých spolkov zhromažďovali predovšetkým prírodovedné zbierky, ktoré sa neskôr stali súčasťou dnešných muzeálnych fondov. Dôležitá bola aj ich snaha o spoluprácu s príbuznými spolkami a vedeckými inštitúciami na území bývalého Uhorska, v monarchii aj v zahraničí.

3.1 Bratislavský lekársky a prírodovedný spolok

Bratislava sa stala sídlom najstaršieho a tiež najdlhšie pôsobiaceho regionálneho vedeckého združenia na území dnešného Slovenska v sledovanom období. Počas takmer deväťdesiatročného pôsobenia spolku sa v jeho činnosti striedali obdobia rozkvetu i úpadku; niekoľkokrát sa zmenili

stanovy, zmenil sa názov i ťažisko zamerania spolku, rokovací jazyk a jazyk spolkovej ročenky, a prirodzene sa menila členská základňa i funkcionári spolku. Tieto zmeny odrážali politické, spoločenské, kultúrne a hospodárske premeny krajiny. Spolok vznikol v období Bachovho absolutistického režimu, na členskú základňu spolku mal veľký dopad tzv. Októbrový diplom a reorganizácia štátnej a verejnej správy, osobitne sa vyvíjala činnosť spolku v medzivojnovom období až po vypuknutie druhej svetovej vojny. Popri krajinských politicko-spoločenských premenách, činnosť spolku samozrejme ovplyvňovali aj faktory, ktoré súviseli s rozvojom a životom mesta Bratislavy. V druhej polovici 19. storočia patrila Bratislava v rámci Uhorska medzi významnejšie centrá vzdelanosti, kultúry, ale tiež zdravotníctva a priemyslu.

Dejiny spolku možno rozčleniť na tri základné obdobia. **Prvé obdobie** ohraničujú roky 1856-1892, kedy spolok pôsobil pod názvom Bratislavský prírodovedný spolok, resp. Bratislavský prírodovedno-lekársky spolok (*Verein für Naturkunde zu Presburg resp. Verein für Natur- und Heilkunde zu Presburg*). **Druhé obdobie** vymedzujú roky 1892-1918, kedy spolok niesol názov Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok (*Verein für Heil- und Naturkunde zu Presburg*) a ťažisko činnosti sa prenieslo na lekárske vedy. A napokon **tretie obdobie** predstavuje jeho činnosť od r. 1918 až po zánik spolku. Keďže toto obdobie prekračuje nami vymedzený časový úsek, nebudeme sa mu venovať.

3.1.1 Založenie a hlavné ciele spolku

Za iniciátora myšlienky založenia Bratislavského prírodovedného spolku je považovaný významný mineralóg **Gustáv Adolf Kenngott** (1818-1897), ktorý v prvých rokoch svojej kariéry 1850-1852 vyučoval prírodné vedy na reálke v Bratislave.³⁶ Mesto a jeho okolie považoval za zaujímavú oblasť pre prírodovedný výskum, sám sa venoval geologickému výskumu lokality. V r. 1852 bol povolaný do Viedne za kustóda cisárskeho dvorného mineralogického kabinetu, preto opustil svoje bratislavské pôsobisko.³⁷ Realizácie myšlienky sa ujal jeho nástupca na reálke **Andrej Kornhuber**

³⁶ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok (1856-1945), s. 8.

³⁷ G.A. Kenngott sa neskôr stal profesorom polytechniky a univerzity v Zürichu, bol autorom učebníc a základných mineralogických prác. Počas svojho bratislavského pôsobenia vydal dielo: Über die Gemengtheile eines Granites aus der Nähe von Pressburg. Wien 1851.

(1824-1905), ktorý okolo seba sústredil okruh záujemcov o prírodné vedy predovšetkým z radov učiteľov bratislavských škôl. Prvá schôdzka týchto nadšencov sa konala už v r. 1854, na ktorej si zvolili výbor poverený vypracovaním stanov spolku – tieto však boli vo Viedni schválené až v r. 1856. Po ich schválení uverejnili oznam o zakladajúcom valnom zhromaždení spolku v *Presburger Zeitung*, ktoré sa konalo v budove bratislavskej radnice vo februári r. 1856.³⁸

V prvých stanovách bol schválený názov spolku *Verein für Naturkunde zu Presburg*, rokovacou rečou bola nemčina. Ako už bolo spomenuté, v priebehu času sa stanovy i názov spolku zmenili, avšak v nich vytýčené najdôležitejšie ciele a prostriedky sa usilovali naplňovať aj v krízových obdobiach činnosti spolku. Hlavným zámerom spolku pri jeho založení bolo podporovať bádanie v prírodných vedách v Uhorsku s osobitým zreteľom na Bratislavu a jej okolie, za základné prostriedky na dosiahnutie cieľa boli stanovené pravidelné schôdze, na ktorých mali členovia spolku podávať správy o vlastných výskumoch resp. referovať o výsledkoch v bádaní v Uhorsku a vo svete, ďalej konanie prednášok a ich uverejňovanie, budovanie prírodovedných zbierok a knižnice.

3.1.2 Členská základňa spolku

Oporou členskej základne po celý čas trvania spolku boli profesori akadémie, stredných a odborných škôl sídliacich v Bratislave. Významnú úlohu vo vývoji spolku zohrali bratislavské zdravotnícke zariadenia, resp. ich lekársky personál. Osobitne aktívni boli lekári štátnej nemocnice (založenej v r.1864), ktorí predovšetkým v druhom období činnosti spolku mali rozhodujúci vplyv na jeho smerovanie. V neposlednom rade treba tiež poukázať aj na skutočnosť, že Bratislava v druhej polovici 19. storočia bola mestom s veľkou vojenskou posádkou. Vojenský dôstojníci a poddôstojníci pôsobiaci v Bratislave sa na činnosti spolku podieľali od jeho založenia.

K prvému valnému zhromaždeniu mal spolok 202 členov, podľa profesie tu boli zastúpené rôzne povolania. Počtom najväčšiu skupinu tvorili úradníci rôznych úradov verejnej, štátnej a hospodárskej správy (76), učitelia (33) a lekári a lekárnici (26), ďalej to boli kňazi, inžinieri, právnici, architekti,

---

³⁸ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok (1856-1945), s. 9.

obchodníci, magnáti a továrnici, ale i umelci.³⁹ Títo milovníci prírodných vied pochádzali alebo pôsobili vo veľkej miere v Bratislave, avšak najmä v prvých rokoch trvania spolku zoznamy členov evidujú osobnosti pôsobiace v rôznych lokalitách celého Uhorska. V zoznamoch figurovali prírodovedci a lekári vyvíjajúci činnosť vo vedeckých centrách monarchie vo Viedni či v Budapešti, zastúpenie tu mali takmer všetky župy na území dnešného Slovenska. Mimo dnešného územia Slovenska tu nájdeme členov napr. z Vesprímskej, Mošonskej, Záhrebskej, Báčsko-Bodrockej, Stolično-Belehradskej, Pešťsko-Piliško-Šoltsko-Malokumánskej, Berežskej alebo Užskej župy.

V prvom decéniu svojho pôsobenia mal spolok pomerne širokú členskú základňu, najvyšší počet členov (472) vôbec bol zaznamenaný v r. 1860. Podľa zoznamu z r. 1859 zo 445 členov takmer polovica (190) pôsobila mimo Bratislavy, čo demonštruje podstatne širší, ako len lokálny význam spolku.⁴⁰ Po r. 1861 došlo k útlmu v činnosti spolku, čo sa prejavilo i v počte členov. Spočiatku sa tento počet znížil o jednu tretinu, v r. 1864 mal spolok iba 76 členov, ktorí platili členské poplatky. Tento prudký úpadok spôsobili predovšetkým politické a spoločenské zmeny, keď v dôsledku reorganizácie štátnej a verejnej správy došlo k zrušeniu viacerých úradov Bratislave a k odlivu nemeckého obyvateľstva.⁴¹ V neskorších rokoch spolok v priemere dosahoval počet 100-150 členov, ktorými boli hlavne osobnosti pôsobiace v Bratislave a jej blízkom okolí, napr. v súpise členov za rok 1871 mal spolok 96 členov (z toho 41 lekárov a lekárnikov) a „mimobratislavských“ už bolo len 8 (Tab.1).

Po reorganizácii spolku (1892) počet členov opäť vzrástol. Medzi členmi spolku figurovali už aj ženy ako napr. **Malvína Urbauerová**, riaditeľka dievčenského učiteľského ústavu alebo **Emma Wolmannová**, riaditeľka vyššej dievčenskej školy. Spolok v tomto období združoval predovšetkým prírodovedcov a lekárov z Bratislavy a blízkeho okolia. Mimobratislavskí členovia predstavovali len nízke percento členskej základne, reprezentovali ich predovšetkým čestní členovia, ktorých si spolok volil od r. 1865.

---

³⁹ MITGLIEDER des Vereins für Naturkunde, beigetreten von Abhandlungen der Generalversammlung am 15. März 1856. In Verhandlungen ...Presburg, Jahrg. 1856, s. 11-16.

⁴⁰ VERZEICHNISS der Mitglieder des Vereins für Naturkunde zu Presburg. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1859, s. 38-51.

⁴¹ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok (1856-1945), s. 13-14.

	Počet členov celkom	Mimobratislavskí členovia
1856	202	12
1859	445	190
1871	96	8
1894	177	13
1903	181	20
1910	136	8

Tab. 1 Počet „mimobratislavských“ členov Bratislavského prírodovedného spolku

V prvom roku činnosti spolku tvorili lekári a lekárnici len 9% členskej základne. V ďalších rokoch sa však tento percentuálny pomer menil. Už napr. zoznam členov spolku za r. 1874 evidoval zo 121 členov 41 lekárov a lekárnikov.⁴² Neskôr v krízových rokoch 1884-90 sa spolok udržal iba vďaka činnosti lekárskej sekcie,⁴³ a tak na prelome 80-tych a 90-tych rokov sa riešila otázka osamostatnenia lekárskej sekcie. Výsledkom diskusií bola reorganizácia spolku a zmena jeho názvu, zároveň sa ťažisko činnosti prenieslo na lekárske vedy. Po reorganizácii (1892) spolku počet lekárov a lekárnikov predstavoval približne 40% z celkového počtu členov až do konca sledovaného obdobia (1918).

Lekárska sekcia združovala lekárov, lekárnikov či zverolekárov, ktorí buď zastávali úradné funkcie v zdravotníckom systéme verejnej správy (župní, okresní, obvodní, obecní lekári), alebo pôsobili v zdravotníckych zariadeniach či vykonávali súkromnú prax. Koncom storočia pribudli lekári nemocenských pokladníc či závodov a podnikov a rozšírili sa rady lekárov so súkromnou praxou. Lekárnici a zverolekári neboli tak výrazne diferencovaní.⁴⁴

Rady členskej základne od založenia spolku rozširovali aj vojenský dôstojníci a poddôstojníci pôsobiaci v Bratislave. V druhej polovici 19. storočia boli v Bratislave umiestnené mnohé vojenské veliteľstvá, jednotky a úrady spoločnej Rakúsko-uhorskej armády, po r. 1868 Honvédskej armády. V Bratislave pracovala aj posádková nemocnica. Podľa vojenských štatistík v r. 1912 bolo v Bratislave sústredených celkom 4 330 vojakov.⁴⁵

Na základe prieskumu zoznamov členov⁴⁶ publikovaných každoročne v spolkovej ročenke môžeme konštatovať, že vojenský lekári pôsobiaci

⁴² VERZEICHNISS der Mitglieder des Vereins für Natur- und Heilkunde in Presburg (bis zur Jahresversammlung 1874). In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1871-1872, s. 223-227.

⁴³ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok (1856-1945), s. 16.

⁴⁴ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Dejiny zdravotníctva na Slovensku, s. 124.

⁴⁵ DANGL, Vojtech. Mestá, kasárne a posádky na Slovensku v posledných desaťročiach pred prvou svetovou vojnou, s. 262.

⁴⁶ Posledný zoznam členov publikovaný v spolkovej ročenke v sledovanom období vyšiel za rok 1911.

v Bratislave pri jednotlivých oddieloch, zdravotníckych zariadeniach, vojenských veliteľstvách či úradoch v značnej miere rozšírili členskú základňu spolku. Najväčší počet vojenských lekárov v spolku sme zaznamenali v prvej polovici 70-tych rokov a koncom 90-tych rokov 19. storočia (11-13 vojenských lekárov) a tiež v prvom decéniu 20. storočia, kedy ich zastúpenie dosiahlo najvyšší počet vôbec (15-17 vojenských lekárov). V ďalších rokoch bolo v priemere štyri až päť vojenských lekárov členom spolku (Tab. 2). Mnohí z nich sa zapojili do organizačnej, prednáškovej a publikačnej činnosti spolku.⁴⁷

Rok	Členovia spolku celkom	Lekári celkom	Z toho vojenski lekári
1857	305	26	4
1858	440	43	4
1871	96	37	11
1874	121	41	13
1880	111	37	6
1881	111	37	6
1887	107	36	3
1891	97	49	2
1894	177	46	3
1897	160	63	11
1900	157	62	4
1901	159	58	5
1903	181	58	15
1905	168	74	17
1909	138	53	6
1911	136	55	5

Tab. 2 Počet vojenských lekárov v členskej základni Bratislavského prírodovedného spolku

Spomedzi bratislavských zdravotníckych zariadení členskú základňu ale i činnosť spolku vo veľkej miere ovplyvnili lekári krajinskej nemocnice. Keď v r. 1864 otvorili v Bratislave štátnu nemocnicu, patrila v tom čase k najväčším a najmodernejšie vybaveným zdravotníckym zariadeniam na území Slovenska a čoskoro sa zaradila medzi popredné nemocnice Uhorska.⁴⁸ Lekári štátnej nemocnice sa od jej založenia veľmi aktívne podieľali na organizačnej, publikačnej a prednáškovej činnosti spolku. Na zasadaniach lekárskej sekcie,

⁴⁷ PEKAŘOVÁ, Katarína. Podiel vojenských lekárov na činnosti Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku do r. 1918.

⁴⁸ TICHÝ, Miloš. Fakultná nemocnica v minulosti, s. 26.

najmä od 90-tych rokov, boli jednoznačne najaktívnejšími prednášateľmi lekári štátnej nemocnice.

Podľa zoznamov členov v spolku pôsobili všetci riaditelia, hlavní a sekundárni lekári štátnej nemocnice. V 70-tych a 80-tych rokoch 19. storočia v spolkovej základni reprezentovali štátnu nemocnicu lekári počtom 7-9. Spravidla to boli 4-5 primári oddelení, 2-3 sekundárni lekári.⁴⁹ V poslednom decéniu 19. storočia a prvom decéniu 20. storočia sa ich počet zvýšil na 10-15 lekárov štátnej nemocnice, čo z celkového počtu lekárov pôsobiacich v spolku predstavuje takmer štvrtinu z nich (Tab. 3).

Rok	Počet členov spolku	Z toho lekári	Z toho kraj. nemocnica
1871	96	37	9
1874	121	41	11 ^{aj bývalí}
1880	111	37	8
1881	111	37	8
1884	115	36	7
1887	107	36	9
1891	97	49	13
1894	177	46	10
1897	160	63	14
1900	157	62	15
1901	159	58	12
1903	181	58	14
1905	168	74	11
1909	138	53	7 ^{len primári}
1911	136	55	7 ^{primárov} + 1 ^{sekundár}
1913	Nepubl. zoznam členov		

Tab. 3 Počet lekárov krajinskej nemocnice v členskej základni Bratislavského prírodovedného spolku

V zozname za rok 1910 figuruje len jeden sekundárny lekár a to po prvýkrát žena, MUDr. **Izabela Bontilovits**, ktorá bola zrejme prvou ženou - lekárkou v spolku.⁵⁰

3.1.3 Činnosť spolku

Bratislavský prírodovedný spolok pôvodne združoval prírodovedcov i lekárov, avšak už krátko po vzniku sa ukázalo, že medicínska problematika

⁴⁹ Do počtu sú zahrnutí aj bývalí riaditelia resp. sekundárni lekári nemocnice – členovia spolku.

⁵⁰ NÉVJEGYZÉKE a pozsonyi orvos-természettudományi egyesület tagjainak. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1909-1910, s. 125.

je natoľko špecifická, že sa jej nemožno primerane venovať v rámci všeobecných prírodovedných prednášok a tak na pôde spolku už v r. 1859 začala pracovať lekárska sekcia, ktorá si zvolila svojho predsedu a zapisovateľa. Lekárska sekcia sa dostávala do čoraz väčšej prevahy. Význam jej činnosti sa neskôr odrazil i v názve a zameraní spolku. Plán založenia tretej – pomologickej – sekcie sa nepodarilo realizovať.⁵¹

V prvých rokoch svojej činnosti vyvíjal spolok najvšestrannejšiu činnosť. Pravidelne sa konali schôdze, na ktorých členovia rokovali o spolkových záležitostiach, vzájomne sa informovali o odbornej domácej a zahraničnej literatúre, ale najdôležitejšie bolo, že tieto schôdze poskytovali priestor členom pre prezentáciu výsledkov vlastných vedeckých bádání. V záujme podpory bádateľskej činnosti si spolok založil už v prvom roku svojej existencie knižnicu a prírodovedné zbierky. Základy obidvoch ustanovizní položili dary členov a priaznivcov spolku. O knižných a zbierkových daroch sa viedli presné záznamy, členovia boli o nich pravidelne informovaní na spolkových schôdzach.

V roku 1865 spolok hostil účastníkov 11. putovného zasadania uhorských lekárov a prírodovedcov a prvú výstavu zo spolkových prírodovedných zbierok usporiadali pri tejto príležitosti. Úspech tejto prvej výstavy inicioval myšlienku pravidelného sprístupňovania zbierok verejnosti, k čomu došlo v r. 1869, odkedy sprístupňovali zbierky raz týždenne (neskôr dva razy týždenne) i verejnosti. O toto prvé prírodovedné múzeum v Bratislave bol veľký záujem, v 70-tych rokoch ho ročne navštívilo priemerne 8 000 záujemcov.⁵² Spolkové zbierky po reorganizácií vykazovali cca 12 000 jednotiek.

Spolkom budovaná knižnica sa rozrastala nielen vďaka darom ale i výmene publikácií s príbuznými spolkami a vedeckými inštitúciami.⁵³ Podľa správy spolkového knihovníka **Juraja Böckha** (1822-1874) knižnica v r. 1869 mala vo svojom fonde 3 792 zväzkov kníh a časopisov, neskôr vydal samostatne aj katalóg knižnice.⁵⁴ Knižnicu nanovo katalogizovali a znovu usporiadali po reorganizácií spolku v r. 1892. **Ernest Hauer** a **Gabriel Kiss** uverejnili nový katalóg ako dodatok v spolkovej ročenke za roky 1894-96, ktorý eviduje už takmer 10 000 kníh a časopisov. Knižnicu tvorili i staršie diela, ale jej hlavný fond predstavovala dobová uhorská a európska odborná

---

⁵¹ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok (1856-1945), s. 13.

⁵² BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok (1856-1945), s. 28.

⁵³ Pre ilustráciu: v r. 1858 si vymieňal publikácie s 36 ustanovizňami, v roku 1865 ich už bolo 159.

⁵⁴ CATALOG der Bibliothek des Vereins für Naturkunde zu Presburg. Pressburg : C.F. Wigand, 1871.

literatúra. Osobitnú skupinu tvorili časopisy a ročenky, ktoré získavali výmenou (592 zväzkov zo 148 miest).⁵⁵

Významnou udalosťou v spolkovom živote bolo dovŕšenie polstoročia činnosti spolku, ktoré oslávili v r. 1907. Pri tejto príležitosti sa v Bratislave konala ďalšia, už 34. putovná schôdza uhorských lekárov a prírodovedcov. Členovia bratislavského spolku sa do podujatia zapojili organizačne i prednáškami. Účastníkom zhromaždenia pripravili i jubilejnú publikáciu Pamätnicu, v ktorej **Jakub Fischer** spracoval dejiny spolku, **František Feigler** (1856-1931) a **Karol Mergl** prispeli dejinami spolkového múzea a knižnice. Druhá časť príležitostnej publikácie priniesla príspevky o kultúrnom, zdravotníckom a hospodárskom vývoji Bratislavy za obdobie trvania spolku.⁵⁶ Členovia spolku si tiež pripomenuli 100-té výročie narodenia **Charlesa Darwina**, pri príležitosti ktorého usporiadali v r. 1909 slávnostnú schôdzu.

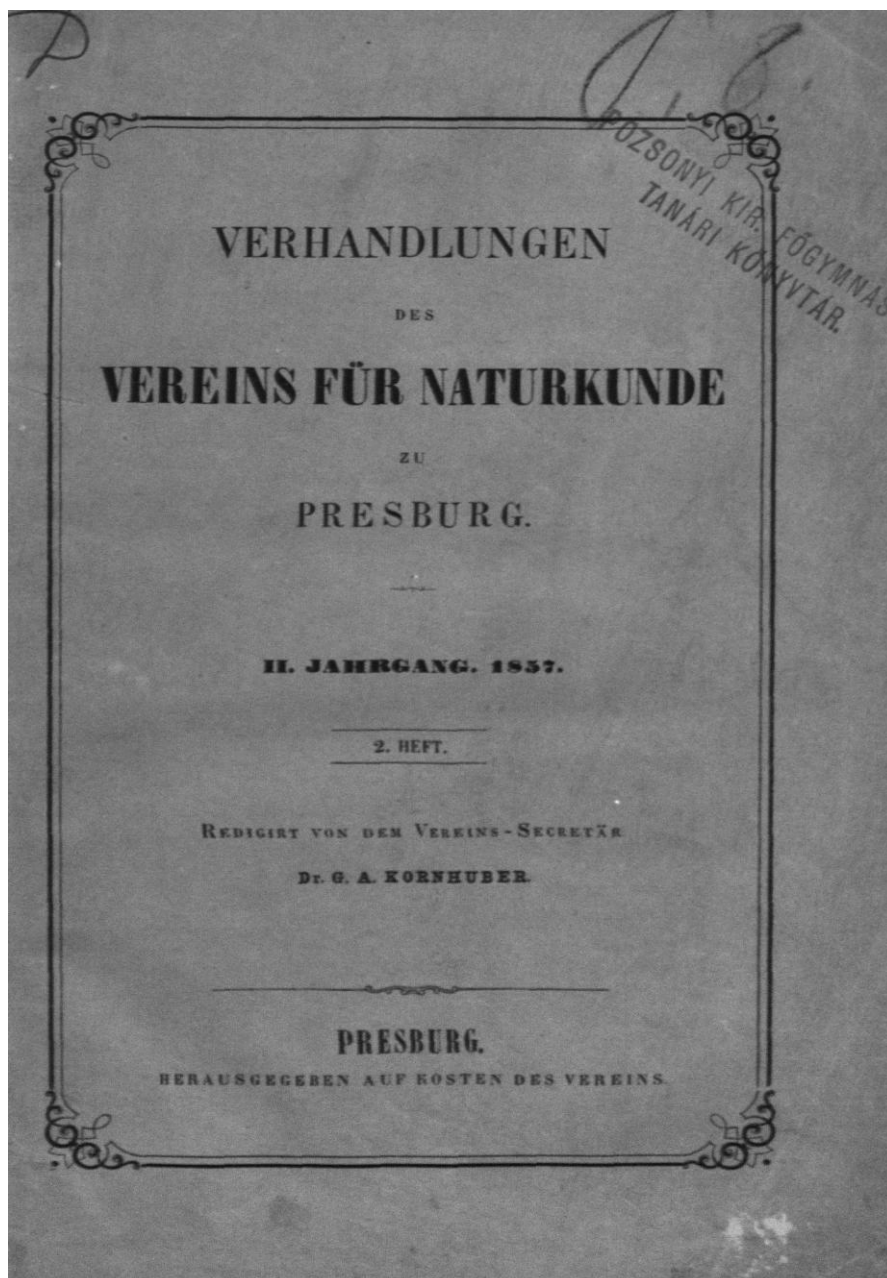
Spolok už od r. 1856 vydával publikáciu pod názvom *Verhandlungen des Vereins für Naturkunde zu Presburg* (od r. 1869 *Verhandlungen des Vereins für Natur- und Heilkunde zu Presburg*), ktorá sa členila na spolkovú a príspevkovú časť; redakciou ročenky bol poverený tajomník spolku. Spolková časť ročenky (*Sitzungsberichte*) prinášala správy o spolkovom živote – zápisnice zo spolkových schôdzí i s obsahom prednesených prednášok, zoznamy členov, zoznamy knižných darov a darov pre spolkové múzeum, informácie o spolupráci s príbuznými spolkami a pod.

Zaujímavosťou je, že zápisnice zo zasadaní prírodovedeckej sekcie spolku sa do r. 1918 písali v jazyku nemeckom, zatiaľ čo zápisnice lekárskej sekcie sa od 70-tych rokov zaznamenávali v maďarčine. Príspevková časť spolkovej ročenky (*Abhandlungen*) obsahovala príspevky takmer zo všetkých prírodovedných odborov a medicíny. Prednášky, ktoré odzneli na zasadaniach spolku v prevažnej miere uverejňovali v plnom znení, čiastočne vo forme anotácií, resp. informácií o nich. Treba však povedať, že odborné prednášky prednesené na zasadaní lekárskej sekcie sa publikovali v plnom znení v menšej miere. Spolková ročenka sprvu vychádzala ročne, neskôr

---

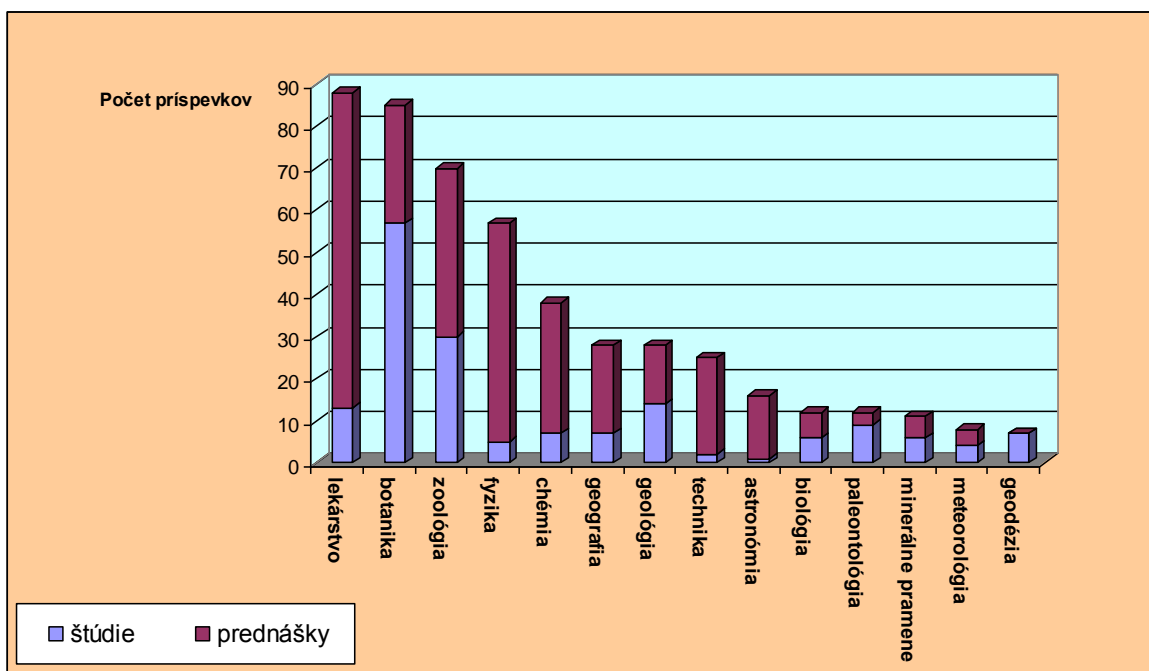
⁵⁵ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok (1856-1945), s. 28.

⁵⁶ 1856-1906. EMLÉKMŰ : Kiadja a Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület fennálásának ötvenedik évforduló alkalmából.

obr.č. 1 Obálka Ročenky Bratislavského prírodovedného spolku (1857)

kumulovala dva i viac ročníkov. V rozpätí rokov 1856-1918 vyšlo spolu 34 zväzkov. Tieto ročenky odzrkadľovali bohatú prednáškovú a publikačnú činnosť členov spolku. Ročenka vychádzala spočiatku v jazyku nemeckom neskôr aj v maďarskom, prvé príspevky v maďarčine začali uverejňovať od polovice 60-tych rokov.

Graf 1 Tematika príspevkov Bratislavského prírodovedného a lekárskeho spolku

Súpis príspevkov a prednášok uverejnených v spolkovvej ročenke bratislavského spolku obsahuje viac ako 700 titulov z najrôznejších oblastí prírodných vied, medicíny i ďalších disciplín.⁵⁷ Podľa tohto súpisu do r. 1918 počtom najširšiu oblasť predstavovala najmä botanika, medicína a zdravotníctvo, zoológia i fyzika (Graf 1). Pomerne veľké zastúpenie mali i prednášky z oblasti vied o Zemi. Autori príspevkov a prednášatelia najčastejšie reagovali na nové objavy a smerovania v jednotlivých vedných odboroch, mnohí z nich predniesli výsledky vlastných výskumov. Členovia spolku prispeli k odhaľovaniu prírodného bohatstva nielen Bratislavy a širšieho okolia, ale i ďalších oblastí. Viacerí členovia Bratislavského lekársko-prírodovedného spolku sa zapojili i do širšie koncipovaných výskumov realizovaných vedeckými inštitúciami so sídlom v Budapešti či Viedni, výsledky svojich čiastkových výskumov prezentovali na pôde spolku.

V druhom decéniu 20. storočia blížiac sa vojna ochromila činnosť spolku, z vojnových rokov sa nezachovali správy o činnosti spolku, po r. 1918 však obnovil svoju činnosť.

⁵⁷ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok (1856-1945), s.43-68.

3.1.4 Významnejšie osobnosti spolku

Vo vedení spolku sa vystriedali významné osobnosti, ktoré patrili k popredným predstaviteľom jednotlivých vedných odborov často presahujúc regionálny význam. Prvým predsedom spolku bol c.k. dvorný radca a prednosta finančného riaditeľstva v Bratislave **Ignác Plener** (1810-1908), ktorý však vo svojej funkcii pôsobil len krátko. Už v r. 1857 bol povolaný do Viedne za ministra financií. Jeho nasledovníkom sa v rokoch 1858-1864 stal c.k. komorník **Gustáv Königsegg-Aulendorff** (1813-1882). V rokoch 1864-79 v čele spolku stál prírodovedec **Dionýz Medňanský** (Mednyánszky, 1830-1911), ktorý sa aktívne podieľal na činnosti viacerých prírodovedných spolkov na území Slovenska. Viac ako štyri desaťročia pôsobil vo vedení spolku modranský rodák, v celouhorskom meradle uznávaný oftalmológ **Karol Kanka** (1817-1908), ktorý od r. 1865 pôsobil ako tajomník spolku, v r. 1892-1908 ako jeho predseda. Aj začiatkom 20. storočia stál v čele spolku významný lekár **Jozef Pantoček** (Pantocsek, 1846-1916) riaditeľ a hlavný lekár štátnej nemocnice, ktorý sa popri lekárskej profesii aktívne venoval botanike a paleontológii.

Na usmerňovaní činnosti spolku mali však okrem predsedov veľký podiel aj ďalšie osobnosti. Z nich na prvom mieste treba spomenúť zakladateľa spolku, lekára a všestranného prírodovedca a neskoršieho profesora botaniky a zoológie na vysokej škole technickej vo Viedni Andreja Konrnhubera, ktorý najmä v prvých rokoch mal zásadný podiel na smerovaní a činnosti spolku. V rokoch 1856-61 zastával funkciu tajomníka spolku, neskôr pôsobil vo Viedni. Aj po svojom návrate do Bratislavy koncom 90-tych rokov prispel k oživeniu činnosti spolku. K významným funkcionárom už od založenia spolku patril i stredoškolský učiteľ chémie **Eduard Mack** (1821-1184), ktorý vyvinul nemalé úsilie na zachovaní spolku v období jeho veľkej krízy v r. 1861-65. Medzi popredných činovníkov spolku patril podpredseda spolku **Karol Wiedermann** (1829-1895), inšpektor bratislavského školského dištriktu a autor diela o elektrine. Po ňom túto funkciu zastával **Teodor Ortvay** (1843-1916), autor prác predovšetkým z oblasti histórie, včítane známych dejín Bratislavy, dosiahol však nemalé výsledky aj v oblasti prírodných vied napr. v zoológii. Na poste tajomníka spolku takmer dve desaťročia (1892-1911) pôsobil **Jakub Fischer** (1861-1920), primár Krajinskej nemocnice, ktorý sa špecializoval na psychiatriu. Posledným

tajomníkom spolku v sledovanom období bol tiež lekár **Ľudovít Kováts** (1876-1968), iniciátor založenia viacerých sociálnych zariadení v Bratislave.

Funkcionári spolku sa popri organizačnej činnosti veľmi aktívne zapájali do prednáškovej činnosti. Popri nich na pôde spolku prednášal celý rad prírodovedcov a lekárov pôsobiacich v sídle spolku či jeho širšom okolí, ale aj v ďalších regiónoch. Najväčšiu pozornosť zaujímali vedy o živej prírode, ktorými sa zaoberali napr. najvýznamnejší slovenský botanik **Jozef Ľudovít Holuby** (1836-1923), prvý predstaviteľ systematického kryptogamologického výskumu **Fridrich Hažlinský** (Hazslinszky, 1818-1896), znalec lišajníkov **Alexander Zahlbruckner** (1860-1938), mykológ **Ján Andrej Bäumlér** (1847-1826). V oblasti zoológie okrem A. Kornhubera o výsledkoch svojich výskumov najčastejšie informoval arachnológ európskeho mena Juraj Böckh, entomológ **Emil Róžai** (Rózsay, 1839-1891), celouhorsky uznávaný ornitológ **Štefan Chernel** (1865-1922), koleopterológ **Ján Bolla** (1806-1881). Matematicko-fyzikálne vedy tu zastupovali predovšetkým fyzici **Albert Fuchs** (1808-1894), **Virgil Klatt** (1850-1935), **Jozef Greilich** (1829-1859) a **Karol Antolík** (1843-1905).

Z oblasti vied o Zemi odzneli geografické (aj cestopisné), meteorologické a klimatické, geologické a paleontologické prednášky, s ktorými na pôde spolku najčastejšie vystupovali okrem všestranného A. Kornhubera aj stredoškolský učiteľ pôsobiaci vo Viedni **Karol Roth** (1833-?), už vyššie spomenutý Jozef Pantoček, **Ján Pet'ko** (Pettko, 1812-1890), **Viliam Rowland** (1814-1888) a ďalší. Spomedzi celého radu lekárov sa do dejín spolku výrazne zapísali – okrem už vyššie spomenutých funkcionárov – aj ďalší bratislavskí lekári ako napr. dermato-venerológ **Matej Dobrovič** (Dobrovits, 1850-1919), gynekológ **Dezider Velič** (Velits, 1860-1921), chirurg **Hugo Schmid** (1852-1912), psychiater Jakub Fischer.

3.2 Spišský lekársko-lekárnický spolok

3.2.1 Založenie a hlavné ciele

Založenie Spolku spišských lekárov a lekárnikov inicioval už v r. 1863 kežmarský lekár **Gregor Tátray** (1833-1913). Stanovy spolku boli schválené až o štyri roky neskôr a ustanovujúca schôdza sa konala 29. októbra 1867 v Levoči.⁵⁸ Hlavným cieľom spolku bolo zvyšovať odbornú úroveň členov sledovaním najnovších trendov v medicíne, farmácii a príbuzných odboroch, ako aj získavaním finančne nákladnej odbornej literatúry a lekárskeho prístrojov. Združenie lekárov a lekárnikov malo za cieľ umožniť členom spolku vzájomne si vymieňať skúsenosti formou diskusií a prednášok na zasadaniach, podporovať a rozvíjať kolegiálnu spoluprácu. V neposlednom rade mali v úmysle sledovať pomery vo verejnom zdravotníctve na území župy a napomáhať jeho rozvoju.⁵⁹

3.2.2 Členská základňa

Podľa stanov spolku sa jeho členom mohol stať lekár, chirurg, lekárnik alebo zverolekár pôsobiaci na území župy. V prvom roku založenia dosiahla členská základňa počet 43 členov. Posledný publikovaný zoznam členov eviduje 78 členov spolku (Tab.4).

Medzi členmi figurovali i členovia-priaznivci spolku, ktorí neboli lekármi či lekárnikmi, ale zaoberali sa prírodnými vedami, resp. históriou medicíny a zdravotníctva. Spišská oblasť je známa predovšetkým svojimi klimatickými kúpeľmi. Prvým kúpeľným a klimatickým miestom vo Vysokých Tatrách bol Starý Smokovec, po ktorom vznikol celý rad sanatórií v Novom Smokovci, v Štrbskom Plese, v Dolnom Smokovci, v Tatranských Matliaroch, Tatranskej Kotline, Tatranskej Polianke, Vyšných Hágoch atď., ktorých lekári aktívne pôsobili v Spišskom spolku lekárov a lekárnikov. Popri kúpeľných, župných, mestských, obvodných, obecných a súkromných lekároch boli v členskej základni zastúpení lekári a lekárnici nemocnice milosrdných bratov v Spišskom Podhradí a nemocnice v Levoči, banskí lekári v Rudňanoch

⁵⁸ TÓTH, Ladislav – BELÁK, Vojtech. Spolok spišských lekárov a lekárnikov.

⁵⁹ TÁTRAY, Gergely. Mélyen tisztelt uraim! In A Szepesi ... Évkönyve, 1907. évre, s. 8.

a Smolníku, lekári železiarskej hute v Krompachoch a Bindte (dnes časť obce Hnilčík). V zoznamoch figurovalo aj niekoľko vojenských lekárov.

Rok	Členov spolu	Z nich lekárov	Z nich lekárnikov
1868 ^{60*}	43	33	10
1894	61	47	13
1895	64		
1897	63	48	14
1898	66	51	14
1900	71	56	14
1902	73	56	16
1903	73	56	16
1906	79	57	15
1907	79	55	17
1909	86	59	19
1910	80	60	18
1911	81	61	19
1912	78	59	18

Tab. 4 Vývoj členskej základne Spišského lekársko-lekárnického spolku⁶¹

3.2.3 Činnosť spolku

Zasadania spolku sa konali pravidelne dvakrát ročne vždy v inom meste župy. Podľa správy **Augustína Szásza** (pôvodne Sax, 1859-1947)⁶² uverejnenej pri príležitosti 40. výročia založenia spolku, spolok v rozpätí rokov 1867-1907 zvolal 80 riadnych a 6 mimoriadnych valných zhromaždení, na ktorých odznelo spolu 393 prednášok.⁶³ Spišskí lekári najčastejšie zasadali v Levoči, Kežmarku, Spišskej Novej Vsi a v Spišskom Podhradí, ale aj v ďalších mestách a kúpeľných strediskách na území župy.⁶⁴ Program valných

⁶⁰ Údaj podľa: LORX, Sándor. Mélyen tisztelt közgyűlés. In A Szepesi ... Évkönyve, 1907. évre, s. 11.

⁶¹ Tabuľka zostavená podľa výročných správ spolku publikovaných v A Szepesi Orvos-Gyógyszerész Egylet Évkönyve 1894/95-1912.

⁶² Biografické údaje: Biografický slovník mesta Poprad, s. 197.

⁶³ SZÁSZ, Ágoston. Titkári jelentés a Szepesi orvos-gyógyszerész egylet 1867-1907. évi működéséről. In A Szepesi ... Évkönyve, 1907. évre, s. 18.

⁶⁴ Valné zhromaždenia sa konali v nasledovných mestách: Levoča (1867, 1869, 1871, 1874, 1876, 1877, 1879, 1882, 1884, 1886, 1897, 1889, 1900, 1904, 1911), Spišská Nová Ves (1870, 1875, 1878, 1880, 1885, 1890, 1897, 1899, 1906, 1907, 1909), Kežmarok (1869, 1872, 1873, 1876, 1879, 1882, 1885, 1891, 1896, 1898, 1901, 1910), Spišská Belá (1870, 1898, 1883), Spišské Podhradie (1868, 1871, 1874, 1877, 1881, 1888, 1896), Gelnica (1872, 1881, 1886), Poprad (1872, 1878, 1909, 1911), Poprad-Veľká (1875, 1880, 1884, 1900), Dolný Smokovec (1883), Podolinec (1889), Tatranská Kotlina (1891), Thurzovské kúpele – dnes súčasť Gelnice (1892), Novoveské kúpele (1894), Starý Smokovec (1894, 1904), Spišská Sobota (1877, 1887, 1895, 1899, 1902, 1903, 1907, 1912), Spišské Vlasy (1895), Tatranská Lomnica (1902), Tatranská Kotlina (1903), Nový Smokovec (1906), Tatranská Polianka (1912).

zhromaždení spolku v jednotlivých mestách tvorili nielen správy o činnosti spolku a odborné prednášky, ale odznali tu i vystúpenia, „domácich“ lekárov, ktorí informovali o miestnom zdravotníckom zariadení, špecifikách v zdravotnom stave obyvateľstva a iných zaujímavostiach v danej lokalite. Na jednotlivých stretnutiach spolku diskutovali tiež o situácii vo verejnom zdravotníctve na území Spišskej župy. Okrem iného napr. v 70-tych rokoch sa zaslúžili o osvetu pri očkovaní proti kiahňam. Na pôde spolku vznikla iniciatíva na zriadenie ústavu na výrobu očkovacích sér proti kiahňam v Spišskej Novej Vsi, ktorý mal mať celouhorskú pôsobnosť. Táto iniciatíva sa však nestretla s pochopením nadriadených orgánov.⁶⁵ Spolok niekoľkokrát podával návrhy župnej správe na zlepšenie situácie vo verejnom zdravotníctve, predovšetkým v oblasti prevencie infekčných ochorení a koncom 90-tych rokov sa zasadzoval za zlepšenie situácie v oblasti pôrodných babíc. Spolok lekárov, ako jeden z prvých v Uhorsku, vypracoval tzv. kódex lekárov pôsobiacich na území župy, ktorý vymedzoval ich povinnosti a práva.⁶⁶

Spolok, podobne ako bratislavský, tiež budoval knižnicu a zbierku lekárskeho prístrojov. O ich stave sa každoročne podávali správy na valných zhromaždeniach spolku. Zbierku prístrojov spravoval Gregor Tátray. Z iniciatívy **Vojtecha Alexandra** (1857-1916) mali v úmysle vybudovať „Múzeum patologickej anatómie“. Spolková ročenka uverejnila dvakrát súpis lekárskeho prístrojov, ktoré boli k dispozícii členom.⁶⁷ V zoznamoch figurovali približne dve desiatky prístrojov, z nich najvýznamnejším a z hľadiska dejín vedy najznámejším bolo röntgenové zariadenie, zadovážené a používané V. Alexandrom. Na prelome storočí sa spolok usiloval zachrániť, resp. získať správu nad vzácnou historickou lekárňou v Červenom Kláštore. Poverení zástupcovia spolku (V. Alexander a Michal Greisiger) nadviazali rokovania s gréckokatolíckym biskupstvom, výsledky rokovania však v dostupných ročníkoch ročenky neboli zaznamenané.⁶⁸ Spolková knižnica podľa súpisu z r. 1894 obsahovala približne 180

---

⁶⁵ LORX, Sándor. Mélyen tisztelt közgyűlés. In A Szepesi ... Évkönyve, 1907. évre, s. 14.

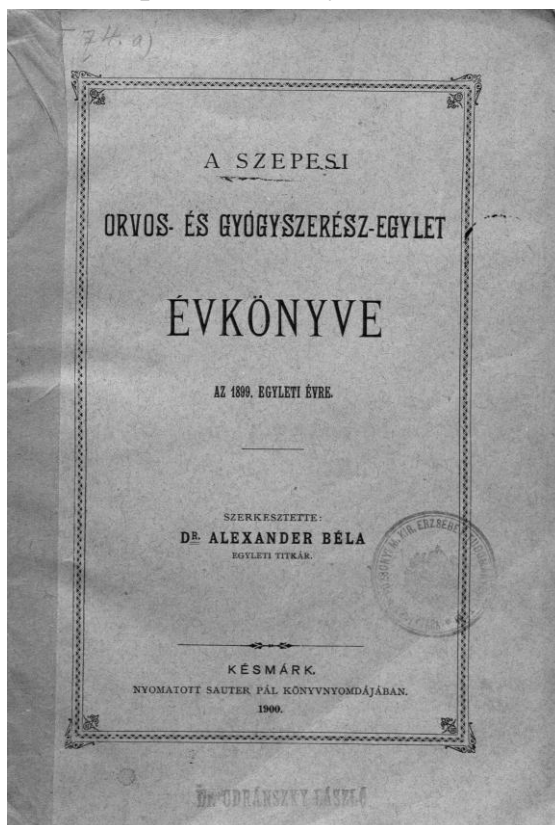
⁶⁶ A SZEPESI orvosok rendtartása. In Szepesi ... Évkönyve, 1897. évre, s. 36-42.

⁶⁷ A SZEPESI orvos-gyógyszerész egyesület műszertárának jegyzéke. In A Szepesi ... Évkönyve, 1893/94. évre, s. 51; JELENTÉS a szepesi orvos-gyógyszerész egyesület könyv- és műszertáráról az 1907. évi június hó 19-én Iglón tartott tavaszi közgyűléséhez. In A Szepesi ... Évkönyve, 1907. évre, s. 58-59.

⁶⁸ A SZEPESMEGYEI orvos-gyógyszerész egyesület 1902. évi október hó 15-ész Szepes Szombaton tartott (őszi) rendes közgyűlés jegyzőkönyve. In Szepesi ... Évkönyve, 1902. évre, s. 22.

odborných monografických a periodických titulov.⁶⁹ V nasledujúcich rokoch sa knižnica rozširovala darmi a kúpou, ročne v priemere o ďalších 20 titulov.

V rámci podpory spoločných záujmov na pôde spolku v r. 1870 v Spišskej Novej Vsi založili Penzijný podporný spolok pre vdovy a siroty členov spolku. Od r. 1882 sa usilovali o založenie župnej nemocnice, na ktorú vytvorili finančný fond, a podobne v r. 1899 založili fond na výstavbu Sanatória pľúcnych ochorení pre chudobných.⁷⁰

obr.č. 2 Obálka Ročenky Spišského lekársko-lekárnického spolku (za r. 1899)

Spišský spolok lekárov a lekárnikov z iniciatívy Vojtecha Alexandra začal vydávať spolkovú ročenku pod názvom *A Szepesi Orvos-Gyógyszerész Egylet Évkönyve*. Prvý ročník vyšiel za rok 1893/94, posledný za spolkový rok 1912. Redaktorom ročenky bol vždy tajomník spolku, teda až do r. 1905 Vojtech Alexander, potom Augustín Szász. Zaujímavosťou je, že takmer každý ročník ilustrovali fotografie, ktoré dokumentovali rozličné ochorenia, najmä však príspevky V. Alexandra. Jazyk príspevkov v ročenke bol v prevažnej miere maďarský, avšak v prvých rokoch sa uverejňovali aj nemecké príspevky. Jednotlivé prednášky prednesené na valných zhromaždeniach tvorili sprvu

⁶⁹ A SZEPESI orvos-gyógyszerész-egylet könyvtárának jegyzéke. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1893/94. évre, s. 52-58.

⁷⁰ LORX, Sándor. Mélyen tisztelt közgyűlés. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1907. évre, s. 12-13.

súčasť zápisníc zo zasadania spolku, až neskôr figurovali ako samostatné príspevky. Ročenka pravidelne uverejňovala správy o činnosti a hospodárení spolku, neskôr zápisnice zo zasadania Penzijného spolku pre vdovy a siroty členov spolku, správy o stave zbierok a knižnice.⁷¹

Popri zápisniciach a odborných príspevkoch z oblasti súdovej medicíny a farmácie v spolkovej ročenke viackrát uverejnili príspevky z oblasti regionálnych dejín medicíny a kúpeľných zariadení na Spiši. Niekoľko príspevkov retrospektívne hodnotilo činnosť spolku, napr. pri príležitosti 40. resp. 45 výročia (1907, 1912) uverejnili rozsiahlejšie príspevky k dejinám spolku.

Spolok pôsobil aj v medzivojnovom období, v r. 1925 sa premenoval na *Spolok lekárov Spišskej župy*, v tatranských liečebniach usporadúval lekárske zjazdy pod názvom „Praktický lekár“, na ktorých prednášali profesori z pražskej, brnianskej a bratislavskej fakulty ale aj zo zahraničia.⁷²

3.2.4 Významnejšie osobnosti spolku

Prvým predsedom spolku sa stal hlavný župný lekár Spišskej župy, rodák z Matejoviec **Fridrich Fleischer** (1813-1890), kúpeľný lekár v Starom Smokovci. Na poste predsedu spolku pôsobil aj kežmarský lekár **Alexander Stenczel** (1813-1881). Posledným predsedom pred rokom 1918 bol už spomenutý G. Tátray (predtým tajomník spolku), ktorý na pôde spolku predniesol viac ako dve desiatky prednášok. Po celý čas svojho pôsobenia v spolku tiež spravoval spolkovú knižnicu a zbierku lekárskeho prístrojov. V r. 1886-91 bol tajomníkom spolku hlavný lekár Provincie 16 spišských miest, potom župný lekár **Alexander Lorx** (1839-1917). V r. 1891-1905 pôsobil ako tajomník spolku V. Alexander, ktorého dielo presiahlo nielen región Spiša, ale i Uhorska a najmä jeho zásluhou získal spolok vedecké meno. Patril k prvým nasledovateľom W.C. Röntgena na dnešnom Slovensku a zaviedol nové metódy lekárskeho použitia röntgenového žiarenia. V Uhorsku sa stal poprednou osobnosťou lekárskej röntgenológie, založil takto zameraný ústav a laboratóriá v Budapešti a presadil sa v tejto disciplíne aj na medzinárodnom poli. Aj po svojom presídlení do Budapešti zostal aktívnym členom spolku a na zasadaniach spolku prednášal. Od roku 1905 funkciu tajomníka zastával Augustín Szász, ktorého zásluhou sa činnosť

⁷¹ PEKAŘOVÁ, Katarína. K dejinám lekársko-lekárnických spolkov na Slovensku do roku 1918.

⁷² PRACHÁR, Miroslav. Za históriou Spolku spišských lekárov a lekárníkov, s. 32.

spolku obnovila aj v medzivojnovom období, v r. 1922-30 bol jeho predsedom.

K významnejším členom spolku patril aj lekár v Spišskej Belej **Michal Greisiger** (1851-1912), ktorý sa venoval najmä zdravotníckej osvete ale i botanike, archeológii a paleontológii či kultúrnej histórii Spiša. Prispel k vybudovaniu kanalizácie a vodovodu v Spišskej Belej, o plánoch jeho výstavby referoval aj na zasadaniach spolku. Ďalší prednášateľ kúpeľný lekár v Starom Smokovci **Ladislav Jármay** (1850-1930) na zasadaniach spolku prednášal o liečbe tuberkulózy, ale tiež o rozvoji Tatier z kúpeľného hľadiska. Do činnosti lekárskeho spolku sa zapojili i vojenský lekári pôsobiaci na území župy. V Spišskom lekársko-lekárnickom spolku spomenieme **Eberharda Kleina** (1847- ?), ktorý na začiatku svojej kariéry pôsobil krátko ako hlavný lekár posádky v Spišskej Novej Vsi, alebo tiež vojenského lekára **Teodora Ruhiga**. Z celého radu ďalších prednášateľov si pozornosť zaslúži aj **Andrej Kreichel** (1828-1889), spoluzakladateľ spolku, ktorý pôsobil ako obvodný lekár v Nálepke, kde v r. 1873 založil ústav na výrobu očkovacích sér proti kiahňam. Členom spolku bol tiež **Mikuláš Sontág** (Szontagh, 1843-1899), významná osobnosť kúpeľníctva v Tatrách, zakladateľ Nového Smokovca a priekopník klimatickej liečby v Uhorsku, ktorý na pôde spolku o tejto problematike aj prednášal.

Spomedzi lekárnikov nemožno nespomenúť zakladajúceho člena spolku – lekárnika vo Veľkej – **Aurela Scherfela** (1835-1895), ktorý sa venoval botanike a chémii, analyzoval minerálne a liečivé pramene na Spiši a v Tatrách. K aktívnym členom patril tiež lekárnik v Kežmarku **Karol Genersich**. Jedným z členov-podporovateľov spolku bol **Anton Steiner** (1842-1905). Pôsobil na vyššej reálke v Levoči, kde vyučoval chémiu a od r. 1883 viedol chemicko-výskumnú stanicu pre Spišskú župu, ktorá kontrolovala suroviny a výrobky poľnohospodárov. Iným členom - podporovateľom spolku - bol **Samuel Weber** (1835-1908) evanjelický kňaz a regionálny historik, ktorý na pôde spolku vystúpil s niekoľkými prednáškami o dejinách liečiteľstva, minerálnych prameňov a kúpeľov na Spiši.

3.3 Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy

3.3.1 Založenie a hlavné ciele

Keďže sa nezachoval archív spolkov (resp. nie je známe miesto výskytu) o založení a prvých rokoch pôsobenia spolku máme informácie len zo sekundárnych zdrojov. Podľa odbornej literatúry spolok vznikol v r. 1867 v Rožňave.⁷³ Impulzom k založeniu spolku mohlo byť putovné zasadanie uhorských prírodovedcov a lekárov v Rimavskej Sobote v r. 1867, na ktorom sa gemerskí lekári podieľali organizačne i prednáškami. Osobitne rožňavskí lekári boli na putovnom zhromaždení skutočne aktívni, jedným z nich bol aj rožňavský rodák, jeden zo zakladateľov a prvý predseda spolku **Gustáv Marikovský** (1806-1892).⁷⁴ Stanovy lekársko-lekárnického spolku boli oficiálne schválené v r. 1868. Prvoradým cieľom spolku bolo umožniť členom udržiavať si odbornú úroveň sledovaním najnovšieho diania v medicíne a farmácii, resp. im príbuzných odboroch, ďalej to bol úmysel udržiavať profesionálnu súdržnosť na pôde spolku a v neposlednom rade podporovať rozvoj verejného zdravotníctva na území župy.⁷⁵

3.3.2 Členská základňa spolku

Členom spolku sa mohol stať lekár, chirurg, lekárnik a zverolekár pôsobiaci na území župy. Podľa zoznamov členov publikovaných v spolkovej ročenke v členskej základni prevažovali lekári pôsobiaci na území župy, ďalej to boli lekárnici (v priemere 15) a zverolekári vykonávajúcích prax v Rimavskej Sobote, Rožňave, Dobšinej a Putnoku. Členmi spolku boli lekári v zdravotníckom systéme verejnej správy ale aj lekári so súkromnou praxou, ďalej kúpeľní, železniční, banskí a závodní lekári významnejších podnikov v župe, tiež väzenskí a súdni resp. vojenskí lekári pôsobiaci v regióne, najaktívnejší z nich boli lekári zdravotníckych zariadeniach na území župy.⁷⁶

V Gemerskej župe od r. 1884 pôsobila pomerne dobre vybavená župná verejná nemocnica v Rimavskej Sobote, od konca 80-tych rokov Kósa-

---

⁷³ MANNOVÁ, Elena. Spolky a demokratizácia spoločenského života v Gemeri-Malohont v 19. storočí, s. 173-178.

⁷⁴ KISS, László. Aktivity lekárskej sekcie na XII. putovnom zhromaždení uhorských lekárov a prírodovedcov v Rimavskej Sobote.

⁷⁵ A "GÖMÖRMEGYEI orvos-gyógyszerész egyesület" alapszabályai 1868-tól. In A Gömörmegyei ... Évkönyve, 1888. évre, s. 4.

⁷⁶ PEKAŘOVÁ, Katarína. Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy.

Schöpferova základinová nemocnica v Rožňave. Lekári obidvoch nemocníc patrili k najaktívnejším členom spolku.

Vývin členskej základne ilustruje tabuľka (Tab. 5)

Rok	Členov spolu	Počet lekárov	Počet lekárnikov	Počet zverolekárov
1878	58			
1881	58			
1891	60	44	13	3
1895	59	43	13	3
1899	64	47	15	2
1902	73	52	17	4
1907	77	54	16	7
1912	91	55	19	7

Tab. 5 Vývoj členskej základne Lekársko-lekárnického spolku Gemerskej župy

Spolok viedol výbor, tvorili ho predseda, dvaja tajomníci (za Rimavskú Sobotu a Rožňavu), pokladník a správca knižnice a zbierok.

3.3.3 Činnosť spolku

Ciele spolku vytýčené v stanovách naplňali členovia spolku na pravidelných stretnutiach, ktoré poskytovali priestor odborným prednáškam a následnej výmene vlastných skúseností z praxe.

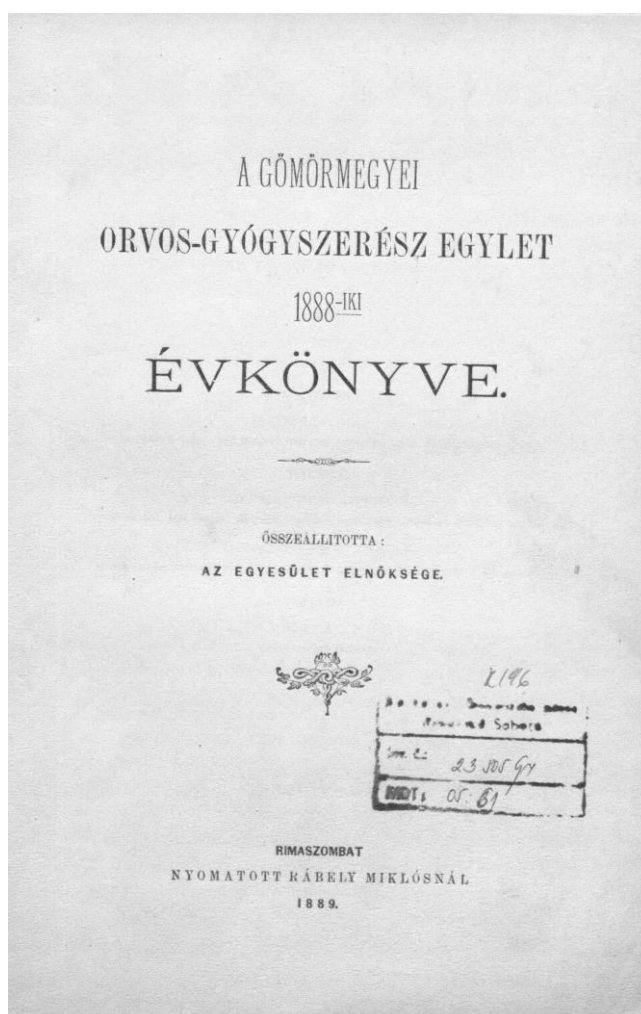
Spolok v prvých rokoch zasadal dvakrát ročne striedavo v Rimavskej Sobote a Rožňave. Od r. 1893 usporadúvali jarné zasadania v Rimavskej Sobote a Rožňave, jesenné zasadanie sa stali tzv. putovnými zasadaniami, konali sa v rôznych mestách župy (Tornaľa – 1894 1903, 1909; Štítnik 1895, 1907; Putnok – 1896, 1905; Jelšava – 1897, 1911; Revúca – 1898; Ratková 1899; Dobšiná 1900; Plešivec 1902; Hodejov 1905; Číž – 1890, 1910; Bánréve 1910; Strelnice 1912).

Na valných zhromaždeniach sa hodnotila činnosť spolku a hospodárenie za uplynulé obdobie, viedli sa diskusie o aktuálnych problémoch verejného zdravotníctva, vymieňali si skúsenosti z každodennej odbornej praxe, podávali sa správy o činnosti nemocníc v župe, o zdravotnom stave obyvateľstva v župe i v jednotlivých okresoch, resp. obvodoch Gemerskej župy, a odznali tu odborné prednášky. Na zasadaniach v jednotlivých mestách na území župy sa pozornosť sústredila i na vystúpenia domáceho

lekára/lekárov, ktoré sa zaoberali zdravotníckymi zariadeniami (kúpele, nemocnice) či inými zaujímavosťami v danom meste.

V r. 1898 na pôde spolku vznikla Gemerská pobočka Krajinského zväzu lekárov, ktorej zasadania sa konali v čase valných zhromaždení spolku a zápisnice zo zasadania pobočky uverejňovala spolková ročenka.

Aj v tomto prípade si spolok budoval knižnicu a zbierku lekárskeho prístrojov. V dostupných ročníkoch spolkovej ročenky však nebol publikovaný súpis zbierkových predmetov či kníh. Na zasadaniach spolku správca zbierok len zriedkavo informoval o získaných knižných daroch, kúpu niektorých titulov (napr. Chémiai Folyóirat) zaznamenali finančné výkazy o hospodárení spolku. Zo zápisníc sa dozvedáme, že spolok vlastnil dva mikroskopy.⁷⁷

obr.č. 3 Titulný list Ročenky Lekársko-lekárnického spolku Gemerskej župy (r. 1888)

⁷⁷ PEKAŘOVÁ, Katarína. K dejinám lekársko-lekárnických spolkov na Slovensku do roku 1918.

Gemerskí lekári v prvých rokoch trvania spolku publikovali odborné príspevky v časopise *Gyógyászat*. Z iniciatívy **Tomáša Löcherera** (1856-1916), lekára a riaditeľa župnej nemocnice v Rimavskej Sobote, začal spolok vydávať v r. 1888 (teda 20 rokov po založení) spolkovú ročenku pod názvom *A Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet Évkönyve*.⁷⁸ Spolkové periodikum spočiatku vychádzalo každoročne, neskôr kumulovalo 2-3 roky činnosti spolku. Ročenka uverejnila stanovky spolku z roku 1868, ďalej pravidelne prinášala zoznam členov a zápisnice z valných zhromaždení spolku, v rámci nich aj odborné prednášky – spravidla plné texty. Na stránkach ročenky dominovali dva okruhy medicínskych tém a to verejné zdravotníctvo a epidemické infekčné choroby. Pomerne veľký okruh tvorili tiež prednášky z oblasti chirurgie a psychiatrie. Po vzniku Gemerskej pobočky Krajinského zväzu lekárov sa do popredia dostali otázky zdravotníctva všeobecne, ako napr. diskusie o zriadení lekárskej komory, problematika spolupráce lekárov a nemocenských pokladníc, dôchodkové poistenie, odmeňovanie a postavenie lekárov v spoločnosti, apod.⁷⁹

Posledné zmienky o spolku sme zaznamenali v r. 1912, ďalšie osudy spolku sú nateraz neznáme.

3.3.4 Významnejšie osobnosti spolku

Iniciátorom založenia spolku a tiež jeho prvým predsedom (do r. 1890) bol Gustáv Marikovský, ktorý popri lekárskej praxi, organizačnej činnosti v spolku bol aj publikačne činný. Uverejňoval príspevky o liečivých prameňoch na území Gemerskej župy a tlačou vydal niekoľko odborných prác. V r. 1890 prevzal vedenie spolku **Ján Török** (1834-1897), predtým jeho tajomník. J. Török na zasadaniach spolku predniesol viac ako 25 prednášok z rôznych oblastí medicíny, predovšetkým z vlastnej praxe obvodného lekára v Tornali. Od r. 1898 až do zániku spolku bol jeho predsedom rodák z Plešivca Tomáš Löcherer, lekár a neskôr riaditeľ župnej nemocnice v Rimavskej Sobote. Je tiež autorom state o zdravotníctve v župnej monografii, ktorú uverejnila aj spolková ročenka.⁸⁰

---

⁷⁸ A GÖMÖRMEGYEI orvos-gyógyszerész egyesület köz- és szakülése 1888. május 7-én Rimaszombat. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1888. évre, s. 9-10.

⁷⁹ PEKAŘOVÁ, Katarína. K dejinám lekársko-lekárnických spolkov na Slovensku do roku 1918.

⁸⁰ LÖCHERER, Tamás. Gömörvármegye közegészségügye. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1902. évre, s. 33-64.

K najaktívnejším členom spolku a prednášateľom patrili hlavní župní lekári Gemerskej župy, boli to rodák z Kokavy nad Rimavicou **Móric Patzek** (tiež Paczek) (1811-1885), **Samuel Szabó** (1844-1898) a rodák z Dobšinej **Mikuláš Meško** (Meskó, 1865-1921), autor učebníc zdravotvedy pre stredné školy.

K zakladajúcim členom spolku patrila **Ľudovít Gyürky** (1813-1874), ktorý je známy v dejinách lekárstva ako člen „Spoločnosti lekársko-slowanskej“ založenej v roku 1833 Jonášom Bohumilom Guothom a ďalšími poslucháčmi medicíny v Pešti. Na pôde gemerského spolku ale i na putovnom zasadaní uhorských prírodovedcov a lekárov v Rimavskej Sobote 1867 prednášal o využití elektriny v terapii. Svoje prístroje, ktoré si čiastočne i sám zhotovoval, zanechal podľa závetu spolku.⁸¹

Ďalší funkcionár spolku, lekár v Rožňave a v tamojších kúpeľoch, neskôr rodinný lekár Andrásyovcov **Artúr Maurer** (1844-1907) bol známy aj ako novinár (23 rokov redigoval týždenník Rozsnyói Híradó) a cestovateľ. Vydal niekoľko cestopisov zo svojich ciest a ďalších prác z rôznych oblastí. Tajomník spolku, hlavný lekár rožňavskej Kósa-Schopperovej nemocnice **Jozef Ruber** publikoval viacero prác v súdobých odborných časopisoch. Iným aktívnym prednášateľom bol **Aladár Kármán**, tajomník a správca spolkových zbierok, lekár verejnej župnej nemocnice v Rimavskej Sobote. Na prelome storočí bol častým prednášateľom súdny a väzenský lekár v Rimavskej Sobote **Štefan Zehery** (1861-1908), ktorý na pôde spolku predniesol viac ako desiatku prednášok z oblasti psychiatrie, patológie a súdneho lekárstva.

Spomedzi lekárnikov pomerne často prednášal **Július Orient** (1869-1940), ktorý v rokoch 1892-98 vlastnil lekáreň v Štítniku a zriadil si tu tiež dobre vybavené chemické laboratórium. Neskôr sa stal asistentom a profesorom na katedre v Kluži. Na pôde spolku informoval o najnovších prístrojoch a liekoch, výsledkoch analýz vôd napr. v Plešivci. V spolkovej ročenke publikoval rozsiahly príspevok o systematizácii liekových foriem. Po jeho odchode, v prvom decéniu dvadsiateho storočia, o najnovších liekoch na pôde spolku informoval rožňavský lekárnik **Aladár Pósch**.

---

⁸¹ KISS, Antal. Baráti megemlékezés néhai Dr. Gyürki Lajosról.

3.4 LEKÁRSKO-LEKÁRNICKÝ SPOLOK ZEMPLÍNSKEJ ŽUPY

Z radu lekársko-lekárnických spolkov pôsobiacich na území Slovenska sa *Lekársko-lekárnickému spolku Zemplínskej župy* venovalo najmenej pozornosti. Spolok sa najčastejšie spomína spolu s menom významného lekára Kornela Chyзера. Príčinou jeho upadnutia do zabudnutia môže byť skutočnosť, že na rozdiel od známejších príbuzných spolkov nevydával pravidelne spolkovú ročenku. Inou príčinou môže byť aj fakt, že časť niekdajšej župy a tiež jej bývalé sídlo (Nové Mesto pod Šiatrom - Sátoraljaújhely) je dnes už súčasťou Maďarska. Výsledky publikačnej aktivity spolku sa v knižniciach na území Slovenska zachovali len torzovito.

3.4.1 Založenie a hlavné ciele spolku

Lekársko-lekárnický spolok Zemplínskej župy vznikol podľa vzoru už pôsobiacich odborných spolkov na území Uhorska v roku 1869. Jeho založenie iniciovali dvaja v regióne významní lekári, obidvaja pôsobili istý čas ako školskí lekári kolégia v Blatnom Potoku (Sárospatak). Boli to **Endre Lengyel** (1821-1902) a **Gedeon Raisz** (1840-1908). Starší z nich je známy aj ako zakladateľ školskej nemocnice v Blatnom Potoku, neskôr člen Krajinskej zdravotníckej rady. Jeho mladší kolega, spišský rodák, obvodný lekár v Michalovciach G. Raisz, neskôr tiež člen Krajinskej zdravotníckej rady, od 1894 pôsobil na referáte zdravotníctva ministerstva vnútra. Zakladajúce valné zhromaždenie spolku sa uskutočnilo 1. júla 1869 v Novom Meste pod Šiatrom, na ktorom účastníci schválili stanovy a zvolili výbor spolku. Uhorská vláda ešte v tom istom mesiaci (12. júla) potvrdila stanovy a vznik nového spolku.

Počas približne 30 ročného pôsobenia spolku sa jeho stanovy niekoľkokrát pozmenili, k výraznej zmene prišlo v r. 1883. Pôvodné stanovy vytýčili ciele spolku v niekoľkých okruhoch. V prvom rade to bola podpora výskumu, výmeny poznatkov a názorov v oblasti lekárskeho a im príbuzných vied prostredníctvom prednesených či publikovaných odborných prednášok. Druhý okruh sa týkal snahy upraviť vzťahy medzi lekármi a pacientmi, ako aj upevniť kolegiálnu súdržnosť. Sem patril aj zámer spolupracovať s príbuznými spolkami v krajine, predovšetkým v riešení spoločných otázok lekárskeho a lekárnického stavu. V prvých stanovách bol tiež formulovaný

cieľ podporiť založenie celokrajinskej inštitúcie, ktorá by spoločné záujmy lekárov zastrešovala. Stanovy z r. 1883 už túto časť – o zastrešujúcej inštitúcii – neobsahovali. Posledný okruh cieľov sa týkal verejného zdravotníctva v Uhorsku ale predovšetkým na území župy. Členovia spolku si stanovili za cieľ sledovať najnovšie nariadenia, usilovať sa o ich uplatnenie a realizáciu na území Zemplínskej župy.⁸²

3.4.2 Členská základňa spolku

Členom spolku sa mohli stať lekári a lekárnici pôsobiaci na území župy. Členská základňa sa pri vzniku spolku členila na riadnych členov, externých⁸³ a čestných členov. Od r. 1883 sa členská základňa delila len na riadnych a čestných členov. Pri založení v r. 1869 mal spolok 40 členov, o 30 rokov neskôr mal už 91 riadnych a 47 čestných členov (Tab. 6).⁸⁴

Rok	Počet riadnych členov	Počet čestných členov
1869	40	
1871	47	11
1878	61	13
1884	98	30
1889	91	47

Tab. 6 Vývoj členskej základne Lekársko-lekárnického spolku Zemplínskej župy

Najviac členov spolku pôsobilo v sídle župy, v Novom Meste pod Šiatrom a tiež v kultúrnom centre župy v Blatnom Potoku. V priebehu 30 ročnej činnosti spolku približne tretina zo všetkých členov spolku vykonávala prax na dnešnom území Slovenska. Najpočetnejšie boli zastúpení lekári a lekárnici z Michaloviec (11), Kráľovského Chlmca (10), Vranova nad Topľou (9), Humenného (9), Sečoviec (8) a Trebišova (5).⁸⁵

V rozpätí rokov 1875-1895 si spolok zvolil 57 významných osobností za čestných členov spolku. Tieto pôsobili nielen v oblasti medicíny či v iných oblastiach vedy, ale aj v politickom, verejnom, cirkevnom a kultúrnom živote v celom Uhorsku, predovšetkým však na území župy.⁸⁶ Keďže v regióne

⁸² ROSENBERG, Bernát. A Zemplén-Vármegyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület 30 éves fenállásának s működésének története, s. 20-21.

⁸³ Externý člen platil polovicu členského poplatku, išlo zväčša o lekárov a lekárnikov, ktorí sa odsťahovali z územia župy, ale naďalej udržiavali kontakt so spolkom.

⁸⁴ Tabuľka vyhotovená podľa údajov: ROSENBERG, Bernát. A Zemplén-Vármegyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület 30 éves fenállásának s működésének története, s. 7.

⁸⁵ ROSENBERG. A Zemplén-Vármegyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület..., s. 8-16.

⁸⁶ Napr. minister kultu Augustín Trefort, hlavní župani a podžupani Zemplínskej župy – Jozef Dókus, Štefan Molnár, spisovateľ, prekladateľ a biskup ref. cirkvi István Fejes.

pôsobilo chýrne kolégium v Blatnom Potoku, mnohých jej významnejších pedagógov nájdeme medzi čestnými členmi spolku.

3.4.3 Činnosť spolku

V stanovách formulované ciele mali členovia spolku v úmysle naplňovať pravidelnými schôdzami. Pôvodným zámerom bolo stretávať sa na mesačných „malých“ schôdzach a tri razy do roka na „veľkých“ schôdzach, z ktorých jedna sa mala vždy konať v sídle župy a ďalšie dve v rôznych mestách na území župy. Tento plán sa však podarilo realizovať len čiastočne. Už v r. 1871 sa uzniesli usporadúvať valné zhromaždenia len dvakrát ročne. Ani „malé“ schôdze sa nedarilo usporadúvať mesačne, preto v neskorších stanovách z r. 1883 tieto zasadania už neboli viazané na sídlo župy a mali sa konať len v prípade dostatočného záujmu.

Počas tridsaťročného pôsobenia spolku sa uskutočnilo 67 valných zhromaždení, z nich prevažná väčšina sa konala v sídle župy, ale i v ďalších mestách napr. v Blatnom Potoku či v súdobých kúpeľoch Erdőbénye. Na území dnešného Slovenska sa konali v Humennom (1884), Michalovciach (1869, 1871, 1885, 1890) a Sečovciach (1870).⁸⁷ Na valných zhromaždeniach sa členovia zaoberali spolkovými záležitosťami, otázkami verejného zdravotníctva a odzneli tu odborné prednášky, programom „malých“ zasadaní boli výhradne odborné prednášky.

Členovia spolku pravidelne diskutovali o stave verejného zdravotníctva v celouhorskom meradle a vyjadrovali sa tiež k aktuálnym materiálom vypracovaných Krajinskou zdravotníckou radou. Prerokované témy sa týkali napr.: iniciatívy organizovania lekárnikov (1870), resp. niekoľkokrát hodnotili vypracovaný zoznam liekov, ďalej pripomienkovali návrh zákona o štátnych (úradných) lekároch (1870) alebo o verejnom zdravotníctve (1873), prerokovávali otázku lekárskeho honorára (1872), návrhy na zriadenie lekárskej komory (1877, 1888, 1889). Sledovali tiež vznik nových lekárskeho a lekárnických organizácií, napr. v r. 1886 sa spolok stal kolektívnym členom Krajinského spolku verejného zdravotníctva (*Országos Közegészségügyi Egyesület*) alebo r. 1889 rokovali o založení pobočky Krajinského zväzu lekárov (*Országos Orvos Szövetség*) a pod.

---

⁸⁷ ROSENBERG. A Zéemplén-Vármegyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület..., s. 41-42.

V okruhu riešenia problémov verejného zdravotníctva na území Zemplínskej župy sa snažili zlepšiť postavenie obvodných lekárov v župe, podporiť rozvoj súdobých kúpeľov Veľaty (okr. Trebišov), zlepšiť zľú situáciu pôrodných babíc, zaoberali sa tiež príčinami nepriaznivých demografických pomerov, prispeli k uplatneniu nariadení na zabránenie šírenia syfilisu (1897), atď.⁸⁸

Tematika odborných prednášok nebola výsostne medicínska, ale odzneli tu aj prednášky z oblasti fyziky, geológie, všeobecnej biológie a tiež botaniky. Nosnou témou prednášok však prirodzene bola medicína a farmácia, a na rozdiel od ďalších príbuzných spolkov tu bola zastúpená i veterinárna medicína.

Popri celom rade prednášok o najnovších prístrojoch, liečivách, metódach liečby a skúsenostiach s nimi boli najpočetnejšie prednášky z oblasti infekčných ochorení, balneografie a chirurgie. V porovnaní s príbuznými spolkami (konkrétne na Gemeri a Spiši) sme sa tu stretli s témami, ktoré sa inde vyskytli len zriedkavo. Takými boli prednášky z oblasti dejín medicíny ale tiež o ochoreniach hrtana či uší. Zaujímavé tiež bolo uskutočnenie prednášky v prírodovednom laboratóriu kolégia v Blatnom potoku dňa 25.2.1896 o fotografovaní röntgenovými lúčmi, ktorú predniesol tamojší učiteľ fyziky **Jozef Ellend** (1866-1921).

Popri týchto odborných prednáškach organizoval Lekársko-lekárnický spolok Zemplínskej župy aj cykly populárnych prednášok. V rokoch 1887 až 1889 odznelo spolu 36 prednášok. Populárno-náučné prednášky sa tematicky dotýkali širšej problematiky zdravotnej osvety, hygieny, prírodných vied, všeobecnej vzdelanosti a kultúry. V prvom okruhu odzneli prednášky napr. o význame telesného pohybu, výživy, zdravého spánku či starostlivosti o chrup, o škodlivosti alkoholu ale tiež o ženách, manželstve či láske. Z ďalších oblastí tu boli prednesené prednášky napr. o význame antickej či francúzskej kultúry a ich dopade na kultúru a vzdelanosť ľudstva, o úlohe a význame revolúcie vo Francúzsku a revolúcie v Uhorsku v r. 1848/49, odzneli tu i spomienky priameho účastníka, poručíka maďarskej domobrany v armáde A. Görgeiho.⁸⁹ Niekoľko prednášok bolo venovaných dejinám regiónu. Veľkú

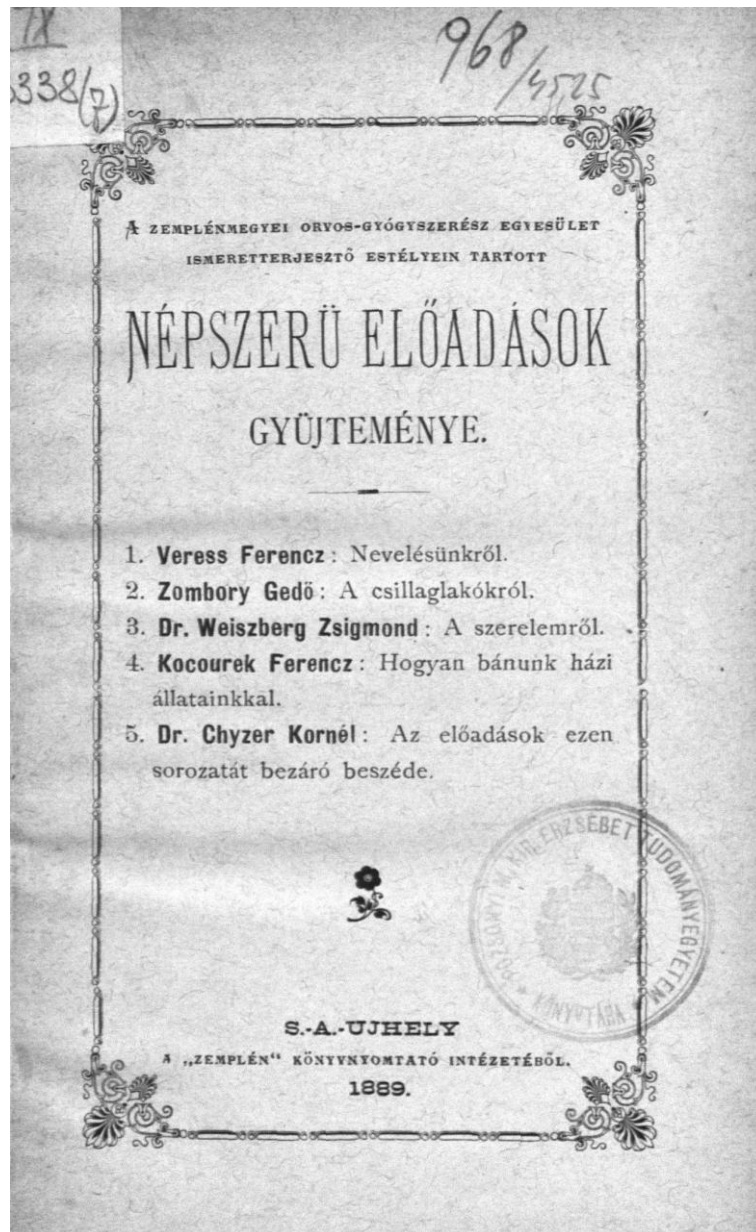
---

⁸⁸ ROSENBERG. A Zemplén-Vármegyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület ... , s. 33.

⁸⁹ Jeho spomienky vyšli aj tlačou: KARSA, Ferenc. Szabadságharcos napló : "A körültem és velem 1848. és 1849. években történt események". [sajtó alá rend. Bona Gábor]. Budapest : Zrínyi, 1993, 381 s.

pozornosť púťali prednášky šarišského rodáka Teodora Duku (1825-1908) o skúsenostiach z pobytu v Indii a postrehoch z tamojšieho života.

obr.č. 4 Zborník populárnych prednášok Lekársko-lekárnického spolku Zemplínskej župy (1889)

Prvý prednáškový večer sa uskutočnil 13.11.1887, ale už v nasledujúcom roku 1888 a v r. 1889 opätovne na valnom zhromaždení riešili finančné náklady spojené s prednáškami, až napokon na valnom zhromaždení 7.12.1890 sa uzniesli prerušiť usporadúvanie prednášok, nielen z nedostatku finančných zdrojov ale i nedostatku prednášateľov.⁹⁰ Vďaka spolku ale i štedrosti prednášateľov väčšina týchto populárnych prednášok vyšla tlačou

⁹⁰ ROSENBERG. A Zemplén-Vármegyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület ..., s. 89.

vo forme „zborníka prednášok“. Túto populárno-vedeckú činnosť dokumentuje zachovaných 10 zväzkov obsahujúcich 22 prednášok, z nich len 6 sa venovalo zdravotnej osvete.⁹¹

Zaujímavosťou je, že *Lekársko-lekárnický spolok Zemplínskej župy* vlastnil dve meteorologické stanice. Podobnú aktivitu sme u príbuzných spolkov pôsobiacich na Slovensku nezaznamenali. Tieto pozorovacie stanice zriadili na návrh Gedeona Raisza v r. 1870. Jednu z nich prevádzkoval v Michalovciach tamojší zverolekár **Bartolomej Czibur**. Druhá stanica bola najprv umiestnená v Tokaji, neskôr v obci Tolcsva a napokon v Blatnom Potoku. V r. 1880 vedenie spolku oslovilo Zemplínsky hospodársky spolok s návrhom, aby sa spolupodieľali na financovaní chodu meteorologických staníc. Táto výzva hospodárskemu spolku ostala bez ohlasu. V r. 1883 napokon spolkovú pozorovateľňu v Blatnom Potoku prevzal pod svoju správu budapeštiansky meteorologický ústav, druhú v Michalovciach naďalej spravoval spolok.

S cieľom podporovania stavovských záujmov a z iniciatívy Kornela Chyzeru v r. 1875 založili Podporný spolok zemplínskych lekárov a lekárnikov, ktorého 27 ročnú činnosť zhodnotil v samostatnej monografii K. Chyzer.⁹²

3.4.4 Významnejšie osobnosti spolku

Podobne ako v ostatných prípadoch, aj v *Lekársko-lekárnickom spolku Zemplínskej župy* k významnejším osobnostiam patrili jeho funkcionári. Prvým predsedom spolku v rokoch 1869-1871 bol už niekoľkokrát spomínaný Endre Lengyel (opätovne zvolený v období 1879-1883 a 1893-1897). Popri praktickej a organizačnej činnosti bol aj publikačne činný. Publikoval v odborných lekárskejších periodikách, podieľal sa na vypracovaní lekársko-lekárnického terminologického slovníka,⁹³ pripravoval monografiu k dejinám medicíny, ktorá sa však nezachovala. Iným v celouhorskom meradle významným lekárom a tiež prírodovedcom, ktorý viac ako desaťročie viedol spolok bol Kornel Chyzer (predseda spolku v rokoch 1871-1879, 1883-1893).

⁹¹ Zväzky sa zachovali napr. v Univerzitnej knižnici v Bratislave, z nich 5 zväzkov pod názvom *A Zemplénmegyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület Ismeretterjesztő estélyein tartott Népszerű Előadások Gyűjteménye*, ďalšie obsahujú len po jednej štúdií.

⁹² CHYZER, Kornél. *A Zemplénvármegyei Orvos-Gyógyszerész Segélyző Egyesület Története*. Budapest : Schmidl Sándor Könyvnyomdája, 1903. 52 s.

⁹³ *ORVOS-GYÓGYSZERÉSZI műszó-gyűjtemény*. Gyűjtötte és kiadta az Orvosi Hetilap szerkesztősége. Pest 1862.

Posledným známym predsedom spolku bol od 1897 rodák z Veľkých Trakán župný lekár **Vavrínek Löcherer** (1849-?).

Na poste tajomníka spolku sa vystriedalo viacero lekárov a lekárnikov vykonávajúcich prax na území župy, z nich na dnešnom území Slovenska pôsobil už spomínaný Gedeon Raisz, okresný lekár v Michalovciach **Marek Widder** (1862-?) alebo rodák z Humenného a tiež tamojší lekár železničnej spoločnosti **Žigmund Weiszberg** (1842-?).

K najčastejším prednášateľom patrili Endre Lengyel, ktorý sa vo svojich prednáškach venoval niekoľkokrát cholere, oveľa častejšie však prednášal o dejinách medicíny od najstarších čias. Školský lekár reformovanej akadémie v Blatnom Potoku **Zoltán Kun** (1848-1933)⁹⁴ sa vo svojich príspevkoch venoval najmä najnovším vyšetrovacím metódam a liečbe ochorení hrtana ale aj skúsenostiam s kúpeľnou liečbou v Erdőbénye. K aktívnym prednášateľom spolku patrili aj hlavný zverolekár Zemplínskej župy **František Kocourek** (1841-?), ktorý bol českého pôvodu. Venoval sa najmä ochoreniam koní,⁹⁵ tiež tuberkulóze hovädzieho dobytku a spolu s K. Chyzerom prednášali o aktinomykóze. K. Chyzer najčastejšie vystupoval s prednáškami z oblasti verejného zdravotníctva, resp. o minerálnych prameňoch v Cígeľke.

Vo všeobecnosti možno povedať, že prevládala tematika súvisiaca s infekčnými ochoreniami, chirurgiou a balneografiou. Ale stretneme sa tu so všetkými aktuálnymi problémami medicíny svojej doby.

V rámci cyklu populárnych prednášok vystúpil celý rad významných osobností. Medzi nimi významní lekári celouhorskou meradle ako napr. Teodor Duka, bývalý pobočník A. Görgeya, ktorý pred väzením emigroval do Londýna, tu sa stal vojenským lekárom anglického pluku a pôsobil v indickom Bengálsku. Ďalej rodák z Čečejevíc, významný zoológ a entomológ ale i lekár **Gejza Horváth** (1847-1937) prednášal o skúsenostiach v boji proti fyloxére alebo odbornú prednášku predniesol psychiater a riaditeľ budapeštianskej psychiatrickej liečebne **Otto Schwartzer** (1853-1913). Na území župy pôsobiaci lekári sa tiež aktívne zapojili. Spomedzi nich spomenieme Kornela Chyzeru, Gedeona Raisza, župného lekára **Vojtecha Hornyaiho** (1853-?), ale tiež Žigmunda Weiszbergera, Pavla Kuna, **Pavla Marikovszkého** (1848-?) a ďalších.

⁹⁴ Biogr. údaje: A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG és a pataki Kollégium.

⁹⁵ Práca vyšla aj tlačou pôvodne v nemčine. Bibliografie evidujú len preklad do maďarčiny: KOCOUREK, Ferenc. A lótakonyásgról. Németből fordította Hodoly Elek. Sátoralja-Ujhely, 1875.

Z popredných osobností na Zemplíne prednášal hlavný archivár budapeštianskeho archívu a historik **Július Nagy Tasnádi** (1849-1924), rodák z gemerskej obce Hrkáč. Ďalším historikom bol **Aladár Ballagi** (1853-1928), ktorý sa zaoberal kultúrnymi aspektmi v histórii novoveku. Z „domácich“ prednášateľov to boli právnik a priamy účastník povstania 1848/49 **František Karsai** (1827-?), riaditeľ základnej školy v Michalovciach **Jozef Mathiasz** a v Pribeníku **Viliam Ulrich**, katolícky kňaz, vedúca osobnosť cirkevnej literatúry **Alexander Paszlavszký** (1850-1899) a ďalší.

3.5 BANSKOŠTIAVNICKÝ LEKÁRSKY A PRÍRODOVEDNÝ SPOLOK

3.5.1 Založenie a hlavné ciele spolku

Spolok vznikol pod názvom *A Selmeczi Gyógyászati és Természettudományi Egylet* v r. 1870. Nadviazal na miestnu Lekársku čitateľskú spoločnosť založenú v r. 1852 z iniciatívy hlavného banského lekára **Františka Xaver Schillingera** (1812-1892) rodáka z Grazu, ktorý však väčšinu svojho aktívneho života prežil v Banskej Štiavnici. Lekári a lekárnici širšieho okolia Banskej Štiavnice sa stretávali sprvu v kúpeľoch v Sklenom a neskôr v Štiavnici. Pokrok v medicíne však vo veľkej miere súvisel s obrovským rozvojom prírodných vied, preto sa rozhodli rozšíriť zameranie spoločnosti popri lekárskych aj na tieto odbory. Medzi hlavné ciele spoločnosti sa dostal okrem popularizácie najnovších poznatkov z oblasti prírodných vied a medicíny aj prírodovedný výskum okolia Banskej Štiavnice.⁹⁶

Po transformácii čitateľskej spoločnosti do spolku sa jeho lekárska sekcia začala zaoberať klimatickými a pôdnymi pomermi okolia Banskej Štiavnice, bytovými a ďalšími hygienickými činiteľmi v meste (kvalita vody, otázka čistenia ulíc, kanalizácia), ďalej sledovali výživu chudobných, starostlivosť o starých, chorých a deti, zasadzovali sa v boji proti alkoholizmu a nesprávnej hygiene obyvateľstva, najmä baníkov a pod. Jedným z neskôr vytýčených cieľov spolku (1876 – návrh Karola Ježoviča) bolo aj vydanie monografie Banskej Štiavnice a jej okolia.⁹⁷

⁹⁶ DÉRER, Mihály. A Selmeczi Gyógyászati és Természettudományi Egylet története 1880. év bezártáig. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1881. évre, s. 17.

⁹⁷ HERČKO, Ivan. Vznik a činnosť Banskoštiavnického zdravotníckeho a prírodovedného spolku, s. 71.

3.5.2 Členská základňa spolku

Banská Štiavnica predovšetkým vďaka baníckej akadémii zaujímala významné miesto vo vedeckom živote Uhorska aj v druhej polovici 19. storočia. Bola vedeckým centrom nielen v oblasti baníctva a hutníctva, ale aj viacerých ďalších prírodovedných odborov. Akadémia poskytla *Banskoštiavnickému lekárskeму a prírodovednému spolku* silné personálne zázemie. Zvyšnú časť členskej základne tvorili najmä lekári a lekárnici, stredoškolskí profesori a banskí úradníci pôsobiaci v regióne. Podľa zoznamu členov za roky 1870-1880 mal spolok 172 členov, z nich približne tretina (57) pôsobila v širšom okolí Banskej Štiavnice.⁹⁸ O tri desaťročia neskôr mal spolok 158 členov, z nich len 11 pôsobilo mimo Banskej Štiavnice.⁹⁹

Rok	Členov celkom	Lekárov a lekárnikov
1870	80	30
1871	102	
1872/73	72	
1874	68	
1875	68	
1880	74	
1881	73	
1883	127	17
1886	152	16
1887	138	15
1892	130	12
1897	136	17
1898	135	18
1899	140	13
1900	152	14
1902/03	146	13
1903/04	158	11

Tab. 7 Vývoj členskej základne Banskoštiavnického lekárskeho a prírodovedného spolku

Popri členoch pôsobiacich v Banskej Štiavnici a blízkom okolí pracovalo v spolku niekoľko osobností, ktorí vyvíjali svoju činnosť v inej lokalite. Boli to spravidla bývalí členovia, ktorí neprerušili kontakty so spoločnosťou (**Emil Rombauer**, **Adolf Cserey**) alebo to boli čestní členovia spolku. Čestným členom spolku bol napr. riaditeľ Geologického ústavu v Budapešti **Maximilián Hantken** (1821-1893) a profesor paleontológie na univerzite

⁹⁸ DÉRER, Mihály. A Selmeczi Gyógyászati és Természettudományi Egylet története 1880. év bezártáig. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1881. évre, s. 20-27.

⁹⁹ A SELMECZBÁNYAI Gyógyászati és Természettudományi Egylet tagjainak névjegyzéke az 1903/04. évben. In Selmeczi ... Évkönyve, 1903. évre, s. 139-144.

v Budapešti, alebo medzinárodne uznávaný hutnícky odborník **Anton Kerpely** (1837-1907), ktorý pôsobil na viacerých významných postoch (tiež na akadémii v Banskej Štiavnici).

Spolok už v prvom roku činnosti mal 80 členov, z nich bolo 23 lekárov, 8 lekárnikov, 21 profesorov a 31 úradníkov. Členskú základňu tvorili riadni a čestní členovia spolku (volení od 1871). Spolok mal pôvodne pracovať v štyroch odborných sekciách, vyprofilovali sa však len dve činné sekcie, prírodovedná a lekárska.¹⁰⁰

3.5.3 Činnosť spolku

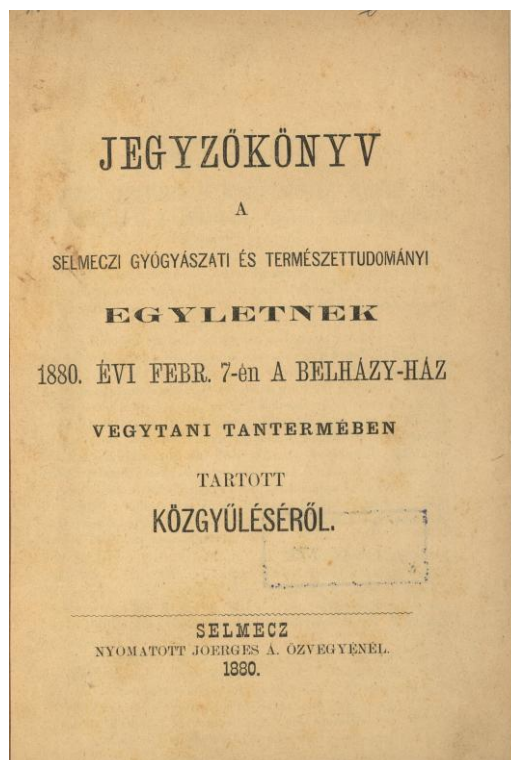
Vytýčené ciele naplňala spoločnosť predovšetkým usporadúvaním odborných prednášok pre svojich členov, spolok však organizoval aj populárne prednášky v záujme osvety a šírenia prírodných vied pre širšiu verejnosť. Podobne ako ďalšie príbuzné spolky aj *Banskoštiavnický lekársky a prírodovedný spolok* popri prednáškovej činnosti budoval zbierky, nadväzoval kontakty s odbornými inštitúciami a spolkami a vyvíjal publikačnú činnosť.

Už pri založení si spolok vytýčil za cieľ vydávať spolkovú ročenku, ktorá by dokumentovala ich činnosť. V prvých rokoch sa však tento cieľ nepodarilo realizovať (vydali len 4 zápisnice),¹⁰¹ až od r. 1880 vydával spolok pravidelne spolkovú ročenku pod názvom *a Selmeczi Gyógyászati és Természettudományi Egylet Évkönyve*. Ročenka v prvých rokoch prinášala správy o činnosti a hospodárení spolku, zoznamy členov a zápisnice zo zasadaní, v rámci ktorých sa zachovali informácie o bohatej prednáškovej činnosti členov spolku. Plné texty prednášok uverejňovala ročenka od polovice 80-tych rokov.

---

¹⁰⁰ HERČKO, Ivan. O činnosti Banskoštiavnickej lekárskej a prírodovednej spoločnosti.

¹⁰¹ DÉRER, Mihály. A Selmeczi Gyógyászati és Természettudományi Egylet története 1880. év bezártáig. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1881. évre, s. 37.

obr.č. 5 Titulný list Ročenky Banskoštiavnického lekárskeho a prírodovedného spolku (r. 1880)

Počas prvých desiatich rokov činnosti sa uskutočnilo 12 valných zhromaždení spolku, na ktorých odznelo 18 prednášok. Prírodovedná sekcia sa zišla 70 krát (110 odborných prednášok) a lekárska sekcia zasadala 60 krát (130 odborných prednášok).¹⁰²

Graf 2 Tematika prednášok Banskóštiavnického lekárskeho a prírodovedného spolku

¹⁰² HERČKO, Ivan. O činnosti Banskóštiavnickej lekárskej a prírodovednej spoločnosti, s. 214-215.

V nasledujúcich troch desaťročiach odznelo na pôde spolku viac ako 150 odborných prednášok, z nich 59 z odboru medicíny, farmácie a hygieny a približne 9 desiatok z oblasti prírodných vied a techniky (Graf 2).¹⁰³ Popri prírodných vedách a medicíne mala výrazné zastúpenie aj banícko-hutnícka tematika a jej prírodovedné súvislosti. Prednášky s lekárskou tematikou sa vo veľkej miere zameriavali na zdravotné a sociálne problémy baníckeho prostredia, napr. na plumbizmus a iné choroby z povolania, na dôsledky alkoholizmu a pod.

Ako to bolo už vyššie spomenuté, *Banskoštiavnický lekársky a prírodovedný spolok* popri ročenke pripravoval aj vydanie široko koncipovanej monografie *Banskej Štiavnice a jej okolia*, ktorá mala vychádzať v zošitoch a zahŕňať historický, mineralogicko-geologický a verejno-zdravotnícky aspekt.¹⁰⁴ Pôvodným úmyslom bolo, že do jej vydania nejakým podielom prispeje každý člen spolku. Tento rozsiahly plán sa podarilo realizovať len čiastočne. Počas pôsobenia spolku vzišlo niekoľko čiastkových výstupov, ich autormi boli vynikajúci odborníci. K týmto prácam môžeme radiť aj samostatné dielo o vyhnianskych kúpeľoch¹⁰⁵ z pera **Štefana Bolemana** (1843-1905) tamojšieho kúpeľného lekára, neskôr autora viacerých základných diel z oblasti balneológie. Prvým zošitom v rámci tejto monografie bola však práca profesora Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici **Ota Schwartz** (1847-1910), v ktorej spracoval klimatické pomery Banskej Štiavnice a okolia.¹⁰⁶ V nasledujúcom roku vyšiel zväzok o faune banskoštiavnického okolia, ktorý z poverenia spolku vypracoval stredoškolský učiteľ vyššieho katolíckeho gymnázia v Banskej Bystrici **Eugen Petricskó** (1851-?).¹⁰⁷ Koncom deväťdesiatych rokov botanik a entomológ **Adolf Cserey** (1851-1928), ktorý v r. 1885-93 pôsobil na tunajšom evanjelickom lýceu, vydal knižne výsledky svojich výskumov o flóre v okolí Banskej Štiavnice.¹⁰⁸

---

¹⁰³ Tematické členenie podľa dostupných spolkových ročeniek.

¹⁰⁴ HERČKO, Ivan. Vznik a činnosť Banskoštiavnického zdravotníckeho a prírodovedného spolku.

¹⁰⁵ BOLEMAN, István. Vihnye vastartalmu hévviz Barsmegyében. Selmece : Joerges Á. Özvegyénél, 1878. 45 s.

¹⁰⁶ SCHWARTZ, Ottó. Klimatológia. Selmecebánya : Selmecebányai gyógyászati és természettudományi egyesület, 1891. 85 s.

¹⁰⁷ PETRICKÓ, J. Selmecebánya vidéke állattani tekintetben. Selmecebánya : Selmecebányai gyógyászati és természettudományi egyesület, 1892. 132 s.

¹⁰⁸ CSEREY, Adolf: Selmecebánya vidéke növénytani tekintetben. Selmecebánya : Joerges Ágost özv. Fia könyvnyomdája, 1897. 121 s.

Štvrtý zväzok sa mal zaoberať studňami a pitnou vodou v okolí Banskej Štiavnice. Jeho vypracovaním bol poverený inžinier **Gustáv Gschwandtner** (od r. 1898 pôsobil pod priezviskom György, 1864-1919). V r. 1896 dokončené dielo spolok z finančných dôvodov nezadal do tlače. Predseda spolku a profesor na akadémii **Róbert Schelle** (1851-1925) neskôr rozšíril dielo o ďalšie analýzy pitnej vody.¹⁰⁹ Na valnom zhromaždení spolku v r. 1901 poveril spolok profesora geológie na akadémii **Huga Böckha** (1874-1931) vypracovaním geologických pomerov Banskej Štiavnice a profesora štiavnického lýcea **Štefana Vitálisa** (1871-1941) vypracovaním mineralogickej časti. Tento zošit však opäť nevyšiel, ale výsledky výskumov boli zapracované do monografie Hontianskej župy (Borovszky). Až v prvom decéniu 20. storočia vyšla posledná časť z radu zošitov plánovanej monografie, a to o zdravotníckych a hygienických pomeroch mesta a okolia, ktorej autorom bol **Július Stuller** (1847-1908).¹¹⁰ Jeho práca vyšla tiež ako kapitola v Borovszkého monografii Tekovskej župy.¹¹¹

Členovia spolku okrem publikačnej činnosti vyvíjali aj ďalšie aktivity. K nim patrila aj účasť na topografickom meraní a geologickom mapovaní banskoštiavnického rudného revíru. V rokoch 1883-1885 sa tak aj ich zásluhou dokončilo niekoľko geologických máp. Spoločnosť v r. 1901 prispela finančne tiež na postavenie pamätníka čestnému členovi spolku geológovi Jozefovi Szabóovi v Sklenoteptickej doline a tiež prispela na vyhotovenie novej geologickej mapy okolia Banskej Štiavnice.¹¹²

Popri prednáškovej a vydavateľskej činnosti spolok budoval aj knižnicu, ktorá bola umiestnená na viacerých miestach v meste. Na stránkach spolkovej ročenky sú však len kusé zmienky o spolkových zbierkach ako aj o spolupráci s príbuznými spolkami. Prvá zmienka o spolkovej knižnici je zaznamenaná v správe tajomníka o činnosti spolku za rok 1897, ktorá uvádza, že knižnica je umiestnená v Belnayovom dome a v danom roku do knižnice pribudlo 11 zväzkov, z ktorých polovicu získali výmenou, ďalšie monografické zväzky získali darom od Uhorskej prírodovednej spoločnosti.¹¹³ V nasledujúcom roku správa tajomníka informovala o umiestnení knižnice v budove lýcea, kde

¹⁰⁹ HERČKO, Ivan. O činnosti Banskoštiavnickej lekárskej a prírodovednej spoločnosti, s. 206 a 208.

¹¹⁰ STULLER, Gyula. Selmezbánya szab. kir. város közegészségügye, az egészségét érintő megjegyzések kíséretében. Selmezbánya : Selmezbányai gyógyászati és természettudományi egyesület, 1905. 155 s.

¹¹¹ STULLER, Gyula. Közegészségügy. In *Hont vármegye és Selmezbánya sz. kir. Város*. Edit. Borovszky Samu. Budapest 1907, s. 221-227.

¹¹² HERČKO, Ivan. Z činnosti Banskoštiavnickej lekárskej prírodovednej spoločnosti, s. 381.

¹¹³ VITÁLIS, István. Titkári jelentés. In *Selmecei ... Évkönyve*, 1898. évre, s. 7-8.

mala byť prístupná aj verejnosti. Spolkovú ročenku si vymieňali so šiestimi príbuznými spolkami pôsobiacimi na území Uhorska.¹¹⁴

V dostupných ročníkoch spolkovej ročenky sme nezaznamenali publikovaný zoznam kníh spolkovej knižnice a tiež niet súpisu spolkových zbierok.

3.5.4 Významnejšie osobnosti spolku

Do dejín spolku sa osobitne zapísal jeho iniciátor, v prvých rokoch funkcionár a tiež jeden z najproduktívnejších prednášateľov František X. Schillinger. Známy je svojimi návrhmi na úpravu hygienických pomerov v baniach, považuje sa za jedného zo zakladateľov parazitológie na Slovensku. Za súčasť svojej lekárskej činnosti pokladal aj cieľavedomú zdravotno-výchovnú publikačnú činnosť, písal najmä o zdravotných a hygienických problémoch baníkov, ale tiež o problematike alkoholizmu a tuberkulózy. V roku 1876 vydal (spolu s Imrichom Tóthom) v Banskej Štiavnici brožúru o prvej pomoci, ktorá načína novú etapu v slovenskej zdravotno-výchovnej spisbe.¹¹⁵

Na organizovaní činnosti Banskoštiavnickej lekárskej a prírodovednej spoločnosti sa najvýraznejšie podieľali profesori Banskej a lesníckej akadémie, miestni lekári a učitelia tunajších stredných škôl. Z celého radu funkcionárov, ktorí spoločnosť usmerňovali, spomenieme napr. profesora lesníctva na akadémii **Karola Wágnera** (1830-1879), profesora chémie **Štefana Scheneka** (1830-1909), profesora geológie **Jána Pettka** (1812-1890), profesora železohutníctva **Antona Kerpelyho** (1837-1907), lesného radcu a profesora lesníctva **Ľudovíta Fekete** (1837-1916), ďalej to boli profesor a neskôr riaditeľ lýcea **Karol Ježovič** (Jezsovcics, 1834-1924) alebo profesor chémie banskoštiavnickej akadémie **Róbert Schelle** a ďalší. Spomedzi lekárov významnú úlohu na pôde spolku zohrávali napr. spomenutý kúpeľný lekár vo Vyhniach **Š. Boleman**, hlavný banský lekár **Imrich Tóth** (1844-1928) alebo rodák z Banskej Bystrice, sprvu mestský lekár, neskôr hlavný banský lekár a riaditeľ verejnej nemocnice v Banskej Štiavnici **Ignác Tandlich** (1866-1930).

Na pôde spolku o výsledkoch svojich geologických a mineralogických výskumov informovali **Ján Pettko**, prvý profesor geologických vied na

¹¹⁴ HERČKO, Ivan. O činnosti Banskoštiavnickej lekárskej a prírodovednej spoločnosti, s. 208.

¹¹⁵ TAKÁČOVÁ, Zuzana – HEGYI, Ladislav. Prehľad dejín výchovy k zdraviu, s. 444.

banskej akadémii Hugo Böckh, dlhoročný člen spoločnosti a profesor geologických vied na akadémií, alebo profesor na tunajšom lýceu neskôr aj na akadémii Štefan Vitális. Matematicko-fyzikálne a technické problémy skúmali medzi inými profesori baníckej a lesníckej akadémie **Emil Hermann** (1840-1925), Oto Schwartz, **Štefan Farbaky** (1836-1928) či **Gejza Boleman** (1876-1961). Členovia spolku sledovali tiež oblasť lesníctva, botaniky a zoológie. Na pôde spolku tieto odvetvia rozvíjali napr. lesný odborník **Žigmund Nikel Séči** (Szécsi, 1841-1895), lesnícky botanik **Ján Tuzson** (1870–1943) a k spoznaniu štiavnickej flóry významne prispel botanik a entomológ Adolf Cserey. Mnohí lekári boli tiež mimoriadne aktívni nielen ako funkcionári spolku ale aj ako prednášatelia. Z celej plejády významných odborníkov, popri už vyššie spomenutých funkcionároch, do činnosti spolku sa mimoriadne aktívne zapojili aj ďalší lekári, napr. mestský lekár v Banskej Štiavnici **Jakub Kapp** (?-?), hlavný mestský lekára **Karol Máltás** (1821-1898), banský lekár **Gustáv Faller** (1850-1929) alebo hlavný banský lekár a chirurg Július Stuller.¹¹⁶

3.6 PRÍRODOVEDNÝ SPOLOK ŽUPY TRENČIANSKEJ

3.6.1 Založenie a ciele

Myšlienkou založenia vedeckej spoločnosti, ktorá by zbierala predmety historickej, národopisnej či prírodnej hodnoty sa na zasadnutí župného zastupiteľstva Trenčianskej župy zaoberali už v r. 1873. V záujme realizácie myšlienky si zvolili výbor na vypracovanie návrhu, ktorý viedol gróf **Edmund Teleki**.¹¹⁷ K jej skutočnej realizácii sa však pristúpilo až v r. 1877, kedy na návrh **Karola Brančika** (Brancsik, 1842-1915) členovia správneho výboru pri župe sa uzniesli založiť prírodovedný spolok a ešte v apríli 1877 zverejnili výzvu na získanie členov.¹¹⁸ Zakladajúce valné zhromaždenie spolku sa konalo v júni 1877 v Trenčíne, stanovky spolku boli schválené v tom istom roku v decembri. Hlavnými cieľmi spolku, ktorý niesol názov *Trencsén Megyei Természettudományi Egylet – Naturwissenschaftlicher Verein des Trencsiner Komitat*, vytýčenými už v spomenutej výzve, bolo populárnymi

¹¹⁶ Výber najaktívnejších členov podľa pripravovaného súpisu.

¹¹⁷ HRABOVEC, Ivan. Prírodovedný spolok župy Trenčianskej (1877-1911), s. 6.

¹¹⁸ Výzva v maďarskej i nemeckej reči bola uverejnená aj v spolkovej ročenke. (Citované v nasledujúcej poznámke.)

prednáškami vzbudiť záujem širokého obecnstva o prírodné vedy a súčasne na základe vlastných skúmaní odkryť prírodné poklady župy Trenčianskej.¹¹⁹

3.6.2 Členská základňa

Spolok združoval záujemcov o prírodné vedy, oporou vedeckých bádání na území župy boli predovšetkým učítelia stredných škôl a lekári, ktorí dosiahli vynikajúce výsledky vo viacerých prírodovedných odboroch. Napriek tomu, že v členskej základni spolku lekári a lekárnici zo širšieho okolia Považia mali svoje zastúpenie, návrh na založenie lekárskej sekcie sa v spolku prerokovával až na valnom zhromaždení v r. 1898 z iniciatívy Karola Brančíka. Činnosť samostatnej sekcie sa na stránkach ročenky nezaznamenala, podľa zachovaných zápisníc sekcie sa však konali jej zasadania na viacerých miestach župy.¹²⁰

Za ojedinelé možno považovať, že už pri formulovaní výzvy na získavanie členov sa usilovali osloviť aj ženy.¹²¹

Rok	Počet členov celkom	Z nich lekári a lekárnici
1878	147	15
1879	150	20
1884	138	18
1886	197	31
1887	210	32
1890	265	43
1895	276	56
Od 1896	Zoznamy členov neboli publikované	

Tab. 8 Vývoj členskej základne Prírodovedného spolku Trenčianskej župy

V zozname členov za r. 1878 je uvedených 147 členov – z nich najväčšiu skupinu tvorili úradníci rôznych úradov župnej správy (42), ďalej to boli právnici (20!), veľkostatkári (13), učítelia (20), lekári a lekárnici (15) ale aj duchovní (10), v menšej miere vojenský dôstojníci (4), obchodníci či remeselníci a iní.¹²²

O deväť rokov neskôr (1886) je v zozname uvedených 197 členov (členské poplatky si však uhradilo len 130 členov), z nich najväčšie zastúpenie aj

¹¹⁹ FELHIVÁS – AUFRUF. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1878, 1. évf., s. 5-8.

¹²⁰ HRABOVEC, Ivan. Prírodovedný spolok župy Trenčianskej (1877-1911), s. 22.

¹²¹ FELHIVÁS – Aufruf. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1878, 1. évf., s. 5-8.

¹²² A TRENCSEÁN MEGYEI Természettudományi Egylet tagjainak névjegyzéke 1877-től 1878. októberig. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1878, 1. évf., s. 9-18.

v tomto prípade mali úradníci (52), zvýšil sa počet lekárov (31) a učiteľov (28). V tomto zozname už figurovali aj ženy, a to: učiteľka dievčenskej školy v Trenčíne **Šarlota Indali** a pani **Mihaleczová**, manželka obvodného notára Pavla Mihalecza zo Stankoviec.¹²³ V poslednom, na stránkach spolkovej ročenky, publikovanom zozname členov dosahovala členská základňa až 276 členov. Najväčšie zastúpenie mali opätovne úradníci župnej správy (80), lekári a lekárnici tvorili takmer štvrtinu členov. Aj v tomto zozname členov nájdeme ženy: vdovu po trenčianskom županovi Eugenovi Marsovszkom, **Adelu Marsovszkú** (rod. Ómoroviczai) a grófkú **Filoménu Chorinski** z Drietomy.

Podľa miesta pôsobenia, prevažná väčšina členov pôsobila na území župy, v členskej základni však bolo i niekoľko v zahraničí pôsobiacich osobností, ktorí obohatili činnosť spolku. Takými boli napr. profesor z Bosny **Erich Brandis** (1834-1921),¹²⁴ obchodník z Madagaskaru **Peter Frey** alebo súkromník pôsobiaci na Novej Guinei **Konrád Götz**. Od konca 90-tych rokov už v spolkovej ročenke nepublikovali zoznamy členov.

3.6.3 Činnosť spolku

Členovia *Prírodovedného spolku župy Trenčianskej* sa usilovali stanovené ciele naplniť prednáškami, publikačnou činnosťou, usporadúvaním výstav, zhromažďovaním prírodovedných zbierok a budovaním knižnice, v r. 1906 založili tiež botanickú záhradu. Od svojho založenia usporadúvali populárne prednášky pre verejnosť, ktorých cieľom bolo šírenie osvety i získavanie nových členov. V neskorších rokoch mala najväčší ohlas prednáška známeho českého cestovateľa **Emila Holuba** (1847-1902), ktorý prednášal o svojich afrických cestách.

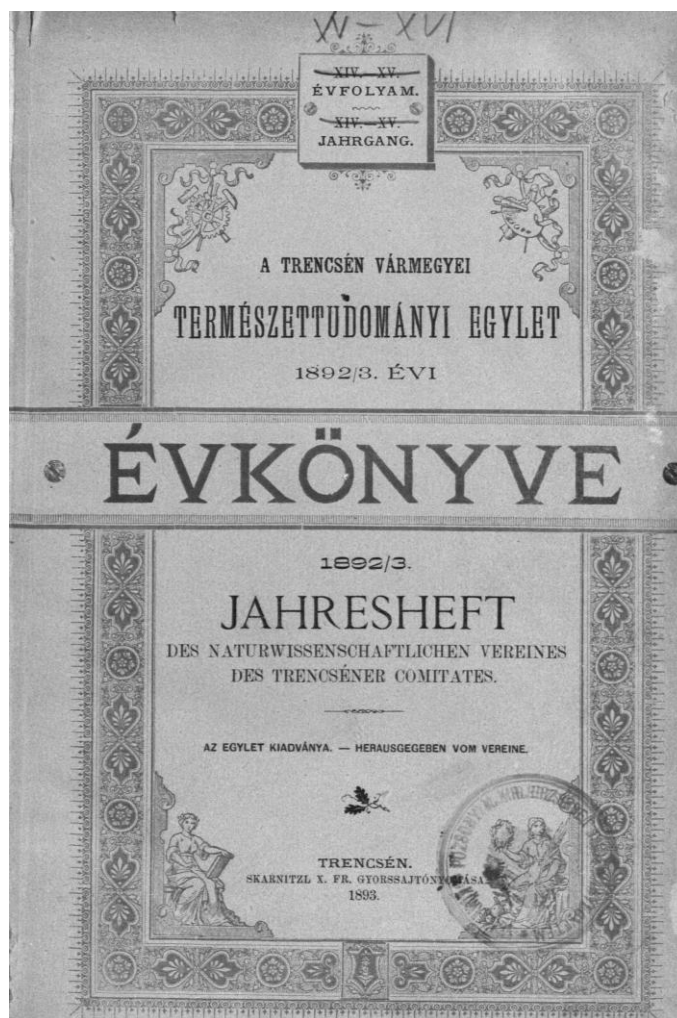
Začiatkom 80-tych rokov sa uvažovalo o rozšírení programu spolku aj na turistickú činnosť a o založení turistickej sekcie. Výsledkom rokovaní bolo zakotvenie tohto cieľa aj do stanov spolku z r. 1886 a zriadenie komisie, ktorá dozerala na túto činnosť. Spolok usporiadal viacero turistických výletov na Považí. V povznesení turistiky však veľa neurobil, pretože nemal finančné prostriedky. No predsa sa zaslúžil o značenie turistickej cesty z Trenčína do Trenčianskych Teplíc, podporoval postavenie útulní na území župy a prispel

¹²³ AZ EGYLET Tisztikarának és Tagjainak névjegyzéke. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1886, 9. évf., s. 12-18.

¹²⁴ Biogr. údaje: P. Brandis Erich.

k sprístupneniu jaskyne v Pružine. Po založení Uhorského turistického spolku (*Magyar Turista Egyesület*) sa už turistikou nezaoberal.¹²⁵

Od svojho založenia budovali prírodovedné zbierky, ktoré sprístupňovali aj verejnosti. Tak napr. už v r. 1880 pri príležitosti zasadania profesorov banskobystriického školského obvodu v Trenčíne Karol Brančík vystavoval aj svoju súkromnú zbierku. Jeho entomologické zbierky boli prístupné verejnosti aj pri iných príležitostiach, najvýznamnejšou z nich bolo putovné zasadanie uhorských lekárov a prírodovedcov v Trenčíne v r. 1897.¹²⁶ Pri tejto príležitosti spolok vydal aj pamätnú publikáciu pod názvom Emléklapok (Pamätné listy).¹²⁷

obr.č. 6 Obálka Ročenky Prírodovedného spolku župy Trenčianskej (r. 1892/93)

¹²⁵ HRABOVEC, Ivan. Prírodovedný spolok župy Trenčianskej (1877-1911).

¹²⁶ HRABOVEC, Ivan. Prírodovedný spolok župy Trenčianskej (1877-1911), s. 21- 22.

¹²⁷ PECHÁNY, Adolf. Emléklapok. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1897. évi aug. hó 22–25. napjain Trencsénben tartott XXIX. vándorgyűlése alkalmából kiadta a Trencsén vármegyei Természettudományi Egyesület. Trencsén : Skarnitzl X. Ferenc könyvny, 1897. 50 s.

Zhromažďovanie zbierok od začiatku prinášalo ťažkosti s ich umiestnením. Spočiatku boli umiestnené v budove vyššieho gymnázia a boli zlúčené s gymnaziálnymi zbierkami, neboli však prístupné verejnosti. Neskôr boli zbierky umiestnené v súkromnom dome Karola Brančika, ktorý ich usporiadal a aj sprístupnil verejnosti. O stave zbierok spolková ročenka uverejňovala priebežné správy. Spolkové zbierky prešli pod správu Muzeálnej spoločnosti župy Trenčianskej a vytvorili základ zbierok dnešného Trenčianskeho múzea. Do majetku múzea sa dostali aj súkromné zbierky Karola Brančika, tieto však nie v úplnosti. Podľa V. Hábla časť svojich zbierok predal ešte sám Dr. Brančík do zahraničia a ďalšia časť bola po jeho smrti rozkradnutá.¹²⁸

Okrem prírodovedných zbierok si spolok budoval aj knižnicu. Popri kúpe hlavným spôsob získavania periodickej a monografickej tlače boli dary, ale tiež výmena publikácií s príbuznými spolkami. O stave spolkovej knižnice boli členovia pravidelne informovaní na zasadaniach resp. prostredníctvom spolkovej ročenky. V r. 1911, keď spolok splynul s Muzeálnou spoločnosťou Trenčianskej župy, mala spolková knižnica 3 000 zväzkov.

Trenčianskemu spolku ako jednému z prvých podobných prírodovedných spolkov sa v r. 1906 podarilo založiť botanickeú záhradu. Zoznam vysadených rastlín publikoval Karol Brančík v spolkovej ročenke.¹²⁹

Spolkovú činnosť a výsledky výskumnej práce členov najhodnovernejšie dokumentuje spolková ročenka, ktorú vydávali od r. 1878 s dvojjazyčným názvom (*A Trencsénvármegyei Természettudományi Egylet Évkönyve – Jahresheft des Naturwissenschaftlichen Vereines des Trencséner Comitates*) a ktorej texty vychádzali v jazyku nemeckom, maďarskom a latinskom. Posledný ročník kumuloval roky 1908-1910. Ročenka okrem spolkových záležitostí prinášala celý rad výsledkov bádania členov spolku. Z tematického hľadiska najviac prác bolo venovaných botanike, až štvrtina príspevkov prinášala výsledky bádání z oblasti flóry župy trenčianskej, vďaka ktorému Trenčianska župa patrila na dnešnom území Slovenska na prelome 19. a 20. storočia k tým najprebádanejším. Výraznejšie bola zastúpená zoológia a tiež príspevky vlastivedného charakteru. Na pôde spolku odzneli ďalej

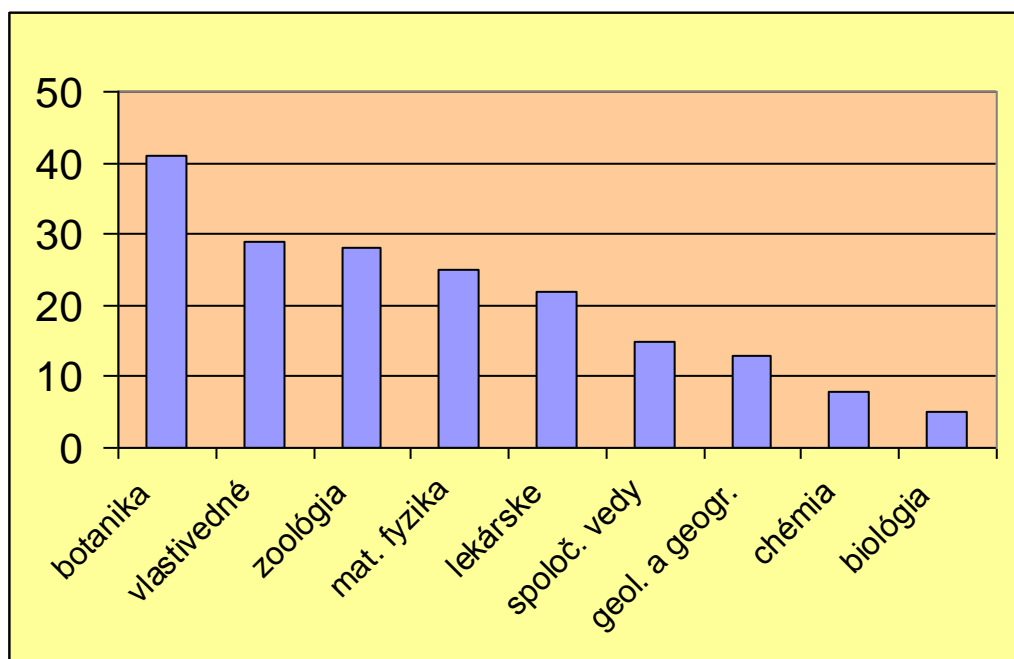
---

¹²⁸ HÁBL, Vlastimil. Z histórie Trenčianskeho múzea, s. 12.

¹²⁹ BRANCSIK, Karl. Einiges über unser botanisches Gärtchen. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1908-1910, 31-33 évf., s. 83-98.

príspevky z oblasti medicíny a balneografie, fyziky a ďalších vedných odborov (Graf 3).¹³⁰

Ročenka je výnimočná z hľadiska obrazových príloh, ktorú tvorili kresby, litografie a fotografie ilustrujúce najmä zoologické ale aj botanické či lekárske príspevky. Práve na stránkach ročenky Trenčianskeho prírodovedného spolku môžeme sledovať segment vývinu vedeckej ilustrácie na Slovensku.

Graf 3 Tematika článkov v Prírodovedného spolku župy Trenčianskej

Prírodovedný spolok Trenčianskej župy už v prvých rokoch nadviazal styky s príbuznými spolkami a spoločnosťami. Spolkovú ročenku si vymieňal so 126 domácimi i zahraničnými spolkami, z toho 32 bolo mimoeurópskych (Austrália, Severná a Južná Amerika, India).¹³¹

Činnosť spolku v prvom decéniu dvadsiateho storočia upadala najmä pre nedostatok aktívnych členov. Po založení Muzeálnej spoločnosti Trenčianskej župy v októbri sa 1911 vynorila myšlienka splynutia oboch spoločností. Výbor Prírodovedného spolku župy Trenčianskej schválil zlúčenie a tak spolok 1.1.1912 vplynul do *Muzeálnej spoločnosti Trenčianskej župy*.

¹³⁰ Graf tematického zamerania ročenky zostavený podľa Bibliografie v práci: HRABOVEC, Ivan. Prírodovedný spolok župy Trenčianskej (1877-1911). (Porovnanie na základe počtu príspevkov.)

¹³¹ HRABOVEC, Ivan. Prírodovedný spolok župy Trenčianskej (1877-1911).

3.6.4 Významnejšie osobnosti

K najvýznamnejším predstaviteľom *Prírodovedného spolku župy Trenčianskej* patril jeho iniciátor a zakladateľ, od 1877 tajomník, od 1881 podpredseda a od 1866 predseda spolku Karol **Brančík**.

Pôsobil ako obvodný lekár v Beckove, neskôr riaditeľ župnej nemocnice v Trenčíne a župný lekár. Popri svojej profesii sa venoval prírodným vedám, najmä zoológii – osobitne hmyzu. Ako organizátor vedeckého života v Trenčianskej župe sa po zániku prírodovedného spolku zapojil aj do činnosti Muzeálneho spolku Trenčianskej župy. Najvýznamnejším predstaviteľom botanických výskumov v spolku bol **Jozef Ľudovít Holuby** (1836-1923), agilný a rozhladený polyhistor svojej doby, okrem botaniky sa zapísal aj do dejín národopisu, archeológie ale aj literatúry. Takmer polstoročie pôsobil ako evanjelický kňaz v Zemianskom Podhradí.

V rokoch 1885-1894 pôsobil v Trenčíne ako stredoškolský profesor prírodopisu, matematiky a fyziky **Artúr Petrogalli** (1850-1894), ktorý sa zapojil aktívne do činnosti miestnych spolkov. Vyvíjal aktivity aj v *Prírodovednom spolku župy Trenčianskej*, v ktorom od 1886 až do svojej smrti zastával post tajomníka spolku. Popri pedagogickej práci sa venoval zoológickým a botanickým výskumom, o výsledkoch ktorých informoval nielen na stránkach spolkovej ročenky. K funkcionárom spolku a aktívnym prednášateľom patrili aj v tom čase stredoškolský profesor zemepisu na trenčianskom gymnáziu **Benedikt Telbisz** (1854-?), ktorý bol poverený aj správou spolkových zbierok. Riaditeľ vyššieho gymnázia a piarista **Viliam Rappensberger** (1848-1928) počas svojho krátkeho pôsobenia v Trenčíne sa tiež zapojil do činnosti spolku. Zaujímavou osobnosťou spolku bol nemecký šľachtic **Emil F. J. Hoening O'Caroll** (1834-1894),¹³² rodák z Hildesheimu ktorý sa usadil v Púchove a venoval sa archeológii. Svojimi výskumami sa zaslúžil o zavedenie pojmu „púchovská kultúra“.

Spomedzi lekárov, ktorí na stránkach spolkovej ročenky publikovali práce z oblasti medicíny bol najvýznamnejšou osobnosťou **Koloman Martiny** (1864-1935).¹³³ Od r. 1897 pôsobil v Trenčíne sprvu ako primár chirurgického oddelenia, neskôr riaditeľ tamojšej nemocnice. Patril k popredným chirurgom nielen v regióne, popri všeobecnej chirurgii sa venoval mozgovej chirurgii – o ktorej publikoval príspevky v odbornej tlači

¹³² Biografický lexikon Slovenska 3, s. 490.

¹³³ Biografické údaje: KISS, László. Orvostörténeti helynevek a Felvidéken., s. 172.

napr. v celouhorskom týždenníku lekárov *Orvosi Hetilap*. Členom spolku (v prvých rokoch v zoznamoch členov vedený ako poslucháč medicíny) bol tiež žilinský rodák **Ladislav Udránszky** (1862-1914) – neskorší profesor biológie na univerzite v Kluži a Budapešti. Jeho zásluhou odzneli na pôde spolku odborné prednášky vysokoškolských učiteľov pôsobiacich v Kluži.

3.7 LEKÁRSKO-LEKÁRNICKÝ A PRÍRODOVEDNÝ SPOLOK NITRIANSKEJ ŽUPY

3.7.1 Založenie a ciele spolku

Lekársko-lekárnický a prírodovedný spolok župy Nitrianskej nadviazal na tradície, ktoré položili lekári a lekárnici tunajšieho regiónu v prvej polovici 19. storočia, keď v r. 1839 založili jeden z prvých vidieckych vedeckých spolkov v Uhorsku.¹³⁴ Nitrianskemu regiónu patrí tiež prvenstvo vo vydávaní odbornej periodickej literatúry na Slovensku, ktoré sa spája s menom **Adolfa Františka Lánga** (1795-1863). Ten totiž v r. 1848 založil, vydával a redigoval v Nitre prvý lekárnický časopis v Uhorsku pod názvom *Gyógyszerészi Hirlap*, neskôr v r. 1856-57 tu vydával spolu s **Jozefom Chrenóci-Nagyom** (Chrenóczy, 1818-1891) prvý uhorský prírodovedný časopis populárno-náučného charakteru pod názvom *Magyarhoni Természetbarát* (Uhorský priateľ prírody), ktorý vychádzal aj v nemeckej mutácii pod názvom *Der Naturfreund Ungarns*.

A. F. Láng i hlavný župný lekár Jozef Chrenóci-Nagy patrili k zakladateľom *Lekársko-lekárnického a prírodovedného spolku Nitrianskej župy*, ktorý ustanovili na zakladajúcom valnom zhromaždení spolku v auguste 1888 v Nitre. Hlavným cieľom spolku bolo podporovať a realizovať výskum v oblasti prírodných vied nitrianskeho regiónu a poznatky popularizovať, ďalej sledovať a podporovať rozvoj lekárskeho vied, vytvoriť fórum pre výmenu skúseností z lekárskej praxe a vzájomne sa informovať o nových výsledkoch v medicíne, popularizovať a sledovať pomeroch verejného zdravotníctva v župe, ako aj vyvíjať úsilie o ich zlepšenie.

---

¹³⁴ KISS, László. A Nyitra megyei orvosegyesület rövid, de tanulságos története (1839-184?) – Czilchert Róbert (1809-1884).

3.7.2 Členská základňa spolku

Spolok združoval v prvom roku svojho pôsobenia 192 členov, z nich približne polovicu tvorili lekári, lekárnici a zverolekári. Druhú najpočetnejšiu skupinu tvorili pedagógovia, kňazi a úradníci z celého územia vtedajšej Nitrianskej župy. V poslednom roku dokonca lekári a lekárnici tvorili až dve tretiny členskej základne.

Členovia spolku pôsobili na území župy, v zoznamoch členov však nájdeme aj niekoľko málo osobností, ktorí vyvíjali svoju činnosť mimo územia Nitrianskej župy. Sú to predovšetkým členovia, ktorí aj po presídlení do inej oblasti udržiavali kontakty so spolkom¹³⁵ alebo rodáci z územia župy, ktorí zastávali významné posty.¹³⁶

V prvom publikovanom zozname členov spolku figurovalo aj 8 žien.¹³⁷ Medzi členkami spolku nájdeme okrem manželky popredného funkcionára spolku (**Alžbeta Thuróczy**) a manželky hlavného župana Nitrianskej župy (**Zuzana Thuróczy**)

Rok	Počet členov spolu	Z nich lekári, lekárnici, zverolekári
1889	192	75
1890	205	80
1895	180	99
1900	176	117

Tab. 9 Vývoj členskej základne Lekársko-lekárnického a prírodovedného spolku Nitrianskej župy

aj dve učiteľky základnej školy v Hlohovci (**Eleonóra Ács**, **Mariska Csék**), jednu učiteľku pôsobiacu Topoľčanoch (**Mária Schúch**) a tiež učiteľku materskej školy v Topoľčanoch (**Ilonka Deák**). V ďalšom ročníku ročenky však väčšina učiteliek už figurovala v zozname tých členov, ktorí z dôvodu odsťahovania sa zo župy vystúpili zo spolku.¹³⁸

¹³⁵ Napr. Jozef Pantoček odišiel do Bratislavy, Emil Keller do Viedne.

¹³⁶ Napr. bývalý hlavný župan Nitrianskej stolice, neskôr štátny tajomník Július Szalavszký (1846-1936) alebo majiteľ kúrie v Ivánke pri Nitre, bývalý minister vnútra v Budapešti, neskôr predseda najvyššieho kontrolného finančného kontrolného dvora vo Viedni Viliam Tót (1832-1898) apod.

¹³⁷ AZ EGYESÜLETI tagok névsora. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1889-90, 1. évf., s. 84-88.

¹³⁸ EGYESÜLETI tagok. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1891-92, 2. évf., s. 89.

3.7.3 Činnosť spolku

Spolok od svojho založenia pracoval v dvoch sekciách a to: v prírodovednej a lekárskej. Každá z nich mala osobitné zasadania. Valné zhromaždenia spolku sa konali každoročne vždy v inom meste župy: Nitra (1889, 1899), Piešťany (1890, 1897), Nové Zámky (1891, 1900), Nové Mesto nad Váhom (1892), Topoľčany (1895), Prievidza (1896) a Skalica (1898).

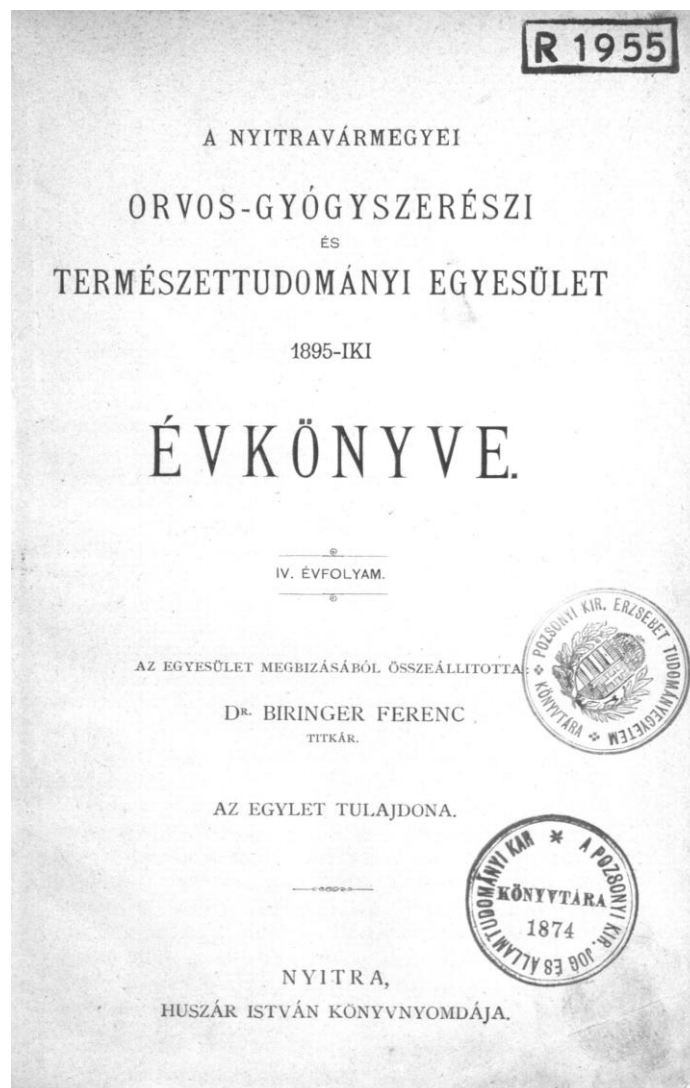
V stanovách vytýčené ciele členovia spolku realizovali predovšetkým organizovaním odborných prednášok a vydávaním spolkovej ročenky, na vydávaní ktorej sa uzniesli v r. 1889. Spolok plánoval vybudovať i spolkové múzeum, ktorého základ mala tvoriť prírodovedná zbierka lekárnikov z Nového Mesta nad Váhom **Emila Kellera** (1828-1900), avšak z finančných a priestorových dôvodov sa toto úsilie nepodarilo zrealizovať.¹³⁹ Zápisnice a hospodárske výkazy prinášali informácie o kúpe, predplácaní niektorých odborných časopisov, darovaní či výmene odborných publikácií, čo znamená, že si budovali i spolkovú knižnicu, ročenky však neprinášali o nej osobitné príspevky. Keďže otázka dôchodkového zabezpečenia lekárov nebola riešená zákonne, v r. 1898 založili Podporný a penzijný spolok lekárov a lekárnikov Nitrianskej župy. Zaujímavé je úsilie členov spolku podporovať zavádzanie a uplatňovanie štátnych a župných nariadení z oblasti verejného zdravotníctva. Spolok udeľoval tzv. súbehovú cenu, ktorou finančne odmeňoval predstaviteľov jednotlivých obcí za najlepšie výsledky v zavádzaní opatrení na ochranu verejného zdravia.

Prínos spolku k dejinám vedy dokumentuje ročenka, ktorá vychádzala pod názvom *A Nyitravármegyei Orvos-Gyógyszerészi és Természettudományi Egyesület Évkönyve*. Spolu vyšlo 5 ročníkov. Podľa Miloša Jurkoviča spolok¹⁴⁰ pracoval až do r. 1904-1905, v tomto období však ročenky pravdepodobne už nevychádzali. Zostavovateľom všetkých piatich ročníkov bol **František Biringer** (1859-1931), tajomník spolku.

---

¹³⁹ HRABOVEC, Ivan. Lekársko-lekárnický a prírodovedný spolok župy Nitrianskej (1888-1905).

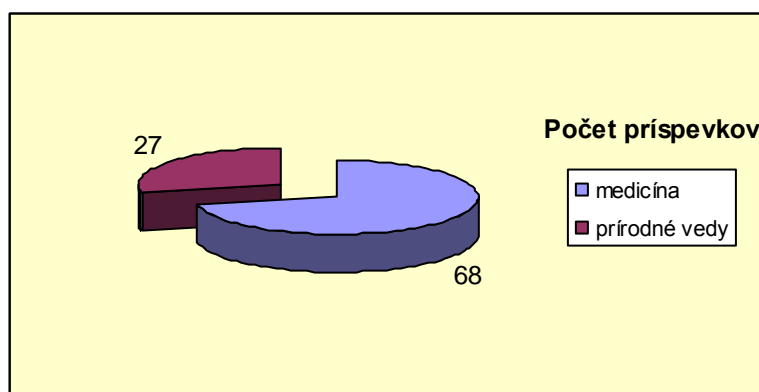
¹⁴⁰ JURKOVIČ, Miloš. Organizačné možnosti a organizácie prírodovedcov na Slovensku od polovice 19. storočia.

obr.č. 7 Titulný list Ročenky Lekársko-lekárnického a prírodovedného spolku Nitrianskej župy (1895)

Ročenky podávajú obraz o organizačnej i prednáškovej činnosti spolku. V piatich ročníkoch ročenky bolo uverejnených viac ako 100 štúdií, prednášok, článkov a správ, z toho približne tri štvrtiny sa zaoberali rôznymi oblasťami medicíny a približne jedna štvrtina jednotlivými disciplínami prírodných vied. Autori spisby z oblasti medicíny zaznamenávali vývin lekárskeho poznania a jeho aplikáciu v praxi, ale tiež spracúvali dejiny lekárstva a zdravotníctva a rôzne problémy súdobého verejného zdravotníctva. Sú tu zastúpené mnohé lekárske odbory, najviac však infektológia, chirurgické odbory, stomatológia, gynekológia a pôrodníctvo, balneológia, očné lekárstvo a pod. Nájdeme medzi nimi teoretické príspevky, väčšina z nich však vychádzala z konkrétnej praxe lekárov. Z prírodných vied bola výraznejšie zastúpená botanika, zoológia, geológia a meteorológia. O vysokej odbornej úrovni prednášateľov

svedčí rozhl'adenosť v odbornej literatúre nielen v Uhorsku ale i celej Európe.¹⁴¹

Graf 4 Tematika článkov v spolkovej ročenke Lekársko-lekárnického spolku Nitrianskej župy

Popri spolkovej ročenke na náklady spolku vyšlo v r. 1904 druhé vydanie významnej ornitologickej práce zakladateľa spolku J. Chrenóci Nagya.¹⁴² Dielo do tlače pripravil a doplnil o úvodnú časť s podrobným životopisom piarista **Július Roch** (1853-1924).

Podobne ako ostatné spolky aj *Lekársko-lekárnický a prírodovedný spolok Nitrianskej župy* spolupracoval s príbuznými spolkami predovšetkým formou výmeny spolkových publikácií. V súpise publikovanom v ročenke na rok 1895¹⁴³ figurovalo 32 spolkov a inštitúcií pôsobiacich na území bývalého Uhorska.

3.7.4 Významnejšie osobnosti spolku

K významnejším osobnostiam *Lekársko-lekárnického a prírodovedného spolku Nitrianskej župy* patrili funkcionári spolku, ale tiež celý rad členov sa zapojil do prednáškovej činnosti spolku. Zakladateľ a prvý predseda spolku Jozef Chrenóci-Nagy pôsobil ako hlavný župný lekár Nitrianskej župy. Popri lekárskej profesii sa venoval aj prírodným vedám, predovšetkým ornitológii. Za dosiahnuté výsledky v oblasti ornitológie ho zvolili za člena korešpondenta Uhorskej akadémie vied, vo svojej inauguračnej reči sa ako

¹⁴¹ PEKAŘOVÁ, Katarína. Lekársko-lekárnický a prírodovedný spolok Nitrianskej župy a jeho ročenka.

¹⁴² CHRENÓCZY-NAGY, József. A madár. Második kiadás. Nyitra : A Nyitra Vármegyei Orvos-Gyógyszerész és Természettudományi Egyesület 1904. 198. s.

¹⁴³ AZ EGYESÜLET kiadványai a következő honi társegyesületnek küldetnek meg. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1895, 4. évf., s. 321-322.

jeden z prvých zaoberal stavbou žalúdka vtákov.¹⁴⁴ Po jeho smrti sa v r. 1892 funkcie predsedu ujal lekár **Karol Thuróczy** (1850-1909), ktorý po absolvovaní medicíny na viedenskej univerzite pôsobil od r. 1874 ako lekár v Nitrianskej župe, medziiným v r. 1881-90 ako riaditeľ verejnej župnej nemocnice a v r. 1890 bol menovaný za hlavného župného lekára. Na poli verejného zdravotníctva navrhol viacero opatrení na zlepšenie situácie, osobitne v oblasti starostlivosti o novorodencov a detí predškolského veku. Jeho opatrenia znížili úmrtnosť detí do 7 rokov. V r. 1893 zaviedol preventívne opatrenia proti cholere, zásluhou ktorých choroba neprenikla na územie župy. Publikoval viacero monografických prác, bol autorom monografie o stave hospodárstva a osvety v Nitrianskej župe (1896) a mnohých odborných statí a knižných diel z oblasti medicíny a verejného zdravotníctva. Ako riaditeľ verejnej nemocnice v Nitre mal veľký podiel na výstavbe novej budovy a rozvoji nemocnice, zostavoval a vydával pravidelne správy o jej činnosti.

Post podpredsedu spolku zastával kultúrny a vedecký dejateľ Ponitria, organizátor viacerých hospodárskych spolkov v Nitrianskej župe **Gregor Friesenhof** (1840-1913). Zapísal sa do dejín meteorológie, astrometeorológie a agrometeorológie. Označuje sa za organizátora moderného poľnohospodárstva na hornej Nitre, osnoval tiež prvú regionálnu meteorologickú sieť na Slovensku. Je známy aj ako redaktor viacerých odborných časopisov, poľnohospodársky publicista, písal aj do Lichardovho Obzoru.¹⁴⁵

Tajomníkom spolku a najaktívnejším prednášateľom bol trenčiansky rodák František Biringer, ktorý študoval medicínu vo Viedni a od r. 1884 pôsobil až do svojej smrti v Nitre. Spočiatku ako nemocničný a školský lekár na tamjšom gymnáziu, od 1890 primár a neskôr riaditeľ nitrianskej nemocnice, od r. 1909 súčasne pôsobil aj ako hlavný župný lekár. Spolu s Karolom Thuróczym sa zasadili o vybudovanie novej budovy verejnej nemocnice v Nitre, kde Biringer zriadil prvý samostatný psychiatrický pavilón na území Slovenska. V rokoch I. svetovej vojny experimentálne zaviedol ošetrovanie duševne chorých v rodinnej opatere v obci Pohranice a Čel'adice. V r. 1901 zriadil a do r. 1914 viedol na Slovensku v poradí druhú školu pre pôrodné asistentky v Nitre. Knižne publikoval viacero prác, medziiným napr. v r. 1894

---

¹⁴⁴ KISS, László. Jozef Chrenóczy-Nagy (1818-1892).

¹⁴⁵ HOLEC, Roman. Barón v službách roľníka (Gregor Friesenhof).

vydal Pamätnicu k dejinám nemocnice, v ktorej zhrnul 70 rokov činnosti nemocnice.¹⁴⁶

Spomedzi ďalších prednášateľov uvedieme významného lekára, súkromného docenta budapeštianskej univerzity **Ignáca Ottavu** (1852-1914). Tento rodák z Nových Zámkov študoval a po celý život pôsobil v Budapešti na tamojšej univerzite a očnej klinike. I. Ottava ako jeden z prvých poukázal na charakter dobového infekčného očného ochorenia – trachómu. V dejinách medicíny je známy tým, že ako prvý začal aplikovať masážne výkony pri tomto ochorení a bol tiež autorom sondy na masáž slzného kanálíka. Radí sa medzi priekopníkov očnej chirurgie.

Zaujímavou osobnosťou i pohnutým osudom bol tiež **Viliam Vragassy** (1851-1933), ktorý študoval medicínu v Paríži, Londýne, Viedni aj v Petrohrade. Pôsobil začas ako dvorný lekár Františka Ferdinanda, potom istý čas ako osobný lekár Leva N. Tolstého v Jasnej Poľane, neskôr lekár na statku u Stummerovcov v Prašivciach a Horných Obdokovciach. Bol považovaný za pansláva a ruského špióna, preto sedel v ilavskom väzení. Po I. svetovej vojne sa usadil v Nitre. Členom spolku bol tiež balneológ európskeho mena **Eduard Weisz** (1865-1891), ktorý od r. 1893 pôsobil v piešťanských kúpeľoch a zriadil tamojší Robotnícky penzionát. Na stránkach spolkovej ročenky publikoval aj lekár a národnokultúrny dejateľ **Alexander Pavlik** (1855-1910), ktorý počas štúdií medicíny vo Viedni prispel k oživeniu činnosti spolku slovenských akademikov Tatran. V r. 1876-82 bol jeho predsedom a za jeho vedenia nadviazal spolok kultúrne kontakty s akademickými spolkami iných slovanských národov. Ako lekár v Novom Meste nad Váhom sa ďalej zapájal do národného politického a kultúrneho života, z oblasti medicíny publikoval príspevky aj v slovenských periodikách (Národné noviny).

3.8 UHORSKÝ KARPATSKÝ SPOLOK

Uhorský karpatský spolok patril k tým spolkom, ktoré v druhej polovici 19. storočia významnou mierou prispeli k prírodovednému poznaniu Slovenska. Napriek tomu sa z radu vymedzených spolkov do istej miery vymyká najmä dvoma faktormi. Prvým z nich je skutočnosť, že spolok mal celouhorskú

---

¹⁴⁶ BIRINGER, Ferencz. A Nyitrai vármegyei közkórház emlékkönyve. Nyitra : Neugebauer Nándor, 1894. 81 s.

pôsobnosť a druhý vyplýva z jeho zamerania. Spolok vznikol ako turistický spolok s ťažiskovou činnosťou vo Vysokých Tatrách. Turistika sa však, predovšetkým v prvých rokoch pôsobenia spolku, spájala s poznávacími resp. vedeckými cieľmi, až v druhej polovici jeho činnosti prevládli športové ciele turistiky. Uhorský karpatský spolok od svojho založenia organizoval a koordinoval mnohostranné prírodovedné výskumy v oblasti Tatier, neskôr – prostredníctvom takmer dvoch desiatok sekcií, ktoré sa postupne sformovali – rozšíril svoje pôsobenie na Karpaty na celom území Uhorska. Spolok sa spája s počiatkami organizovanej turistiky na území Uhorska a vznikol ako v poradí siedmy turistický spolok v Európe.¹⁴⁷

Počas takmer polstoročného pôsobenia spolku (do r. 1918) sa niekoľkokrát pozmenili jeho stanovy i miesto jeho sídla. Sídлом bol najprv Kežmarok (1873-1884), potom Levoča (1884-1891) a napokon Spišská Nová Ves (1891-1918), podľa toho možno deliť i dejiny spolku a budeme krátko charakterizovať jeho činnosť.

3.8.1 Založenie spolku a hlavné ciele

O založenie turistickej organizácie v oblasti Tatier sa už v r. 1869 usiloval v Košiciach pôsobiaci vojenský lekár **Henrich Wallmann** (1827-1898).¹⁴⁸ „...Nadchnutý krásou veľhôr ešte v tom istom roku poukázal vo viedenskom časopise „Der Tourist“ na potrebu a dôležitosť založenia turistického spolku v Karpatoch. Táto výzva však ostala bez ohlasu“.¹⁴⁹ K založeniu spolku prišlo až v roku 1873, keď sa 10.08. v Starom Smokovci konalo jeho ustanovujúce valné zhromaždenie, kde sa uzniesli na názve Uhorský karpatský spolok (*Magyarországi Kárpátgyelet – Ungarischer Karpathen-Verein*). Pri jeho založení najväčšiu iniciatívu vyvinuli vojenský dôstojník vo výslužbe **Anton Döller** (1831-1912), pôvodne stredoškolský pedagóg neskôr riaditeľ banky v Kežmarku ale aj významný bibliograf **Hugo Payer** (1823-1898) a evanjelický kňaz v Spišskej Belej a jeden z najvýznamnejších regionálnych historikov **Samuel Weber** (1835-1908).

Ciele spolku sformulovali jeho zakladatelia v prvých stanovách nasledovne: „...spoznať pohorie Karpát, a to najmä jeho centrálnu časť – Vysoké Tatry, ich vedecký výskum, zverejňovať výsledky výskumu;

¹⁴⁷ POSEWITZ, Tivadar. A Magyarországi Kárpátgyesület története 1873-1898, s. 1.

¹⁴⁸ Biografické údaje čerpané: Heinrich Wallmann. [online].

¹⁴⁹ GAŠPAR, Ján. Z histórie košickej turistiky, s. 23.

sprístupniť zaujímavejšie oblasti; a podnecovať a rozvíjať záujem o toto horstvo vo všeobecnosti“.¹⁵⁰ Spolok si teda stanovil za úlohu nielen propagovať a rozvíjať turistiku, ale aj realizovať všestranný prírodovedný výskum Karpát. V prvých približne dvoch desaťročiach svojej činnosti sa obidva ciele usilovali naplňať rovnomerne. V druhej polovici činnosti spolku sa dominantnejšou stala turistika a jej propagácia.

Stanovy spolku sa počas jeho trvania niekoľkokrát pozmenili. Prvá zmena nastala v r. 1877 a súvisela s umožňovaním vzniku sekcií. Zmeny stanov spolku v r. 1881 vyplynuli z celouhorskej pôsobnosti spolku.

3.8.2 Členská základňa spolku

Spolok združoval milovníkov prírody, prírodných vied a priaznivcov turistiky z celého územia Uhorska, neskôr Rakúsko-Uhorska, ba dokonca jedna sekcia (Sliezska sekcia – so sídlom vo Vroclavi) mala sídlo i mimo Rakúsko-Uhorska. V prvom roku založenia mal spolok 345 členov, postupne sa jeho členská základňa rozširovala. Najvyšší počet členov evidovali v r. 1889 – takmer 5 tisíc.¹⁵¹ Od r. 1880 pracoval spolok v územne členených sekciách, z nich väčšina mala svoje sídlo na území dnešného Slovenska. Už krátko po založení vznikli prvé sekcie spolku, nielen na území Tatier ale aj v ďalších oblastiach Uhorska. Ako prvá vznikla v Budapešti, potom z iniciatívy významného člena **Karola Siegmetha** (1845-1912)¹⁵² vznikla sekcia so sídlom v Užhorode (Východokarpatská sekcia), ďalej v Rožňave založili Gemerskú sekciu, ktorej hlavnou náplňou bolo spravovanie a sprístupňovanie aggteleckej jaskyne, v Spišskej Novej Vsi založili Novoveskú a v Banskej Štiavnici Sitniansku sekciu.

V neskoršom období vznikol rad sekcií po celom Uhorsku, ale aj za hranicami Uhorska – v Liptovskom Mikuláši (Liptovská sekcia, 1884), v Košiciach (podsekcia Východokarpatskej sekcie, 1885), v Spišskej Starej Vsi (Magurská sekcia, 1887), vo Vroclavi (Sliezska sekcia, 1887), v Gyöngyösi (sekcia Mátra, 1887), v rakúskom Oberschützene (Vašská sekcia, 1887), Budapešti (1888), Gelnici (1889), Banskej Bystrici (Zvolenská sekcia, 1889),

¹⁵⁰ A MAGYARORSZÁGI Kárpátegylet alapszabályai. In A Magyarországi Kárpátegylet Évkönyve, 1874, 1. évf., s.30.

¹⁵¹ POSEWITZ, Tivadar. A Magyarországi Kárpátegylet története 1873-1898, s. 18.

¹⁵² Biografické údaje: MIHÓKOVA, Mária. Slovník košických osobností 1848-1918, s. 366.

v srbskej Belej Crkvi (Dolnodunajská sekcia, 1890), a tiež v chorvátskej Rijeke (1890).

Koncom 80-tych rokov 19. storočia došlo vo vedení spolku k rozporom, v dôsledku ktorých sa v r. 1891 vyčlenilo 5 sekcií. Z iniciatívy budapeštianskej sekcie vznikol Uhorský turistický spolok (*Magyar Turista Egylet*). Aj po r. 1891 zakladali nové sekcie Uhorského karpatského spolku – v Jágri, (1891), Levoči (1896), v Baia Mare (Gutinská podsekcia Východokarpatskej sekcie), Prešove (1905), Rožňave (druhá gemerská sekcia, 1910), Košiciach (1912), Spišskom Podhradí (1917). V posledných rokoch pred rokom 1918 pracoval Uhorský

Rok	Počet členov
1873	345
1874	797
1877	1525
1880	2227
1885	2813
1889	5349
1892	3223
1895	3500
1900	3000
1910	2480

Tab. 10 Vývoj členskej základne Uhorského karpatského spolku¹⁵³

karpatský spolok v 11 sekciách. Zánikom Rakúsko-Uhorskej monarchie uzavrel svoju činnosť aj Uhorský karpatský spolok.¹⁵⁴ V r. 1920 sa za jeho pokračovateľa prihlásil *Karpathenverein* so sídlom v Kežmarku.

Spolok mal už od počiatku celouhorský význam, zakladaním sekcií po celom území krajiny jeho celoštátna pôsobnosť stúpala. Spolok mal riadnych a zakladajúcich členov.

3.8.3 Činnosť spolku

Spolok vyvíjal činnosť v troch hlavných oblastiach – na poli turistiky, prírodovedného výskumu a kultúry.

¹⁵³ Údaje o členskej základni do r. 1892 prevzaté z: POSEWITZ, Tivadar. A Magyarországi Kárpátgyesület története 1873-1898, s. 20.; údaje z nasledujúcich rokov sú doplnené zo spolkovej ročenky. Po r. 1910 výročné správy o činnosti spolku neuvádzali údaje o počte členov spolku.

¹⁵⁴ POSEWITZ, Tivadar. A Magyarországi Kárpátgyesület története 1873 – 189.

Počas *kežmarského obdobia* (1873-1884) vyvíjal spolok najvšestrannejšiu činnosť. V prvom desaťročí činnosti sa vytýčili hlavné ciele a pracovný plán na vedecký výskum a sprístupnenie Vysokých Tatier, tiež podporu rozvoja cestovného ruchu. Spolok vybudoval základnú sieť turistických chodníkov a v prvom období 11 turistických útulní a chát, vo Vysokých Tatrách zorganizoval horskú službu, rozvíjal letnú a neskôr i zimnú turistiku. Popri činnosti v oblasti turistiky Uhorský karpatský spolok sa zaslúžil o počiatkový rozvoj ochrany prírody v Tatrách, organizoval a realizoval vedecko-výskumnú činnosť, členovia spolku sa zaoberali najmä geologickým a geografickým výskumom Karpát, ale i biologickými vedami, meteorológiou a klimatológiou. K vedeckým cieľom patrilo i objavovanie a výskum jaskýň. Poznatky zverejňovali formou prednášok i publikačnej činnosti. Z vydavateľskej činnosti spolku malo najväčší význam pravidelné vydávanie spolkovej ročenky (*A Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve*), ďalej v tomto období vydal spolok novú mapu a sprievodcu¹⁵⁵ po vysokých Tatrách od **Karola Kolbenheyera** (1841-1901), prvú bibliografiu Vysokých Tatier od zostavovateľa Huga Payera, v ktorej zhromaždil literatúru o Karpatoch do r. 1878 v jazyku poľskom, nemeckom a maďarskom.¹⁵⁶ Nemenej dôležitá bola aj publikácia vydaná pri desiatom výročí spolku, v ktorej **František Dénes** (1854-1934) zhrnul desaťročné dejiny spolku.¹⁵⁷ Kežmarskému predsedníctvu sa tiež podarilo položiť základy spolkových zbierok a nadviazať spoluprácu s celým radom príbuzných a vedeckých inštitúcií nielen v Uhorsku, ale na celom svete.

Počas *levočského obdobia* (1884-1891) spolok do veľkej miery usmerňovali **Samuel Roth** (1851-1889) a František Dénes. Aj v tomto období spolok charakterizovala jeho mnohostranná činnosť, ale najmä veľké územné rozšírenie pôsobnosti. V oblasti turistiky, ako výsledok mnohých čiastkových prác, sa podarilo zrealizovať stavbu transversálnej cesty (dnešná Cesta slobody), ktorá spájala Smokovce so Štrbským plesom a s Tatranskou Kotlinou. Ďalej sa budovala sieť turistických prístreší a komunikácií, spolok

---

¹⁵⁵ V nemčine vyšiel pod názvom *Die Hohe Tatra* (Berlín 1876) a neskôr v preklade Pavla Kovácsa v maďarčine *A Magas Tátra* (Tešín 1882), do r. 1895 mal desať ďalších doplnených vydaní.

¹⁵⁶ PAYER, Hugo. *Bibliotheca Carpatica*. Késmárk : Magyarországi Kárpátgyesület, 1880; Bibliografia najprv vychádzala na pokračovanie v prvých štyroch ročníkoch spolkovej ročenky, v r. 1880 vyšla ako samostatná publikácia.

¹⁵⁷ DÉNES, Ferenc. *A Magyarországi Kárpátgyesület alapítása, fejlődése és működése = Gründung, Entwicklung und Thätigkeit Des Ungarischen Karpathen-Vereines*. Leutschau : Ungarischen Karpathen-Vereines, 1883.

zabezpečoval pre turistov rôzne zľavy. Práca sa rozvíjala najmä prostredníctvom sekcií, z nich významnú úlohu zohrala (druhá) Budapeštianska sekcia (vznikla v r. 1888), ktorá vďaka vlastnému časopisu *Turisták Lapja* získala pre turistiku veľa priaznivcov v hlavnom meste Uhorska. Pod vplyvom chýrneho kaukazského a himalájskeho horolezca **Móric** **Déchyho** (1851-1917) a banskoštiavnického lekára **Edmunda Téryho** (1856-1917) sa dostalo do popredia propagovanie turistiky mládeže a zdôrazňovanie športového aspektu v turistickom hnutí.¹⁵⁸ Predovšetkým zásluhou Budapeštianskej sekcie sa koncom 19. storočia v rámci spolku začala rozvíjať zimná turistika a zimné športy (najmä lyžovanie).

Významným kultúrnym činom bolo vybudovanie spolkového múzea (dnešné Podtatranské múzeum), ktorého zbierky boli spočiatku umiestnené v Kežmarku a v r. 1883 presídlené do Popradu. Členovia spolku sa usilovali vybudovať vlastivedné múzeum medzinárodného významu, prezentujúcim názorným spôsobom oblasť turistického ruchu, stredisko celkovej kultúrnej a vedeckej činnosti spolu.¹⁵⁹ Spolok v rokoch 1885-86 postavil budovu múzea podľa projektu budapeštianskych architektov Kundu a Jakabfyho. Zberateľský program Karpatského múzea stanovil Samuel Roth v r. 1882, vymedzil v ňom múzejné i ochranárske úlohy.¹⁶⁰ Múzeum sa prezentovalo aj na viacerých medzinárodných výstavách. Veľkú časť fondov múzea tvorili prírodniny z celej karpatskej oblasti, ale malo i významné archeologické, kultúrno-historické a etnografické zbierky.

Spolok si budoval aj knižnicu, ktorej fondy tvorila najmä odborná literatúra i vzácne zväzky staršej tatranskej literatúry. V prvých rokoch fondy knižnice rozšírili najmä vďaka výmene spolkových ročeniek s príbuznými spolkami a vedeckými inštitúciami z celého sveta, ale aj vďaka daru člena spolku **Štefana Ordódyho** (1829-1908), ktorý daroval knižnici približne 2000 zväzkov, medzi nimi tlače 16. storočia a mnoho ďalších vzácných exemplárov.¹⁶¹ Aj v čase levočského predsedníctva spolok pokračoval vo vydávaní spolkovej ročenky, sprievodcov, máp a obrazových publikácií, podporoval vydávanie odbornej literatúry.

Koncom 80-tych rokov sa Budapeštianska sekcia (aj vďaka finančnej podpore) dostávala do čoraz výraznejšej prevahy a dochádzalo k rozporom vo

---

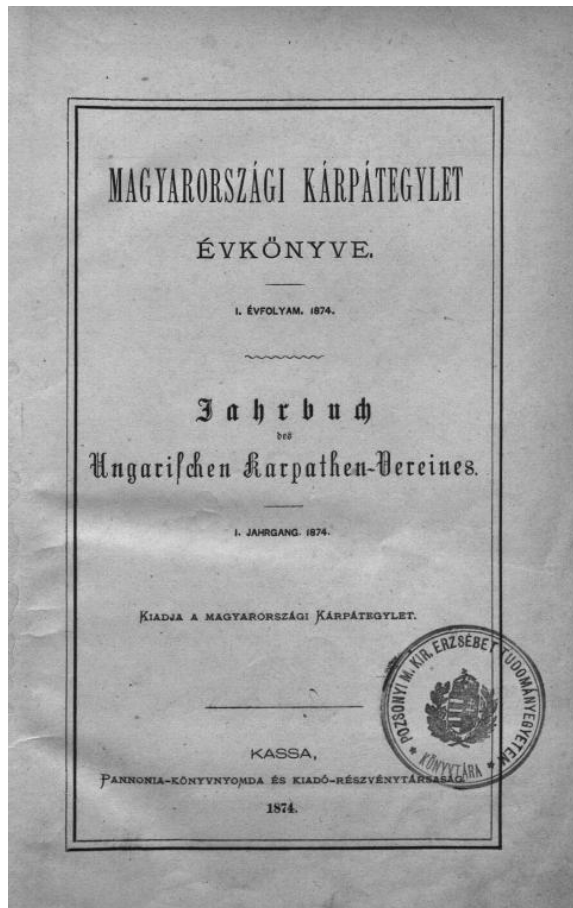
¹⁵⁸ HOUDEK, Ivan – BOHUŠ, Ivan. *Osudy Tatier*, s. 96

¹⁵⁹ PODTATRANSKÉ múzeum v Poprade 1876-2006, s. 7.

¹⁶⁰ Tamže, s. 9.

¹⁶¹ PODTATRANSKÉ múzeum v Poprade 1876-2006, s. 77-78.

vedení spolku, výsledkom ktorých bolo vyčlenenie sa Budapeštianskej a niekoľkých ďalších sekcií zo spolku a založenie konkurenčného Uhorského turistického spolku (*Magyar Turista Egyesület*), čím spolok stratil približne 2000 členov. Valné zhromaždenie spolku v roku 1891 schválilo presunutie sídla spolku do Spišskej Novej Vsi.

obr.č. 8 Titulný list Ročenky Uhorského karpatského spolku (1874)

Novoveské obdobie sa vyznačovalo najmä tým, že do popredia sa dostala turistická činnosť spolku a vedecký výskum naopak ustúpil do úzadia. Spolok, rovnako ako v predchádzajúcich obdobiach, pracoval prostredníctvom sekcií. I v tomto období vznikli nové sekcie, spomedzi najaktívnejších sekcií treba spomenúť osobitne prácu Spišskej sekcie pri sprístupňovaní Slovenského raja a Sliezskej sekcie, ktorá spravovala územie Velickej doliny, ako aj všestrannú činnosť Východokarpatskej sekcie. Aj počas novoveského predsedníctva sa pokračovalo v prácach na sprístupnení Vysokých Tatier, budovali sa turistické chaty, značili turistické chodníky. Rozvíjalo sa horolezectvo, lyžiarstvo, spolok školil horských vodcov aj pre zimné túry, organizoval zimnú a letnú turistiku. Rovnako pokračoval spolok

vo vydavateľskej činnosti. Z hľadiska dejín spolku bola najvýznamnejšia práca **Teodora Posewitza** (1851-1917), ktorá hodnotila jeho činnosť za roky 1873-1892.¹⁶²

Počas tohto obdobia sa rozšírilo spolkové múzeum a knižnica. Múzeum v r. 1908 vlastnilo 24 000 kusov zbierkových predmetov a knižnica mala sedem tisícový fond, v r. 1914 to bolo už 8 580 zväzkov.¹⁶³

Význam *Uhorského karpatského spolku* z aspektu dejín turistiky, horolezectva či lyžiarstva hodnotilo niekoľko štúdií či samostatných publikácií.¹⁶⁴ S hodnotením významu vedeckých aktivít spolku sa stretávame v čiastkových štúdiách či monografických prácach z oblasti dejín jednotlivých vedných odborov. Pozoruhodná je i jeho vydavateľská činnosť, ktorá bola z radu sledovaných spolkov najrozmanitejšia.

Prostredníctvom vydavateľskej činnosti spolok propagoval turistiku, prírodné krásy najmä oblasti Tatier, ale aj ďalších regiónov Uhorska a publikoval výsledky vedeckej činnosti jednotlivých členov. Vydavateľskú činnosť spolku reprezentovalo 44 ročníkov Ročenky Uhorského karpatského spolku, ďalej to boli monografické diela, mapy, sprievodcovská literatúra a obrazové publikácie.

Osobitnú skupinu tvorila sprievodcovská literatúra, ktorej vypracovaním spolok poveroval svojich členov a ktoré vydával, resp. sa podieľal na ich vydaní. V prvých rokoch existencie spolku vychádzali sprievodcovia predovšetkým pre oblasť Vysokých Tatier, neskôr – v rámci činnosti jednotlivých sekcií – boli zamerané aj na ďalšie oblasti Karpát, napr. Nízke Tatry, Považie, východné Karpaty, Sedmohradsko, Gemerskú oblasť či okolia Košíc, Štiavnice a pod. Po obsahovej stránke – v prvých sprievodcoch nájdeme informácie predovšetkým o turistických trasách pre menej náročných turistov či návštevníkov jednotlivých oblastí. Neskôr tieto publikácie prinášali nielen praktické informácie pre turistov a informácie o prírodných krásach a pomeroch danej oblasti, ale i cenné poznatky z histórie, kultúry a hospodárstva, o kultúrno-historických pamiatkach, etnografii apod. Keďže prevažná väčšina týchto sprievodcov vyšla v jazyku maďarskom i nemeckom, propagovali tak oblasť Karpát nielen v Uhorsku ale i v nemecky hovoriacich

---

¹⁶² POSEWITZ, Tivadar. A Magyarországi Kárpátgyesület története 1873-1898.

¹⁶³ PODTATRANSKÉ múzeum v Poprade 1876-2006.

¹⁶⁴ K nim patrí napr.: ŽÍDEK, Jaroslav et.al. Turistika; ŽÍDEK, Jaroslav – PETROVIČ, Peter. Lyžovanie; ŠULC, Ivan. Uhorský karpatský spolok a Karpathenvereine na Slovensku; TEREZČÁK, Ján: Dejiny lyžovania na Slovensku 1860-1944.

krajinách. Treba tiež zdôrazniť význam grafickej stránky týchto tlačí, ktoré prinášali ilustrácie jednotlivých regiónov. T. Posewitz uviedol súpis približne 30 publikácií, ktoré spolok v rokoch 1875-91 vydal, resp. na vydaní ktorých sa podieľal. Väčšia časť z nich bola zameraná na oblasť Vysokých Tatier.¹⁶⁵ Mnohé z týchto vydaní neevidovala ani Riznerova Bibliografia slovenského písomníctva do konca 19. storočia ani Petrikova bibliografia (Magyarország könyvészte).¹⁶⁶

Okrem už vyššie spomenutých monografických dejín spolku, bibliografie a niekoľkých spomenutých sprievodcov, spolok ďalej vydával mapy buď samostatne alebo ako súčasť svojich publikácií – predovšetkým v turistických sprievodcoch. V r. 1876 vydal geografickú mapu Vysokých Tatier meteorológ a kartograf Karol Kolbenheyer, ktorú vypracoval z poverenia spolku pre turistické potreby a na základe vlastných meraní realizovaných v r. 1872-74. Mapa vyšla na jednom liste pod názvom *Karte der Hohen Tatra mit den nächsten Voralpen* v mierke 1 : 100 000 v náklade 4 000 exemplárov a bola považovaná za jednu z najpresnejších vo svojej dobe.

Popri knižných vydaniach boli významné aj obrazové publikácie, ktoré spolok vydával. Uhorský karpatský spolok už od svojho založenia spolupracoval s majiteľom prvej svetlotlačiarne v Uhorsku **Karolom Divaldom** (1830-1897), ktorý vydal niekoľko fotografických albumov Vysokých Tatier. V jeho práci pokračoval neskôr i **Karol Divald ml.** (1857-?). Z neskorších publikácií spomeňme vydanie Prešovskej sekcie spolku, ktorá v r. 1914 vydala 39 fotografií A. Szuberta pod názvom *Sárosmegyei album*, ktoré zachytávajú pamätihodnosti a prírodné krásy Šarišskej župy.

V rámci vydavateľskej činnosti spolku k najvýznamnejším počínom patrilo vydávanie spolkovej ročenky, ktorá v r. 1884-1917 vychádzala pod maďarským názvom *A Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve* s paralelným nemeckým názvom *Jahrbuch Des Ungarischen Karpathen-Vereines*. Príspevky ročeniek boli publikované v jazyku maďarskom a nemeckom zoznačení v spoločných, od r. 1884 v osobitných zväzkoch. Ročenku redigovala redakčná rada, ktorú schvaľovalo valné zhromaždenie spolku. Redakčnú radu v prvých rokoch viedol bibliograf Hugo Payer, 25 ročníkov redigoval stredoškolský učiteľ zemepisu a prírodopisu v Spišskej

¹⁶⁵ POSEWITZ, Tivadár. A Magyarországi Kárpátgyesület története 1873-1898, s. 57.

¹⁶⁶ Viac o vydavateľskej činnosti spolku: PEKAŘOVÁ, Katarína. Uhorský karpatský spolok a jeho vydania : k 130. výročiu založenia spolku.

Novej Vsi **Martin Róth** (1841-1917), neskôr sa na tomto poste vystriedalo viacero členov spolku. Boli to napr. stredoškolský učiteľ a speleológ **Imrich Kövi** (1839-1917), riaditeľ základnej školy v Spišskej Novej Vsi a aktívny turistický pracovník **Móric Lövy** (?-1922) alebo právnik a vysokoškolský pedagóg **Albert Kiss** (1874-1937). Ročenka sa pôvodne členila na príspevkovú a spolkovú časť, neskôr postupne pribúdali rubriky ako napr. Drobné správy, Biografie členov, Recenzie, od r. 1880 prinášala i inzertnú časť. Ročenka pravidelne informovala o činnosti spolku, prinášala príspevky zamerané na problematiku turistiky – turistické výstupy a túry. Ďalej to boli články a štúdie s tematikou cestovného ruchu v Tatrách ale i všeobecne v Uhorsku, úvahy o význame športu, a tiež informácie o činnosti spolkov príbuzného zamerania v Uhorsku i v Európe, o literatúre z oblasti turistiky a pod. Členovia spolku prezentovali výsledky vedeckých bádání predovšetkým na stránkach ročenky, kde publikovali nielen spišskí prírodovedci, ale i významní predstavitelia prírodných vied v celouhorskom meradle. Popri príspevkoch s turistickou tematikou v najväčšej miere boli zastúpené jednotlivé disciplíny geografie – fyzická geografia, geomorfológia, glaciológia a speleológia. Z ďalších vedných odborov tu boli zastúpené predovšetkým meteorológia, geológia, botanika a zoológia. Menším počtom boli zastúpené príspevky spoločensko-vedného zamerania. Takými boli príspevky o kultúrnych pamiatkach niektorých spišských miest alebo príspevky, ktoré sa venovali dejinám spoznávanía Tatier, jednotlivým bádateľom alebo významnejším návštevníkom Tatier, histórii výskumu Vysokých Tatier, dávne mu tatranskému baníctvu či prvým výstupom na tatranské štíty alebo problematike názvoslovía Tatier. Osobitnú skupinu tvorili príspevky, ktoré by sme mohli nazvať vlastivedno-turistickými itinerármi, ktoré jednotlivé lokality charakterizovali nielen zo širšieho geografického hľadiska, ale priniesli množstvo informácií z dejín, kultúrnych pamätihodností, národopisných osobitostí, súdobého hospodárstva alebo tiež informácie o faune a flóre a pod. Veľká časť príspevkov hodnotila pomery v Spišskej župe, mnohé z nich sa však zaoberali aj ďalšími oblastami na území dnešného Slovenska napr. Liptovskou, Oravskou, Gemerskou či Šarišskou župou, ale i oblastami mimo územia dnešného Slovenska. Niektoré významnejšie štúdie vydal spolok ako separátne výtlačky.

3.8.4 Významnejší členovia spolku

Počas takmer polstoročného trvania spolku na jeho pôde vyvíjalo činnosť celý rad významných osobností, mnohí z nich dosiahli výsledky v rôznych vedných odboroch nielen v regionálnom ale i v celouhorskom meradle. Do odbornej publikačnej činnosti spolku sa zapájali tak členovia pôsobiaci na dnešnom území Slovenska ako aj z celého bývalého Uhorska (v menšej miere Rakúsko-Uhorska).

Aktívnymi členmi boli najmä funkcionári spolku. V čase kežmarského obdobia spolku bol jeho predsedom rodák z Veľkej Lomnice **Egid Berzevici** (1835-1906). Činnosť spolku však usmerňovali predovšetkým národohospodár a publicista Anton Döller a učiteľ a publicista Hugo Payer. Počas levočského obdobia stál v čele spolku šarišský a spišský župan, neskôr minister kultu a školstva **Albín Csáky** (1841-1912). Vo vedení spolku medzi najaktívnejších patrili speleológ a geológ Samuel Roth a historik Samuel Weber.¹⁶⁷ Počas 27 ročného spišskonovoveského obdobia na poste predsedu spolku pôsobili postupne župný hodnostár **Viliam Migazzy** (1830-1896), podnikateľ a právnik **Aurel Münnich** (1856-1906), poslanec krajinského snemu **Gejza Salamon** (1872-1920) a napokon gróf **Alexander Teleki**. Na poste popredných funkcionárov spolku účinkovali stredoškolskí učitelia Martin Róth a **Mikuláš Fischer** (1855-1930) ako aj **Viktor Bruckner** (1877-1962), neskorší profesor na univerzite v Debrecíne a Segedíne.

Najväčší priestor pre zverejňovanie nových poznatkov a výsledkov výskumov poskytovala spolková ročenka. Na tomto fóre publikovala práce nielen celá plejáda významných predstaviteľov jednotlivých vedných odborov, ale aj celý rad dnes už menej známych objavovateľov prírodných krás a bohatstva Karpát.

Ťažiskové práce z oblasti vied o Zemi predstavujú práce geografov, geológov, speleológov, meteorológov ale tiež ďalších odborníkov. K významnejším z nich patrili znalec Tatier, geograf, geológ i kartograf František Dénes, kežmarský rodák a stredoškolský učiteľ v Spišskej Novej Vsi Martin Róth, ktorý bol nielen priekopníkom horolezectva, ale venoval sa aj výškovým meraniam vo Vysokých Tatrách a ich zemepisnému názvosloviu, ďalej už spomínaný Karol Kolbenheyer, známy aj ako zakladateľ meteorologickej služby v Tatrách, banský geológ **Alexander**

---

¹⁶⁷ Zapojil sa aj do činnosti Spišského lekársko-lekárnického spolku.

Gessel (1839-1919) a ďalší. Na stránkach spolkovej ročenky publikovali viaceré osobnosti účinkujúce na univerzitách resp. v celouhorských odborných inštitúciách ako napr. pedagóg na budapeštianskej univerzite košický rodák **Gejza Czirbusz** (1853-1920), maďarský geológ a paleontológ pôsobiaci v Kluži a Budapešti **György Primics** (1849-1893), geológ budapeštianskeho geologického ústavu **Jakub Mattyasovszký** (1846 – 1925) a ďalší. Speleologickému výskumu nielen v oblasti Tatier sa intenzívne venovali Samuel Roth, **Ján Pelech** (1851-?), Mikuláš Fischer, Karol Siegmeth, **Koloman Münnich** (1854-1934) a iní. Geografické práce tu uverejňovali aj osobnosti známejšie z iných vedných odborov ako napr. historik a cirkevný hodnostár **Jozef Hradský** (Hradszky, 1827-1904), historik a archeológ **Béla Majlát** (Majláth, 1831-1900), historik, archeológ, múzejník **Jozef Mihalik** (1860-1925).

Z biologických vied bola na stránkach spolkovej ročenky najlepšie zastúpená botanika, ktorú reprezentovali práce v oblasti Spiša pôsobiacich osobností. Takým bol napr. jeden z najznámejších európskych mykológov **Karol Kalchbrenner** (1807-1886), ktorý pôsobil na Spiši ako evanjelický kňaz, ďalej lekárnik vo Veľkej a znalec tatranskej flóry **Aurel V. Scherfel** (1835-1895), a tiež stredoškolský učiteľ v Kežmarku a Levoči a aj v zahraničí uznávaný botanik **Viktor Greschik** (1862-1946). Flórou Karpát sa však zaoberali aj celouhorsky významní botanici, spomedzi nich napr. jeden z najvýznamnejších maďarských botanikov 19. storočia **Vince Borbás** (1847-1905) alebo významný botanik a pedagóg budapeštianskej univerzity **Alexander Magócsy-Dietz** (1855-1945). Spomenúť treba aj stredoškolského učiteľa pôsobiaceho v Budapešti **Mórica Stauba** (1842-1904), ktorý sa do dejín vedy zapísal ako paleobotanik, na stránkach spolkovej ročenky však publikoval príspevky z oblasti fytofenológie. Karpatskú flóru skúmal aj lekár a botanik, pedagóg vysokej školy veterinárnej v Budapešti **Koloman Czakó** (1843-1895), kežmarský rodák pôsobiaci na univerzite v Budapešti, botanik **Ferdinand Filarszky** (1858-1941), vedúci katedry botaniky v Kluži a správca botanickej záhrady **Štefan Győrffy** (1880-1959) a ďalší. V menšej miere sa členovia Uhorského karpatského spolku venovali zoológii. Výsledky faunistických pozorovaní predovšetkým na území Tatier tu publikovali medzi inými entomológ **Lajos Bíró** (1856-1931), stredoškolský učiteľ v Rožňave a Spišskej Novej Vsi **Gustáv Július Geyer** (1828-1900), lekár v Spišskej Belej Michal Greisiger, lekár a zakladateľ sanatória v Novom Smokovci,

priekopník klimatickej liečby v Tatrách ale aj prírodovedec, autor viacerých prác z oblasti klimatológie, botaniky, meteorológie či medicíny Mikuláš Sontág. Faunistickými príspevkami prispeli aj banský lekár a autor viacerých prác z oblasti prírodných vied Ján Pelech a v neposlednom rade aj lekár a všestranný prírodovedec, ktorý zastával vysoké funkcie na ministerstve zdravotníctva v Budapešti Kornel Chyzer.¹⁶⁸

Turistikou tu vo veľkej miere zastupovali turistické itineráre, avšak ročenka priniesla aj početné príspevky k dejinám turistiky, jej hospodárskemu, resp. zdravotnému významu pre človeka i spoločnosť. Spomedzi autorov takýchto štúdií treba vyzdvihnúť Františka Dénesa, Teodora Posewiza, Mórica Déchyho alebo **Siegfrieda Becka** (?-?) a **Karola A. Englischa** (1881-1945). Najväčšiu skupinu príspevkov s turistickou tematikou tvorili turistické, resp. vlastivedné itineráre. Osobitne významné boli takéto príspevky publikované v prvých dvoch desaťročiach trvania spolku, kedy sa turistika spájala s vedeckým poznávaním a objavovaním prírody. K najvýznamnejším autorom itinerárov patril Karol Siegmeth, ktorý opísal mnohé lokality napr. v Marmarošskej, Berežskej, Užskej župe, z dnešného územia Slovenska to boli župy Gemerská, Abovská, Trenčianska, Liptovská aj Turčianska. Iným autorom početných príspevkov podobného charakteru bol aj Samuel Weber.

3.9 Zhrnutie

Lekárske a prírodovedné spolky v rokoch 1850-1918 na území Slovenska vyvíjali činnosť vo viacerých okruhoch. Ich najväčší význam spočíval nepochybne v podporovaní, usmerňovaní a organizovaní výskumov v oblasti prírodných a lekárskeho vied. Zapájali sa nielen do širšie koncipovaných systematických výskumov centrálnych vedeckých inštitúcií, ale mnohé výskumy aj iniciovali najmä v oblasti mapovania prírodného bohatstva v jednotlivých regiónoch.

Členskú základňu spolkov tvorili lekári, lekárnici, prírodovedci alebo priaznivci prírodných vied z jednotlivých regiónov. Výnimku predstavoval len *Uhorský karpatský spolok*, ktorý mal celouhorskú pôsobnosť a tiež *Bratislavský prírodovedný spolok*, ktorého členskú základňu v prvých rokoch jeho činnosti tvorili osobnosti z celého Uhorska. Aj v ďalších prípadoch sme sa stretli v jednotlivých členských základniach spolkov s osobnosťami, ktoré

---

¹⁶⁸ Zapojil sa aj do činnosti odborného lekárskeho spolku na Zemplíne.

pôsobili mimo daný región. V týchto prípadoch išlo buď o významných predstaviteľov jednotlivých vedných odborov alebo osobnosti politického a verejného života, ktorí podporovali spolok resp. mali korene v danom regióne. Väčšinou to boli čestní členovia spolkov. V členskej základni prírodovedných spolkov figurovali aj ženy, najskôr ako formálne podporovateľky spolkov, neskôr to boli učiteľky základných a stredných škôl. Aktívne ba dokonca i ako funkcionárky sa však uplatnili len v *Bratislavskom prírodovednom spolku*. Spolky nevznikali na národnej báze, ale ich členmi boli zástupcovia všetkých národností žijúcich na našom území. Záujem o spoznanie prírodných krás a bohatstva krajiny a snaha o poskytovanie najmodernejšej zdravotnej starostlivosti spájala Nemcov, Maďarov i slovensky cítiacich prírodovedcov a lekárov.

V činnosti jednotlivých spolkov sme zaznamenali mnohé paralely, ale i špecifiká podmienené osobitosťami regiónu resp. záujmami niektorých významnejších osobností spolkov.

Popri prednáškovej činnosti ďalším významným okruhom ich činnosti boli vydavateľské aktivity, ktoré najhodnovernejšie dokumentujú výsledky ich mnohostranného pôsobenia. Tieto vedecké združenia mimoriadne obohatili vydávanie odbornej literatúry na území Slovenska v rokoch 1850-1918. Vydavateľská produkcia jednotlivých spolkov dnes predstavuje cenný materiál pre výskum dejín vedy, dopĺňa poznatky regionálnych a všeobecných dejín Slovenska. Ťažisko ich vydavateľskej činnosti tvorila predovšetkým periodická literatúra, ktorú reprezentujú spolkové ročenky. Popri nich však jednotlivé spolky v rôznej miere vydávali alebo sa podieľali na vydávaní odborných monografií, máp a obrazových publikácií a pod.

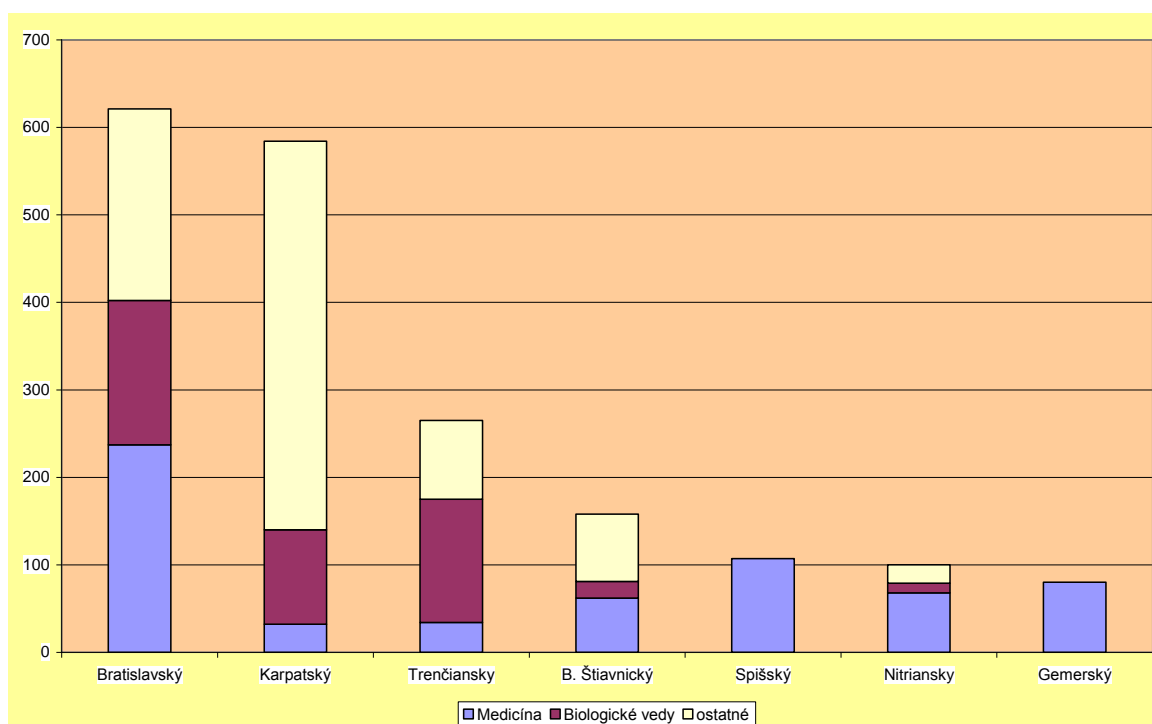
Ročenky jednotlivých spolkov popri informačnej funkcii a úlohe publikačného fóra mali dôležitý význam aj v oblasti spolupráce jednotlivých spolkov s príbuznými spoločnosťami a vedeckými inštitúciami. Jednou z foriem spolupráce ale i propagácie činnosti spolku bola výmena ročeniek.

Popri vydavateľskej činnosti všetky regionálne vedecké spolky vyvíjali aj zbierkotvorné aktivity. Regionálne prírodovedné spolky sa orientovali na zberateľskú činnosť v snahe zaistiť si dôležité doklady, artefakty a dôkazy vedeckej interpretácie svojich výkladov na prednáškach určených svojim členom. Hlavným predmetom zberu boli predmety najmä prírodovedného, historického, archeologického, etnografického ale i umeleckého obsahu. Tieto zbierky vo viacerých prípadoch vytvorili základ regionálnych i miestnych

múzeí s vlastivedným zameraním. K takým spolkom patrili združenia sídliače v Bratislave a Trenčíne a tiež *Uhorský karpatský spolok*.

Stavovské lekársko-lekárnické regionálne spolky si rovnako budovali zbierky prístrojov, ktoré však mali aktuálne slúžiť členom na skvalitnenie ich práce. Osud týchto zbierok je zväčša neznámy.

Široké spektrum tématických oblastí v publikačnej a prednáškovej činnosti členov jednotlivých spolkov obsahovalo takmer všetky rozvíjajúce prírodovedné odbory, medicínu a mnohé technické disciplíny. Orientačný kvantitatívny prehľad o zameraní prednáškovej činnosti a publikačných aktivít jednotlivých spolkov vo vzájomnom porovnaní počtu prezentovaných príspevkov poskytuje graf č. 5.

Graf 5 Orientačný súhrnný prehľad tématických oblastí v publikačných aktivitách regionálnych spolkov

4 MEDICÍNA V PUBLIKAČNÝCH AKTIVITÁCH LEKÁRSKYCH A PRÍRODOVEDNÝCH SPOLKOV

4.1 Rozvoj medicíny a zdravotníctva v 19. storočí ako podnet pre činnosť lekárskeho spolku

Rozvoj a prehĺbovanie poznatkov medicíny a zdravotníctva veľmi úzko súvisel s rozvojom vedeckého poznania, ktoré v 19. storočí vychádzalo z troch hlavných objavov: zákona o zachovaní a premene hmoty a energie a evolučnej teórie. Pre medicínu malo kľúčový význam zistenie súvislosti medzi teplom, pohybom a energiou. Teplo začali chápať ako fyzikálny proces, ktorý prebieha aj živých organizmoch a je výsledkom činnosti svalov. Skúmanie elektriny a nové objavy priniesli vznik nového medicínskeho odboru (lekárskej fyziky) a umožnili využívanie elektriny v terapii. Fyzikálny výskum v medicíne podmienil rozvoj aj v ďalších medicínskych odboroch, v prvom rade vo fyziológii. Výskum fyzikálnych javov a ich uplatnenie v medicíne kulminovalo v 19. storočí objavením röntgenových lúčov. Podobne rozvoj chémie a jej medicínsky zamerané bádanie viedlo k vytvoreniu lekárskej chémie, ktorá vychádzala predovšetkým z organickej chémie. Revolučnou udalosťou nielen v medicíne bolo vytvorenie bunkovej teórie a postupné objavovanie bunky. Nové poznatky o tkanivách mali veľký vplyv na rozvoj anatómie. Rozmach mikroskopického anatomického poznania podmienil vznik histológie.

V oblasti patologickej anatómie vznikajú nové teórie o pôvode chorôb, k najvýznamnejším z nich patrí bunková teória Rudolfa Virchowa, ktorej pokrokovosť spočívala v tom, že zdôrazňovala hmotnú príčinu chorôb, avšak nezohľadňovala jednotu organizmu, vzájomnú závislosť činnosti orgánov pri vzniku ochorenia.

K výraznému pokroku v medicíne 19. storočia napomohol experiment. Experimentovanie sa stalo doménou predovšetkým vo fyziológii, čo prinieslo celý rad nových poznatkov (napr. o činnosti nervov, nervovej sústavy,

činnosti žliaz) a objavov, k najpozoruhodnejším patria základné objavy dedičnosti (J.G. Mendel).¹⁶⁹

V klinickej medicínskej praxi sa v čoraz väčšej miere začala uplatňovať technika, ktorá napomáhala zavádzaniu nových vyšetrovacích metód, ale i zlepšovaniu a spresňovaniu klinickej diagnostiky. V priebehu storočia sa zdokonalili základné vyšetrovacie metódy, k už známym – poklepu a posluchu – sa pridružili nové vyšetrovacie metódy. Vyvinuli sa prístroje, ktoré umožnili vyšetrenie vnútorných orgánov ako cystoskop, bronchoskop, gastroskop, ezofagoskop a pod. K najzákladnejším lekárske nástrojom dodnes patrí injekčná striekačka, ktorej všeobecné použitie sa datuje od polovice 19. storočia. Pre diagnostiku bol cenný objav dovedy neznámeho druhu žiarenia, ktorým v r. 1895 obohatil vedu, ale aj aplikačné oblasti nemecký fyzik **Wilhelm Conrad Röntgen** (1845-1923). Objav rádioaktívnych prvkov koncom 19. storočia mal prelomový význam aj pre medicínu.

Obrovské napredovanie v praktickej medicíne umožnili predovšetkým nové priekopnícke metódy, ktoré pomohli prekonať bolesť a nákazu. Práve v oblasti chirurgie sa podarilo účinne tlmiť bolesti a zamedziť pooperačnej nákaze zavedením narkózy, anestézie, asepsy a antisepsy. Vďaka týmto pomocným klinickým metódam dosiahla medicína v 19. storočí mnoho úspechov. Ďalším nemenej dôležitým činiteľom bol aj meniaci sa prístup lekárov k pacientovi v komplexnom chápaní jeho života a to už aj v sociálnej oblasti. Zreteľný pokrok dosiahlo aj vnútorné lekárstvo vďaka objavom v prírodných vedách a fyziológii a tiež vďaka zavádzaniu nových vyšetrovacích metód. Už v priebehu druhej polovice 19. storočia sa podarilo diferencovať rozličné srdcové poruchy, zdokonaľiť diagnostiku chorôb dýchacích ústrojov a pľúc, ciev a cukrovky, obličiek a pod.

Progres lekárskech vied v tomto období charakterizuje predovšetkým vznik špecializovaných lekárskech disciplín. Významné anatomické a fyziologické objavy viedli k osamostatneniu neurológie, v rámci ktorej sa zaviedla i elektrodiagnostika a elektroterapia. Z vnútorného lekárstva sa v priebehu storočia vyčlenila pediatria, rozvíjalo sa organizovanie pediatrickej starostlivosti, vznikajú detské nemocnice. Napredoval tiež rozvoj psychiatrie,

---

¹⁶⁹ Úvodná časť bola zostavená na základe nasledujúcich ťažiskových prameňov: JUNAS, Ján – Bokesová-Uherová, Mária. Dejiny medicíny a zdravotníctva; SEDLÁČKOVÁ, Eulália. Sprievodca dejinami medicíny; SCHOTT, H. a kol. Kronika medicíny.

avšak chýbala organizácia psychiatrickej starostlivosti a tak sa nové myšlienky šírili len pomaly. Rozvoj chirurgie viedol k vytvoreniu nových chirurgických disciplín – operatívna gynekológia, urológia, oftalmológia, osamostatnilo sa ušné, krčné a nosové lekárstvo ako otorinolaryngológia, a tiež stomatológia.

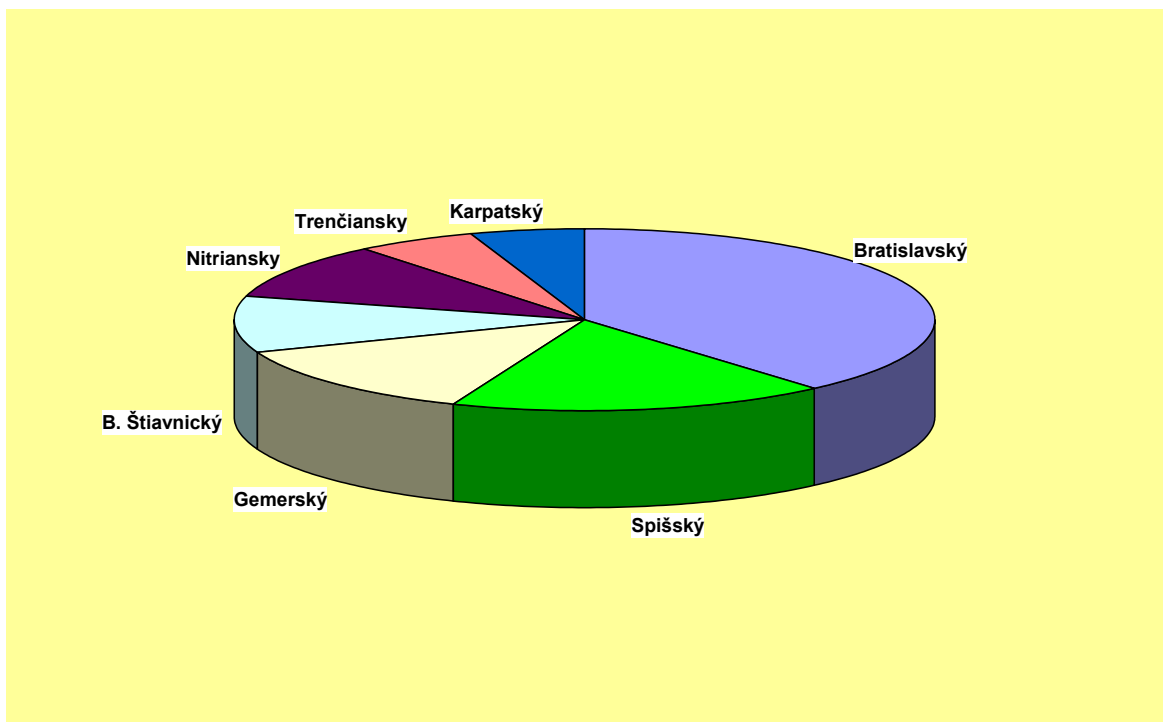
Devätnáste storočie prinieslo výrazný posun v poznaní podstaty infekcie a v zavedení účinných opatrení proti nej. Položili sa základy mikrobiológie a bakteriológie, ktoré skúmali príčiny nákaz a ich pôvodcov. Získané poznatky si vyžadovali zavedenie účinných preventívnych opatrení, čo viedlo k vzniku epidemiológie. Mikrobiologickým výskumom sa podarilo dokázať schopnosť tela vytvárať proti choroboplodným mikróbom protilátky, získať odolnosť čím sa položili základy imunológie. Najdôležitejšiu úlohu v boji proti infekčným ochoreniam zohrala séroterapia. K rozvoju mikrobiológie mimoriadne významnými objavmi prispel **Louis Pasteur** (1822-1895)– de facto položil jej exaktné základy. Zakladateľ bakteriológie **Robert Koch** (1843-1910) skúmal podstatu infekcie a objavil pôvodcov viacerých infekčných ochorení. V oblasti séroterapie je najvýznamnejšie priekopnícke úsilie **Emila A. Behringa** (1854-1917). Rozvoj mikroskopického vyšetřovania viedol tiež k založeniu parazitológie. Celý rad objavov a identifikácia mikróbov (baktérií) ako pôvodcov mnohých ochorení a výroba prvých očkovacích látok priniesli ďalší pokrok v liečbe.

4.2 Medicínska a zdravotnícka tematika v regionálnych vedeckých spolkoch na dnešnom území Slovenska

Celý rad zo spomenutých aktuálnych problémov v medicíne, resp. v zdravotníctve sa premietol aj do činnosti regionálnych vedeckých spolkov. Publikačné aktivity členov jednotlivých spolkov prezentované predovšetkým v spolkových ročenkách hodnoverne dokladujú, ako rýchlo sa o nových objavoch dozvedali lekári pôsobiaci na území Slovenska, ako dokázali na ne reagovať resp. zavádzať ich do praxe, v akej miere sa podieľali na realizácii zákonných nariadení v oblasti verejného zdravotníctva a pod. Prírodovedné a lekárske spolky vo svojich vydavateľských aktivitách priniesli bohatý pramenný materiál k dejinám verejného zdravotníctva a jednotlivých lekárske odborov.

Vo všeobecnosti sa oceňuje úloha spolkov ako šíriteľov a udomácnovateľov nových poznatkov v lekárske vedách. V publikačných aktivitách zaznamenané skúsenosti s aplikáciami nových lekárske poznatkov a terapeutických metód predstavujú autentický prameň k poznaniu úrovne zdravotnej starostlivosti. Popri tom mnohí členovia sa venovali aj vlastnému výskumu vo viacerých odboroch.

Ak by sme sa pokúsili kvantifikovať záujem jednotlivých vyššie vymedzených spolkov o lekárske vedy a zdravotníctvo, resp. ak by sme sa pokúsili porovnať počet publikovaných samostatných príspevkov a prednášok v spolkových ročenkách, ktoré sa zaoberali zdravotníctvom a lekárske vedami, získali by sme nasledovný obraz (Graf 6):

Graf 6 Tematika zdravotníctva a medicíny v prírodovedných a lekárske spolkoch

Táto kvantifikácia je však len „ilustratívna“ z viacerých dôvodov. Počet príspevkov z oblasti medicíny a verejného zdravotníctva ovplyvnilo predovšetkým samotné zameranie spolku, ďalej rôzna dĺžka činnosti spolku, resp. trvanie vydávania spolkovej ročenky jednotlivých spolkov.¹⁷⁰ Do „ilustratívnej“ štatistiky sme zahrnuli len prednášky a štúdie, ktoré boli

¹⁷⁰ Najdlhšie pôsobilým spolkom bol Bratislavský lekárske a prírodovedný spolok [1856-194?], do r. 1918 vydal 23 ročníkov spolkovej ročenky a naopak najkratšie činným bol Lekárske a prírodovedný spolok župy Nitrianskej 1885-1905, vydal len 5 ročníkov spolkovej ročenky.

publikované v ročenkách, resp. o ktorých sa zachovali správy v ročenkách. Do kvantitatívneho vyčíslenia sme nezhrnuli príspevky, o ktorých máme informácie z iných sekundárnych zdrojov.¹⁷¹ Treba tiež upozorniť na fakt, že informačná hodnota jednotlivých príspevkov je rôzna, od oznamu o konaní prednášky cez anotáciu až po plný text prednášky a tiež štúdií. Cenné informácie k dejinám medicíny a zdravotníctva obsahujú aj samotné zápisnice zo zasadaní spolkov resp. sekcií, ktoré sme do štatistiky nezahrnuli. Ku skresleniu údajov môže prispieť aj nízka diferencovanosť jednotlivých odborov. Nezanedbateľný je tiež fakt, že nie všetky ročníky jednotlivých spolkových ročeniek sa zachovali, resp. boli dostupné.¹⁷²

Z nášho „ilustratívneho“ grafu vyplýva, že v oblasti medicíny a zdravotníctva, čo do kvantity, najprínosnejšou je *Ročenka Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku*, ktorá ďaleko prevyšuje ostatné spolky. Dôvodom môže byť nielen časovo najdlhšie pôsobenie spolku, ale tiež fakt, že na rozdiel od ostatných spolkov združoval najmä v druhej polovici svojej činnosti (po r. 1880) predovšetkým lekárov pôsobiacich v Bratislave a blízkom okolí, takže mali lepšiu možnosť častejšie sa stretávať. Zatiaľ čo ostatné spolky združovali lekárov a lekárnikov z územia celej župy, a tak možnosť stretávania sa bola oveľa náročnejšia. Na rozdiel od ostatných lekárskeho spolkov, resp. lekárskeho sekcií spolkov, lekári bratislavského regiónu na stránkach spolkovej ročenky uverejnili z oblasti medicíny relatívne málo samostatných štúdií. Publikovali prevažne informácie a anotácie prednášok, prednášky o jednotlivých ochoreniach a demonštrácie pacientov, správy o činnosti zdravotníckych zariadení a podobne. Približne rovnaký počet prednášok a štúdií uverejnili v spolkovej ročenke stavovské lekársko-lekárnické spolky na Spiši a v Gemeri, ktoré sa vzhľadom na svoje zameranie venovali výlučne lekárske vedám. V *Ročenke Banskostavnickej lekárskej a prírodovednej spoločnosti* sa približne 40% zo všetkých uverejnených príspevkov venovalo lekárske disciplínám. I keď táto spoločnosť mala oveľa dlhšie trvanie a vydala približne raz toľko zväzkov spolkovej ročenky ako *Lekársko-lekárnický spolok Nitrianskej župy*, čo sa počtu uverejnených príspevkov týka, dosiahli zhruba rovnakú úroveň. Lekárska sekcia nitrianskeho spolku bola veľmi aktívna a na stránkach svojej

---

¹⁷¹ Takým je napr. Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy, ktorý začal vydávať spolkovú ročenku až 20 rokov po založení spolku. O činnosti spolku v r. 1867-1888 sa zachovali údaje v regionálnej tlači.

¹⁷² Tieto poznámky platia pre všetky neskôr uvádzané „ilustratívne“ grafy.

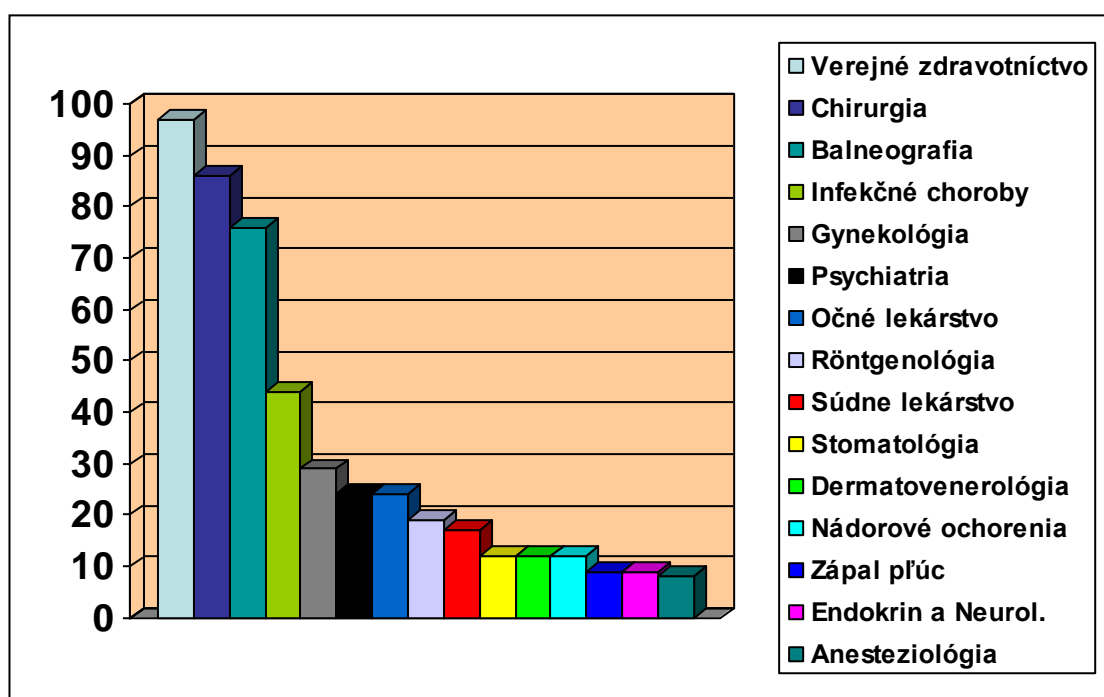
ročenky z celkového počtu uverejnených príspevkov súviselo viac ako 70% s medicínou a zdravotníctvom. Zo sledovaných spolkov lekárske vedám najmenší priestor venoval *Prírodovedný spolok Trenčianskej župy*, čo je však celkom pochopiteľné vzhľadom na zameranie. *Uhorský karpatský spolok* na stránkach svojej ročenky publikoval zo zdravotnícko-medicínskeho okruhu takmer výlučne príspevky balneografického zamerania, čo taktiež súvisí so základným zameraním spolku.

Na stránkach ročeniek jednotlivých spolkov sme z oblasti medicíny a zdravotníctva zaznamenali rozmanitý materiál rôzneho rozsahu, informačnej hodnoty i úrovne. Zasadania lekárskej sekcie nielen poskytovali lekárom priestor vzájomne sa informovať o najnovšom smerovaní a výsledkoch v lekárskej vede doma i v zahraničí, diskutovať o nových liečebných či diagnostických postupoch, nových liečivách a prístrojoch a pod., ale vymieňať si aj skúsenosti z vlastnej praxe. Na jednotlivých zasadaniach sa uvádzali konkrétne prípady ochorení z praxe a ich terapie s demonštráciami na pacientoch, podávali sa správy o činnosti jednotlivých nemocníc a ich oddelení, správy o stave zdravotníctva v jednotlivých župách, odzneli i správy úradných, súdnych, väzenských či vojenských lekárov a v neposlednom rade sa diskutovalo o otázkach týkajúcich sa verejného zdravotníctva. O vysokej odbornej úrovni lekárov svedčí rozhladenosť v domácej i zahraničnej odbornej lekárskej literatúre, znalosť terapeutických metód a postupov nielen v Uhorsku, ale aj v zahraničí. Zápisnice lekárskej sekcie dokumentujú vývoj a úroveň medicíny i zdravotníctva na Slovensku, predstavujú doteraz len neúplne využitý pramenný vzácny materiál pre výskum dejín jednotlivých lekárske odborov na Slovensku. Tieto dokumenty spoľahlivo podávajú svedectvo o tom, ako jednotlivé spolky posúvali pokrok v medicíne a zvyšovali úroveň zdravotníctva v jednotlivých regiónoch.

V rámci medicíny a zdravotníctva sme sa pokúsili o kvantitatívne zhodnotenie tematického zamerania príspevkov podľa jednotlivých odborov. Ako z obsahovej analýzy (Graf 7) vyplynulo, najpertraktovanejšou témou z oblasti medicíny bolo verejné zdravotníctvo, ktoré zahŕňalo v prvom rade správy župných resp. mestských lekárov o zdravotnom stave obyvateľstva v jednotlivých regiónoch, tiež správy lekárov o činnosti miestnych zdravotníckych zariadení. Neobyčajnú pozornosť členov všetkých sledovaných spolkov pútali infekčné ochorenia, keďže práve v tomto storočí

sa podarilo spoznať ich príčinu a nájsť účinné spôsoby liečby. Pomerne vysoko je zastúpená chirurgia a jej rôzne odbory. Ťažisko príspevkov z oblasti chirurgie tvoria najmä demonštrácie a informácie o liečených pacientoch, prípadové štúdie lekárov predovšetkým z verejných nemocníc jednotlivých regiónov. Ďalšou výrazne zastúpenou oblasťou bola balneografia reprezentovaná širokým spektrom príspevkov, počnúc rozsiahlymi balneografickými štúdiami cez chemické analýzy prameňov alebo opisy balneotechnických zariadení až po inzeráty propagujúce jednotlivé kúpele.

Tieto príspevky súhrnne podávajú hodnoverný obraz o úrovni lekárskej vedy v Uhorsku, resp. na území dnešného Slovenska. Popri mnohých spoločných a najmä aktuálnych témach záujem jednotlivých spolkov o túktorú medicínsku problematiku vychádzal z viacerých špecifik resp. možností regiónu. Spektrum tém ovplyvnili aj výrazné osobnosti jednotlivých spolkov.

Graf 7 Medicínska tematika v spolkoch podľa jednotlivých odborov (orientačná štatistika počtu príspevkov)

Publikačnú produkciu lekárov na stránkach spolkových ročeniek nebolo možné obsiahnuť v úplnosti. V rámci širokého okruhu rozvíjajúcich sa lekárske odborov sme sa zamerali na jednej strane na dominantné okruhy a na druhej strane na zriedkavé tematiky. Tematike verejného zdravotníctva a balneografii sme, vzhľadom na charakter príspevkov, venovali samostatné

kapitoly. Lekári pôsobiaci na území Slovenska veľmi pozorne sledovali vývoj vo svojom odbore, čo najhodnovernejšie dokumentujú ich publikačné aktivity. Pre všetky sledované spolky je príznačné, že sa snažili osvojiť si najnovšie trendy všetkých medicínskych odborov, napriek tomu v ich publikačných aktivitách sú niektoré oblasti medicíny zastúpené výraznejšie.

Problematike medicíny a zdravotníctva v publikačných výsledkoch regionálnych vedeckých spolkov sa v minulosti už bádatelia čiastočne venovali. Koncom 70-tych rokov pri príležitosti 100. výročia založenia *Prírodovedného spolku župy Trenčianskej* bol hodnotený charakter lekárskych, zdravotníckych a balneografických príspevkov v spolkovej ročenke.¹⁷³ Koncom 80-tych rokov na vedeckom seminári pri príležitosti 130. výročia založenia *Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku* odzneli dva príspevky, ktoré sa zaoberali činnosťou jeho lekárskej sekcie. Jeden z nich sa venoval prednáškovej činnosti zahraničných prednášateľov na pôde sekcie v medzivojnovom období (1927-1936).¹⁷⁴ Nami sledované obdobie obsahoval prehľadový príspevok, ktorý sledoval činnosť lekárskej sekcie od jej založenia po zánik spolku.¹⁷⁵ Našou snahou v nasledujúcej časti bude priblížiť charakter aj tých príspevkov, ktoré do publikovaných prác neboli zahrnuté, ako aj vykresliť prednáškovú a publikačnú činnosť lekárov v ďalších z hľadiska medicíny a zdravotníctva doteraz menej, resp. vôbec neskúmaných spolkoch. Pokúsili sme sa sledovať publikačné a prednáškové aktivity lekárov združených vo vedeckých regionálnych spolkoch v širších súvislostiach vývoja medicíny.

4.3 Chirurgické odbory

V druhej polovici 19. storočia chirurgickú starostlivosť o pacientov postupne preberajú špecializovaní chirurgovia. V tomto období zaznamenala chirurgia intenzívny rozvoj vďaka vyššie spomenutým objavom (sepsa, antisepsa, anestetiká). Na území Slovenska však vývoj napredoval len pozvoľna. Napriek tomu, že sa začínajú budovať nemocničné zariadenia, vykonávajú sa v nich sprvu len menšie chirurgické výkony. V Bratislave v druhej polovici 19. storočia pôsobilo osem nemocničných zariadení, ale len

---

¹⁷³ DOHNÁNY, Ladislav. Zdravotnícke príspevky v ročenkách Prírodovedného spolku.

¹⁷⁴ DOHNÁNY, Ladislav. Prednášatelia zo zahraničia v lekárskej sekcii.

¹⁷⁵ ČERVEŇANSKÁ, Ľúta. Vedecká činnosť lekárskej sekcie.

v dvoch (Krajinskej a Nemocnici milosrdných bratov, čiastočne vo vojenskej) boli špecializované chirurgické oddelenia.¹⁷⁶ Chirurgiu tohto obdobia charakterizoval autor dejín chirurgie na Slovensku Peter Kothaj nasledovne: „... Celkove sa dá povedať, že v ére predaseptickej chirurgie, ktorá na Slovensku existovala až takmer do konca 19. storočia, sa chirurgia na Slovensku obmedzovala na otváranie hnisavých ložísk, vyberanie povrchovo uložených nádorov, operácie inkarcerovaných hernií a amputačné výkony...“¹⁷⁷ Podľa neho výraznejší rozvoj chirurgie u nás zaznamenávame až koncom 19. storočia, teda oproti západnej Európe s takmer dvadsaťročným oneskorením. Toto konštatovanie v zásade potvrdzuje aj v spolkových ročenkách zachovaný materiál, ktorý je predmetom nášho výskumu.

Okruh prednášok a príspevkov s tematikou chirurgických odborov sa dostáva do popredia v 90-tych rokoch. V prevažnej väčšine popisovali svoje skúsenosti nemocniční lekári, v menšej miere „vidiecki“ lekári. Najširšiu škálu chirurgických zákrokov opísali lekári bratislavskej krajinskej nemocnice, osobitnú pozornosť jej venovali tiež lekári v nemocniciach Rimavskej Sobote a v Rožňave, v menšej miere v Nitre, Banskej Štiavnici a Trenčíne.

4.3.1 Traumatológia

K najstarším odvetviam chirurgie patrí traumatológia. „Až do konca 19. storočia sa úrazy s výnimkou rán, ktoré bolo treba zašit', ošetrovali zväčša konzervatívne, repozíciou a znehybnením.“¹⁷⁸

Napriek tomu, že zlomeniny patria k najčastejším úrazom, súhrnné prednášky o ich liečbe na stránkach spolkových ročeniek sa objavili až začiatkom 20. storočia. O zlomeninách a ich liečbe použitím sadrového obväzu na základe skúseností získaných v bratislavskej štátnej nemocnici prednášal **Imrich Lakatos** v r. 1903.¹⁷⁹

Prírodovedné a lekárske spolky združovali lekárov zo širokého okolia, ktorí nemali za sebou dobre vybavené nemocnice. O liečbe zlomenín v praxi vidieckeho lekára napísal rozsiahly príspevok člen *Spišského lekárskeho*

---

¹⁷⁶ KOTHAJ, Peter a kol. Momenty z dejín slovenskej chirurgie, s. 31-32.

¹⁷⁷ Tamže, s. 32 a 34.

¹⁷⁸ KOTHAJ, Peter a kol. Momenty z dejín slovenskej chirurgie s, 327.

¹⁷⁹ LAKATOS, Imre. A csonttörések járó kezeléséről. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1901, s. 123-124.

lekárnického spolku **Ivan Jankura** (1866-1940),¹⁸⁰ v ktorom zhrnul svoje 17 ročné pôsobenie na poste banského lekára v Smolníku. Počas dlhoročnej lekárskej praxe ošetril 132 prípadov úrazov, osobitne opísal smrteľné prípady.¹⁸¹ V úvode sa venoval metódam správnej lokalizácie zlomeniny, keďže vidiecky lekár nemal k dispozícii röntgenové snímky ani ďalšie diagnostické výdobytky nemocničných lekárov. V časti o ošetrení zlomenín za najdôležitejšie považoval dobré vybavenie vidieckeho lekára. Ťažisko príspevku tvoril prehľad ošetrenia jednotlivých druhov zlomenín.

Zápisnice zo zasadaní lekárskeho spolku, resp. lekárskeho sekcie spolku zachytávajú aj zaujímavé prednášky o ošetrovaní zranenej lebky. Opis takéhoto prípadu, ošetrovaného mimo nemocnice, sa zachoval na stránkach spolkovej ročenky spišských lekárov.¹⁸² Väčšina príspevkov však informovala o operačných zásahoch pri úrazoch lebky. Príkladom sú prednášky riaditeľa župnej nemocnice v Rimavskej Sobote Tomáša Löcherera. V prvom prípade opísal zranenie mladého delostrelca, u ktorého zistil vtlačenú zlomeninu lebky, v dôsledku ktorej vykonal úspešnú trepanáciu lebky v r. 1893.¹⁸³ Podobný prípad opísal aj približne o desať rokov neskôr.¹⁸⁴ V druhej polovici 90-tych rokov prednášal riaditeľ župnej nemocnice v Trenčíne Koloman Martiny o indikáciách trepanácie všeobecne, pričom za jeden z dôvodov uviedol aj zranenia lebky.¹⁸⁵ K. Martiny pred príchodom do Trenčína pôsobil na viacerých chirurgických pracoviskách v Budapešti, na prelome storočia patril na dnešnom území Slovenska k popredným chirurgom. Tento zvolenský rodák vo svojej ďalšej prednáške venoval pozornosť ošetrovaniu bodných rán brucha, opísal päť prípadov z vlastnej praxe, pri ktorých bolo nevyhnutné otvorenie dutiny brušnej.¹⁸⁶

S častými úrazmi sa stretávali aj banskí lekári združení v *Banskoštiavnickom lekárskom a prírodovednom spolku*, napriek tomu

---

¹⁸⁰ Biogr. údaje vid'.: Nekrológ Dr. Jankura Iván szomolnoki orvosról.

¹⁸¹ JANKURA, Iván. A csonttörések kezelése a vidéki praxisban. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1911. évre, s. 35-50.

¹⁸² GABRIEL, Frigyes. Bal lágyéksérvel párosult szeméremajk tultengés és koponyatörés egy esete. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1898. évre, s. 30-33.

¹⁸³ LÖCHERER, Tamás. Négy megbetegedési eset. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1895. évre, s. 49.

¹⁸⁴ LÖCHERER, Tamás. Súlyos koponyacsont-törés és agyrongcsolás. In *A Gömörmegyei ...Évkönyve*, 1905 - 1906.évre, s. 18-19.

¹⁸⁵ MARTINY Kálmán. Adatok a trepanatio javaslatához. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1896-97, 19-20. évf., s. 91-101.

¹⁸⁶ MARTINY, Kálmán. A szűrt sebek miatt végzett hasmetszések. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1900-01, 23-24. évf., s. 1-17.

dostupné ročníky spolkovéj ročenky nezaznamenali prednášky s touto problematikou.

4.3.2 Všeobecná chirurgia

Z dnešnej všeobecnej chirurgie sa na spolkových fórach prírodovedných a lekárskejších združení najčastejšie stretávame s chirurgickou liečbou hernie, ileózných stavov, žlčníka a žlčových ciest alebo chirurgiou konečníka, o ktorých sa hovorilo na pôde takmer všetkých sledovaných spolkov.

V r. 1880 v Banskej Štiavnici odznela prednáška o rozpoznaní hernie a o rozlíšení slabinovej a stehennej prietrže. Na bezoperačnú liečbu sa odporúčala jednak repozícia vonkajším tlakom a ďalej vyvolanie väčšej aktivity čriev.¹⁸⁷ O šesť rokov neskôr banský lekár Július Stuller už opísal dva prípady operácie hernie v banskoštiavnickej nemocnici, zdôrazňujúc prísne dodržanie antiseptických pravidiel.¹⁸⁸ Podrobnosti a metódy operácie však nepublikoval. Zmienil sa aj o diskusiách lekárov v otázke času vykonania operácie, v ktorej sa delili na dve skupiny. Podľa prvej (ku ktorej patrila aj autor) treba vykonať operáciu najneskôr 24-30 hodín po neúspešnej reponácii, druhá skupina zastávala názor, že treba čakať čo najdlhšie.

Spomedzi vymedzených spolkov najviac prednášok a diskusií o hernii a ich terapii odznelo na pôde bratislavského spolku, aj vďaka vynikajúcemu operatérovi Hugovi Schmidovi, ktorý pôsobil od r. 1885 ako prednosta chirurgického oddelenia bratislavskej krajinskej nemocnice.¹⁸⁹ H. Schmid predniesol o hernii viac ako desiatku prednášok. Skúsenosti s aplikáciou metódy zakladateľa modernej liečby hernie talianskeho chirurga **E. Bassiniho** (1847-1924), ktorá bola zverejnená v r. 1889, opísal už na zasadaní lekárskej sekcie v decembri r. 1893.¹⁹⁰ O jeho erudícii a schopnostiach svedčí fakt, že počas svojho pôsobenia v krajinskej nemocnici zaviedol niekoľko nových operácií, priemerný počet operácií počas jeho vedenia oddelenia bol za rok cca 250.¹⁹¹

---

¹⁸⁷ SCHILLINGER, Ferenc. Kizárt sérvék lényegéről és gyógykezelési módjáról. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1880. évre, s. 14.

¹⁸⁸ STULLER, Gyula. Az utolsó hónapokban általam műtött 7 esetről. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1886. évre, s. 19-21.

¹⁸⁹ KISS, László. Doc. Dr. Hugo Schmid (1852-1912), najvýznamnejší chirurg preduniverzitnej éry v Bratislave a jeho prínos v presadení včasnej appendektómie v Uhorsku.

¹⁹⁰ ORVOSI szakülés 1893. október 18-án. In: Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1892-93, s. 245.

¹⁹¹ KOTHÁJ, Peter a kol. Momenty z dejín slovenskej chirurgie, s. 120-121.

Aj lekári na Gemeri sledovali najnovšie operačné metódy. V štatistickom prehľade o operáciách vykonaných na chirurgickom oddelení verejnej župnej nemocnice v Rimavskej Sobote v rozpätí 20 rokov (1884-1905) bolo uvedených 34 operácií hernie slabinnej, z toho 21 úspešných.¹⁹² V prvom decéniu 20. storočia primár chirurgického oddelenia verejnej župnej nemocnice v Rimavskej Sobote **Jozef Sigmund** prednášal o novej operačnej metóde hernie, ktorú aplikovali chirurgovia v rimavskosobotskej nemocnici.¹⁹³ Vo svojom príspevku opísal jednak **Bassiniho metódu** a jednak metódu švajčiarskeho chirurga **E.T. Kochera** (1841-1917 – neskorší nositeľ Nobelovej ceny za výskum štítnej žľazy), ktorý sa tiež zaslúžil o zdokonalenie operácií hernií. J. Sigmund vysvetlil techniku kombinovanej metódy Bassini-Kocher, ktorú začali používať pri operáciách hernií v Rimavskej Sobote. Vo svojom vystúpení informoval, že touto metódou operovali už 10 prípadov – z toho 9 sa úspešne vyliečilo. V roku 1910 sa v rámci širšie koncipovanej prednášky vrátil k tejto téme a referoval o ďalších operáciách. Vykonali spolu 126 operácií hernie, z nich 74 bolo operovaných spomínanou kombinovanou metódou, všetky s dobrými výsledkami. J. Sigmund apeloval na svojich kolegov, aby neliečili reponáciou, ktorá viac škodí ako lieči, a aby sa nebáli poslať pacienta na operáciu. Zvýšený počet operácií podľa neho svedčí o dôvere, ktorú k operatívnejmu riešeniu získali pacienti ale i lekári.¹⁹⁴

Ročenka Lekárskeho a prírodovedného spolku Nitrianskej župy uverejnila tiež niekoľko príspevkov o liečbe hernie. F. Biringer publikoval dva rozsiahle príspevky, v prvom z nich referoval o zvýšenom výskyte ochorenia v r. 1891, kedy zaznamenali 7 prípadov, zatiaľ čo v predchádzajúcich rokoch sa vyskytol jeden až dva prípady ročne. Zamýšľal sa aj nad príčinami úmrtnosti pri operačnej liečbe.¹⁹⁵ Vo svojej ďalšej štúdií sa venoval rôznym druhom hernie a spôsobom jej liečby v dejinách od 15. storočia až po najnovšie operačné techniky (Wölfler, Bassini, Kocher).¹⁹⁶ Podobne riaditeľ a chirurg

---

¹⁹² LÖCHERER, Tamás. Kimutatás a közkórház fennállása óta 1884-1905 végzett operatiókról. In A Gömörmegyei ... Évkönyve, 1905 – 1906. évre, s. 19-29.

¹⁹³ SIGMUND, József. A sérvokról. In A Gömörmegyei ... Évkönyve, az 1905 - 1906. évre, s. 75-78.

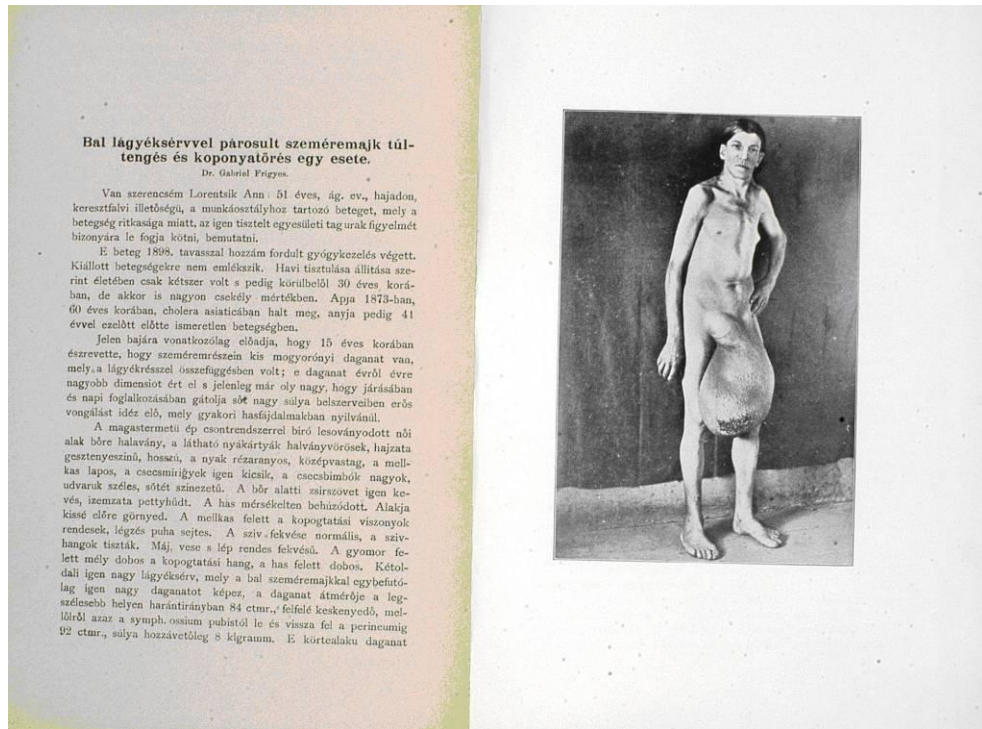
¹⁹⁴ SIGMUND, József. Érdekes sebészeti esetek. In A Gömörmegyei ...Évkönyve, 1907/1910. évek, s. 57-58.

¹⁹⁵ BIRINGER, Ferenc. A nyitrai közkórházban az 1891- év folyamán észlelt sérvmegbetegedések ismertetése. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1891/92, 2. évf., s. 29-41.

¹⁹⁶ BIRINGER, Ferenc. A sérvök radikális gyógyításáról. In A Nyitravármegyei ...Évkönyve, 1897/1900, 5. évf., s. 167-176.

topoľčianskej nemocnice **Alojz Fridrich** (1859-?)¹⁹⁷ zhrnul svoje skúsenosti s liečbou hernie v nemocnici. Uviedol, že v r. 1886-1891, operovali šesť prípadov, z toho päť úspešne.¹⁹⁸

O zriedkavom prípade slabinovej hernie uverejnila *Ročenka Spišského lekársko-lekárnického spolku* zaujímavý príspevok dokumentovaný fotografiou (Obr. č. 9).¹⁹⁹

obr.č. 9 Ilustrácia príspevku F. Gabriela o zriedkavom prípade hernie (1898)

Ďalšou veľmi častou témou lekárov chirurgov boli ileózne stavy, ktoré tvorili jednu z najstarších indikácií na otvorenie brucha. Vo forme rozsiahlej anotácie sa zachovala informácia o zaujímavej prednáške na zasadaní lekárskej sekcie banskoštiavnickej spoločnosti, podľa ktorej autor **Ludovít Terray** (1885-?), v tom čase mladý mestský lekár v Brezne, predniesol obsiahlu prednášku o ileu a jeho liečbe od najstarších čias až po súčasnosť, resp. po poznatky popredného rakúskeho lekára českého pôvodu Karla Rokytanského, ktorý položil základy k jeho diagnostike a terapii.²⁰⁰ Aj

¹⁹⁷ Biografické údaje: KARADY, Viktor – NASTASÁ, Lucian. The University of Kolozsvár/Cluj and the students of the Medical Faculty 1872-1918.

¹⁹⁸ FRIDRICH, Alojz. A nagytopolcsányi közkórházban 1891-ik évben végzett sérvműtétek. In A Nyitra vármegyei ... Évkönyve, 1891/92, 2. évf., s. 46-48.

¹⁹⁹ GABRIEL, Frigyes. Bal lágyéksérvel párosult szeméremajak túltengés és koponyatörés esete. A Szepesi ... Évkönyve, 1898. évre, s. 30-33.

²⁰⁰ TERRAY, Lajos. A bélelzáródások ok-, kór- és gyógytanáról. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1886. évre, s. 33-37.

začiatkom 20. storočia sa stretávame s ďalším rozsiahlejším príspevkom o skúsenostiach s liečbou ilea, a to na stránkach ročenky *Prírodovedného spolku župy Trenčianskej* z pera tiež už spomínaného Kolomana Martinya. Podrobne charakterizoval súdobé znalosti o druhoch, diagnostike a terapii ilea, z vlastnej lekárskej praxe opísal 9 prípadov.²⁰¹

Na prelome storočí pozorujeme aj zvýšený záujem lekárov o operačnú liečbu žlčníka a žlčovodov, podmienený prvými úspechmi chirurgov. Prvú cholecystektómiu (odstránenie žlčníka) na svete previedol **Karl Lagenbuch** (1840-1901) v Berlíne v r. 1882. Éru chirurgickej liečby v Uhorsku zahájil 29 ročný gynekológ Dezider Velič ešte pred príchodom do Bratislavy. V r. 1889 spolu s univerzitným profesorom **Vilmosom Taufferom** (1851-1934) vykonali v Pešti prvú cholecystostómiu, t.j. neodstránili žlčník, len ho otvorili a vybrali kamene.²⁰² Opatrnosť chirurgov bola odôvodnená, keďže zákroky spojené s otvorením brušnej dutiny boli často komplikované zápalom pobrušnice, čo sa v období pred objavom antibiotík obyčajne končilo smrťou pacienta. Prvé správy o chirurgii žlčníka sa na stránkach spolkových ročeniek objavili na prelome storočí. Problematiku chirurgie a liečbu žlčníka začiatkom 20. storočia zhrnul vo svojom vystúpení gemerský lekár Jozef Sigmund v rámci kazuistiky v prednáške o dvoch zaujímavých prípadoch z chirurgickej praxe. Pri opise operatívnej liečby cholecystitídy v spojení so žlčovými kameňmi charakterizoval najnovšie poznatky o jej správnej a včasnej diagnostike. Čo sa terapie týka, citoval nemeckého chirurga **Hansa Kehra** (1862-1916), podľa ktorého sú len dva skutočné spôsoby na liečbu žlčových kameňov, a to karlovarská kúra (podľa neho jediná účinná interná liečba) a chirurgické odstránenie žlčových kameňov. J. Sigmund sa ďalej venoval indikáciám operatívnej liečby.²⁰³ Kazuistiky s problematikou žlčových kameňov spojené s demonštráciou pacientov predniesol aj bratislavský chirurg Hugo Schmid.²⁰⁴ V roku 1905 odznela na pôde Lekárskej sekcie *Lekárskeho a prírodovedného spolku v Bratislave* prednáška zameraná na konzervatívnu terapiu žlčových kameňov, ktorú predniesol **Alexander Komáromi**, kúpeľný lekár pôsobiaci v Karlových Varoch.²⁰⁵

---

²⁰¹ MARTINYI, Kálmán: Bélcavarodás és belső bélelzáródás miatt végzett hasmetszetek. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1904/05, 27-28. évf., s. 117-135.

²⁰² KISS, László. Az epekősebészet kezdetei Magyarországon 1889-1895.

²⁰³ SIGMUND, József. Esetek a sebészet köréből. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, az 1905 - 1906. évre, s. 132-135.

²⁰⁴ Napr. NYOLCADIK ülés 1904. november 30-án. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1904*, s. 157.

²⁰⁵ HARMADIK ülés 1905. március 8-án. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1905*, s. 89.

Ďalší okruh poznatkov z oblasti chirurgie tvorili prednášky o chirurgii čreva a konečníka. O príčinách vzniku, druhoch a terapii análnych fistúl prednášal banský lekár zo Štiavnice Imrich Tóth v r. 1879. Príklady operačných liečení demonštroval na skúsenostiach z vlastnej praxe.²⁰⁶ Prvý riaditeľ nemocnice v Topoľčanoch Alojz Fridrich, ktorý sa tu usadil po štúdiách na univerzite v Kluži, v jednom zo svojich príspevkov informoval o skúsenostiach s novým chirurgickým nástrojom, tzv. „Murphyho gombíkom“, ktorý uľahčoval operácie pri resekcii čreva. Americký chirurg **John Murphy** (1857-1917) sa do dejín medicíny zapísal tým, že vykonal prvú apendektómiu neperforovaného apendixu v r. 1889²⁰⁷ a aj zhotovil niekoľko chirurgických nástrojov. O jednom z nich písal A. Fridrich, v príspevku opísal tri konkrétne operačné zákroky, pri ktorých ho použil.²⁰⁸ O výhodách použitia „Murphyho gombíka“ sa zmienil aj bratislavský chirurg Hugo Schmid.²⁰⁹

„V r. 1886 americký chirurg R.H. Fritz dokázal, že príčinou abscesu a zápalu pobrušnice je apendix a treba ho chirurgicky odstrániť.“²¹⁰ K prvým lekármi, ktorí na území dnešného Slovenska liečili apendicitídu apendektómiou, patril viackrát spomínaný H. Schmid, ktorý svoje operačné výsledky niekoľkokrát prezentoval na zasadaniach bratislavského spolku, napr. v aj r. 1903.²¹¹ Na pôde Uhorskej chirurgickej spoločnosti v r. 1907 referoval o 89 prípadoch apendicitídy, z toho 23 pacientov liečil konzervatívne a 66 chirurgicky. Z chirurgicky liečených v 29 prípadoch operoval apendektómiou (ostatné onkotómia alebo laparotómia), tak na základe vlastných skúseností zdôrazňoval potrebu chirurgickej liečby apendicitídy.²¹²

4.3.3 Plastická chirurgia

K menej zastúpeným témam patrila plastická chirurgia, napriek tomu už v r. 1879 všestranný banský lekár Imrich Tóth predniesol prednášku, v ktorej

²⁰⁶ TÓTH Imre. A végbélsipolyokról. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1880. évre, s. 13.

²⁰⁷ KOTHAJ, Peter a kol. Momenty z dejín slovenskej chirurgie, s. 307.

²⁰⁸ FRIDRICH Alajos. Három bélresectio Murphi gombbal egysítve. In A Nyitavármegyei ... Évkönyve, 1897/1900, 5. évf., s. 112-119.

²⁰⁹ MÁSDIK ülés 1908. márczius 8-án. In Verhandlungen des ... Presburg, Jahrg. 1909, s. 53.

²¹⁰ KISS, László. Doc. Dr. Hugo Schmid (1852-1912), najvýznamnejší chirurg preduniverzitnej éry v Bratislave a jeho prínos v presadení včasnej apendektómie v Uhorsku.

²¹¹ NEGYEDIK ülés 1903. október 14-én. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1903, s. 170.

²¹² KISS. Doc. Dr. Hugo Schmid (1852-1912)...

sa venoval významu a dejinám plastickej chirurgie od staroveku až po súčasnosť. Poukázal na prípady, v ktorých možno uskutočniť takéto operácie a uviedol konkrétny príklad z praxe, kedy vykonali plastickú operáciu u 14-ročného chlapca pre vrodený zajačí pysk a rázštep hornej pery.²¹³

O plastike očného viečka prednášal primár očného oddelenia bratislavskej krajinskej nemocnice **Alexander Lippay** (1865-1930) v r. 1904, ktorú vykonali pre karcinóm.²¹⁴ V prednáške sa zmienil o možných spôsoboch plastiky, pri demonštrovanom pacientovi zvolil metódu popredného chirurga a univerzitného profesora **Jozefa Kovácsa** (1832-1897).²¹⁵ Primár nemocnice v Rimavskej Sobote J. Sigmund v rámci správy o zaujímavých chirurgických prípadoch v nemocnici za r. 1909 informoval o plastike nosa vykonanej pre lupus.²¹⁶

4.3.4 Urológia

Urológia patrí k tým medicínskym disciplínam, ktoré sa osamostatnili až začiatkom 20. storočia. V sledovanom období urológia spadala pod chirurgiu. V chronologickom poradí prvá zaznamenaná prednáška o ochoreniach mužských pohlavných orgánov odznela na pôde *Banskoštiavnického lekárskeho a prírodovedného spolku* už v r. 1879. Jej autor, mestský lekár v Banskej Štiavnici Jakub Kapp, sa zaoberal dôsledkami nedostatočnej výživy, ktorá sa prejavuje lokálnymi obtiažami močovej trubice a prostaty.²¹⁷

O význame röntgenu, ktorý sa začal využívať v diagnostike ochorení obličiek, sa zmienime v časti o röntgenológii. Väčšina príspevkov z oblasti urológie súvisela s chirurgickou liečbou.

Nitriansky župný lekár Karol Thuróczy uverejnil príspevok, v ktorom opísal päť operácií močových kameňov, vykonaných v nitrianskej nemocnici, z toho u dvoch dospelých a troch detí. V úvode uviedol, že počas deväťročnej lekárskej praxe sa v nitrianskej nemocnici pomerne zriedka stretol s močovými kameňmi. V tom čase bola etiológia močových kameňov ešte

---

²¹³ TÓTH, Imre. Plasztikai műtétekről. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1880. évre, s. 9.

²¹⁴ Biografické údaje: BICZÓ, Zalán. Győri Orvoséletrajzi Lexikon.

²¹⁵ NEGYEDIK ülés 1904. április 20-án. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1904, s. 154-155.

²¹⁶ SIGMUND, József. Érdekes sebészeti esetek. In A Gömörmegyei ... Évkönyve, 1907-1910. évekre, s. 54-56.

²¹⁷ KAPP, Jakab. A férfiuvarszervek ideges állapotáról azok megbetegedése következtésben. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1880. évre, s. 14.

neznáma. K. Thuróczy sa však správne domnieval, že ich vznik súvisí s podnebím, s vodou, stravou a celkovým spôsobom života obyvateľstva.²¹⁸

O takmer dvadsať rokov neskôr chirurg verejnej nemocnice v Rimavskej Sobote Jozef Sigmund uverejnil v spolkovvej ročenke gemerských lekárov príspevok pod názvom Močový mechúr a chirurgické operácie, kde tiež konštatoval, že na Gemeri sa s močovými kameňmi nestretávajú často. A to nie preto, že by nemali dobré prístroje na ich diagnostikovanie (medzi prístrojmi uviedol aj röntgen), ale pretože videl súvislosť s kvalitou vody a stravovania tamajších ľudí.²¹⁹ V úvode zhrnul súdobé znalosti o močových kameňoch a rozlíšil 7 druhov močových kameňov podľa ich fyzikálnych a chemických vlastností. Zaoberal sa tiež príznakmi a priebehom ochorenia a ich súdobou terapiou. Na záver uviedol že, v rimavskosobotskej nemocnici sa stretli počas posledných piatich rokov s 5 prípadmi kameňa v močovom mechúre a s jedným prípadom v močovej trubici, všetky riešili epicystotómiou.

Bratislavskí lekári tiež liečili urologické ochorenia, zápisnice lekárskej sekcie zaznamenali anotácie prednášok Huga Schmida, ktorý sa niekoľkokrát venoval dnes už do urológie spadajúcim operáciám. Demonštroval pacienta operovaného na močové kamene v mechúri,²²⁰ tiež sa venoval traumatickým ruptúram močovej rúry, uviedol komplikovaný prípad z praxe, kde aplikoval kateterizáciu aj uretrotómiu.²²¹

4.4 Anesteziológia

S chirurgickými odbormi veľmi úzko súvisí anesteziológia. Až do roku 1846 sa chirurgické zákroky vykonávali bez účinnej anestézy. Boli síce známe účinky rajského plynu (kysličník dusný – N₂O) a poznali aj bolesť utlmujúce účinky éteru, ale v chirurgii sa nepoužívali. Dejiny modernej anestéziológie sa začínajú prvou operáciou v narkóze, ktorú vykonal 16. októbra 1846 dentista **William Th. G. Morton** (1819-1868) v Bostone, kedy

---

²¹⁸ THURÓCZY, Károly. A nyitrai közkórházban végzett 5 kőműtétről. In A Nyittravármegyei ...Évkönyve, 1889/90, 1. évf., s. 19-26.

²¹⁹ SIGMUND, József. Húgyhólyagkövek és sebészi műtétek. In A Gömörmegyei ... Évkönyve, 1907-1910. évekre, s. 88-92.

²²⁰ KILENCZEDIK szakülés 1900. november-hó 14-én. In Verhandlung ....Presburg, Jahrg. 1900, s. 127-128.

²²¹ HETEDIK ülés 1901. november 6-án. In Verhandlung ....Presburg, Jahrg. 1901, s. 124-126.

použil éter ako inhalačné anestetikum. O necelý rok neskôr v novembri 1847 zaviedol do anestézie chloroform sir **James Young Simpson** (1811-1870). Inhalačná anestézia sa používala kvapkaním anestetika na masku. V r. 1884 objavil anestetické účinky kokaínu oftalmológ **Carl Koller** (1857-1944). V roku 1885 chirurg **William Halsted** (1852-1922) demonštroval zvodovú anestéziu a **Karl A. Bier** (1861-1949) lumbálnu spinálnu anestéziu v r. 1889.²²² Prvé operácie v éterovej narkóze na území Uhorska vykonali v Budapešti **Ján Balassa** (1815-1868) a **Augustín Schöpf-Merei** (1804-1858).²²³

V publikačných aktivitách takmer všetkých lekárskejších spolkov na území Slovenska sme zaznamenali príspevky, ktoré sa zaoberali prostriedkami na znecitlivenie bolesti a informovali o skúsenostiach s ich aplikáciou v chirurgickej, ale najmä stomatologickej praxi.

K prvým z nich patrila prednáška učiteľa chémie na reálke v Bratislave Eduarda Macka o histórii anestetík a o nových anestetizujúcich látkach.²²⁴ V zápisnici zo zasadania lekárskej sekcie spolku zo dňa 23. apríla 1890 sa zachoval podrobnejší záznam z vystúpenia bratislavského lekára **Leopolda Guttmanna** o jeho skúsenostiach s aplikáciou rajského plynu.²²⁵ Hlavnou témou bola príprava a aplikácia rajského plynu. V rámci prednášky však hovoril aj o kokaíne, ktorý sa v tom čase čoraz častejšie používal v stomatológii. Zmienil sa o vlastných dobrých skúsenostiach s kokaínom a jeho účinnosťou. Uviedol dávkovanie 5cg v jednej dávke, ktoré aplikoval injekčne do ďasna.

V praxi získané skúsenosti s aplikáciou kokaínu ako lokálneho anestetika sumarizoval aj levočský lekár **Bartolomej Rosenzweig** (neskôr Rozsnyai).²²⁶ Vo svojom príspevku bilancoval viac ako 400 prípadov, kedy použil kokaín. V prevažnej väčšine (približne 300 krát) išlo o použitie anestetika pri zubných extrakciách, v menšej miere pri menších chirurgických zákrokoch. Získané poznatky o dávkovaní, technike podania a reakciách pacientov zhrnul do desiatich bodov. Upozornil tiež na príznaky predávkovania, v prípade ktorého odporúčal podať alkohol, v prípade hystérie zase dávku morfia(!). Ako píše

---

²²² JUNAS, Ján – Bokesová-Uherová, Mária. Dejiny medicíny.

²²³ CSILLAG, István. Első magyarországi narkózisok (1847-1849).

²²⁴ MACK, Eduard. Ueber Anästhetica, besonders Amylin. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1857, Erstes Heft, s. 51-52.

²²⁵ GUTTMANN, Leopold. A kéjgázról. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1887-1891, s. 208.

²²⁶ ROSENZWEIG, Bertalan. A cocain alkalmazásáról és helybeli anesthesia előidézése több mint 400 eset kapcsán. In A Szepesi ... Évkönyve, 1893/94. évre, s. 12-16.

v závere, „pre vidieckeho lekára má kokain (ako lokálne anestetikum) najlepšie účinky a pri menších operačných zákrokoch je neoceniteľným pokladom“. O použití kokainu v stomatológii odznela prednáška v polovici deväťdesiatych rokov aj na pôde banskoštiavnického spolku.²²⁷

Je zaujímavé, že najviac priestoru anestetikám vo forme plnotextových prednášok venovali nitrianski lekári. Zmienku si zasluhujú osobitne prednášky rodáka zo Svätého Jura **Ernesta Hückla** (1863-1938), chirurga a v r. 1898-1932 riaditeľa nemocnice v Nových Zámkoch a Viliama Vragassyho, ktorý sa po dlhšom pôsobení v zahraničí usadil v Horných Obdokovciach. Cieľom V. Vragassyho prednášky bolo rozptýliť obavy lekárov pred použitím narkózy. Svoje vystúpenie uviedol krátkou charakteristikou, dejinami používania a fyziologickými účinkami anestetika na organizmus vo všeobecnosti.²²⁸ Ťažisko jeho práce spočívalo však v analýze kladov a záporov aplikovania chloroformu a éteru nielen v Uhorsku, ale aj v Európe. Správne zdôrazňoval význam predoperačných vyšetrení, za nevyhnutné považoval pred aplikáciou vyšetriť srdce a pľúca pacienta a pod. Ako uviedol, on sám preferoval používanie chloroformu, ktorý už použil najmenej tisíckrát. Ďalej upozornil na nebezpečenstvá narkózy, ponúkol niekoľko rád, ako predísť komplikáciám. Za dôležité považoval, aby pacient pred výkonom zákroku nejedol minimálne 12 hodín, osobitne sa venoval polohe pacienta na operačnom stole atď. Popísal aj spôsoby, ako poznať bezpečný účinok narkózy. Rozlišoval dve základné fázy narkózy: „stadium excitationis“ a „stadium tolerantiae“. S podobným úmyslom, zabrániť šíreniu chybných názorov o znecitlivení, vyšla s desaťročným odstupom práca Ernesta Hückla, v rámci ktorej charakterizoval rôzne metódy a druhy znecitlivenia.²²⁹ Už v tomto príspevku sa zmienil o spinálnej anestéze kokainom, ktorú v r. 1899 prvýkrát vykonal berlínsky profesor K. A. Bier. Krátko potom, Ernest Hückl uverejnil ďalší príspevok, v ktorom už opísal získané skúsenosti s aplikovaním kokainu do podpavúčnicovej dutiny (arachnoidea), súčasťou príspevku bol opis dvoch

---

²²⁷ TANDLICH, Ignác. Cocain a foggyógyászatban. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1896. évre, s. 77-86.

²²⁸ VRAGASSY, Vilmos. Érzéktelenítő szerekről és a bódításról. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1889/90, 1. évf., s. 39-50.

²²⁹ HÜCKL, Ernő. Az érzéstelenítés. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1897/1900, 5. évf., s. 211-219.

prípadov z vlastnej praxe.²³⁰ Tejto metóde sa venoval aj neskôr, o čom svedčí Hücklova knižne vydaná práca z r. 1902.²³¹

Keďže nepriaznivé skúsenosti s použitím kokaínu ako anestetika, najmä v dôsledku jeho vedľajších účinkov, sa množili, vedci hľadali náhradu. V r. 1905 nemecký chemik **Alfred Einhorn** (1856-1917) vyvinul novokaín, čo bolo prvé syntetické lokálne anestetikum. Skúsenosti s aplikovaním novokaínu v stomatológii opísal **Anton Sztahovszký** (aj Stahovszky, Stachovsky) banský lekár v Rudňanoch.²³² Autor označil novokaín za bezpečné anestetikum, popísal dávkovanie (na jednu dávku 3% karbolova voda, 0,2 gramu novokainu) a spôsob podania. Pomerne podrobne sa venoval technike jeho aplikovania, a keďže medicína pokročila, považoval za dôležité opísať rozdielnu aplikáciu lokálneho anestetika v dolnej a hornej čeľusti, resp. pri rôznych ochoreniach dutiny ústnej. Rozlíšil štyri druhy znecitlivenia v zubnom lekárstve podľa zakončenia nervov: znecitlivenie hrboľa (tuber), infraorbitálne (podočnicové), mandibulárne (sánkové), a submentálne (pod bradu).

4.5 Infekčné ochorenia

Infekčné choroby sužovali ľudstvo od najstarších čias, znamenali veľkú hrozbu najmä ak prichádzali vo forme epidémií. Od všetkých ostatných chorôb sa líšia tým, že ich spôsobujú živé organizmy. Nové poznatky dosiahnuté v bakteriológii, mikrobiológii a s nimi súvisiacej séroterapie sa postupne udomácňovali aj v Uhorsku. Do konca 19. storočia sa podarilo odhaliť viac ako desiatku bakteriálnych pôvodcov infekčných chorôb, napr. pôvodcov malomocenstva, tuberkulózy, moru, brušného týfusu, cholery. Napriek tomu v druhej polovici 19. storočia infekčné ochorenia v epidemickom rozsahu zastávali v príčinách úmrtnosti popredné miesto. Spomedzi infekčných ochorení, ktoré sa na dnešnom území Slovenska pomerne často vyskytovali, patrila cholera, kiahne, záškrť, šarlach a osýpky. Na chorobnosti a úmrtnosti mala vysoký podiel aj tuberkulóza.²³³

---

²³⁰ HÜCKL, Ernő. A subarachnoidealis ürbe való cocain befecskenedés által elért érzéstelenítésről. In A Nyitavármegyeyi ... Évkönyve, 1897/1900, 5. évf., s. 185-190.

²³¹ HÜCKL, Ernő. A Bier-féle cocain-injekció által elért érzéstelenítésről (Nové Zámky 1902). (separát).

²³² SZTAHOVSKÝ, Antal. Legújabb vívmányok fogak helyi érzéstelenítése körül. In A Szepesi ... Évkönyve, 1911. évre, s. 51-56.

²³³ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Dejiny zdravotníctva na Slovensku, s. 81-85.

4.5.1 Cholera

Epidémia cholery na území Slovenska vyvrcholila v r. 1873.²³⁴ V 70-tych rokoch spomedzi sledovaných spolkov vydával ročenku len *Bratislavský prírodovedný spolok*, v ktorom sme nezaznamenali rozsiahlejší príspevok s tematikou cholery. Neskôr sa toto infekčné ochorenie vyskytovalo u nás iba ojedinele a v menej rozvinutej forme. Začiatkom 90-tych rokov na pôde bratislavského spolku podrobne referoval primár krajinskej nemocnice Jakub Fischer o štyroch prípadoch, ktoré sa vyskytli v Bratislave.²³⁵

4.5.2 Mor

V druhej polovici 90-tych rokov 19. storočia *Ročenka Spišských lekárov a lekárníkov* uverejnila príspevok historického charakteru pod názvom Epidémia cholery na Spiši.²³⁶ Autor príspevku však v texte hovoril o „čiernej smrti“ a „pestis“, teda sumarizoval epidémie moru v oblasti Spišského regiónu od 14. storočia po súčasnosť na základe spišských kroník a ďalších historických prameňov. O výskyte moru od najstarších čias, o príčinách jeho vzniku a rozšírení prednášal tiež banský lekár František Schillinger v Banskej Štiavnici, časť prednášky opisovala epidémiu v r. 1879 v Uhorsku.²³⁷

4.5.3 Diftéria

Z ďalších infekčných chorôb bol veľmi nebezpečný záškrt, pri ktorom letalita dosahovala až 48%. Na jeho liečbu i prevenciu sa v 90-tych rokoch začalo používať Behringovo sérum, v dôsledku čoho poklesla úmrtnosť i výskyt ochorenia. Na VIII. Medzinárodnom hygienickom a demografickom kongrese v Budapešti 4. septembra 1894 odznela prednáška francúzskeho bakteriológa a imunológa, spoluzakladateľa Pasteurovho inštitútu **Emila Rouxa** (1853-1933) o aplikácií séroterapie pri diftérii a o dosiahnutých výsledkoch.²³⁸ Už 24. septembra toho istého roku vystúpil na valnom zhromaždení *Lekársko-lekárnického spolku Gemerskej župy Július Urszínyi* (1866-?), ktorý o tejto prednáške informoval kolegov-lekárov.

²³⁴ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Dejiny zdravotníctva na Slovensku, s. 81.

²³⁵ V. [Ötödik] ORVOSI szakülés 1892. november 30-án. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1892-93, s. 208-209.

²³⁶ WEBER, Samu. A kolera járványok Szepességen. In A Szepesi ... Évkönyve, 1896. évre, s. 32-35.

²³⁷ SCHILLINGER, Ferenc. A pestisről. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1880. évre, s. 12.

²³⁸ KISS, László. Prvé pokusy s aplikáciou protidifterického séra na Slovensku.

V rámci svojej prednášky charakterizoval doterajšie spôsoby liečby diftérie a dosiahnuté výsledky.²³⁹

Na zasadaní lekárskej sekcie *Bratislavského prírodovedného a lekárskeho spolku* 31.10.1894 odznela prednáška Ernesta Hauera, vedúceho lekára Detskej nemocnice Františka Jozefa v Bratislave, v ktorej podával správu o podaní séra v ich nemocnici.²⁴⁰ Podľa úvodného slova, prvé dávky séra uhradil hlavný mestský lekár **Vojtech Tauscher** (1839-1919). Sérum podávali spoločne so **Štefanom Vámosym** (1862-1934). Na tom istom zasadaní Vojtech Tauscher a **Edmund Mergl** (1861-1926) demonštrovali kultiváciu difterických bacilov, ktoré objavil **Friedrich Löffler** (1852-1915). E. Hauer vo svojom vystúpení opísal 10 prípadov podania séra.²⁴¹ Jeho príspevok zaznamenal mimoriadne cenné údaje o prvých pokusoch séroterapie na území Slovenska, z ktorých sedem bolo úspešných.

Nový spôsob liečby diftérie vzbudil záujem aj v ďalších oblastiach. Nitriansky hlavný župný lekár Karol Thuróczy sa obrátil na majetnejších občanov župy, aby prispeli do zbierky na zakúpenie séra. Z takto získaného obnosu nakúpil sérum a už od decembra 1894 do marca 1896 liečil 400 prípadov ochorenia na záškrť. Štatistické výsledky tejto liečby a získané skúsenosti publikoval na stránkach spolkovej ročenky.²⁴² Štatistické tabuľky sledujú vek pacienta, ktorý deň ochorenia bolo sérum podané, stav pacienta, jednotlivé okresy resp. mestá župy a lekárov, ktorí podali sérum, dátumy, počet chorých, úmrtnosť a pod. O výsledkoch tiež informoval v odbornom časopise *Orvosi Hetilap*.²⁴³ Vo vymedzenom období bolo nahlásených 1106 ochorení na diftériu s 36,8% úmrtnosťou. Zo 400 séroterapiou liečených pacientov zomrelo len 63, čiže 15,7%. K. Thuróczy aplikoval sérum aj zdravým deťom, zo 133 takto očkovaných detí len 5 ochorelo na diftériu. V závere svojho príspevku preto navrhol povinné očkovanie proti diftérii.

Spišský lekársko-lekárnický spolok zvolal z iniciatívy **Karola Csákyho**, lekára v Podolínci, mimoriadne zasadanie spolku na prerokovanie sérovej

²³⁹ URSZÍNYI, Gyula. Diphtheritis diagnostikai és therapeutikai értékéről. In A Gömörmegyei ... Évkönyve, 1895. évre, s 9-17.

²⁴⁰ Ako uvádza L. Kiss, podobnú správu uverejnil aj v časopise Gyógyászat. Pozri KISS, László. Prvé pokusy s aplikáciou protidifterického séra na Slovensku.

²⁴¹ HAUER, Ernest. A vérsavóval való orvoslásról. ill. Ferencz József gyermekórházban véghez vitt diftéria ellenes oltásokól jelentése. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1894-96, s. 156-162.

²⁴² THURÓCZY, Károly. A diphtheritis-gyógyszerummal végzett kísérletekről 400 eset kapcsán. In A Nyitra vármegyei ... Évkönyve, 1895, 4. évf., s. 103-112.

²⁴³ KISS, László. Prvopočiatky séroterapie, priekopníci bakteriologie na Slovensku v 90-tych rokoch 19. storočia.

terapie 14. novembra 1894 v Kežmarku. K. Csáky informoval členov spolku o liečebných i preventívnych účinkoch a dosiahnutých výsledkoch s protidifterickým sérom, o ktorých sa dozvedel z Rouxovej prednášky a v tlači publikovaných skúsenostiach s vakcináciou v Budapešti, ktoré opísal **János Bókay** mladší (1858-1937).²⁴⁴ K. Csáky vystúpil s návrhom zaobstarat' sérum čo najskôr aj pre spišských lekárov a to či už úradne, cez ministerstvo, alebo aj na vlastné náklady dočasne, resp. prostredníctvom zbierky. V ďalšej diskusii župný lekár A. Lorx nabádal k opatrnosti, poukazoval na zlé skúsenosti s antitoxinom (tuberkulinom). V. Alexander vo svojom diskusnom vystúpení navrhol, že ak aj spolok nepodporí používanie séra – nemalo by sa brániť jednotlivým lekárom aplikovať ho. Spolok sa napokon uzniesol na „vyčkávacom“ stanovisku, a to dovtedy, pokiaľ aj v Uhorsku nebude inštitút, ktorý bude vyrábať spoľahlivé séra.²⁴⁵

Na nasledujúcich valných zhromaždeniach spolku v Spišskej Sobote 28.5.1895 a v Spišských Vlachoch 16.10. 1895 mestský lekár v Spišskej Belej **Fridrich Gabriel** (1863-?) opísal svoje skúsenosti s podaním Behringovho séra v 8, resp. 6 prípadoch. V obidvoch vystúpeniach vysoko hodnotil účinnosť séra. Svoje druhé vystúpenie zakončil slovami „... počas svojej doterajšej osemročnej praxe som sa len bezmocne prizeral úmrtiam detí, teraz po objave séra je úmrtie dieťaťa také zriedkavé, že priaznivé výsledky len séru môžem pripísať. Preto odporúčam svojim kolegom jeho aplikáciu.“²⁴⁶ V texte autor uviedol, že sérum získal a podal za asistencie Michala Greisigera, čo teda znamená, že v tom čase sérum podávalo viacero lekárov v Spišskej župe.

4.5.4 Tuberkulóza

Tuberkulóza sa v prvej polovici 19. storočia v Uhorsku nepokladala za infekčné ochorenie, infekčný charakter jej priznali až v r. 1857, napriek tomu v hláseniach stoličných lekárov nefigurovala.²⁴⁷ V príčinách chorobnosti a úmrtnosti zastávala popredné miesto. Poznatky o tuberkulóze sa v druhej

²⁴⁴ János Bókay ml., jeho otec, ktorý patril tiež k popredným lekárom v Uhorsku, sa narodil v Spišskej Novej Vsi.

²⁴⁵ A SZEPESI orvos-gyógyszerész egylet 1894. november hó 14-én Késmárkon, a serum therapia ügyében tartott rendkívüli gyűlés jegyzőkönyve. In A Szepesi ... Évkönyve, 1894/95. évre, 21-25.

²⁴⁶ GABRIEL, Frigyes. A serumról nyolc eset kapcsán. In A Szepesi ... Évkönyve, 1894/95. évre, s. 43-48; GABRIEL, Frigyes. Behring-sérummal kezelt néhány esetről. In A Szepesi ... Évkönyve, 1896. évre, s. 14-15.

²⁴⁷ SOLOVIČ, Ivan a kol. Tuberkulóza.

polovici 19. storočia posunuli najmä vďaka Robertovi Kochovi, ktorý v r. 1882 vo svojej prednáške v Berlíne oznámil, že objavil pôvodcu tuberkulózy. R. Koch položil tiež základy k štúdiu imunológie tuberkulózy. V r. 1890 získal extrakt z kultúr tuberkulózneho bacila, tzv. tuberkulín a bol presvedčený, že našiel liek proti tuberkulóze. Smutné neúspechy na dlhý čas oddialili jeho použitie pre diagnostiku tuberkulózneho nákazy. Objav antituberkulotík spadá až mimo vymedzené obdobie, k hlavným terapeutickým metódam v sledovanom období patrila klimatoterapeutická a sanatórna liečba, ktorej základy sa budovali aj u nás.

Takmer všetky prírodovedné a lekárske spolky pôsobiace na území Slovenska sa vo svojich publikačných aktivitách venovali problematike tuberkulózy. Príspevky publikované v spolkových ročenkách môžeme rozdeliť do niekoľkých okruhov. Prvý tvorili príspevky o skúsenostiach s liečbou v nemocničných zariadeniach, druhý okruh predstavovali príspevky lekárov pôsobiacich v tatranských sanatóriách a napokon tretí okruh zahŕňal príspevky o prevencii.

Prvú obširnu prednášku sme zaznamenali na stránkach ročenky *Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku*, keď 30. mája 1883 predniesol primár interného oddelenia štátnej nemocnice **Gabriel Pávai-Vajna** (1839-1919) prednášku o nákazlivej podstate tuberkulózy a informoval o Kochovom objave tuberkulózneho bacila. Túto prednášku uverejnila ročenka v plnom znení s dodatkom autora o nových poznatkoch, ktoré získal v priebehu ďalšieho roka.²⁴⁸ Úvodná časť obsahovala tragické štatistiky o úmrtnosti na tuberkulózu vo svete, ale i v Bratislave. Prehľad o letalite na tuberkulózu v Bratislave zostavil na základe údajov mestského lekára Vojtecha Tauschera. Podľa nich v Bratislave napr. v 1878 zomrelo 1954 osôb, z nich približne 17% na tuberkulózu zatiaľ čo na ostatné infekčné ochorenia len 11%. Ťažisko prednášky spočívalo v náčrte dejín tuberkulózy a jej terapie od najstarších čias až po 25. marec 1882 a prednášku Roberta Kocha v Berlíne. Už v tejto prednáške oponoval R. Kochovi, a to v bode, že tuberkulóza nesúvisí so sociálnou biedou. Opísal tiež reakcie lekárov a významných vedcov na Kochov objav, vedecké súboje jeho nasledovníkov a protivníkov. Ako napísal v dodatku, ani po tisícročných výskumoch nemôžu lekári povedať, že o vzniku a prenose tuberkulózy vedia všetko. Za dôležité

---

²⁴⁸ PÁVAY-VAJNA, Gábor. A tudóvészről és annak ragály-anyagáról a Koch-féle „bacillus tuberculosisról. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1881-83*, s. 27-64.

faktory pre rozvinutie ochorenia považoval spoločenskú biedu, povolanie a telesnú konštrukciu jednotlivca.

Krátko po tom ako v novembri r. 1890 v časopise *Deutsche medizinische Wochenschrift* ohlásil Koch objav tuberkulínu ako lieku proti tuberkulóze, na stránkach ročenky lekárov bratislavského regiónu nachádzame viacero informácií o ich stážach v Berlíne. Zápisnice lekárskej sekcie zaznamenali diskusie a skúsenosti s aplikáciou nového lieku. Prvá z nich bola zaznamenaná na zasadaní lekárskej sekcie spolku 19.11.1890, keď jej predseda Karol Kanka informoval o oznámení R. Kocha o novom prostriedku na liečbu tuberkulózy. Vyzval lekárov, aby k tomuto vyhláseniu pristupovali rozumne. Matej Dobrovič, primár kožného oddelenia štátnej nemocnice, ako jeden z prvých prejavil záujem vycestovať do Berlína a na vlastné oči sa presvedčiť o účinkoch prípravku. Na ďalšom zasadaní 26.11. 1890 už titulárny lekár Bratislavskej župy **Móric Wertner** (1849-1921) informoval o svojich skúsenostiach zo študijného pobytu v Berlíne, kde navštívil Cornetov a Levyho lekársky ústav. Vo svojom vystúpení opísal Kochov prípravok (tmavočervená priehľadná tekutina) a spôsob injekčného podávania preparátu, dávkovanie a reakcie na injekciu (zvracanie, triaška, teplota). Uviedol tiež, že doteraz neevidovali vyliečenie. M. Wertner oboznámil lekárov o úspešnej aplikácii Kochovho preparátu na potvrdenie diagnózy. Tuberkulín má podľa neho budúcnosť, ale v súčasnosti nemožno vyniesť všeobecné a jednoznačné súdy, pretože nie je známe ani dávkovanie a mnohokrát ani reakcie. Na tom istom zasadaní Hugo Schmid informoval o podaní séra v Budapešti profesorom Müllerom a **Martin Ruprecht** (?-1896) o podaní séra vo Viedni. Na viacerých ďalších zasadaniach lekárskej sekcie v r. 1890 sa zaoberali Kochovým objavom.

Na zasadaní Lekárskej sekcie *Bratislavského prírodovedného a lekárskeho spolku* 29.11.1890 referovali lekári Matej Dobrovič a **Aladár Zsigárdy** (1855-?) o študijnom pobyte v Berlíne s cieľom sledovať účinky Kochovho séra. Matej Dobrovič sa na tamojších navštívených klinikách zaujímal predovšetkým o účinky séra na lupus, teda tuberkulózu kože, pri ktorom bolo badať zlepšenie stavu pacientov. Aladár Zsigárdy považoval injekčné podanie séra za významné len z hľadiska diagnostikovania. V závere konštatovali, že v Berlíne liečili doteraz približne 300 pacientov Kochovým sérom, v mnohých prípadoch sa stav pacienta síce zlepšil, ale k vyliečeniu neprišlo ani v jednom prípade.

Na záver tohto zasadania predseda K. Kanka informoval členov, že zakrátko i v Bratislave budú môcť sledovať účinok tuberkulínu, pretože ministerstvo oslovilo riaditeľstvo krajinskej nemocnice, aby vyčlenili miestnosti na experimentálnu liečbu Kochovým prípravkom. Čo sa čoskoro aj stalo, už 10. decembra 1890 Hugo Schmid, Matej Dobrovič a Gabriel Pávai-Vajna informovali o získaní Kochovho preparátu z dôveryhodného zdroja a informovali o jeho podaní trom pacientom – každý jednému na svojom oddelení. Popísali spôsob podania a reakcie pacientov. G. Pávai-Vajna ho podal 28 ročnému pacientovi s cieľom potvrdenia diagnózy tuberkulózy. Keďže nepozoroval žiadnu reakciu, usudzoval, že Kochov predpoklad o diagnostickej hodnote preparátu nie je všeobecne platný.

O študijnej ceste do Berlína referoval aj Gabriel Pávai-Vajna, ani on počas svojho pobytu v Berlíne nezaznamenal očakávané vyliečenie. Na základe doterajších skúseností uviedol, že zlepšenie stavu badať len u pacientov s vonkajšími prejavmi tuberkulózy, nie je však jasné na ako dlho. Na tuberkulózu vnútorných orgánov nemal preparát žiadny účinok. Prípravok nepovažoval za dobrý ani na stanovenie diagnózy, v čom sa mylil.

Z ďalších diskusií vyplynulo obrovské rozčarovanie z nenaplnených očakávaní. Na júnovom zasadaní v r. 1890 predniesol G. Pávai-Vajna rozsiahlu prednášku (bola publikovaná aj v nemeckej verzii).²⁴⁹ V nej na základe vlastných skúseností zhodnotil s odstupom niekoľkých mesiacov, čo priniesol a čo nepriniesol Kochov objav. Obširne zhrnul známe liečebné postupy a rôzne lieky, charakterizoval spoločné znaky týchto liečebných postupov. Časť príspevku venoval inhalačným liečebným metódam ako veľmi rozšírenej metóde liečby. Poznamenal, že terapeutický účinok tu možno zaznamenať nanajvýš pri ochoreniach hrdla, ale pre terapiu tuberkulózy táto metóda podľa neho nemá budúcnosť. Ani ďalšie známe metódy nepriniesli očakávané výsledky. V závere teda musel konštatovať, že doteraz sa nenašiel účinný liek proti tuberkulóze. Všetko, čo podľa neho mohli lekári urobiť, bolo zabezpečiť pacientom výživnú stravu, primerané klimatické a hygienické podmienky, aby choroba mala priaznivejší priebeh. Znovu upozorňoval, že na vzniku a šírení tuberkulózy majú svoj podiel moderné výdobytky civilizácie, konkrétne zlé spoločenské pomery, bieda ale aj prašnosť, zlé bytové pomery a chudobná strava.

---

²⁴⁹ PÁVAY-VAJNA, Gábor. A tudóvész gyógyító módjának mai állásáról : Önálló tapasztalatok nyomán. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1887-91, s. 107-129 a 130-155.

V závere opísal nálady lekárskej obce od ohlásenia tuberkulózy, ktoré prešli od štádia radostného opojenia až po absolútne odmietnutie v priebehu niekoľkých mesiacov. Ako píše: „Žiaľ, garancia Kochových tvrdení nespočíva v článku, ale v jeho osobnosti.“ G. Pávai-Vajna sa k problematike tuberkulózy vrátil ešte v r. 1897, kedy vystúpil na putovnom zasadnutí uhorských lekárov a prírodovedcov v Trenčíne. Zaoberal sa tu návrhom na organizáciu boja proti tuberkulóze, v rámci liečebných postupov navrhoval predovšetkým sanatórnu liečbu.²⁵⁰

V druhej polovici 19. storočia sa položili základy klimatoterapeutickej liečby tuberkulózy v Európe i u nás. V Nemecku k zakladaniu sanatórií viedla lekárov myšlienka, že liečba tuberkulózy môže mať úspech len v uzavretom zdravotníckom zariadení, kde sa programovo aplikujú zásady racionálnej liečby. V r. 1854 **Hermann Brehmer** a jeho žiak a pacient **Peter Detweiler** otvorili v Görbersdorfe ústav pre liečenie pľúcnej tuberkulózy. **Karl Turban** v r. 1889 otvoril prvé vysokohorské klimatické sanatórium v Davose vo Švajčiarsku.

Na území dnešného Slovenska prvé sanatórium založil v r. 1875 Mikuláš Sontág vo Vysokých Tatrách v kúpeľnej osade Nový Smokovec. Tu budoval moderné protituberkulózne sanatórium, v ktorom mienil používať niektoré novšie liečebné postupy a metódy, ako napr. pobyt pacientov na čerstvom vzduchu vo Vysokých Tatrách aj v zimných mesiacoch. Do r. 1918 založili v Tatrách ďalšie dve sanatóriá. Priaznivé klimatické pomery podnietili veľkostatkára **Mateja Loischa** v 80-tych rokoch k založeniu kúpeľnej a rekreačnej osady Tatranské Matliare. Neskôr **Michal Guhr** (1873-1934) v r. 1902 zriadil liečebný ústav v Tatranskej Polianke pre chorých na tuberkulózu. V tejto liečebni sa okrem iných liečil na tuberkulózu aj český básnik **Jiří Wolker** (1900 – 1924). Liečebne a sanatória zohrali v boji proti tuberkulóze u nás dôležitú úlohu. Keďže ešte neboli známe účinné antituberkulotiká, sanatória a liečebne poskytovali v rámci možností liečbu, ktorá dosahovala relatívne dobré výsledky.²⁵¹

Sanatórna liečba však bola pomerne nákladná, preto bola dostupná len majetnejším vrstvám. Lekári hľadali cestu ako zabezpečiť liečbu aj sociálne slabšej vrstve. V Hannoveri r. 1888 bola založená *Sanatórna spoločnosť*,

---

²⁵⁰ KISS, László. Dr. Gabriel Pávai Vajna (1851-1913) zabudnutý priekopník boja proti tuberkulóze na Slovensku.

²⁵¹ SOLOVIČ, Ivan a kol. Tuberkulóza.

ktorej cieľom bolo zakladanie tzv. ľudových kliník. Neskôr vznikol *Centrálny nemecký výbor pre budovanie tuberkulózných sanatórií* prístupných aj sociálne slabým pacientom. V r. 1899 bol v Berlíne organizovaný prvý veľký vedecký kongres, ktorého hlavnou témou bolo zvládnutie verejno-zdravotníckeho problému tuberkulózy, ktorý mal ohlas aj u nás.²⁵²

O liečbe tuberkulózy v sanatóriách publikovali najviac príspevkov lekári *Spišského spolku lekárov a lekárnikov*. Už v prvom ročníku spolkovej ročenky uverejnili dva príspevky. Autorom prvého z nich bol kúpeľný lekár v Starom Smokovci Ladislav Jármaý, venoval sa v ňom prevencii tuberkulózy s osobitným zreteľom na liečebne.²⁵³ Ťažisko príspevku spočívalo v oboznámení s výsledkami výskumov nemeckého bakteriológa **Georga Corneta** (1858-1915), ktorý ako prvý preukázal bacil tuberkulózy mimo ľudského organizmu a na základe svojich výskumov o prenose infekcie vypracoval návrhy na profylaktické pravidlá pre chorých na tuberkulózu pre ich súkromný i verejný život a samozrejme aj v nemocniciach a ďalších zariadeniach. Ako príklad takýchto pravidiel uviedol interný poriadok sanatória v severotalianskom Merane z r. 1889. V závere v krátkosti porovnal situáciu v Uhorsku, kde bolo zatiaľ málo nemocníc a sanatórií, v ktorých by sa liečila výlučne len tuberkulóza, ale v každom zdravotníckom zariadení sa liečili aj tuberkulotici. Podľa nariadenia ministerstva, každé zdravotnícke zariadenie malo mať osobitné zariadenie pre infekčných pacientov. Toto sa však nevzťahovalo na tuberkulotikov, a podľa autora to ani nebolo potrebné. Iné úradné nariadenia v tomto smere neexistovali. L. Jármaý po pacientovi chorom na tuberkulózu nechával dezinfikovať izbu a posteľnú bielizeň dávali prať osobitne.

O metódach liečby tuberkulózy v sanatóriu v Novom Smokovci prednášali tamojší lekári. Asistent M. Sontága a neskorší hlavný lekár v Budapešti²⁵⁴ **Matej Mikuláš Fáí** (1873-1927) charakterizoval súdobú sanatórnu liečbu v sanatóriách, s osobitným zreteľom na liečebňu v Novom Smokovci.²⁵⁵ V úvode krátko opísal známe medikamentózne spôsoby terapie, ktoré však, ako vieme, neboli veľmi účinné. Najviac priaznivcov mala sanatórna liečba, ktorej zrod kládol do Anglicka v r. 1814. Bola to v tom čase

---

²⁵² VIRSÍK, Karol – Krištúfek, Peter. História boja proti tuberkulóze.

²⁵³ JARMAY, László. A tuberculosis ellen való védekezés különös tekintettel a gyógyhelyekre. In A Szepesi ... Évkönyve, 1893/94. évre, s. 23-34.

²⁵⁴ BOHUŠ, Ivan. Szontaghovci a Vysoké Tatry.

²⁵⁵ FÁI, Mátyás Miklós. A tudóvész szanatóriumai gyógykezelése, különös tekintettel az új-tátrafüredi szanatoriumra. In A Szepesi ... Évkönyve, 1900. évre, s. 43-52.

najdôveryhodnejšia a najdominantnejšia metóda, pretože dosahovala dobré výsledky. Ako autor napísal „... nemáme liek, ale máme liečebnú metódu“. Autor sa venoval hlavným činiteľom sanatórnej liečby, ktorými boli čistý vzduch, slnko, kvalitná strava a určité hygienické zásady. K zásadám liečby patrilo napríklad, že pacienti v sanatóriách nesmeli kašľať, len ráno a večer, čo sa považovalo za hygienu pľúc, cez deň kašeľ potláčali. K najdôležitejším hygienickým pravidlám patrilo naučiť pacientov ako zaobchádzať so spútom. Značnú časť príspevku venoval významu dobrého výberu lokality sanatória, na konkrétnom príklade liečebne v Novom Smokovci, ďalej opísal tiež interiér a exteriér liečebne, osobitne sa venoval vetraniu v budove.

O liečbe tuberkulózy niekoľkokrát prednášal ďalší kúpeľný lekár v Novom Smokovci, **Pavol Scharl** (1879-1923), neskorší primár Alžbetinej nemocnice v Budapešti.²⁵⁶ V jednom zo svojich príspevkov hodnotil s odstupom 15 rokov skúsenosti s tuberkulínom.²⁵⁷ Nesplnené očakávania, ktoré vkladali lekári do tuberkulínu, odstrašujúce reakcie a úmrtia pacientov spôsobili, že v r. 1891-1900 sa takmer vôbec nepoužíval. Podľa autora k zavrhnutiu prišlo unáhľene, neúspechy pripisoval nesprávnemu dávkovaniu a nesprávnej aplikácii tuberkulínu. Poukázal na výsledky patologických výskumov, vďaka ktorým sa tuberkulínu opäť pripisoval diagnostický význam. Časť príspevku sa zaoberala tuberkulínovou kúrou, ktorú aplikovali v Novom Smokovci. Jej cieľom bolo zvýšiť toleranciu organizmu. Autor však neuviedol dosiahnuté výsledky, len odkazoval na odbornú literatúru. V závere upozornil na novšie preparáty, konkrétne Behringov, resp. Marmorekov preparát, ktorý v novosmokoveckom sanatóriu už skúšali, ale nedosiahli žiadny účinok. V závere zdôraznil, že aj pri tuberkulínovej terapii dietetika a fyzikálna liečba zostáva naďalej neodmysliteľnou súčasťou liečby.

O živote a práci Mikuláša Sontága, zakladateľa kúpeľov v Novom Smokovci, vyšiel rozsiahly príspevok krátko po jeho úmrtí. Práca hodnotila výsledky jeho prírodovedeckého bádania, lekárskej a organizačnej činnosti. Spomedzi Sontágových aktivít autor príspevku najviac pozornosti venoval jeho priekopníckej klimatoterapeutickej práci.²⁵⁸

---

²⁵⁶ Biogr. údaje prevzaté: KISS, László. A tüdővész szanatóriumi kezelésének kezdetei a XIX.-XX. század fordulóján a Magas Tátrában.

²⁵⁷ SCHARL, Pál. A tuberculosis specificus terapiája. In A Szepesi ... Évkönyve, 1906. évre, s. 18-29.

²⁵⁸ DAITS, Ede. Megemlékezés iglói Dr. Szontágh Miklós, királyi és közegészségügyi tanácsos, Új-Tátrafüred tulajdonosa felől. In A Szepesi ... Évkönyve, 1900. évre, s. 71-89.

Na prelome storočí sa k stanoveniu diagnózy tuberkulózy popri tuberkulíne pridružila nová metóda – röntgenové lúče. Problému röntgenologického výskumu tuberkulózy pľúc sa ako jeden z prvých v Uhorsku venoval a v r. 1910 na pôde *Spišského spolku lekárov a lekárnikov* aj prednášal Vojtech Alexander, ktorý v tom čase už pôsobil v Budapešti.²⁵⁹ Cieľom jeho príspevku bolo na príklade röntgenových snímok demonštrovať zmeny prebiehajúce počas ochorenia v jednotlivých štádiách tuberkulózy. Východiskom bola snímka zdravých pľúc, na ďalších konkrétnych príkladoch opísal vývoj tuberkulózy.

Okruh príspevkov s tematikou tuberkulózy bol zastúpený aj na stránkach ročenky lekárskeho spolku v Banskej Štiavnici a v Nitre. *Ročenka Banskoštiavnickej lekárskej a prírodovednej spoločnosti* publikovala v plnom znení niekoľko príspevkov koncom 90-tych rokov. Banský lekár Imrich Tóth podal všeobecnú charakteristiku tuberkulózy, sumarizoval známe poznatky a aplikované metódy liečby. Rovnako ako väčšina lekárov aj on považoval sanatórnu liečbu za najúčinnnejšiu. V závere vyslovil názor, že aj lesy v okolí Banskej Štiavnice by boli vhodné na vybudovanie sanatória.²⁶⁰ Jadro príspevku Ignáca Tandlicha, v tom čase lekára tabakovej továrne v Banskej Štiavnici, spočívalo v zhodnotení podnetov a myšlienok, ktoré odzneli na berlínskom kongrese v lete 1899. Hlavnou témou kongresu bolo hľadanie spôsobu ako účinne zabrániť ďalšiemu šíreniu tuberkulózy. Podrobne sa venoval jednotlivým prednáškam a informoval o nemeckom hnutí na zakladanie sanatórií pre sociálne slabšie vrstvy.²⁶¹

Podobne ako v príbuzných spolkoch, aj lekári Nitrianskej župy venovali pozornosť problematike tuberkulózy. Jednotlivé prednášky sa venovali jej terapii, napr. skúsenostiam s liečbou kreozotom²⁶² a tiež profylaktickým opatreniam.²⁶³ Pomerne zriedkavá bola analýza spoločenského a sociálneho

---

²⁵⁹ ALEXANDER, Béla. A tüdőtuberculosis fejlődésének menete X –sugaras képek alapján. In A Szepesi ... Évkönyve, 1910. évre, s. 22-29.

²⁶⁰ TÓTH, Imre. A tuberculosis tudósorvadás betegségéről. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1898. évre, s. 23-37.

²⁶¹ TANDLICH, Ignác. Gyógyintézetek a tudóvésztherápiában. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1900. évre, s. 79-88.

²⁶² PAVLIK, Sándor. Kreosot és hatása a tuberculosis bacillusra. In A Nyitra vármegyei ... Évkönyve, 1893/94, 3. évf., s. 14-18.

²⁶³ BIRINGER, Ferenc. A tudóvész elleni óvrendszabályok. In A Nyitra vármegyei ... Évkönyve, 1889/90, 1. évf., s. 32-39.

dopadu tuberkulózy, ktorou sa zaoberal v jednej zo svojich štúdií František Biringer.²⁶⁴

4.5.5 Týfus

Týfové ochorenia sa na Slovensku vyskytovali predovšetkým v mestách, kde obyvateľstvo nemalo dostatok nezávadnej pitnej vody. Najhoršia situácia mohla byť v Banskej Štiavnici a v Bratislave, kde tamojší lekári venovali ochoreniu pozornosť na spolkových fórach. Zasadanie lekárskej sekcie bratislavského spolku 22.10.1890 bolo venované epidémií týfu, ktorá sa prejavovala od polovice septembra v Bratislave. Prehľad o výskyte týfových ochorení v rokoch 1880-1890 v meste podal hlavný mestský lekár V. Tauscher. Zvýšený výskyt ochorenia súvisel so záplavami a následným kontaminovaním studní. Mestský lekár považoval za odôvodnené všeobecné zavedenie vodovodu v meste. S názorom súhlasil aj G. Pávai-Vajna a navrhol, aby sekcia podala správu na úrad hlavného lekára a tiež úrad mestského kapitána v Bratislave, v ktorej by odporúčali zaviesť vodovod v tých domoch, kde je závadná pitná voda. Vo svojom vystúpení tiež informoval o pacientoch chorých na týfus, ktorých liečili v krajinskej nemocnici (11 prípadov), ako aj o terapii.²⁶⁵ O tomto nákazlivom ochorení neskôr G. Pávai-Vajna uverejnil samostatný príspevok.²⁶⁶

Na zasadaniach *Banskoštiavnickej lekárskej a prírodovednej spoločnosti* odznelo niekoľko prednášok na tému týfového ochorenia. Poslednú z nich uverejnila spolková ročenka v plnom znení. Autor v nej zaznamenal priebeh týfovej epidémie, ktorú zapríčinila kontaminácia vodovodu vedúceho z Banského Studenca. Podobné prípady sa vyskytli napr. v Halle, Pécsi alebo v horehronskej obci Beňuš.²⁶⁷

4.5.6 Trachóm

Ďalším infekčným ochorením, ktorému na stránkach spolkového periodika venovali pozornosť predovšetkým lekári z Nitrianska a Trenčianska bol trachóm. Toto infekčné ochorenie priniesli na územie Slovenska sezónni

---

²⁶⁴ BIRINGER, Ferenc. A tuberculosis társadalmi jelentősége. In *A Nyittravármegyei ... Évkönyve*, 1897/1900, 5. évf., s. 23-38.

²⁶⁵ 1890. OKTÓBER hó 22-én. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1887-91*, s. 216-218.

²⁶⁶ PÁVAY-VAJNA, Gábor. A typhusról. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1906*, 63-66.

²⁶⁷ TÓTH, Imre. A tópataki vizvezeték által okozott hasihagymázjárvány. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1903. évre, s. 102-110.

robotníci z južných oblastí Uhorska. Objavoval sa už začiatkom druhej polovice 19. storočia, neskôr sa vyskytoval hromadne vo všetkých krajoch. Na zamedzenie šírenia vydalo ministerstvo vnútra viacero opatrení, k nim patrila povinná prehliadka očí školopovinných detí, brancov pred nástupom na vojenskú službu a pod. Najviac prednášok či príspevkov o problematike trachómu odznelo v 90-tych rokoch 19. storočia.

O geografickom rozšírení trachómu v Trenčianskej župe uverejnil zaujímavú štúdiu, doplnenú o rukopisnú mapu, hlavný župný lekár Karol Brančík.²⁶⁸ Autor zachytil vývoj ochorenia na území župy od jeho prvého výskytu v r. 1883, za medzník v šírení ochorenia považoval návštevu krajinského zdravotníckeho inšpektora v r. 1889, svoje pozorovania rozšírenia trachómu uzavrel rokom 1892. Keď v roku 1889 zdravotnícky inšpektor **Nataniel Feuer** (1844-1902), v dejinách lekárstva považovaný za významného priekopníka v boji proti trachómu v Uhorsku,²⁶⁹ navštívil Trenčiansku župu, aby získal údaje o jeho rozšírení, nariadil tri týždne trvajúce všeobecné vyšetrenie očí na území župy. Sprievodcom N. Feuera bol práve K. Brančík. V závere príspevku Brančík upozornil, že hromadné liečenie pacientov je často nedôsledné, a aj preto bude ťažké zabrániť jeho ďalšiemu šíreniu.

V lekárskej obci problematika prevencie šírenia trachómu patrila k často diskutovaným témam. Mnoho pozoruhodných myšlienok k prevencii šírenia trachómu vyslovil ilavský lekár **Šimon Pollacsek**, domnievame sa, že časť z nich mohla byť súhrnom rezonujúcich diskusií.²⁷⁰ Prvá časť príspevku sumarizovala výsledky kontrolného vyšetrenia očí v r. 1894 v Ilavskom okrese, podľa ktorého zaznamenali 452 ochorení, čo oproti predchádzajúcemu roku znamenalo nárast. Táto tendencia však bola charakteristická pre celú župu. V druhej časti uviedol viacero návrhov na zamedzenie šírenia trachómu.

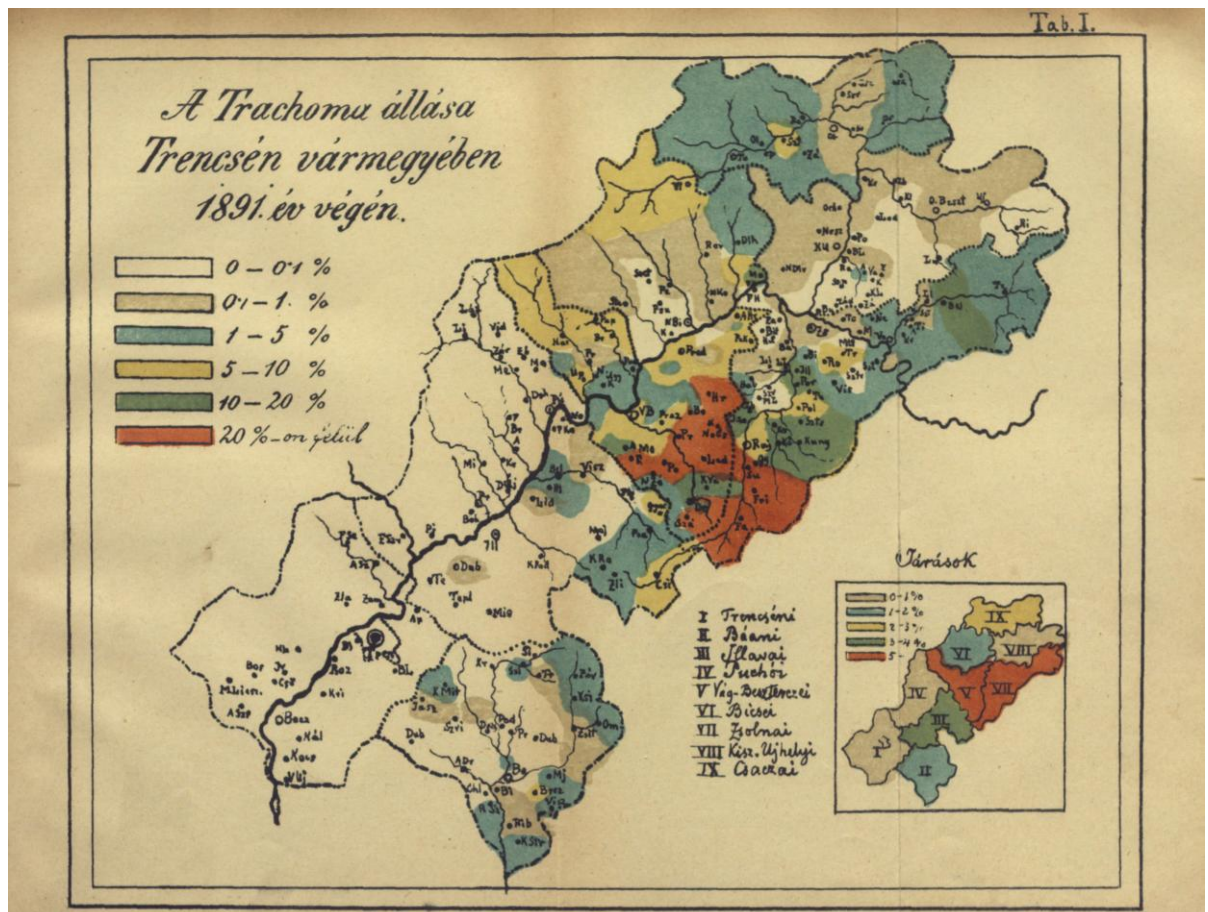
V prvom rade považoval za dôležitú intenzívnu dennú liečbu a tiež častejšiu kontrolu príbuzných chorého. Náklady na liečbu a odmeňovanie epidemických lekárov, a tiež okresných a úradných lekárov, ktorí trachóm liečili, hradila župa.

---

²⁶⁸ BRANCSIK, Károly. A szemcsés köthártyalob terjedése Trencsén vármegyében. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1892-93, 15-16. évf., s. 1-10.

²⁶⁹ KISS, László. Prof. Dr. Nataniel Feuer (1844-1902) priekopník boja proti trachómu v Uhorsku.

²⁷⁰ POLLACSEK, Simon. Minő módon lehetne a trachoma járványt gyorsabban megszüntetni. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1894-95, 17-18. évf., s. 70-89.

obr.č. 10 Mapa rozšírenia trachómu v Trenčianskej župe r. 1891, ilustruje príspevok K. Brančíka

Š. Pollacsek však navrhoval, aby lekári boli odmeňovaní štátom a aby dostávali fixný (pevný) plat. Žiadal tiež, aby trachóm liečiaci lekári mali väčšie právomoci, napr. izolovať pacientov, aby mali právomoc sankcionovať za nedodržanie nariadených opatrení apod. Ďalej považoval za nevyhnutné, aby sa na území župy zriadili štátne trachómové nemocnice o kapacite 15-20 lôžok. Z nezodpovednosti obvinil „zamestnávateľov“ sezónnych robotníkov, ktorí napriek tomu, že boli oboznámení s vážnosťou situácie, nezabezpečovali pravidelné vyšetrenia, resp. zdravotnú starostlivosť v tomto smere svojim zamestnancom. Zdôraznil, že na zabránenie rozšírenia a potlačenie epidémie je dôležité prísne dodržiavanie všetkých nariadení. Za najdôležitejšie z nich považoval nedovoliť pacientom s trachómom dlhodobjšie opustiť miesto bydliska bez vedomia obce, resp. bez povolenia. Ak by sa trachómom postihnutý musel vzdialiť z neodkladných dôvodov, mal by dodržiavať trikrát týždenne kontroly u lekára. Rovnako mali byť informovaní aj zástupcovia tých obcí, kam osoby s trachómom odchádzali pracovať, najmä preto, aby chorým bola zabezpečená zdravotná starostlivosť a liečba nebola prerušená.

Navrhoval vyhotovovať súpisy odchádzajúcich sezónnych robotníkov. Zamestnávateľa by mali zabezpečiť chorým osobitné ubytovanie. Nariadenia by sa mali prísne a pravidelne kontrolovať a to nielen v Uhorsku, ale aj na Morave a v Sliezske na základe reciprocity. „Tieto úradné nariadenia budú mnohí považovať za obmedzovanie osobnej slobody, čo je zaiste čiastočne pravda, ale či neobmedzujeme osobnú slobodu ešte viac pri iných epidémiách infekčných ochorení ako napr. pri cholere, týfe a pod.“ Epidémia trachómu síce neohrozovala životy ľudí, ale ochromovala ich práceschopnosť, zdravie, bola nebezpečná pre najdôležitejší zmyslový orgán. Väčšina týchto návrhov bola do nariadení vydaných ministerstvom vnútra zapracovaná v priebehu 90-tych rokov. Niektoré z nich sa ukázali ako nerealizovateľné, takým bolo napr. vyhotovovanie súpisov chorých na trachóm, riešenie sa našlo v podobe záznamov do pracovných knižiek. S. Pollacsek neskôr pôsobil v Budapešti, o problematike opatrení v boji proti šíreniu trachómu publikoval v odbornej tlači aj v neskorších rokoch.²⁷¹

Trachóm na území dnešného Slovenska najviac postihol Nitriansku, Tekovskú, Turčiansku a Trenčiansku župu. Jedným z nástrojov boja proti šíreniu trachómu bolo zriaďovanie trachómových nemocníc, ktoré na území dnešného Slovenska však boli zriadené len v Prievidzi a v Žiline.²⁷² O činnosti trachómovej nemocnice v Prievidzi zriadenej v r. 1888 vyšiel článok na stránkach *Ročenky Lekársko-lekárnického a prírodovedného spolku v Nitrianskej župe*.²⁷³ Autor príspevku, okresný lekár v Prievidzi **Ferdinand Jelentsik**, vykreslil situáciu v okrese od prvých zaznamenaných výskytov, teda od r. 1879, kedy pri lekárskej prehliadke brancov zaznamenali sedem ochorení. V r. 1885 zo 640 brancov bolo chorých už 48, krátko nato pri prehliadke školopovinných detí zistili zo 459 školákov 38 chorých detí. V dôsledku tohto nárastu ochorenia predstavenstvo župy nariadilo obyvateľstvu povinnú očné prehliadku, po ktorej evidovali už 2.897 ochorení. O chorých sa staralo osem lekárov (5 obvodných, 2 „epidemickí lekári“ a riaditeľ trachómovej nemocnice). Všeobecná prehliadka očí sa vykonávala dvakrát ročne, a to v apríli – pred odchodom časti obyvateľstva na sezónne práce, a v novembri – po ich návrate. Okres bol rozdelený na niekoľko trachómových obvodov a pre viacero obcí určili miesto, kde jednotliví lekári

²⁷¹ PÁLVÖLGYI, Balázs. A magyar közegészségügyi közigazgatás intézményrendszere (1867-1914).

²⁷² BOKESOVÁ-Uherová, Mária. Dejiny zdravotníctva na Slovensku.

²⁷³ JELENTSIK, Nándor. A privigyei trachoma-járvány közigazgatási szempontból. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1895, 4. évf., s. 271-275.

liečili dvakrát do týždňa. Trachómová nemocnica bola zriadená v prízemnej budove a mala 6 izieb a 28 lôžok. V roku 1895 liečili v nemocnici 109 pacientov, z nich 92 bolo prepustených so zlepšeným stavom. Za pozoruhodné považoval, že zatiaľ čo medzi lekármi sa opakovane vyskytovala infekcia, nemocničné sestričky a ich deti zostali voči ochoreniu imúnne. Podobný jav zaznamenal vo viacerých rodinách garbiarov.

Z existenčných dôvodov časť obyvateľstva župy bola nútená odchádzať za sezónnymi prácami. Robotníci odchádzali v skupinách po vyšetrení doma a mali byť pravidelne pod dozorom lekára. Ako konštatoval F. Jelentsik, nedialo sa tak, uviedol príklad, keď pri odchode 60 člennej skupiny, v ktorej evidovali 12 chorých, po návrate už bolo 40 chorých. Autor preto navrhoval, aby sa zriadil špeciálny úrad trachómového komisára, ktorý by dvakrát ročne vykonal súpis obyvateľstva. Tento úrad by vyhotovoval súpisy chorých s označením miesta, kam odchádzajú a odkiaľ prichádzajú a pod. Ďalej by tento komisár dohliadal, aby chorí pravidelne chodili na prehliadky. Navrhoval tiež, aby zamestnávateľ umožnil chorým aspoň dve hodiny po ošetrení nepracovať, aby mali zabezpečenú čistú, čerstvú vodu a výživnú stravu. Zaujímavý bol jeho návrh ohľadne brancov s nálezom trachómu. Odporúčal, aby boli odvedení a liečení v rámci armády, pretože mnohí z nich sa liečbe zámerne vyhýbali, aby neboli odvedení a tým predstavovali zdroj nákazy. Upozornil tiež, že aj lekár liečiaci trachóm napriek opatrnosti môže ochoreť a stať sa práceneschopným, preto navrhoval, aby sa aj na týchto lekárov vzťahoval 86. § zákonného článku XIV. z roku 1876.²⁷⁴

Posledný príspevok s problematikou trachómu, ktorý spomenieme, je širšie koncipovaný príspevok o očných ochoreniach od významného očného lekára Ignáca Ottavu, v rámci ktorého pojednával aj o trachóme. Vo svojej stati rozlišoval dva druhy trachómu (infekčný a neinfekčný) a venoval sa jeho rozlíšeniu. Zaujal kritický postoj k doterajším opatreniam proti šíreniu v Uhorsku, ktoré označil sa nepremyslené a chaotické. Za také považoval aj vyhlásenie ministra grófa Telekiho v parlamente, že trachóm sa v dohľadnej dobe bude dať operatívne odstrániť, čo I. Ottava označil za nezmysel.²⁷⁵

Problematikou trachómu sa zaoberali aj bratislavskí lekári, podľa zápisníc lekárskej sekcie spolku prednáška Edmunda Mergla, ktorý viedol očné

---

²⁷⁴ Tento paragraf zabezpečoval dôchodok vdovám a sirotám lekárov, ktorí prišli o život v boji proti epidemickým ochoreniam. Zdroj: Ezer év törvényei. Dostupné na internete.

²⁷⁵ OTTAVA, Ignác. A mai kornak szembetegségéi. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1895, 4. évf., s. 247-263.

oddelenie a infekčný pavilón detskej nemocnice v Bratislave, mala vyjsť tlačou ako separátny výtlačok.²⁷⁶ V dostupných fondoch knižníc sa však táto práca nezachovala.

4.6 Gynekológia a pôrodníctvo

Spomedzi bratislavských lekárov-gynekológov k najvýraznejším osobnostiam nesporne patril Dezider Velič, ktorý od r. 1890 až do svojej smrti pôsobil v Bratislave, sprvu ako riaditeľ Ústavu pre výchovu pôrodných asistentiek, neskôr riaditeľ štátnej nemocnice, od r. 1914 profesor Alžbetínskej univerzity. Patril k najaktívnejším lekárom lekárskej sekcie Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku. Vo svojich vystúpeniach informoval o činnosti ústavu a pri ústave zriadenej polikliniky, ale zaoberal sa aj odbornými otázkami gynekológie. Patril k priekopníkom chirurgickej gynekológie. V jednom z prvých vystúpení sa venoval cisárskemu rezu, ktorý po zavedení asepsy a antisepsy považoval za pomerne bezpečný, i keď udával 50% úmrtnosť. Indikáciou mala byť v prvom rade úzka panva rodičky, podmienkou bolo, aby matka bola inak zdravá a bez teploty. Na zasadaní lekárskej sekcie popísal postup operácie a dvakrát demonštroval matku s dieťaťom po cisárskom reze, obidve operoval ešte počas pôsobenia v Budapešti.²⁷⁷ Vo svojich vystúpeniach sa niekoľkokrát venoval aj chirurgickému odstráneniu myómu v maternici. Ako správne usúdil, sám o sebe nie je nebezpečný, len za určitých podmienok spôsobuje ťažkosti. Charakterizoval v tom čase štyri známe možnosti odstránenia myómu: enucleatio per vaginam (vylúpnutie cez pošvu); v niektorých prípadoch odporúčali odstrániť vaječníky (v dôsledku názoru, že ich odstránením sa vyvolá klimaktérium a myomy regredujú); za veľmi nebezpečnú označil metódu myotomia per laparotomiam (preťatie svalu po otvorení dutiny brušnej) a napokon exstirpatio per vaginam (odstránenie cez pošvu). Poslednú metódu úspešne použil D. Velič už v r. 1890 na pacientke a príslušný zákrok prezentoval aj na zasadaní lekárskej sekcie.²⁷⁸ O pätnásť rokov neskôr zhrnul svoje skúsenosti na základe 113 operovaných prípadov.²⁷⁹ Túto prednášku

---

²⁷⁶ 1891. január hó 21-én. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1887-91, s. 235.

²⁷⁷ 1890. NOVEMBER hó 26-án. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1887-1891, s. 223-224.

²⁷⁸ 1891. JANUÁR hó 21-én. In Verhandlungen ... Presburg, 7, 1887-1891, s. 236-237.

²⁷⁹ NEGYEDIK ülés 1907. április 24-én. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1907, s. 104.

v plnom znení však publikoval len odborný časopis *Budapesti Orvosi Ujság* (roč. 1907).

V 19. storočí pomerne rozšírená osteomalácia, patrí dnes už k zriedkavým ochoreniam. Na základe nedostatku vitamínu D sa znížil obsah vápnika v kostnom tkanive a dochádzalo k deformáciám kostí. Medziiným pomerne často deformovala panvu, preto gynekológovia hľadali spôsob liečby. V období pred objavom vitamínov vznikli rôzne teórie na jej liečbu. Dezider Velič zastával názor **Hermann Fehlinga** (1847-1925), podľa ktorého vyliečenie bolo možné extirpáciou vaječníkov.²⁸⁰ V deväťdesiatych rokoch D. Velič o tejto téme prednášal v Bratislave a v odborných periodikách i publikoval niekoľko príspevkov.²⁸¹ Na zasadaní lekárskej sekcie bratislavského spolku prednášal v apríli r. 1907 o novej metóde liečby osteomalácie, ktorú publikovali v zahraničnej tlači, a to injekčným podávaním adrenalínu. D. Velič referoval o dvoch pacientkach, ktoré týmto spôsobom liečil, jedna však exitovala po 8 injekcii, u druhej po 14 injekcii museli liečbu prerušiť. V závere príspevku liečbu adrenalínom odmietol považovať za dobrú metódu.²⁸²

Pozoruhodné boli jeho prednášky o ruptúre maternice, ktorá sa dlhú dobu neliečila. D. Velič informoval o operačných metódach liečby v posledných rokoch, a to najmä o hysterektómii, ktorá sa považovala za správnu metódu. Počas svojej 10 ročnej praxe zaznamenal 6 prípadov, z toho 4 smrteľné, bez operačnej liečby. Na prelome storočí opísal prípad liečby ruptúry odstránením maternice.²⁸³ D. Velič sa tiež niekoľkokrát venoval aj mimomaternicovému tehotenstvu, pri ktorom laparotomické odstránenie plodu demonštroval.²⁸⁴

Na stránkach ročenky banskoštiavnickej ročenky je pomerne zriedkavá tematika pôrodnictva a gynekológie, stretávame sa s ňou len začiatkom osemdesiatych rokov. Banský lekár Gustáv Faller sa zaoberal príčinami a terapiou krvácania žien v tehotenstve,²⁸⁵ neskôr sa venoval diagnostike

---

²⁸⁰ KISS, László. Dezider Velits (1860-1921), prvý univerzitný profesor ženského lekárstva a priekopník operatívnej gynekológie na Slovensku.

²⁸¹ VELITS, Dezső. Az oszteomalaciáról és az oszteomalacia gyógyításáról castratio által. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1892-1893*, s. 182-183.

²⁸² NEGYEDIK ülés 1907. április 24-én. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1907*, s. 103-104.

²⁸³ VELITS, Dezső. Uterus rupturákról. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1900*, 121-123.

²⁸⁴ VELITS, Dezső. Egy extrauterinalis terhességnek laparatomia által gyógyult esetéről. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1892-93*, s. 185-186; A méhen kívüli terhességéről. In *Tamže, Jahrg. 1901*, s. 121-122.

²⁸⁵ FALLER, Gusztáv. A terhesség hónapjaiban előforduló vérzésekről. In *A Selmeczi ... Évkönyve, 1880. évre*, s. 11.

a terapii horúčky v šestonedelí.²⁸⁶ Hlavný mestský lekár Jakub Kapp venoval pozornosť eklampsii v tehotenstve, poukázal na možnú súvislosť s epilepsiou. Opísal príznaky, ako terapiu však odporúčal púšťanie žilou a upokojujúce prostriedky.²⁸⁷

Z oblasti gynekológie k ojedinelým patrí príspevok rožňavského kúpeľného lekára **Henricha Gutlohna** (1852-?), ktorý opísal skúsenosti s liečbou niektorých ochorení maternice metódou vypracovanou švédskym fyzioterapeutom **Martenom Thure Emil Brandtom** (1819-1895). Metóda spočívala v masáži maternice a v 80-tych rokoch vzbudila záujem európskych i amerických lekárov, no jej odporcovia ju považovali za nemorálnu a nebezpečnú. H. Gutlohn sa s metódou zoznámil počas pobytu v Karlových Varoch, v lekárskej praxi ju aplikoval pri retroverzii alebo prolapse maternice.²⁸⁸

Nitriansky župný lekár **Emil Kička** (Kicska, 1847-1921) zamýšľal uverejniť cyklus príspevkov s tematikou gynekológie a pôrodnictva. Zo štyroch plánovaných častí uverejnil len dve, v prvej z nich sa venoval sprievodným patologickým javom gravidity a ich terapii (sem zaradil bolesti zubov, opuchy nôh a rúk, zápchu, zvracanie, ťažkosti s dýchaním, zvýšenú potrebu močenia).²⁸⁹ Vo svojom druhom príspevku sa zameril na predčasné prerušenie tehotenstva, a to jednak spontánne a jednak umelé. Charakterizoval príčiny predčasného spontánneho prerušenia gravidity a ďalej opísal sedem spôsobov predčasného vyvolania pôrodu.²⁹⁰ Obidva príspevky vychádzali z jeho lekárskej praxe a sumarizovali autorové poznatky získané na približne 200 prípadoch. Zamýšľané časti o pôrodných komplikáciách a anomálie v šestonedelí už neuvěřil.

Z oblasti pôrodnictva k častým témam patrili zriedkavé prípady z lekárskej praxe. K takým môžeme zaradiť kazuistiku pôrodu siamských dvojčiek zrastených na prsiach, ktorú uverejnil nitriansky lekár František Biringer.²⁹¹ Kazuistiku pôrodu deformovaného novorodenca, ktorý nemal

---

²⁸⁶ FALLER, Gusztáv. A gyermekágyi lázról és ennek okairól. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1881. évre, s. 14.

²⁸⁷ KAPP, Jakab. Terhesek és szülönök eclampsiájáról. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1880. évre, s. 12.

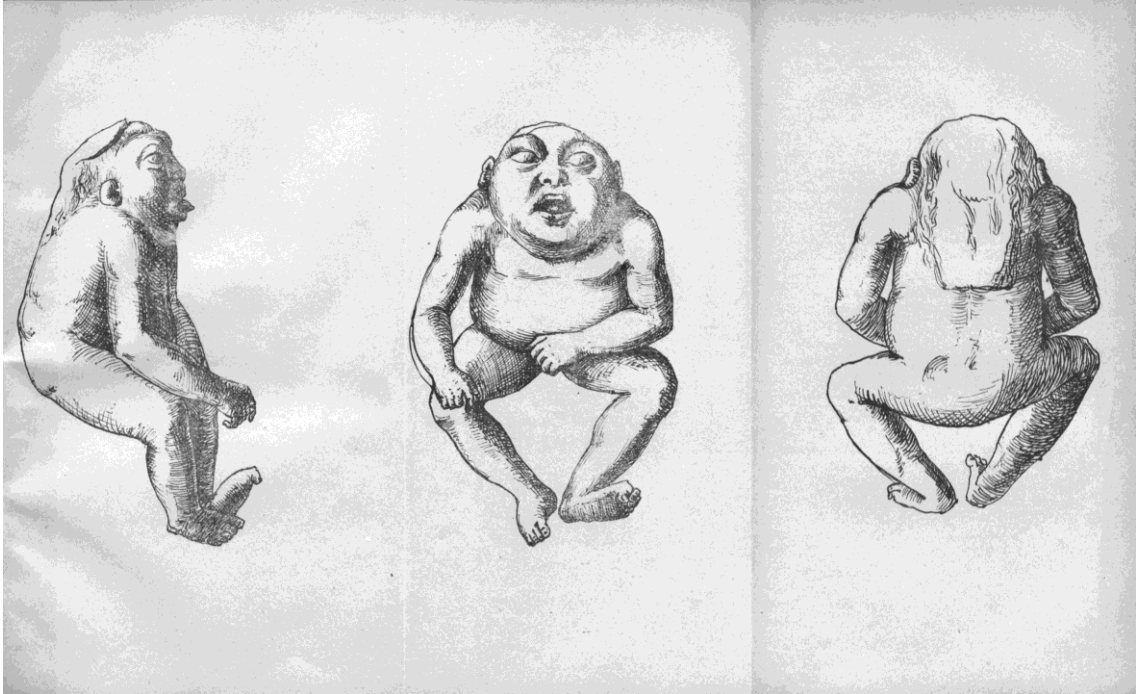
²⁸⁸ GUTTLOHN, Henrik. Thure Brandt féle méh massage. In A Gömörmegyei ...Évkönyve, 1895. évre, s. 36-44.

²⁸⁹ KICSKA, Emil. A terhes nők betegségei. In A Nyitrávármegyei ... Évkönyve, 1889-90, 1. évf., s. 65-73.

²⁹⁰ KICSKA, Emil. A terhesség idő előtt félbeszakadásáról. In A Nyitrávármegyei ... Évkönyve, 1895-96, 4. évf., s. 61-69.

²⁹¹ BIRINGER, Ferenc. Kettős torzszülött okozta szülési nehézségek. In A Nyitrávármegyei ... Évkönyve, 1892/93, 3. évf., s. 39-44.

vyvinutú lebku, krčnú chrbticu a hornú časť tváre uverejnil okresný lekár v Bánovciach nad Bebravou **Max Freund**.²⁹² Príspevok ilustroval a vlastnými kresbami. (Obr. č. 11)

obr.č. 11 Ilustrácia príspevku M. Freunda o zriedkavom patologickom prípade novorodenca (1881)

Pôrodnícku prax vidieckeho lekára na prelome storočí najlepšie priblížil príspevok v Spišských Vlachoch pôsobiaceho lekára **Jána Rottenberga**.²⁹³ Rekapituloval získané skúsenosti v rozpätí rokov 1889-1895, počas ktorých odviedol 64 pôrodov. Z nich štyri prípady skončili úmrtím rodičky, letalita detí bola 5%-ná (10 mŕtvych plodov). Ako uviedol, už pri lekárovom príchode zo 64 rodičiek malo 36 teplotu vyššiu ako 38.5°C čo pripisoval pôrodným babám, ktoré aj napriek takmer už polstoročnému zavedeniu asepsy nedodržiavali žiadajú čístopu. V závere príspevku zdôraznil nevyhnutnosť uplatňovanie asepsy.

4.7 Psychiatria

Odborná starostlivosť o duševne chorých sa v Uhorsku vyvíjala len pomaly, prešla zložitým vývojom od izolácie k integrácii. Samostatné ústavy

²⁹² FREUND, Miksa. Egy ritka törzszülött. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1881, 4. évf., s. 81-84.

²⁹³ ROTTENBERG, János. Szülészeti műtétek a vidéken. In Szepesi ... Évkönyve, 1896. évre, s. 16-28.

pre psychiatricky chorých na území Uhorska vznikli až v druhej polovici 19. storočia. Vo všeobecných verejných nemocniciach sa už od polovice 18. storočia zriaďovali separátne miestnosti pre duševne chorých. Majetnejší pacienti sa liečili aj v rámci kúpeľov, liečba duševných porúch sa uvádzala v indikáciách niektorých kúpeľov aj na území dnešného Slovenska (napr. Trenčianske Teplice, Sliač a pod.). Prvé verejné psychiatrické zariadenia v rámci Uhorska vznikli na území dnešného Rumunska (1857 Koložvár, 1863 Sibiu). O založenie jedného z prvých súkromných psychiatrických ústavov sa pokúsil v Budapešti rodák z Dolnej Seče **Jozef Pólya** (1802-1873).²⁹⁴

Prvé významnejšie psychiatrické oddelenie na dnešnom území Slovenska bolo zriadené v rámci Krajinskej nemocnice v Bratislave v r. 1864. V prvých rokoch ho viedol primár interného oddelenia nemocnice, až v r. 1891 sa psychiatrické oddelenie osamostatnilo, do jeho čela sa postavil mladý, vtedy 30 ročný Jakub Fischer, ktorý sa výrazne podieľal na organizačnej i prednáškovej činnosti spolku bratislavských lekárov. Podobne ako väčšina lekárov krajinskej nemocnice mnohé svoje prednášky publikoval v odborných časopisoch, najmä v periodiku *Gyógyászat*. Ešte pred svojím nástupom do bratislavskej verejnej nemocnice uverejnil závažnú štúdiu o psychiatrickej starostlivosti a psychiatrických zariadeniach v Uhorsku.²⁹⁵

V Bratislave sa popri J. Fischerovi aktívne tematike psychiatrie venovali vojenský lekári. Tak napríklad štábný lekár **Kapper** prednášal o neurózach,²⁹⁶ alebo hosťujúci prednášateľ plukovník lekár **Hugo Zuzák** prednášal o psychiatrickej starostlivosti v armáde.²⁹⁷ V úvode prednášky H. Zuzák podal prehľad liečených ochorení vo Vojenskom psychiatrickom ústave v Trnave za rok 1904. Informoval ďalej o moderných liečebných metódach a hygienickom vybavení ústavu. Podľa jeho prednášky v Trnave uplatňovali už modernejšie liečebné metódy, pacienti neboli izolovaní v uzavretých celách a namiesto medikamentózneho liečby zaviedli napr. vlažné kúpele. Lieky (hypnotiká) v terapii aplikoval len vo výnimočných prípadoch. V následnej diskusii J. Fischer ocenil tieto moderné humánne terapeutické metódy, ktoré si však podľa neho bratislavská krajinská nemocnica z nedostatku personálu a

---

²⁹⁴ TURČEK, M. Dejiny psychiatrie na Slovensku – časť II. a III; o J. Pólyovi vid' viac: KISS, László. 125 éve hunyt e laz első magyar őrintézet negalapítója, Pólya József (1802-1873).

²⁹⁵ FISCHER, Jakab. Elmebetegügy Magyarországon. In *Közegészségügyi Szemle*, 1890, 8 a 9 s. 615-623 a 680-690.

²⁹⁶ HARMADIK ülés 1904. február 24-én. In *Verhandlungen ...Presburg, Jahrg. 1904*, s. 152.

²⁹⁷ NEGYEDIK ülés 1905. március 22-én. In *Verhandlungen ...Presburg, Jahrg. 1907*, s. 90.

veľkého počtu pacientov nemôže dovoliť, preto nemôžu ustúpiť od izolačiek a medikamentóznej liečby.

Problémom alkoholizmu sa zaoberali predovšetkým banskí lekári, ktorí sa venovali jeho zdravotnému, sociálnemu i spoločenskému dopadu. Popri I. Tóthovi sa tematike venoval aj banský a kúpeľný lekár Štefan Boleman,²⁹⁸ alebo už spomínaný Ignác Tandlich, ktorý sa v jednej zo svojich prednášok venoval predovšetkým fyziologickým účinkom alkoholu na ľudský organizmus.²⁹⁹ Prednášku pod názvom Alkoholizmus z medicínskeho hľadiska predniesol v r. 1908 na zasadaní lekárskej sekcie bratislavského spolku v Budapešti pôsobiaci nitriansky rodák **Filip Stein** (1868-1917).³⁰⁰ Bol autorom viacerých príspevkov v odbornej lekárskej tlači, ale i monografických prác o alkoholizme, a je považovaný za priekopníka psychoanalýzy v Uhorsku a tiež podporovateľa protialkoholického hnutia Good Templar.³⁰¹ Vo svojej prednáške zhrnul najnovšie poznatky o alkoholizme a zaoberal sa tiež sociálnym významom protialkoholického hnutia, v ktorom by lekári mali zohrať vážnu úlohu.³⁰² Neočakávala sa od nich úplná abstinencia, ale žiadalo sa, aby alkohol neodporúčali pacientom. Do následnej diskusie sa zapojili viacerí poslucháči, jedným z diskutujúcich bol i J. Fischer. Poukázal na fakt, že menšie množstvo alkoholu neškodí, avšak len ťažko určiť hranicu, a preto pacientom radšej odporúčal nepiť alkohol, pretože abstinencia nikomu ešte neuškodila, na rozdiel od alkoholu.

Lekár krajinskej nemocnice J. Fischer patril k mimoriadne aktívnym prednášateľom. Demonštroval mnoho pacientov s rôznymi diagnózami, ktoré liečili na oddelení a predniesol celý rad prednášok. Niekoľkokrát sa venoval demencii, jej príznakom, jednotlivým fázam a priebehu ochorenia, prípadným profylaktickým metódam. Kládol dôraz na rozlíšenie demencie od ďalších psychických ochorení. Zaoberal sa patologickými zmenami pri ochorení a tiež problematikou etiológie ochorenia. Tu J. Fischer zastával názor, že syfílis, podobne ako alkoholizmus, prispieva k rozvinutiu ochorenia. Terapia má podľa neho účinok len v počiatočnom štádiu. Pri rozvinutom ochorení

---

²⁹⁸ BOLEMAN István. Az alcohol hatásáról az emberi szervezetre. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1880. évre, s. 16.

²⁹⁹ TANDLICH, Ignác. Az alkohol befolyása az egészségre. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1899. évre, s. 47-69.

³⁰⁰ Biografické údaje podľa MAGYAR Zsidó Lexikon.

³⁰¹ SILAGI, Denis. Adalékok a „Psychoanalízis – magyarországi vonatkozások“ témához.

³⁰² NEGYEDIK ülés 1908. április 28-án. In Verhandlungen ...Presburg, Jahrg. 1908, s. 54-56.

odporúčal pacienta umiestniť v ústavnom zariadení.³⁰³ V diskusii po prednáške Ľudovíta Kovátsa pod názvom *A dementia praecox* sa J. Fischer vyslovil k súdobým názorom na toto ochorenie a k poznatkom, ktoré publikoval významný nemecký psychiater **Emil Kraepelin** (1856-1926). E. Kraepelin sa v tom čase domnieval, že každé psychické ochorenie, vedie k „zhlúpnutiu“. *Dementia praecox*, dnes nazývanú schizofrénia,³⁰⁴ vymedzil po prvýkrát práve Kraepelin.³⁰⁵

Spomedzi jednotlivých ochorení sa na pôde viacerých spolkov venovali neurasténii a hystérii. Obidve ochorenia patrili k tým diagnózam, pri ktorých sa odporúčala aj kúpeľná liečba. O skúsenostiach s liečbou obidvoch ochorení v kúpeľoch Vyhne prednášal tamojší kúpeľný lekár Štefan Boleman.³⁰⁶ O kúpeľnej terapii neurasténie v Tatranskej Lomnici sa zmienime v ďalšej časti našej práce.

Nitriansky praktický lekár **Samuel Ungar** sa vo svojom príspevku zaoberal javom, ktorý pozoroval u neurastenikov, a to zvýšenému obsahu fosforu v moči. Fosfaturiu, výskyt fosforečnanu v moči, pripisoval „nervovému“ pôvodu.³⁰⁷ Ten istý autor sa vo svojej ďalšej prednáške zaoberal pôvodom potiaží a bolestí hysterikov.³⁰⁸

Zápisnice lekárskej sekcie bratislavských lekárov obsahujú informáciu o prednáške J. Fischera pod názvom *Neurastenia* a počiatkové štádium progresívnej paralýzy, ktorú však v plnom znení uverejnil len v odbornom periodiku *Gyógyászat*.³⁰⁹

4.8 Patológia, súdne lekárstvo a súdna psychiatria

Pri zisťovaní pôvodu ochorenia a pri výučbe medicíny patológia od najstarších čias zohrávala nezastupiteľnú úlohu. V priebehu 19. storočia sa patológia stala neoddeliteľnou súčasťou súdneho lekárstva, ktoré sa sformovalo v samostatnú disciplínu. Už od konca 18. storočia sa „medicina

³⁰³ III. [Harmadik] SZAKÜLÉS 1891. november 4-én. In *Verhandlungen ...Presburg, Jahrg. 18792-93*, s. 180-181.

³⁰⁴ SCHOTT, Heinz a kol. *Kronika medicíny*, s. 392.

³⁰⁵ HATODIK ülés 1905. november 1-én. In *Verhandlungen ...Presburg, Jahrg. 1906*, s. 91-92.

³⁰⁶ BOLEMAN, István. A neurasthasiáról. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1882. évre, s. 13; A hystéria és kezelése vihnyei fürdőben. In *Tamže*, 1881. évre, s. 16.

³⁰⁷ UNGÁR, Samu. Neurasthenikusoknál észlelhető phosphaturia. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1891-92, 2. évf., s. 28-29.

³⁰⁸ UNGÁR, Samu. A hysterikus bántalmak lényege. In A Nyitravármegyei ...Évkönyve, 1893/94, 3. évf., s. 18-22.

³⁰⁹ HATODIK ülés 1904. október 19-én. In *Verhandlungen ...Presburg, Jahrg. 1904*, s. 156.

forensis“ vyučovala ako samostatný predmet na osobitnej katedre. Patológia v priebehu času nadobudla význam aj pri objasňovaní príčin náhlych alebo násilných úmrtí. Úradne nariadené pitvy a obhliadky mŕtvych patrili k povinnostiam úradných lekárov. Podľa nariadenia ministerstva vnútra z r. 1876 obhliadky mŕtvych mohol vykonávať len lekár, ktorý absolvoval osobitnú skúšku a mal o tom osvedčenie.³¹⁰ Úradne nariadené pitvy a obhliadky mali neoceniteľný význam nielen pre medicínu ale aj pre súdne inštitúcie. V r. 1890 bola v Budapešti zriadená Lekárska súdna rada (*Igazságügyi Orvosi Tanács*), ktorej hlavnou úlohou bolo napomáhať súdnictvu posúdením protirečivých lekárskejších stanovísk pri určovaní príčin úmrtia.

Právnu zodpovednosť jedincov za svoje konanie zohľadňovali už rímske zákonníky a brali ju do úvahy aj kriminálne kódexy panovníkov habsburskej monarchie. Už začiatkom 18. storočia osoby „zbavené rozumu“ boli oslobodené od viny. Za zločin mohol byť súdený len príčetný, spôsobilý k zločinu, neskôr sa akceptovala aj znížená príčetnosť.³¹¹ S cieľom diagnostikovať psychický stav predbežne zadržaných vznikol v r. 1896 Krajinský pozorovací a psychiatrický ústav (*Országos Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet*) v Budapešti. Súdna psychiatria ako odbor sa osamostatnila na prelome storočí.

Začiatkom 20. storočia bola úroveň uhorskej súdnej medicíny v Európe všeobecne uznávaná. K jej popredným predstaviteľom patrili aj osobnosti pôvodom zo Slovenska, ako napr. rodák z Komárna **Ľudovít Arányi** (1812-1877) zakladateľ prvého špecializovaného ústavu patologickej anatómie v Uhorsku alebo trnavský rodák **Anton Genersich** (1842-1918), profesor patologickej anatómie a súdneho lekárstva na univerzite v Kluži i v Budapešti.³¹²

Na smerovaní vývoja týchto lekárskejších disciplín sa podieľali aj lekári pôsobiaci na území Slovenska. Cez optiku ich publikačných aktivít s tematikou súdneho lekárstva a psychiatrie v ročenkách vedeckých spolkov môžeme sledovať nielen vývin týchto disciplín, ale aj mnohé spoločenské, sociálne, vzdelanostné aspekty doby u nás. Spomedzi sledovaných spolkov sa súdnemu lekárstvu a súdnej psychiatrii vo väčšej miere venovali

³¹⁰ Halottkémlés. Pallas Nagy Lexikona 8, s.575.

³¹¹ FLEISCHER, Juraj a kol. Základy súdnej psychiatrie, s. 7-8.

³¹² SÓTONYI, Péter. Patológiai vizsgálatok szerepe az igazságügyi orvostanban.

v Bratislavskom lekárskom a prírodovednom spolku a v Lekársko-lekárnickom spolku Gemerskej župy.

Keďže bratislavskí lekári pomerne zriedkavo publikovali svoje prednášky v plnom znení, vieme o nich len z anotácií zaznamenaných v rámci zápisníc lekárskej sekcie spolku. K takýmto prednáškam patrila aj správa bratislavského mestského lekára Vojtecha Tauschera, v ktorej hodnotil situáciu na území mesta za rok 1869. V priebehu roka vykonal približne 60 súdnych pitiev, pre potreby súdu vypracoval približne 50 posudkov o zdravotnom stave zadržaného. Osobitnú pozornosť venoval monitorovaniu miestnych prostitútok a verejných domov. V danom roku evidovali v Bratislave 158 prostitútok, ktoré boli podrobené pravidelne dvakrát do týždňa zdravotnej prehliadke. V. Tauscher patril k lekárom, ktorí kládli dôraz na štatistické záznamy ešte pred zavedením oficiálnej zdravotníckej štatistiky.³¹³ Aj táto správa obsahuje štatistiky o liečených pohlavných chorobách v rozpätí troch rokov (1867-1869) jednak v štátnej krajinskej nemocnici a jednak vo vojenskej posádkovej nemocnici, na základe ktorej konštatoval zníženie výskytu pohlavných chorôb na území mesta.³¹⁴

Od r. 1899 figuruje v zoznamoch členov spolku prosektor krajinskej nemocnice bratislavský rodák **Henrich Munker** (1869-1935),³¹⁵ ktorý sa podobne ako ostatní lekári nemocnice zapojil do prednáškovej činnosti lekárskej sekcie. Napr. v r. 1903 prednášal o výsledkoch niekoľkých súdnych pitiev.³¹⁶ V tematickom spektre medicínskych prednášok spolku bratislavských lekárov bola výraznejšie zastúpená súdna psychiatria a to najmä zásluhou už spomínaného Jakuba Fischera, primára psychiatrického oddelenia bratislavskej krajinskej nemocnice, kde pôsobil od 1891. J. Fischer niekoľkokrát informoval o prípadoch zo súdnej praxe, kedy mal napr. určiť, či obžalovaný z vraždy trpí alebo netrpí psychickou poruchou.³¹⁷ V prednáške pod názvom O sexuálnej perverzite v súvislosti s prípadom Rusznyáka sa v úvode zaoberal sexuálnymi poruchami. J. Fischer rozlišoval medzi perverziou („perverzió“) a perverzitou („perverzitás“), pričom prvú z nich považoval za vrodenu a druhú za získanu sexuálnu poruchu. Pri sexuálnych prečinoch však považoval za dôležité celkové psychiatrické vyšetrenie obžalovaného, až po

³¹³ Slovenský biografický slovník.

³¹⁴ Medicinische Sektions-Sitzung am 23. Februar 1870. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1869-1870, s. 125-126.

³¹⁵ Biografické údaje: KISS, László. Orvostörténeti helynevek a Felvidéken, s. 127.

³¹⁶ ÖTÖDIK ülés 1903. október hó 28-án. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1903, s. 172-173.

³¹⁷ AZ ORVOS szakosztály ülése 1894. nov. 28-án. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1894-1896, s. 164.

zistení patologických javov treba podľa neho posúdiť, či pri páchaní sexuálneho prečinu bol páchatel' schopný ovládať svoje konanie vzhľadom na prípadné psychické ochorenie alebo nie.³¹⁸ V jednej zo svojich ďalších prednášok sa zaoberal úlohou súdneho lekára pri posudzovaní sporného duševného stavu jedincov.³¹⁹ Tiež venoval pozornosť trestným činom v afekte, snažil sa zhrnúť kritériá, podľa ktorých súdny lekár môže určiť, či páchatel' bol alebo nebol príčetný.³²⁰ K tejto problematike sa vrátil aj v príspevku uverejnenom v časopise *Gyógyászat*.³²¹

Gemerskí lekári, na rozdiel od bratislavských, svoje prednášky pravidelne publikovali v plnom znení. Na stránkach svojej spolkovej ročenky sa tematikou patológie a súdneho lekárstva zaoberalo niekoľko autorov, uverejňovali tu prehľady o vykonaných úradných pitvách, resp. zriedkavejšie prípady, záznamy z úradných pitiev, ale najzaujímavejšie boli znalecké posudky súdnych lekárov. Už v prvom ročníku spolkovej ročenky župný lekár Samuel Szabó publikoval závery z úradnej obhliadky a pitvy, ktorú vykonali spolu s Jánom Pelechom, v tom čase čestným župným lekárom. Ich závery na príčinu smrti boli rozdielne, preto si súd vyžiadal aj znalecký posudok z lekárskej fakulty budapeštianskej univerzity, ktorú vypracovali **Jozef Fodor** (1843-1901) a **Endre Hógyes** (1847-1906).³²²

Ďalším z oblasti patológie a súdneho lekárstva viackrát publikujúcim lekárom bol Ján Török, ktorý uverejnil niekoľko prehľadových príspevkov zo svojej súdnolekárskej praxe.³²³ V prvom decéni 20. storočia najaktívnejšie vystupoval rodák z Rimavskej Soboty Štefan Zehery, súdny a väzenský lekár vo svojom rodisku. V spolkovej ročenke gemerských lekárov a lekárnikov uverejnil celý rad znaleckých posudkov, ktoré vypracoval pre potreby súdu. Uverejnil dokonca aj vlastnú obhajobnú reč, ktorú predniesol na súde pri obvinení, že vystavil lživé potvrdenie o duševnej zaostalosti.³²⁴ Väčšinu svojich znaleckých posudkov uverejnil spolu s posudkom vypracovaným

³¹⁸ HATODIK ülés 1902. november hó 19-én. In Verhandlungen ...Presburg, Jahrg. 1902, s. 175.

³¹⁹ Text prednášky sa však nezachoval. Pozri ÖTÖDIK ülés 1908. december 16-án. In Verhandlungen ...Presburg, Jahrg. 1908, s. 59.

³²⁰ HARMADIK szakülés 1900. márczius-hó 28-án. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1900, s. 113.

³²¹ TURČEK, M. Dejiny psychiatrie na Slovensku – časť II. a III.

³²² SZABÓ, Samu. Bonczolási jegyzőkönyv. In Gömörmegyei ... Évkönyve, 1888. évre, s. 16-28.

³²³ Napr. TÖRÖK, János. Nevezetesebb rendőri és törvényszéki esetek. In Gömörmegyei ... Évkönyve, 1888. évre, s. 29-30; A tornallyai járásban előfordult hullabonczolások. In Tamže, 1889. évre, s. 17-19; Gyakorlatomban előforduló nevezetesebb esetek és rendőri bonczolások. In Tamže, 1895. évre, s. 57-63.

³²⁴ JEGYZŐKÖNYV : Felvétellett Rozsnyón, 1904. május hó 25-ikén, az orvosszövetség és orvosgyógyszerész-egyesület rendes tavaszi közgyűlésén. In Gömörmegyei ...Évkönyve, 1903/1904. évre, s. 47-49.

Lekárskou súdnou radou. Posudky spravidla obsahovali podrobné osobné anamnézy, ktorých súčasťou boli neraz aj výpovede obžalovaného. Nielen z lekárskeho hľadiska bol zaujímavý znalecký posudok v prípade ženy obžalovanej z vraždy vlastného novonarodeného dieťaťa. Úlohou súdneho lekára bolo zistiť príčinu smrti novorodenca a posúdiť príčetnosť obvinenej, resp. či si bola vedomá viny. Obvinená po celý čas popierala svoju vinu a tvrdila, že nevedela že je tehotná a ani to, že porodila do „latríny“, kde dieťa následne s manželom obarili. Z posudku vyplýva, že pomerne inteligentná a dobre situovaná žena sa rozhodla svoje dieťa usmrtiť, keďže pochádzalo ešte z predmanželského pomeru. Dieťa by jej spôsobilo spoločenské odsúdenie a stratu manžela. Po celý čas obžalovaná tvrdila, že nevedela prečo nemá menštruáciu a pôrodné bolesti považovala za silnú menštruáciu po dlhom čase. Pôvodne bol obvinený aj manžel, ten však bol viny zbavený, lebo vraj nemusel vedieť, ako vyzerá tehotná žena. Obvinená žena urputne popierala svoju vinu a lekárovi bolo ťažké dokázať opak. Zehery stanovil smrť novorodenca v dôsledku obarenia, súdna lekárska rada sa však uzniesla, že príčinou smrti bolo udusenie výkalmi. Žena bola odsúdená na štyri roky väzenia.³²⁵

V súvislosti s ďalším publikovaným súdnoznaleckým posudkom sa Š. Zehery v úvode zaoberal pomerne zriedkavou tematikou na stránkach lekárskej ročenky, a to homosexualitou. Zhrnul súdobé poznatky a názory, konštatoval, že veľa toho nevedia a názory sú rôzne. V súlade s dobou ju považoval za perverzitu. Napokon aj podľa súdobého zákona bola homosexualita trestná, trestala sa odňatím slobody až na 5 rokov. Š. Zehery pokladal za dôležité rozlišovať pederastov a homosexuálov. Opísaný prípad považoval za zaujímavý aj preto, že sa týkal lekára obvineného z pederastie. V závere Š. Zehery navrhol obvineného umiestniť v ústave, keďže podľa neho nebol schopný ovládať svoje pudy a z istého hľadiska bol pre spoločnosť nebezpečný.³²⁶

Znaleckému posudku predchádzal súhrn súdobých názorov na homosexualitu, autor sám sa prikláňal k názoru, že ide o duševne zdravých jedincov, i keď spoločnosť v Uhorsku tento jav považuje za trestný čin.

---

³²⁵ ZEHERY, István. Rothadás vagy megfórázás. In A Gömörmegyei ... Évkönyve, 1905-1906. évre, s 137-141.

³²⁶ ZEHERY, István. A homosexualitásról. In A Gömörmegyei ... Évkönyve, 1907-1910. évre, .s 39-49.

Zmienil sa aj o hnutí v Prusku, ktorého cieľom bolo zrušiť trestanie homosexuality, pretože ju vysvetľovali ako osobitosť niektorých jedincov.

V príspevku spišského lekára Bartolemeja Rozsnyai, ktorý tiež publikoval prípad zo svojej súdnolekárskej praxe, zaznela kritika na uhorské súdnictvo, a to preto, že súdna stolica nevzala do úvahy stanovisko súdneho lekára a ani Súdnej lekárskej rady, ktoré boli v konkrétnom prípade zhodné. Domnieval sa, že reforma súdnictva v Uhorsku v r. 1900 bola v niektorých bodoch nedomyslená. O vine a nevine rozhodovala 12 členná súdna porota, zostavená z laikov z rôznych spoločenských vrstiev. Členom poroty mohol byť každý, kto vedel čítať, písať a ovládal úradný jazyk, preto sa potom podľa neho stávalo, že pri náročnejších prípadoch zohrali úlohu všelijaké nepodstatné záležitosti.³²⁷

4.9 Oftalmológia

Základy novodobej oftalmológie boli položené v priebehu 19. storočia, kedy sa vyprofilovala ako samostatný odbor. Aj na vývoj očného lekárstva mali veľký vplyv medicínske objavy iných disciplín a technický pokrok. Spomedzi významnejších osobností, zakladateľov modernej oftalmológie za všetkých spomeňme **Hermana Helmholtza** (1821-1894), ktorý sa zaoberal výskumom zraku, alebo **Alberta Graefa** (1830-1899), ktorý uskutočnil prvú operáciu glaukómu a zaviedol operatívnu liečbu aj pri ďalších ochoreniach oka. Napredovanie v odbore priniesol aj celý rad nových vyšetrovacích inštrumentov, ako napr. 1850-51 očné zrkadlo, 1862 oftalmoskop až po röntgenovú diagnostiku. Výučba oftalmológie v Rakúsko-Uhorsku organizačne spadala pôvodne pod chirurgiu, preto aj očné ochorenia liečili chirurgovia. Za medzník vo vývoji očného lekárstva na území Slovenska sa považuje zriadenie očného primariátu v bratislavskej Krajinskej nemocnici v r. 1867, jeho prvý primár Karol Kanka sa pokladá za zakladateľa oftalmológie na Slovensku.³²⁸

K. Kanka na pôde spolku bratislavských lekárov pravidelne informoval o najnovšom vývoji v oftalmológii doma i vo svete a tiež o skúsenostiach z nemocničnej praxe. O činnosti očného oddelenia, ktoré viedol viac ako tri

---

³²⁷ ROZSNYAI Bertalan. Érdekes elmekörtani eset a törvénytészéki orvos praxisomból. In Szepesi ... Évkönyve, 1904. évre, s. 45-55.

³²⁸ GERINEC, Anton. História oftalmológie, s. 123.

desaťročia (do r. 1898), sa na stránkach spolkovej ročenky zachovala správa za r. 1889, v ktorej sa zameril len na chirurgické výkony oddelenia. Podľa nej na oddelení v priebehu roka vykonali 82 operácií, z nich až 73 pre šedý zákal šošovky (katarakta). Pri operácií používal modifikovanú Graefeovu metódu extrakcie katarakty; modifikácia spočívala v tom, že nevedol lineárnu incíziu cez skléru ale oblúkovitý rez na spojnici corneý a skléry. Opísal aj pooperačnú starostlivosť a prípadné komplikácie. Zo 73 operácií tri boli neúspešné.³²⁹

Vedenie očnéo oddelenia Krajinskej nemocnice v Bratislave v r. 1898 po K. Kankovi prevzal Alexander Lippay, ktorý sa rovnako aktívne zapojil do činnosti lekárskej sekcie bratislavského spolku, kde predniesol celý rad kazuistík z nemocničnej praxe. Popri viackrát prezentovaných operáciách katarakty prednášal aj o vykonanej plastike očnéo viečka.³³⁰ V jednom zo svojich ďalších príspevkov sa zaoberal pomerne zriedkavou tematikou – fyziológiou sklovca, príčinami vzniku zákalov sklovca a ich rozpoznaniu (diagnostikovaníu).³³¹ V r. 1911 zhodnotil výsledky tisícky operácií katarakty vykonaných na oddelení od jeho nástupu do funkcie primára, teda v rozpätí trinástich rokov. Udával 82,5%-nú úspešnosť. Keďže prednáška v plnom znení mala byť uverejnená v odbornej tlači, v spolkovej ročenke sa zachovala len vo forme skrátenej anotácie.³³²

Oftalmológia patrila k dominantným témam zasadaní bratislavských lekárov zásluhou primárov očnéo oddelenia tamojšej krajinskej nemocnice, avšak aj lekári ďalších regiónov jej venovali pozornosť. Popri trachóme, o ktorom sme už hovorili v časti o infekčných ochoreniach, si lekári všímali aj ďalšie ochorenia a ich liečbu. Banský lekár Gustav Faller sa vo svojej prednáške venoval rôznym poraneniam oka,³³³ obvodný lekár v Spišskom Podhradí **Arisztid Kiráj** sa v kazuistickom príspevku venoval zápalu rohovky.³³⁴

V rimavskosobotskej verejnej župnej nemocnici chirurgické operácie oka, podobne ako vo väčšine nemocníc v Uhorsku, spadali do pôsobnosti

---

³²⁹ KANKA, Károly. Az országos kórház szemészeti osztályának működéséről. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1887-1891, s. 203-208.

³³⁰ NEGYEDIK ülés 1904. április 20-án. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1904, s. 154-155.

³³¹ ELSŐ ülés 1905. február hó 1-én. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1905, s. 85-86.

³³² HARMADIK ülés 1911. október 11-én. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1911, s. 96-97.

³³³ FALLER, Guszáv. A szemsérülésekről. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1880. évre, s. 15-16.

³³⁴ KIRÁJ, Arisztid. Keratitis parenchymatosa és Meningitis cerebro-spinalis. In Szepesi ... Évkönyve, 1896. évre, s. 69-73.

tamojšieho chirurgického oddelenia. Prehľad chirurgických operácií oddelenia v rokoch 1884-1905 uvádzal viac ako 600 očných operácií rozčlenených do 20 rôznych druhov chirurgických výkonov. Z nich takmer polovicu tvorili operácie katarakty (šedého zákalu), ktoré operovali štyrmi metódami. (metóda podľa Graefeho 163, Pagenstechera 4, Jaegera 23, Schuleka 99). Resekcia dúhovky pre zelený zákal a pre zákal rohovky bola druhým najčastejším chirurgickým zákrokom na oddelení.³³⁵ O skúsenostiach s operáciou šedého zákalu Schulekovou metódovou predniesol riaditeľ verejnej župnej nemocnice Tomáš Löcherer zaujímavú prednášku ešte v roku 1895.³³⁶ V nej popísal odlišnosť Schulekovej metódy od Graefovej a zdôraznil, že hlavným cieľom Schulekovej metódy je zachovať pohyblivosť pupily. Na základe skúseností zo 141 operácií šedého zákalu sa domnieval, že túto metódu možno indikovať len vtedy, ak má pacient dosť veľkú rohovku a u mladších pacientov. Tiež uviedol, že je vhodnejšia pre ženy, na čo nemal celkom logické vysvetlenie, ale domnieval sa, že ju znášajú lepšie pre zriedkavejší výskyt katarakty u žien.

Rozsiahlu stať pod názvom O súdobých očných ochoreniach uverejnil na stránkach spolkovej ročenky lekárov nitrianskeho regiónu Ignác Ottava, profesor očného lekárstva na budapeštianskej univerzite.³³⁷ Jeho prednáška však nie je ani tak exaktnou analýzou, ale skôr úvahou o príčinách a charaktere novodobých očných ochorení. Za príčinu vzniku väčšiny nových očných ochorení prítomných v devätnástom storočí autor označil zmenu životného štýlu a morálnych hodnôt obyvateľstva, ku ktorým došlo podľa neho v dôsledku civilizačného (vedecko-technického rozvoja) vývoja doby. Do prvého okruhu zaradil očné potiaže súvisiace s modernými nervovými ochoreniami, ako neurasténia, nervozita a celková nervová precitlivosť. Druhý okruh podľa Ottavu tvorili ochorenia súvisiace s neviazaným sexuálnym životom, medzi ktoré zaradil nielen pohlavné ochorenia spôsobujúce poškodenie očí, ale aj napr. detskú onániu a nemierny coitus u dospelých. Ďalší okruh pozostával z infekčných ochorení, kde patril predovšetkým trachóm, a tiež postihnutie očí tuberkulózou. K faktorom spôsobujúcim súdobé očné ochorenia zaradil nemierny pitie alkoholu a čoraz

---

³³⁵ LÖCHERER, Tamás. Megyei közkórház műtétei. In A Gömörmegyei ... Évkönyve, 1895. évre, s. 28-29.

³³⁶ LÖCHERER, Tamás. Schulek-féle hályog műtét. In A Gömörmegyei ...Évkönyve, 1905 - 1906. évre, 51-53.

³³⁷ OTTAVA, Ignác. A mai kornak szembetegségei. In A Nyitra megyei ... Évkönyve, 1895, 4. évf., s. 247-263.

rozšírenejšie fajčenie. V závere sa venoval zápalovým ochoreniam oka, ktoré môže spôsobiť elektrická energia. Informoval aj o nepriaznivých výsledkoch najnovších pokusov realizovaných v Rusku, ktorých cieľom bolo zistiť vplyv vysokého napätia na pokožku a oči, ktoré v tom čase ešte neboli prebádané.

4.10 Röntgenológia

Röntgen a röntgenológia sa v dejinách vedy na Slovensku spája s dvoma centrami, a to s Kežmarkom a Bratislavou. Túto skutočnosť odzrkadľuje aj publikačná produkcia lekárskeho spolku na Slovensku. V dejinách fyziky k priekopníkom výskumu röntgenológie sa radí Virgil Klatt, ktorý pôsobil na reálnom gymnáziu v Bratislave, priviedol k fyzike svojho žiaka prešporského rodáka **Filipa Lenarda** (1862-1947), neskoršieho nositeľa Nobelovej ceny. Učiteľ a žiak spolu skúmali fosforescenciu a táto spolupráca trvala niekoľko desiatok rokov. Jej výsledkom boli tri spoločné práce. Skúsenosti a poznatky z tejto spolupráce Lenard neskôr využil pri výskume katódových lúčov a fotoefektu. Virgil Klatt bol členom Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku a na pôde Prírodovednej sekcie spolku predniesol prednášky napr. o spektrálnej analýze (1878) a o rezonancii (1880).³³⁸

Prvý röntgenový prístroj v nemocnici na Slovensku bol inštalovaný v r. 1898 v bratislavskej štátnej nemocnici vďaka vtedajšiemu riaditeľovi Jozefovi Pantočkovi.³³⁹ Z ročenky gemerských lekárov vieme, že vo verejnej nemocnici v Rožňave bol röntgenový prístroj inštalovaný až v r. 1907, na valnom zhromaždení spolku 30. apríla 1907 ho demonštroval tamojší lekár Jozef Ruber.³⁴⁰

Na pôde lekárskej sekcie bratislavského spolku odzneli prednášky o využití röntgenu v medicíne už v r. 1896. Na zasadaní lekárskej sekcie 22. januára 1896 mestský lekár a vedúci lekár detskej nemocnice Edmund Mergl prednášal o röntgenovom žiarení a demonštroval vlastné snímky ruky.³⁴¹ Na februárovom zasadaní toho istého roku bratislavský stoličný lekár a tiež aj súdny lekár Aladár Zsigárdy demonštroval röntgenové snímky ruky po

³³⁸ ŠEBESTA, Juraj. Virgil Klatt.

³³⁹ Dostupné na internete: <http://www.srasr.szm.sk/websrasr/historia.htm>

³⁴⁰ JEGYZŐKÖNYV : Felvételét Rimaszombatban, 1907. április hó 30-ikán, a gömörvármegyei orvos-szövetség és orvos-gyógyyszerész egyesület évi rendes közgyűlésén. In A Gömörmegyei ... Évkönyve , 1905 – 1906. évre, s. 156.

³⁴¹ AZ ORVOSI szakosztály ülése 1896. évi január hó 22-én. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1894-96, s. 204-205.

priestrele revolverom. Poukázal na diagnostický význam röntgenu, keďže guľku hmatom lokalizovať nedokázali.³⁴² O päť rokov neskôr prednášal na pôde lekárskej sekcie v tom čase popredný viedenský röntgenológ **Norbert Dohan** (1880-1937) o využití röntgenu v internej medicíne. Prednáška mala názov O röntgenovej diagnostike v internej medicíne, zameral sa však najmä na význam röntgenových snímok brucha a hrudníka.³⁴³

V dejinách röntgenológie na Slovensku najvýznamnejšiu úlohu zohral Vojtech Alexander, ktorého objav žiarenia zaujal natoľko, že už v roku 1896 vo Würzburgu sa osobne stretol s W.C. Röntgenom. Po svojom návrate na pôde spolku referoval o novom objave a o prístroji, ktorý dokáže presvietiť ľudský organizmus. Predsedníctvo *Spolku spišských lekárov a lekárnikov* súhlasilo s jeho návrhom na zakúpenie röntgenového prístroja zo spolkových financií.³⁴⁴ V. Alexander pracoval s prístrojom vo svojej ambulancii až do r. 1904, kedy si zakúpil nový prístroj za vlastné peniaze. Prvé snímky zhotovil z drobných živočíchov a rôznych predmetov, od r. 1898 röntgenoval aj ľudské telo. R. 1906 zhotovil ako prvý plastickú röntgenovú snímku. Keď sa r. 1907 zriadilo v Budapešti centrálné univerzitné röntgenové laboratórium, povolali ho za jeho správcu. R. 1909 sa stal docentom na budapeštianskej lekárskej fakulte a r. 1914 profesorom röntgenológie. Od r. 1915 bol riaditeľom *Rádiologického ústavu pri Lekárskej fakulte* univerzity v Budapešti. Výsledky svojej bádateľskej práce zverejnil vo vyše 110 odborných prácach a prednáškach na mnohých svetových kongresoch.³⁴⁵

Rast vedeckého záujmu V. Alexandra o röntgenológiu môžeme sledovať aj na stránkach ročenky *Spišského lekársko-lekárnického spolku*, kde počnúc rokom 1898 uverejňoval cyklus prednášok. Všetky príspevky boli ilustrované röntgenovými snímkami. V. Alexander zostal aktívnym členom a publikoval v spolkovej ročenke aj po odchode do Budapešti, jeho posledná štúdia vyšla v spolkovej ročenke za rok 1912. Cyklus prednášok uviedol výkladom, v ktorom objasnil princíp Röntgenom objaveného žiarenia, popísal jednotlivé časti zakúpeného prístroja a predviedol jeho praktické použitie.³⁴⁶

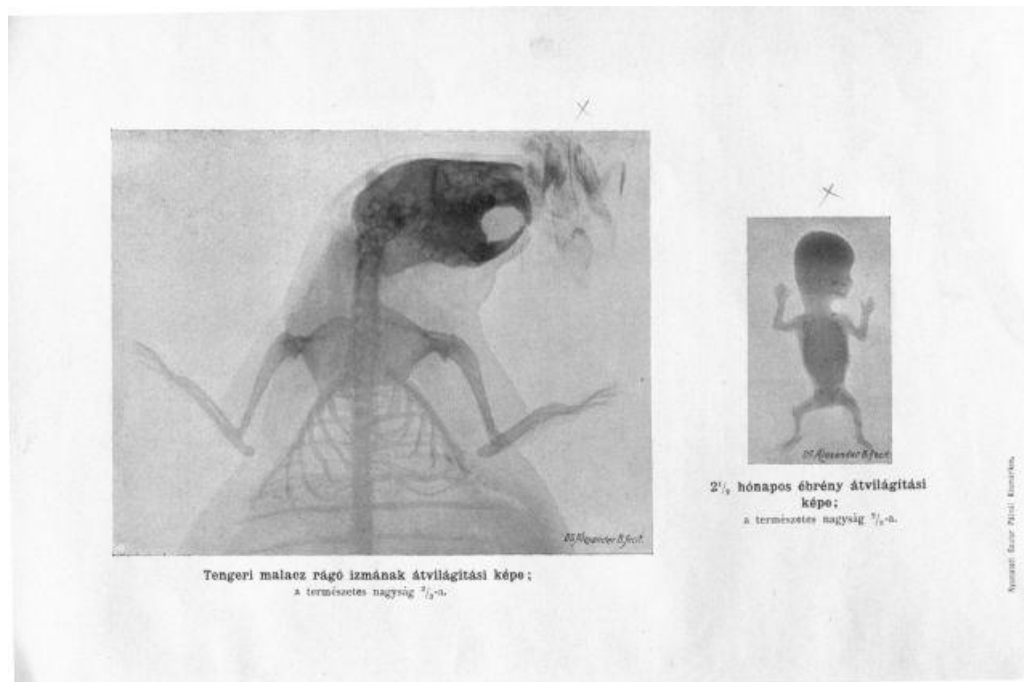
³⁴² AZ ORVOSI szakosztályának ülése 1896. február hó 5-én. In *Verhandlungen ...Presburg, Jahrg. 1894-96*, s. 205.

³⁴³ AZ ORVOSI szakosztály ülései 1911-ben : Első ülés 1911. április hó 5-én. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1911*, s. 93-94.

³⁴⁴ A SZEPESMEGYEI orvos-gyógyszerészegylet 1897. szeptember hó 22.-én Lőcsén tartott XXXI. Rendes évi közgyűlés Jegyzőkönyve. In *A Szepesi ... Évkönyve, 1897. évre*, s. 33.

³⁴⁵ PRIEKOPNÍCI vedy a techniky na Slovensku, s. 523-528.

³⁴⁶ ALEXANDER, Béla. Röntgen-féle sugarak keletkezéséről és azok használati módja. In *A Szepesi ... Évkönyve, 1898. évre*, s. 47-61.

obr.č. 12 Röntgenové snímky - ilustrácia z príspevku V. Alexandra (1899)

V nasledujúcej prednáške demonštroval význam a využitie röntgenu na konkrétnych snímkach, kde porovnával kostry niektorých zvierat (krtko, jašterica, morské prasiatko) a objasňoval rozdiely v štruktúre kostí a svalového vlákna a pod.

V. Alexander ako jeden z prvých sledoval aj vývoj embrya. Vo svojej prednáške porovnal 2,5 mesačný, 4,5 mesačný a 5 mesačný plod so snímkou v siedmom mesiaci mŕtvo narodeného dieťaťa a v ôsmom mesiaci živonarodeného dieťaťa.³⁴⁷

³⁴⁷ ALEXANDER, Béla. Röntgen képekről. In A Szepesi ... Évkönyve, 1899. évre, s. 61-85.

**obr.č. 13 Röntgenová snímka ruky zasiahnutej výstrelom z brokovnice
(z príspevku V. Alexandra 1900)**

V prednáške o röntgenovej snímke ruky sa venoval nielen stavbe kostí, kostnému tkanivu a kostnej dreni, ale už aj z vlastnej praxe poukázal na to, čo všetko môže odhaliť snímok, aký význam má z diagnostického hľadiska (po zraneniach, ochoreniach).³⁴⁸

V ďalších rokoch takmer na každom zasadaní spolku referoval o nových a nových skúsenostiach pri diagnostike, osobitne sa venoval vývoju kostry, osifikačnému procesu, kostným zmenám po prekonaných chorobách a pod.³⁴⁹ Po odchode do Budapešti sa nakrátko odmlčal, avšak posledné roky opäť prednášal na zasadaniach spolku. Už na jednotlivých ochoreniach demonštroval diagnostický význam röntgenového prístroja. O jeho výskume

³⁴⁸ ALEXANDER, Béla. A kéz X sugaras képe. In A Szepesi ... Évkönyve, 1900. évre, s. 94-103.

³⁴⁹ Spolková ročenka zaznamenala informácie o prednáškach napr. A SZEPESMEGYEI orvos-gyógyszerész-egyesület 1903. június hó 24-én Barlangligeten tartott közgyűlés jegyzőkönyve. In A Szepesi ... Évkönyve, 1903. évre, s. 5-6 a 12; A SZEPESMEGYEI orvos-gyógyszerész-egyesület 1904. június hó 22-én Tátrafüreden tartott tavaszi rendes közgyűlésről. In Tamže, 1904. évre, s. 6 a 18.

1907) zverejnil teóriu o vzniku zubného kazu, pri ktorej využil najnovšie poznatky z bakteriológie, mikrobiológie a lekárskej chémie a dokázal chemicko-parazitárnu podstatu zubného kazu.³⁵²

Najviac príspevkov na stránkach spolkových ročeniek, súvisiacich so zubným lekárstvom, sa zaoberalo znecitlivením bolesti, ďalšie príspevky sa zaoberali teóriou zápalu, nádorovými útvarmi v dutine ústnej, chirurgickou terapiou v dutine ústnej, resp. čeľuste, ošetrovaním zubného kazu ako takeého, príčinami vzniku zubného kazu, ošetrovaním chrupu detí ale tiež protetikou.

O anestetikách v zubnom lekárstve sme už písali vyššie v časti o anestéziológii, väčšina príspevkov venovala pozornosť lokálnemu znecitliveniu. Samostatné príspevky s tematikou zubného lekárstva sa začali objavovať až v 90-tych rokoch. O zubnom kaze a jeho ošetrovaní odzneli prednášky na pôde bratislavskej a banskoštiavnickej spoločnosti. Ignác Tandlich, člen banskoštiavnickej spoločnosti, tu sprostredkoval súdobé znalosti o príčinách vzniku zubného kazu.³⁵³ Popri charakteristike jednotlivých zubných ochorení zdôrazňoval najmä význam prevencie zubného kazu. V jednej zo svojich ďalších štúdií sa I. Tandlich zaoberal aj detským chrupom.³⁵⁴ Na zasadaní lekárskej sekcie bratislavského spolku **Ferdinand Laufer** na príklade liečby zápalu okostnice z vlastnej praxe sa zaoberal aj príčinami vzniku zubného kazu.³⁵⁵

Konkrétnym príkladom chirurgickej stomatológie je kazuistika gangrény dolnej čeľuste a jej operačná liečba vo verejnej nemocnici v Nitre, ktorú už v r. 1891 uverejnil František Biringer.³⁵⁶ Ďalší lekár nitrianskej nemocnice **Leopold Adler** v rámci prípadovej štúdie opísal chirurgickú terapiu odontómu a venoval sa aj príčinám ich vzniku a členeniu ich druhov.³⁵⁷

Spišský lekár Bartolomej Rozsnyai (pôvodne Rosenzweig)³⁵⁸ sa v jednej zo svojich prednášok zaoberal zápalovými ochoreniami zubov. Ťažiskovou témou bola otázka, či možno, a ak možno, tak v ktorom štádiu akútneho zápalu možno zub extrahovať. Podľa neho extrahovať zub v štádiu akútneho zápalu je možné, ak ide o septický alebo pokročilý zápal, resp. periodontitídu.

³⁵² SEDLÁČKOVÁ, Eulália – Svoreň, Martin. Zubné lekárstvo v dejinách medicíny, s. 73-85.

³⁵³ TANDLICH, Ignác. A fogak romlásának okai. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1895. évre, s. [34]-42.

³⁵⁴ TANDLICH, Ignác. A hat éves molaris fogról. In A Selmeczi Évkönyve, 1901. évre, s. 20-24.

³⁵⁵ LAUFER, Ferdinand. Heilung einer Beinhautentzündung des Oberkiefers durch Behandlung eines cariösen Zahnes. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1892-93, s. 212-217.

³⁵⁶ BIRINGER, Ferenc. Az állkapocs üszke miatt a nyitrai közkórházban müttött beteg kórtörténete. In A Nyitrávármegyei ... Évkönyve, 1891/92, 2. évf., s. 25-28.

³⁵⁷ ADLER Lipót. Odontoma egy esete. In A Nyitrávármegyei ...Évkönyve,1897-1900, 5. évf., 153-155.

³⁵⁸ Biogr. údaje: PALATINUS József. A szabadkőművesség búnei.

Zastával názor, že extrakcia zuba vyničí pôvodcu infekcie. Zápal zubných koreňov spôsobujú zubné kazy, a preto zdôrazňoval prevenciu a profylaxiu zubného kazu už od detského veku.³⁵⁹

Rozvoj protetiky na území Slovenska dokumentuje prednáška bratislavského lekára Leopolda Guttmanna, v ktorej sumarizoval vývoj stomatológie posledného desaťročia s osobitným zameraním na pokrok v oblasti ošetrovania deštruovaných zubov. Hlavnou témou bol náčrt vývoja v oblasti koruniek upevňovaných bez čapu. Koreň zuba sa hermeticky uzavrel zlatou korunkou, a tak nedochádzalo k ďalšiemu vzniku kazu. Súčasťou prednášky boli aj informácie o fixných a snímateľných mostíkoch. Charakterizoval ich prednosti a nevýhody, ako uviedol, on sám ošetril chrup pacienta prvým mostíkom pred dvoma rokmi (teda cca 1896).³⁶⁰

4.12 Dermatovenerológia

V Európe sa kožné lekárstvo začalo presadzovať ako samostatná klinická disciplína na začiatku 19. storočia. Bolo to najmä zásluhou prác Angličana **Roberta Willana** (1757-1812), neskôr Francúza **Jeana Louisa Aliberta** (1766-1837) a tiež rodáka z Brna **Ferdinanda Hebru** (1816-1880) autora atlasu kožných chorôb,³⁶¹ ktorý nechýbal v žiadnej zo spolkových knižníc.

Kožné a pohlavné ochorenia sú na stránkach ročeniek prírodovedných a lekárskejších spolkov zastúpené v menšej miere. Spomedzi autorov najvýraznejšou osobnosťou bol jednoznačne primár kožného oddelenia verejnej nemocnice v Bratislave Matej Dobrovič.

Prvý prednosta kožného a venerologického oddelenia bratislavskej štátnej nemocnice **Viliam Zlámal** (1831-1874) sa do dejín medicíny zapísal aj ako zakladateľ prvého odborného lekárskeho časopisu na území Slovenska – *Kórházi Szemle* v r. 1865. Časopis neskôr vychádzal pod názvom *Orvosi Szemle*. V. Zlámal na schôdzkach lekárskej sekcie informoval o činnosti svojho oddelenia a vystúpil tiež s viacerými odbornými prednáškami, napr. v r. 1870

---

³⁵⁹ ROZSNYAI, Bertalan. A foghúzásról gyökérgyulladás esetén. In Szepesi ... Évkönyve, 1909. évre, s. 41-45.

³⁶⁰ GUTTMANN, Lipót. A hidmunkálatokról a fogászatban. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1897-98, s. 42-43.

³⁶¹ OZOROVSKÝ, Vojtech – Osuský, Peter – Sedláčková, Eulália. Fragmenty z dejín dermatovenerológie na Slovensku 1, s. 31-32.

informoval o liečbe syfilisu injekčne podávaným sublimátom.³⁶² Počas svojho pôsobenia v Bratislave koncipoval aj jednu z prvých monografií o pohlavných ochoreniach v maďarskom jazyku.³⁶³

Od 90-tych rokov viedol primariát bratislavský rodák Matej Dobrovič, známy aj ako organizátor zdravotníctva a propagátor športu, iniciátor založenia Bratislavského telocvičného spolku. Rovnako činnorodo sa podieľal na aktivitách *Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku*. Na zasadaniach lekárskej sekcie spolku predniesol desiatky príspevkov, v ktorých referoval o venerických a kožných ochoreniach, s ktorými sa stretol v praxi a o najmodernejších trendoch vo svojom odbore. V spolkovej ročenke uverejnil dve rozsiahlejšie odborné štúdie. V prvej z nich, nazvanej *De blennorrhoea infantum*, sumarizoval novšie výsledky predovšetkým mikroskopických výskumov gonorey. Cieľom prednášky bolo vyvrátiť staršie názory, podľa ktorých gonokok spôsobuje len lokálne epiteliálne ťažkosti a nemá patogénny vplyv na ďalšie orgány. Na príklade detských pacientov poukázal na význam dôkladného preliečenia, pretože zanedbaná liečba môže spôsobiť ich neplodnosť. Keďže deti sa môžu infikovať len od dospelých, navrhoval profilaktické opatrenia, ako napr. prísna kontrola prostitútok. Zaujímavý bol jeho návrh, aby boli kontrolované nielen prostitútky, ale aj ich zákazníci (majiteľ verejného domu mal kontrolovať moč zákazníkov!).³⁶⁴ Vo svojej ďalšej štúdií sa zaoberal pôvodom a vývojom názorov na najznámejšie pohlavné choroby svojej doby: kvapavku, mäkký vred a syfilis, ktorého bakteriálneho pôvodcu objavili až v r. 1905. Zaoberal sa tiež významom Wassermanovho testu, ktorým možno zistiť infekciu spôsobenú syfilisom. Tento test vyvinul berlínsky lekár a bakteriológ **August Paul von Wassermann** (1866-1925) v roku 1906. Keďže v čase vzniku príspevku si tieto lieky pripravovali lekári, resp. nemocnica sama, jeho príspevok obsahoval aj návod na prípravu Wassermannovho testu. V závere vyjadril nádej, že sa čoskoro podarí objaviť účinný liek aj na syfilis. Domnieval sa, že

---

³⁶² Medicinische Section-Sitzung am 9. Februar 1870. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1869-70, s. 123-124.

³⁶³ ZLAMÁL, Vilmos. A bujakóros bántalmak kór- és gyógytana. Pest : R. Lampel, 1871, 221 s.; viac o V. Zlámalovi viď: KISS, László. Az idősebb és az ifjabb Zlamál Vilmos szerepe a veterinárius és a human medicina fejlődésében Magyarországon.

³⁶⁴ DOBROVITS, Mátyás. De blennorrhoea infantum. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1894-96, s. 111-116.

by to mohla byť séroterapeutická liečba, podobne ako v prípade diftérie či antraxu.³⁶⁵

V r. 1910 na pôde lekárskej sekcie prednášal M. Dobrovič o liečbe syfilisu salvarsanom (liek nazýva ešte Ehrlich-Hata 606), liekom vyvinutým nositeľom Nobelovej ceny **Paulom Ehrlichom** (1854 –1915) a japonským lekárom **Sahachiro Hatom**, ktorý sa ešte len mal dostať do distribúcie. J. Dobrovič infomoval o chemickom zložení a vlastnostiach prípravku, o skúsenostiach s jeho podávaním publikovaných v tlači, ale aj o vlastných skúsenostiach získaných v nemocničnej i súkromnej praxi. Opísal vplyv lieku na syfilis v jeho rôznych štádiách. Prednáška mala medzi lekármi veľký ohlas a vyvolala diskusiu. Medzi iným M. Dobrovič upozornil, že liečbu možno aplikovať na paralytikov len v prípade, že paralýza je spôsobená syfilisom.³⁶⁶ Pre zaujímavosť ešte spomenieme, že Matej Dobrovič, na slávnostnom zasadnutí pri príležitosti 100. výročia narodenia Charlesa Darwina, predniesol príspevok, v ktorom hodnotil jeho prínos pre medicínu.³⁶⁷ K tomuto jeho vystúpeniu sa vrátíme v príslušnej kapitole.

Spomedzi kožných ochorení lekári vo viacerých lekárskejších spolkoch venovali pozornosť ruži (erysipel). Na stránkach ročenky nitrianskych lekárov uverejnil nitriansky rodák **Teodor Babó** príspevok, v ktorom rozvíjal – v tom čase aj v odbornej tlači uvádzanú – teóriu o liečivom účinku erysipelu na chronické zápalové ochorenia.³⁶⁸ Autor uviedol prípady z vlastnej praxe i odbornej literatúry a hľadal vysvetlenie uzdravenia. Ďalší príspevok uverejnil riaditeľ nemocnice v Nových Zámkoch Ernest Hückl. V úvode podal prehľad známych spôsobov liečby erysipel od najstarších čias až po najnovšiu metódu, uverejnenú vo viedenských *Wiener Medizinische Presse*, podľa ktorej si pripravil agar obsahujúci gél, s ktorým dosiahol dobré výsledky vo svojej praxi.³⁶⁹

Všetky vyššie spomenuté ochorenia však dokázali lekári účinne liečiť až po objave antibiotík.

---

³⁶⁵ DOBROVITS, Mátyás. A Venereás betegségek ismeretének mai állása. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1909-1910, s. 28-40.

³⁶⁶ NEGYEDIK ülés 1910. december 14-én. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1909-1910, 106-107; ÖTÖDIK ülés 1910. december 21-én. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1909-1910, s. 107-109.

³⁶⁷ DOBROVITS, Mátyás. Darwin Károly. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1909-1910, s. 1-16.

³⁶⁸ BABÓ, Tivadar. Az orbáncz gyógyító befolyása a chronikus gyludásokra. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1895, 4. évf., s. 96-103.

³⁶⁹ HÜCKL, Ernest. Az orbáncz kezelése. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1897-1900, 5. évf., s. 119-126.

Psoriáza patrí k tým ochoreniam, ktorých príčina vzniku dodnes nie je celkom objasnená, a preto ju podnes nevedia vyliečiť, existuje však viacero spôsobov, ako zmierniť jej príznaky. Keďže psoriáza má individuálny charakter, liečebné prostriedky jednému jedincovi úľavu prinesú, inému nie. O jej liečbu sa pokúšali lekári aj v minulosti. O dvoch rôznych spôsoboch liečby psoriázy publikovali v spolkových ročenkách príspevky lekári na Gemeri i na Spiši. Ako píše jedna z najvýznamnejších osobností medicíny na Gemeri Tomáš Löcherer, toto ochorenie je skúškou trpezlivosti tak pre pacienta, ako i pre lekára.³⁷⁰ Opísal dobré skúsenosti s liečbou psoriázy prípravkom, ktorého recept uverejnil v r. 1885 v časopise *Gyógyászat* plukovník lekár **Imrich Tomcsányi** (1840-1891), pôsobiaci aj v Trenčíne, kde aj zomrel. Zloženie prípravku tvorilo acidum boricum, aqua calcis, kyselina bórová a spiritus saponi v rovnakom pomere.

Pozoruhodný spôsob liečby psoriázy opísal spišský lekár Michal Guhr, v dejinách medicíny známy ako ftizeológ. V úvode svojho príspevku nazvanom Aplikácia slnečných kúpeľov na psoriasis vulgaris sa zaoberal najnovšími výsledkami výskumov v oblasti liečebného účinku slnečného žiarenia a svetloterapie. M. Guhr dal vyhotoviť niečo na spôsob preskleného uzavretého dreveného lôžka, kde pacienta vystavoval slnečnému žiareniu (v máji 1902). Teplota v tejto „kabínke“ dosiahla po 20 minútach 50°C. Opísal priebeh liečby a túto metódu odporúčal ako preventívnu.³⁷¹

4.13 Ochorenia nádorové

Rakovina sa považuje za ochorenie súčasnosti, má však svoje stáročné dejiny. V priebehu 18. a 19. storočia bolo zaznamenaných mnoho významných objavov, ktoré prispeli k poznaniu príčin vzniku, charakteru a terapie nádorových ochorení. Koncom 19. storočia sa začali nádorové choroby uvádzať ako najčastejšie sa vyskytujúce ochorenie, čo sčasti môže súvisieť aj so zlepšenými diagnostickými metódami.

Problému nádorových ochorení sa venovali aj lekári vedeckých spolkov vo svojich prednáškových a publikačných aktivitách. V bratislavskom lekárskom spolku mal dominantné postavenie v tejto oblasti Dezider Velič, ktorý sa

---

³⁷⁰ LÖCHERER, Tamás. Psoriasis gyógszereléséről. In A Gömörmegyei ... Évkönyve, 1888. évre, s. 11-14.

³⁷¹ GUHR, Mihály. Napfürdők alkalmazása psoriasi vulgaris ellen. In A Szepesi ... Évkönyve, 1904. évre, s. 29-31.

zaoberal najmä nádorovými ochoreniami vaječníkov a maternice a ich terapiou. O liečbe zhubných nádorov maternice v r. 1900 smutne konštatoval, že väčšina pacientiek prichádza, keď už je neskoro. V príspevku uviedol, že zo 163 pacientok mohol operovať len osem, z toho jednu neúspešne. Šanca na vyliečenie bola však aj po radikálnej liečbe len veľmi nízka. U operovaných pacientok nastávala recidíva v rozpätí 4-14 mesiacov. Poukázal na to, že v zahraničí dosahujú lepšie výsledky, ako to publikoval napr. berlínsky gynekológ Winter v r. 1892, keď udával 30% úspešnosť operácií a recidívu po 5 rokoch. D. Velič súhlasil s názorom svojho nemeckého kolegu, že častá inoperabilnosť zhubných nádorov je zavinená babicami a lekármi prvého kontaktu, ale tiež správaním sa pacientov. Preto navrhoval, aby sa aj v Uhorsku operovali zhubné nádory v skorom štádiu, aby sa v budúcnosti dosiahli lepšie výsledky.³⁷² O ďalších desať rokov neskôr informoval o novej operačnej metóde rakúskeho gynekológa **Ernsta Wertheima** (1864 - 1920), ktorá sa používa dodnes. V priebehu uplynulých desiatich rokov sa operabilita zvýšila na približne 18 %, po totálnej extirpácii dve tretiny pacientok recidivuje po 3 rokoch.³⁷³

Pätnásťročné skúsenosti chirurgickou terapiou zhubných nádorov na vaječníkoch zhodnotil v r. 1905 na základe vlastných 113 operácií, text prednášky však uverejnil v odbornom časopise *Gynekológia*.³⁷⁴ V niekoľkých svojich prednáškach sa zaoberal operáciami nádorov vaječníkov v tehotenstve (tumor ovariae).³⁷⁵

Popri D. Velitsovi ďalším prednášateľom o problematike nádorových ochorení maternice a jej chirurgickej liečbe bol v 90-tych rokoch v Bratislave pôsobiaci gynekológ **Adam Solowij** (1859-1941), ktorý neskôr pôsobil a prednášal na univerzite vo Lvove.³⁷⁶ Vo svojej prednáške v r. 1891 sa venoval všeobecne zvýšenému výskytu ochorenia – nádorov maternice. Informoval o najnovších operačných metódach, pri totálnej operácii maternice bol zástancom operačnej metódy „per vaginam“ a zásadne bol proti metóde „via sacralis, resp. parasacralis“. Pri ním zvolenej metóde dosahoval 50%

³⁷² VELITS, Dezsó. A rákos méh teljes kiirtásanak gyógyeredményeiről. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1900, s. 124-126.

³⁷³ HATODIK ülés 1910. december 28-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1909-1910, s. 110-111.

³⁷⁴ ÖTÖDIK ülés 1905. október 18-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1905, s. 91.

³⁷⁵ VELITS, Dezsó. Ovariectomia a terhesség alatt. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1905, s. 94-96; VELITS, Dezsó. Terhességnek ovarialis tumorról való komplikációjáról. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1909-10, s. 100.

³⁷⁶ Biografické údaje – zdroj Spisok profesoriv Lvivskogo nacional'nogo medicnogo universitetu imeni Danila Galickogo 1784-1905. Dostupne: ukrajinská verzia wikipédie.

úspešnosť a k recidíve prichádzalo po 5 rokoch v 25%. Žiadal kolegov, aby venovali zvýšenú pozornosť každému vaginálnemu krvácaniu a prípadne aj mikroskopickému vyšetreniu.³⁷⁷

Koncom 90-tych rokov prednášal primár bývalej bratislavskej štátnej nemocnice Gabriel Pávai-Vajna o leukémií. V rámci prednášky informoval aj o súdobých terapiách, jednou z metód liečby bolo aj odstránenie sleziny, čo však prednášateľ nepovažoval za vhodnú liečbu.³⁷⁸

Bratislavský chirurg Hugo Schmid prednášal o nádore na slepom čreve a (carcinoma coeca) a následnej enteroanastomóze, v rámci prednášky sa zaoberal aj technikou ileokolostomie.³⁷⁹

O karcinómoch na mužských pohlavných orgánoch prednášali napr. lekár banskoštiavnickej nemocnice **Štefan Szepesházy**³⁸⁰ ale aj spišský lekár Ján Rottenberg, ktorý písal o nádore na miešku a ktorého príspevok svedčí o tom, že nielen nemocniční lekári používali v praxi mikroskopické vyšetrenie tkaniva.³⁸¹

Riaditeľ župnej nemocnice v Rimavskej Sobote Tomáš Löcherer v jednom zo svojich početných príspevkov informoval o svojich skúsenostiach s liečbou inoperabilných karcinómov pomocou chininum hydrochloricom.³⁸² Ten istý autor vo svojej štatistike operačných výkonov vo verejnej župnej nemocnici v rokoch 1884-1905 uviedol celý rad zákrokov pre nádory napr. na maternici, na koži (eradikácia), prsníku a pod.³⁸³ O chirurgickom výkone na prsníku pre karcinóm vo verejnej župnej nemocnici Gemerskej župy prednášal primár chirurgického oddelenia Jozef Sigmund v r. 1905. V úvode krátko zhrnul súdobé znalosti o nádoroch prsníkov a z anatomického hľadiska rozlíšil 4 druhy známych nádorov, ďalej popísal totálnu mastektómiu Kocherovým rezom.³⁸⁴ V inej svojej prednáške referoval o zaujímavejších chirurgických

---

³⁷⁷ SOLOWIJ, Adam. A méhnek hüvelyén át való teljes kiirtásáról annak rákos elfajulásáról. In Verhandlungen ...Presburg, Jahrg. 1892-93, s. 178-179.

³⁷⁸ ELSŐ szakülés 1898. január hó 26-án. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1897-97, s. 38-39.

³⁷⁹ MÁSODIK ülés 1908. márczius 8-án. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1909, s. 53.

³⁸⁰ Dr. BOLEMANN István úrnak jelentése az orvosi szakosztály működéséről. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1883. évre, s. 22.

³⁸¹ ROTTENBERG, János. Carcinoma testiculi egy complicalt esete. In Szepesi ... Évkönyve, 1893/94. évre, s. 9-11.

³⁸² LÖCHERER, Tamás. Kísérleti adatok az inoperabilis carcinómák gyógykezeléséhez chinium hydrochlorikummal. In Gömörmegyei ... Évkönyve, 1902. évre, s. 20-23.

³⁸³ LÖCHERER, Tamás. Megyei közkórház műtétei. In A Gömörmegyei ... Évkönyve, 1905/1906. évre, s. 19-29.

³⁸⁴ SIGMUND, Jozef. Egy tuberculotikus térd resectio és egy carcinoma mammae műtéti esete. In A Gömörmegyei ... Évkönyve, 1905/06. évre, s. 46.

prípadoch na oddelení v r. 1908, medzi inými uviedol aj laparotomie pre uterus carcinoma alebo pylorus carcinoma.³⁸⁵

Zaujímavý príspevok uverejnil lekára jeden zo zakladateľov múzea vo Veľkej, **Eduard Daitz** (1853-1931), v ktorom sledoval výskyt zhubných nádorov vo Veľkej v rokoch 1888-1899 na základe svojich lekárskech záznamov.³⁸⁶ K napísaniu príspevku ho inšpirovalo zriadenie ústavu pre výskum zhubných nádorov v Londýne, o ktorom sa dočítal v odbornej tlači. Založenie ústavu si vyžiadal zvýšený výskyt zhubných nádorov na celom svete, aký zaznamenal aj autor príspevku pôsobiaci vo Veľkej. V rozpätí 12 rokov zomrelo vo Veľkej 393 osôb, z toho na zhubný nádor 27, čo ročne znamenalo 2,25%. Situáciu porovnal s úmrtnosťou na pľúcnu tuberkulózu, v daných rokoch bola príčinou úmrtia u 44 jedincov. Zo zhubných nádorov sa v prevažnej väčšine vyskytovali karcinómy. Vo svojom príspevku sa autor tiež zaoberal etiológiou zhubných nádorov, ich zvýšený výskyt vo Veľkej odôvodňoval autor tým, „že jedinci majú čoraz nižšiu odolnosť voči tomuto ochoreniu v dôsledku nedostatočnej výživy, ťažkej práce, zdraviu škodlivých návykov a u obyvateľstva možno zaznamenať celkovú degeneráciu organizmu“.

Spomedzi príspevkov s tematikou nádorových ochorení si zaslúži pozornosť aj príspevok už spomínaného riaditeľa topolčianskej nemocnice Alojza Fridricha, v ktorom opísal kazuistiku dvoch prípadov neurofibrómu a dokumentoval ich aj doloženými fotografiami.³⁸⁷ Príspevok dokladá aj narastajúci význam fotografie (Obr. č. 15) ako dokumentačného materiálu v lekárskej praxi. A. Fridrich na základe fotografie konzultoval prípad s budapeštianskym profesorom lekárskej fakulty Antonom Genersichom. Popredný patológ v Uhorsku bol najväčším znalcom ochorenia v Uhorsku, nakoľko jej patológiu študoval priamo u profesora **Friedricha von Recklinghausena** (1833-1910), ktorý generalizovanú neurofibromatózu v r. 1888 po prvýkrát opísal.³⁸⁸ A. Fridrich vychádzajúc z konzultácií a výsledkov mikroskopického vyšetrenia tkaniva konštatoval, že ide o nové, v odbornej literatúre nedávno popísané ochorenie.

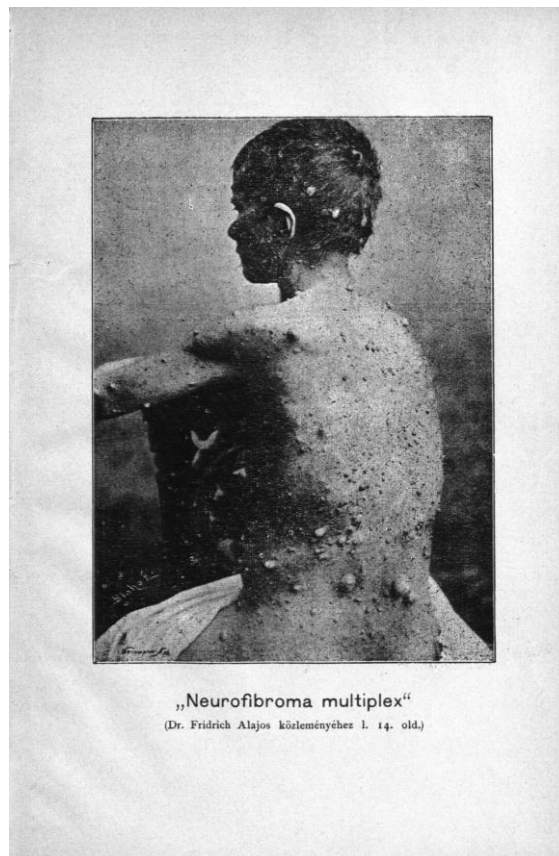
---

³⁸⁵ SIGMUND, Jozef. Érdekes sebészeti esetek. In A Gömörmegyei ... Évkönyve, 1907/1910. évekre, s. 61-64.

³⁸⁶ DAITS, Ede. Az utolsó 12 év alatt Felka városában előfordult rosszindulatú újképleteknek statisztikája, tekintettel azoknak aetiologiára. In Szepesi ... Évkönyve, 1900. évre, s. 53-65.

³⁸⁷ FRIDRICH Alajos. Neurofibroma multiplex cutis esete. In Nyittravármegyei ....Évkönyve, 1891/92, 2. évf., s. 14-16.

³⁸⁸ KISS, László. Podiel lekárov zo Slovenska na rozvoji patologickej anatómie v Uhorsku a Sedmohradsku.

obr.č. 15 Ilustrácia príspevku A.Fridricha o neurofibróze (1891/92)

4.14 Zápal pľúc

Medzi často diskutované otázky patrila liečba zápalu pľúc. V dobe pred objavom antibiotík hľadali lekári účinné spôsoby liečby. Lekári pôsobiaci na území Slovenska veľmi pozorne sledovali odbornú literatúru a usilovali sa liečiť najnovšími spôsobmi. Aká bola situácia, ilustruje príspevok uverejnený v spolkovej ročenke gemerských lekárov. Jeden z najaktívnejších gemerských lekárov Tomáš Löcherer v r. 1891 informoval o svojich skúsenostiach s liečbou zápalu pľúc inhaláciou chloroformu. Túto liečebnú metódu v odbornom časopise ako veľmi účinnú odporúčal frankfurtský lekár a profesor **Clemens**,³⁸⁹ podľa ktorého inhalácie znižovali teploty, uľahčovali priebeh ochorenia a skracovali dobu liečby. Ako píše T. Löcherer: „v dnešnej dobe už nepovažujeme všetky publikované liečebné metódy za dôveryhodné, avšak ak metóda nie je vyslovene nebezpečná a dáva nádej na zlepšenie i tak neistého výsledku liečby, ak metóda zdanlivo napomáha zmierniť príznaky a

³⁸⁹ Autor neuviedol presný zdroj – literatúru.

priebeh ochorenia, je v záujme trpiacich pacientov, aby sa vyskúšala“.³⁹⁰ Opísal podrobný priebeh liečby touto metódou aplikovanou 15 pacientom, pričom viedol presné záznamy o zmene teploty, tepu a dýchania. V závere konštatoval, že nezdieľa názor profesora Clemensa, pretože podľa neho chloroform neznižuje teplotu, ani neskracuje liečbu ochorenia, a teda neovplyvňuje priebeh zápalu pľúc, iba znižuje dýchacie ťažkosti.

O ďalších metódach liečby zápalu pľúc písali aj spišskí lekári. Na prelome storočia sa Ján Rottenberg venoval liečbe púšťaním žilou (venesekciou).³⁹¹ Príspevok je zaujímavý ani nie tak metódou, od ktorej lekári postupne upúšťali, ako tým, že sledoval ochorenie z hľadiska obranných látok ľudského organizmu. Pomerne rozsiahla časť príspevku obsahuje i zhrnutie vývoja vedy v oblasti imunológie a imunity od objavu patogénnych baktérií až po súčasnosť. V závere zhrnul, že prekonanie pneumónie neimunizuje organizmus a za predpokladaného pôvodcu ochorenia označil pneumokok.

Pneumónia patrila k častým ochoreniam na Spiši a venesekciu si vyžadoval najmä jednoduchý ľud, ktorý ju považoval za všeliek. Ako píše autor, počas svojej lekárskej praxe nadobudol aj niekoľko dobrých skúseností, preto ju odporúčal, avšak len v prvom štádiu ochorenia a len pri silných jedincoch. O desať rokov neskôr uverejnil v ročenke spišských lekárov tajomník spolku Augustín Szász príspevok o liečbe zápalu pľúc kreozotom.³⁹² V úvode rozvíjal myšlienku, ktorá zrejme rezonovala v lekárskejších kruhoch. Keďže v uplynulom období chirurgia dosiahla prevratné úspechy, za ktoré vďačila dezinfekcii, aj medzi internistami niektorí dospeli k názoru, že baktérie vyvolávajúce nákazlivé ochorenia treba prekonať liekmi, mal na mysli predovšetkým acidum carbolicum (liek kreozotan je vlastne kreozot viazaný na fenol). Autor popísal svoje skúsenosti s liekom aj pri liečbe zápalu pľúc, pretože znižoval teplotu, liečba trvala 4-7 dní.

Na Gemeri pôsobiaci lekár banských závodov v Rudabánya (v dnešnom Maďarsku) **Arpád Fábry** v polovici 90-tych rokov uverejnil príspevok, v ktorom zhodnotil svoje pozorovania liečby zápalu pľúc v rozpätí desiatich rokov (1884-1893). V úvode priniesol štatistiky z literatúry, ale aj na základe vlastných pozorovaní. Podľa jeho štatistiky sa zápal pľúc podieľal na

---

³⁹⁰ LÖCHERER, Tamás. A tudólobnak chloroform spiritusszal való beheltetési gyógykísérletekről. In Gömörmegyei ... Évkönyve, 1891. évre, s. 11-22.

³⁹¹ ROTTENBERG, János. A venae sectio pneumonia crouposanál (Az immunitás mai állaspontja). In Szepesi ... Évkönyve, 1899. évre, s. 39-44.

³⁹² SZÁSZ, Ágoston. A tudólobnak creosottal való gyógykezelése In Szepesi ... Évkönyve, 1909. évre, s. 28-31.

chorobnosti v Rudabánya priemerne ročne 3,7%-mi zo všetkých ochorení. Poznamenal, že v minulosti pneumónia zastrešovala všetky horúčkovité ochorenia spojené s kašľom, v súčasnosti však už veľmi jasne dokážu diagnostikovať a odlíšiť zápal pľúc, aj keď o príčinách a charaktere ochorenia zatiaľ vedia len málo. Za príčinu ochorenia sa vo všeobecnosti považovalo prechladnutie – zmienil sa aj o rôznych experimentoch s účinkami chladu na ľuďoch i zvieratách. Keďže sa však ochorenie vyskytovalo aj v epidemickej forme, začali sa výskumy, ktoré skúmali jeho príčinu a zistilo sa, že spútum chorého obsahuje infekčné činitele. Opísal skúsenosti z vlastnej praxe o epidemickom šírení zápalu pľúc v Rudabánya, keď v r. 1893 v baníckej osade ochorelo jedenásť ľudí a z toho päť zomrelo. Ako konštatoval v závere, zápal pľúc patrí medzi nákazlivé ochorenie, a jeho šírenie spôsobuje spútum chorého.³⁹³

4.15 Endokrinológia

Endokrinológia ako vedný odbor sa začal formovať až v prvých desaťročiach dvadsiateho storočia. I keď niektoré endokrinné žľazy poznali už stredovekí anatómovia, ich skutočný význam pre udržanie normálneho života sa začal poznávať až v 19. storočí. Ako prvé do histórie zasiahli dve endokrinné žľazy uložené na povrchu tela. Zatiaľ čo semenníkom (mužské pohlavné žľazy) sa od počiatku pripisovala schopnosť udržať „mužskú silu“, štítna žľaza sa nepovažovala za nositeľku nejakej celkovej funkcie, ale naopak považovala sa za ozdobu ženského krku alebo aj dokonca za orgán chrániaci mozog pred náhlym vzostupom tlaku.³⁹⁴ Aj napriek názorovému zmätku sa v druhej polovici 19. storočia dosiahol istý pokrok.

Pre počiatky endokrinológie mal veľký význam výskum funkcie štítnej žľazy a osobitne jej odstránenie.³⁹⁵ Jednotlivé ochorenia však púťali záujem lekárov oveľa skôr. Podnety pre výskum endokrinológie poskytovali najmä nemocnice, kde lekári mali možnosť pozorovať klinické obrazy rôznych chorôb. Na stránkach skúmaných spolkových ročeniek však ako prví publikovali lekári so súkromnou praxou.

---

³⁹³ FÁBRY, Arpád. Tíz évi tudőlobos betegiről. In Gömörmegyei ... Évkönyve, 1895. évre, s. 17-23.

³⁹⁴ LANGER, Pavel. Tajomství vnitřní sekrece.

³⁹⁵ ČINNOST orgánů je řízena chemickými signály. In Kronika medicíny, s. 349.

Problematika ochorení štítnej žľazy patrí k častým témam príspevkov lekárov. Struma sa v druhej polovici 19. storočia vyskytovala ako endemické ochorenie na Žitnom ostrove. Rozsiahly príspevok o nej patrí k prvým štúdiám uverejneným v plnom znení v ročenke bratislavských lekárov a prírodovedcov s medicínskou tematikou. Jej autor, bratislavský župný lekár **Ján Gerley** (pôvodným menom Hardlicska, 1816-1867),³⁹⁶ sa ňou zaoberal ako jeden z prvých. Príspevok predniesol na putovnom zasadaní uhorských lekárov a prírodovedcov v Bratislave v r. 1865. Struma je sprevádzaná fyzickou a psychickou zaostalosťou – kreténizmom. Ján Gerley už v 60-tych rokoch 19. storočia videl súvislosť medzi kvalitou pitnej vody a ochorením.³⁹⁷ Jednu z prvých chirurgicky liečených riešení strumy opísal nitriansky lekár **Ignác Bienenstock**, keď operoval hrvoľ veľkosti detskej hlavy.³⁹⁸ V roku 1907 bratislavský lekár Hugo Schmid na zasadaní lekárskej sekcie demonštroval úspešne operovaného pacienta na strumu operačným postupom podľa E.T. Kochera. Počas prednášky sa zmienil o svojich prvých skúsenostiach s operáciou strumy, ktorú vykonal začiatkom 80-tych rokov ako jeden z prvých v Uhorsku počas svojho pôsobenia v Budapešti.

K ochoreniam štítnej žľazy patrí aj Basedowova choroba, ktorej sa začiatkom dvadsiateho storočia venovali spišskí lekári. Kúpeľný lekár v Novom Smokovci M.M. Fáj opísal možnosti jej liečby organoterapiou. Autor v úvode priznal, že o pôvode ochorenia nateraz veľa nevedia a názory sú veľmi protichodné. V úvode zhrnul prehľad názorov na pôvod ochorenia od najstarších čias až po objav súvislosti so štítnou žľazou. Informoval o dobrých skúsenostiach liečby Basedowovej choroby vo vysokohorskej klíme, najmä v tatranských liečebniach. Skúsenosti s organoterapiou však nie sú dobré, preto sa podľa neho táto metóda neosvedčila. Vyskúšal viacero odporúčaných prípravkov, naposledy aplikoval liečbu s výťažkom z kozieho mlieka, liečbu však neodporúčal.³⁹⁹ Nedostatočným nozologickým triedením chorôb sa na príklade Basedowovej choroby zaoberal ďalší v tom čase na Spiši pôsobiaci lekár **Zoltán Dalmady** (1888-1934), neskorší súkromný

---

³⁹⁶ KISS, László. Orvostörténeti helynevek a Felvidéken, s.48.

³⁹⁷ GERLEY, Johann. Der Cretenismus in der Insel Schütt. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1864-1865, s. 72-96.

³⁹⁸ BIENENSTOCK, Ignác. Adatok a golyva spontán gyógyulásának casuistikájához. In A Nyitrávámegyei ... Évkönyve, 1891-92, 2. évf., s. 23-24.

³⁹⁹ FÁY, Mátyás Miklós. Új Tátrafüred a Basedow-kór klimatikus és organotherapeutikus gyógykezelése. In A Szepesi ... Évkönyve, 1903. évre, s. 31-41.

docent a profesor balneológie na univerzite v Budapešti.⁴⁰⁰ Basedowova choroba len nedávno získala status samostatného ochorenia, dovtedy ju považovali za súbor príznakov neznámeho pôvodu. Podľa autora sa Basedowova choroba považuje za morfológické a funkčné ochorenie štítnej žľazy sprevádzané poruchami činnosti srdca. Príčina zmeny funkcie štítnej žľazy nebola zatiaľ objasnená. Ďalej sa venoval rozdielom medzi strumou a Basedowovým ochorením a pokúsil sa poukázať na ďalšie ochorenia, ktoré podľa neho vykazovali podobnosť s Basedowovou chorobou. Za také považoval myasténiu a osteomaláciu. V prípade myasténie správne poukázal na podobnosť v zlyhaní imunitného systému, keďže obidve ochorenia sú autoimunitného pôvodu.

Bronzovou chorobou, neskôr nazývanou Adisonova po britskom lekárovi **Thomasovi Adisonovi** (1793-1860), ktorý ju prvýkrát opísal v r. 1855 ako ochorenie nedostatočnej činnosti nadobličiek, sa tiež zaoberalo niekoľko lekárov. Už niekoľkokrát spomínaný Gabriel Pávai-Vajna, primár interného oddelenia bratislavskej štátnej nemocnice, označil toto ochorenie v r. 1890 za zriedkavé a preto sa ním zaoberal pri jednej zo svojich početných demonštrácií na zasadaní lekárskej sekcie.⁴⁰¹ Podobne tiež už spomínaný spišský lekár Fridrich Gabriel opísal prípad tohto ochorenia z praxe.⁴⁰²

S problematikou terapie i dnes zriedkavého hormonálneho ochorenia sme sa stretli aj na stránkach ročenky banskoštiavnických lekárov. Dobovú terapiu choroby diabetes inspidus dokladá prednáška Imricha Tótha, v ktorej odporúča podávať laudanum (ópiová tinktúra utlmujúca bolesť) a chinín.⁴⁰³

4.16 Srdcovo-cievne ochorenia

Začiatkom dvadsiateho storočia sa do centra pozornosti dostávajú srdcovo-cievne ochorenia. Postupne sa vyvíjali dôležité diagnostické metódy dnešného moderného lekárstva, ku ktorým patrí aj elektrokardiografia.

S problematikou srdcových ochorení sa po prvýkrát stretávame na stránkach ročenky banskoštiavnických lekárov, keď banský lekár **Adolf**

---

⁴⁰⁰ DALMADY, Zoltán. A Basedow kórral rokon betegségek. In A Szepesi ... Évkönyve, 1906. évre, s. 29-34.

⁴⁰¹ 1890. Július hó 2-án. In Verhandlungen....Presburg, Jahrg. 1887-1891, s. 213.

⁴⁰² GABRIEL, Frigyes. Addison kór egy esete. In A Szepesi... Évkönyve, 1896. évre, s. 11-14

⁴⁰³ II. orvosi szakülés 1887. november 18-án. In A Selmezi ... Évkönyve, 1887. évre, s. 93.

Welwart opísal prípad z praxe, v r. 1896 prednášal o pacientovi, ktorému diagnostikoval aneoryzmu aorty ascendens.⁴⁰⁴

K ochoreniam srdca sa radí i artérioskleróza, o ktorej pojednával spišský lekár Ivan Jankura.⁴⁰⁵ Ako píše autor v úvode, artérioskleróza patrí k čoraz častejším príčinám úmrtnosti, preto je dôležité, aby sa s ňou dôkladne oboznámil aj praktický lekár. Podľa prevzatých údajov z odborného nemeckého časopisu poisťovacia spoločnosť v Lipsku vykazovala z 20 000 úmrtí na tuberkulózu úmrtie v 7%-ách a na artériosklerózu umrelo až 22%. Podľa štatistiky Uhorskej všeobecnej poisťovne v r.1903-1907 zo 4 886 úmrtí v 19,65% bola príčinou úmrtia tuberkulóza a zápal priedušiek, v 9,85%-ách bola príčinou artérioskleróza a organické choroby srdca. Autor sa ďalej venoval súdobým poznatkom o etiológii ochorenia srdca a patologickým zmenám pri artérioskleróze. Podrobne sa zaoberal príznakmi i diagnostikou.

Srdcovo-cievny ochoreniam sa tiež venoval spišský lekár Anton Sztahovszky, ktorý v jednom zo svojich príspevkov približoval dielo **Jakuba Pála** (1864-?) o cievnych príhodách.⁴⁰⁶ Príspevok však doplnil o svoje vlastné skúsenosti a pozorovania v oblasti zmien činnosti ciev pri infekčných ochoreniach. V rámci príspevku sa zaoberal aj problematikou artériosklerózy.⁴⁰⁷

Ten istý autor vo svojom ďalšom príspevku sumarizoval súdobé metódy diagnostiky ochorení srdca. Ťažisko jeho príspevku tvoril opis Mackenzieho polygrafu, prístroja, ktorý bol podľa neho pre každého lekára dostupným prístrojom zaznamenávajúcim svalovú činnosť srdca, pomocou ktorého mohol lekár sledovať vývoj ochorenia a správne dávkovať lieky. Polygraf zostrojil škótsky fyziológ **John Mackenzie** (1853-1925), ktorý ešte v r. 1902 vydal svoje základné dielo o pulze. A. Sztahovszky vo svojom príspevku popísal prístroj vhodný na súčasné meranie tepnového a žilového pulzu.⁴⁰⁸ Príspevok ilustroval desiatimi obrázkami polygrafických záznamov s ich vyhodnotením.

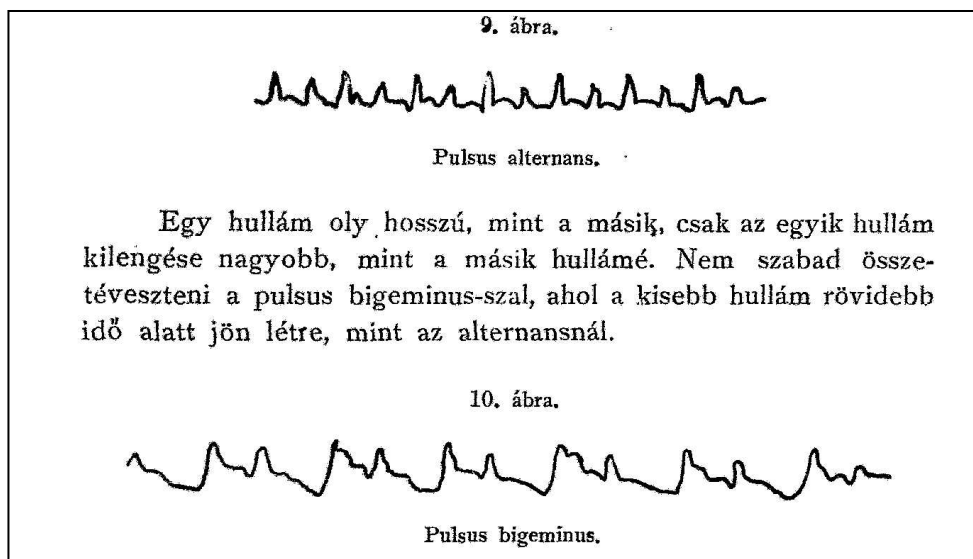
⁴⁰⁴ III.-ik orvosok szakgyűlés 1886. év április 13-án. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1886. évre, s. 29-30.

⁴⁰⁵ JANKURA, Iván. Az arterioskleroziáról. In A Szepesi ... Évkönyve, 1909. évre, s. 16-27.

⁴⁰⁶ PÁL, Jakob. Gefaeskrisis. Leipzig : S. Hirzel, 1906.

⁴⁰⁷ SZTAHOVSZKY, Antal. Edényválságok. In A Szepesi ... Évkönyve, 1909. évre, s. 32-40.

⁴⁰⁸ SZTAHOVSZKY, Antal. A szív működési képessége megbírálásának újabb módjai. In A Szepesi ... Évkönyve, 1912. évre, s. 33-41.

obr.č. 16 Ilustrácia príspevku A. Sztahovszkého o Mackenzieho polygrafe (1912)

4.17 Otolaryngológia

Mnohé z príspevkov uverejnených na stránkach ročeniek lekárskejších a prírodovedných spolkov patria k prvotinám uverejnených na území Slovenska vo formujúcich sa lekárskejších odboroch v druhej polovici 19. storočia. K takým patria i príspevky z oblasti otolaryngológie. O ochoreniach prínosných dutín prednášal v r. 1901 bratislavský lekár **Dávid Hecht**. Zaoberal sa rôznymi druhmi zápalov sliznice a jednotlivými ochoreniami, ako aj ich terapiou.⁴⁰⁹ Ďalšia prednáška vyšla aj ako samostatná štúdia na stránkach ročenky bratislavských lekárov, krátko po náhlom úmrtí jej autora **Emila Fleischera** (?-1905).⁴¹⁰ V rozsiahlom príspevku pojednával o upchatom nose a jeho príčinách.⁴¹¹ Táto štúdia sa považuje za jedno z prvých diel z oblasti otolaryngológie na území Slovenska. E. Fleischer sa na rinológiu špecializoval počas svojho študijného pobytu na Laryngologickej klinike v Berlíne u profesora **Bernharda Fränkela** (1836-1911).⁴¹² Rozsiahla štúdia vyšla aj ako separát v r. 1905.

⁴⁰⁹ HECHT, Dávid. Az orr melléküregeinek bántalmairól. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1901 s. 116-118.

⁴¹⁰ Jeho nečakané úmrtie si pripomenuli aj na zasadaní sekcie. Vid' MÁSODIK ülés 1905. február hó 22-én. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1905, s.86.

⁴¹¹ FLEISCHER, Emil. Az orr eldugulása és annak okai. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1905, s. 37-67.

⁴¹² STRELKA, J. MUDr. Emil Fleischer – cenný prínos do histórie otorinolaryngológie na Slovensku.

4.18 Zhrnutie

Publikačné aktivity lekárov združených v lekárskejších a prírodovedných spolkoch súhrnne podávajú hodnoverný obraz o úrovni lekárskej vedy v Uhorsku resp. na území dnešného Slovenska. Popri mnohých spoločných a najmä aktuálnych témach záujem jednotlivých spolkov o tú-ktorú medicínsku problematiku vychádzal z viacerých lokálnych zdravotných, sociálnych, prírodných a iných špecifik, ale aj možností regiónu. Spektrum tematík ovplyvnili aj výrazné osobnosti jednotlivých spolkov. V *Bratislavskom prírodovednom a lekárskom spolku* boli najaktívnejší lekári zdravotníckych zariadení, keďže Bratislava bola sídlom najväčšieho počtu nemocníc. Rovnako tomu bolo v Gemerskom regióne, kde najhorlivejšími členmi lekárskej spoločnosti boli lekári zdravotníckych zariadení. Naproti tomu v *Spišskom lekárskom a lekárnickom spolku* popri lekároch kúpeľných zariadení sa veľmi aktívne do činnosti spolku zapojil celý rad lekárov so súkromnou praxou, teda tzv. „vidieckych“ lekárov. Jedným z nich bol aj Vojtech Alexander, zásluhou ktorého sa tento spolok preslávil. Pomerne zriedkavá problematika chirurgie mozgu sa objavila v lekárskejších príspevkoch prírodovedného spolku v trenčianskom regióne vďaka vynikajúcemu chirurgovi Kolomanovi Martinyovi.

Publikačnú produkciu lekárov na stránkach spolkových ročeniek nebolo možné obsiahnuť v úplnosti. V rámci širokého okruhu rozvíjajúcich sa lekárskejších odborov sme sa zamerali na jednej strane na dominantné okruhy a na druhej strane na zriedkavé tematiky. Lekári pôsobiaci na území Slovenska veľmi pozorne sledovali vývoj vo svojom odbore, čo najhodnovernejšie dokumentujú ich publikačné aktivity. Pre všetky sledované spolky je príznačné, že sa snažili osvojiť si najnovšie trendy všetkých medicínskych odborov, napriek tomu v ich publikačných aktivitách sú niektoré oblasti medicíny zastúpené výraznejšie. V *Bratislavskom lekárskom a prírodovednom spolku* zohrali dominantnú úlohu lekári zdravotníckych zariadení, predovšetkým lekári Krajinskej nemocnice, a tak na stránkach ich spolkovvej ročenky sú najlepšie zastúpené odbory chirurgie, oftalmológie, psychiatrie, gynekológie a kožné – teda primariáty Krajinskej nemocnice. V prípade *Spišského lekárskeho a lekárnického spolku* ťažisko záujmu spočívalo v liečbe tuberkulózy, ale vďaka Vojtechovi Alexandrovi sa do popredia dostala aj röntgenológia a využitie röntgenu v medicíne. V prvých

desaťročiach XX. storočia sa dostáva do popredia záujmu spišských lekárov inde pomerne slabo zastúpená tematika srdcovo-cievnych ochorení. Na stránkach ročenky *Lekársko-lekárnického spolku Gemerskej župy* v prevažnej väčšine publikovali najmä lekári nemocníc v Rimavskej Sobote a v Rožňave, osobitne chirurgovia, ale popri nich sa do popredia dostáva odbor súdneho lekárstva, najmä vďaka väzenskému lekárovi Štefanovi Zeherymu. V medicínskej tematike Ročenky *Banskoštiavnickej lekárskej a prírodovednej spoločnosti* najväčšiu pozornosť tamojších lekárov prirodzene pútali zdravotné problémy baníkov, avšak najmä zásluhou Imricha Tótha boli v centre pozornosti sociálne kontexty medicíny. Lekári združení v *Prírodovednom a lekársko-lekárnickom spolku Nitrianskej župy* sa popri chirurgii vo veľkej miere zaoberali dejinami i úrovňou súdobých zdravotníckych zariadení. V Ročenke *Prírodovedného spolku župy Trenčianskej* sa lekárske príspevky venovali prevažne balneológii, publikačné aktivity v celouhorskom meradle uznávaného chirurga Kolomana Martinyho akcentovali chirurgiu.

Môžeme teda povedať, že prevládajúce témy z oblasti medicíny v produkcii jednotlivých spolkov súviseli s inštitucionálnym zázemím jednotlivých žúp, resp. sídiel spolkov, ale celkom prirodzene aj s výraznými osobnosťami jednotlivých spolkov. Všetky sledované spolky sa zaoberali predovšetkým otázkami verejného zdravotníctva a infekčnými ochoreniami, druhý najpočetnejší okruh tvorili prednášky s tematikou rozvíjajúcej sa chirurgie, jednotlivých chirurgických odborov a s nimi súvisiacou anestéziológiou. Mnohé z príspevkov však predstavujú prvé kamienky v mozaike dejín jednotlivých lekárskejších odborov na Slovensku, ktoré sa formovali v druhej polovici 19. storočia, resp. na prelome storočí.

5 BALNEOGRAFIA V PUBLIKAČNÝCH AKTIVITÁCH LEKÁRSKÝCH A PRÍRODOVEDNÝCH SPOLKOV

5.1 Kúpele a kúpeľníctvo v Európe a v Uhorsku

Využívanie minerálnych a termálnych vôd v prospech ľudského zdravia má svoju stáročnú tradíciu. V 19. storočí v celej Európe badať zvýšený záujem o kúpele a minerálne pramene. Rozvoj kúpeľníctva umožnila akcelerácia rozmachu prírodných vied, predovšetkým medicíny, chémie, fyziky a geológie. V priebehu storočia sa do popredia dostal vedecký výskum, ktorý sledoval fyzikálne vlastnosti, chemické zloženie a účinky termálnych a minerálnych vôd na ľudský organizmus. Položili sa základy novej disciplíny balneológie, a najmä jej najdôležitejšej súčasti, balneoterapie.

V druhej polovici 19. storočia vznikol celý rad prác, ktoré sa zaoberali účinkami kúpeľnej a pitnej liečby vo všeobecnosti, liečebnými metódami pre jednotlivé skupiny chorôb, indikácie sa stanovovali na základe nových chemických rozborov. Popri základných liečebných úkonoch sa koncom storočia začali uplatňovať doplnkové liečebné procedúry, ako boli mechanoterapia, masáže, elektroliečba, liečebný telocvik a pod.⁴¹³

Do popredia sa dostalo terapeutické využitie studenej vody, priekopníkom hydroterapie bol **Vincent Priesnitz** (1799–1851), zakladateľ vodoliečebného ústavu v Jeseníkoch. Jeho najznámejším nasledovníkom bol nemecký kňaz **Sebastian Kneipp** (1821-1897), obidva systémy vodoliečby sa rozšírili aj u nás.

Popri liečivých účinkoch minerálnych a termálnych vôd sa pozornosť lekárov obrátila aj na vplyv počasia a klímy na zdravie človeka. V 60-tych rokoch 19. storočia **Alexander Spengler** (1827-1901) položil základy klimatoterapie vo švajčiarskom Davose, keď začal liečiť pacientov s pľúcnymi ochoreniami v horskom prostredí.⁴¹⁴

V kúpeľoch sa začali usadzovať lekári, ktorí sa postupne špecializovali na kúpeľnú liečbu a zdokonaľovanie jej metód. Osobitné liečebné postupy si vyžiadali vytvorenie fóra pre užšiu spoluprácu. V r. 1878 vznikla v Berlíne sekcia balneológov na putovnom zasadaní nemeckých lekárov

⁴¹³ MULÍK, Ján. Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku.

⁴¹⁴ HOUDEK, Ivan – Bohuš, Ivan. Osudy Tatier.

a prírodovedcov, ktorá sa ešte v tom istom roku vyčlenila a vytvorila platformu pre vznik Balneologickej spoločnosti (*Balneologische Gesellschaft*) s medzinárodnou pôsobnosťou. Spoločnosť pravidelne usporadúvala balneologické kongresy, ich cieľom bolo vedecké skúmanie liečivého vplyvu minerálnych prameňov a klímy.⁴¹⁵

Kúpele a kúpeľné strediská od počiatku vytvárali prostredie nielen pre liečbu, ale aj pre čulý spoločenský život a všestrannú regeneráciu tela i duše. Nadväzovali sa tu spoločenské kontakty, usporadúvali rôzne odborné zasadania, plesy, hudobné či divadelné predstavenia. Rozmachu návštevnosti kúpeľných stredísk napomáhal aj rozvoj dopravy, osobitne železnice.

Záujem o minerálne pramene a ich využitie malo v Uhorskú bohatú tradíciu. Podobne ako v celej Európe aj v Uhorsku zaznamenávame nárast záujmu o minerálne pramene a kúpeľníctvo, najmä v období po Rakúsko-Uhorskom vyrovnaní. Dnešné územie Slovenska, viaceré jeho regióny a lokality boli mimoriadne významné z hľadiska výskytu liečivých prameňov v rámci Uhorska, ale postupne stále viac aj v medzinárodných reláciách. K svetoznámych kúpeľom patrili už vtedy Piešťany a Trenčianske Teplice, k známejším v celouhorskom meradle zas Číž alebo Vyhne. V druhej polovici 19. storočia vznikol celý rad nových kúpeľných stredísk. Osobitný význam malo založenie klimatických liečební vo Vysokých Tatrách. Zavedenie klimatoterapie sa spája s menom Mikuláša Sontaga, ktorý v roku 1875 dal do prevádzky súkromné sanatórium v Novom Smokovci a uplatňoval v ňom skúsenosti získané v Davose a Merane.

Záujem prírodovedcov a lekárov o vedecké poznávanie minerálnych prameňov sa postupne prehĺboval. Už v staršom období sa viacerí bádatelia pokúsili o klasifikáciu minerálnych vôd a zatriedenie uhorských kúpeľov. K popredným bádateľom v sledovanom období patril **Daniel Lengyel Przemysl** (1815-1884), ktorý rozdelil minerálne vody podľa mineralizácie do deviatich skupín na území jednotlivých žúp.⁴¹⁶ Neskôr významný balneograf **Dávid Wachtel** (1807-1872) vo svojom diele Kúpele a minerálne pramene Uhorska ponechal ich územné delenie, ale v rámci jednotlivých žúp roztriedil pramene podľa obsahu vo vode rozpustených minerálnych látok.⁴¹⁷

---

⁴¹⁵ GELLAI, Imre. XVIII.-XIX. századi fürdőélet Magyarországon.

⁴¹⁶ Lengyel, Dániel. Fürdői zsebkönyv. Pest 1853.

⁴¹⁷ Wachtel, David. Ungarns Kurorte und Mineralquellen. Oedenburg: Seyring, 1859.

V druhej polovici 19.storočia – aj s využitím nových a zdokonalených chemických metód a techník – sa nanovo podrobne analyzovali minerálne pramene, rozbery vykonávali najmä lekárnici. Popri už vyššie spomenutých dávnejšie vybudovaných kúpeľoch sa na Slovensku rozvíjali alebo vznikli aj ďalšie kúpele, kúpeľné mestá a osady, napr. Bojnice, Lúčky, Rajecké Teplice, Sklené Teplice a tak ďalej. Rastúca obľuba kúpeľov v druhej polovici 19.storočia podnietila založenie ďalších stredísk (Dudince, Železnô), najväčší význam však malo zakladanie klimatických kúpeľov (napr. Nový Smokovec, Štós, Tatranská Lomnica). V týchto liečebných zariadeniach sa aplikovali nové terapeutické metódy rozšírené v Európe. Jednotlivé kúpele medzi sebou súperili o návštevníkov a aj uhorské kúpele vydávali rôzne propagačné materiály, sprievodcov ale i inzeráty pre domácich a zahraničných potencionálnych návštevníkov.

Napriek rozvoju kúpeľníctva popri lokálne zameraných prácach menšieho rozsahu vyšlo len niekoľko súborných, vedecky koncipovaných a systematických diel o kúpeľoch v Uhorsku. Okrem už vyššie spomenutých k najvýznamnejším patrili diela Štefana Bolemana, Kornela Chyzera alebo Mikuláša Sontaga.⁴¹⁸ Všetci traja, ako vieme, boli aktívnymi členmi sledovaných regionálnych vedeckých spolkov a výrazným podielom prispeli k prezentovaniu problematiky na ich pôde.

Pre rozvoj kúpeľov a kúpeľníctva mala osobitný význam Krajinská balneologická spoločnosť (*Országos Balneológiai Egyesület*) založená v r. 1891, ktorej vznik iniciovali poprední kúpeľní lekári a balneológovia. K hlavným cieľom odborného združenia patrilo rozširovanie a prehlbovanie balneologických a medicínskych poznatkov, ale tiež popularizácia a rozvoj kúpeľov a kúpeľníctva v Uhorsku. Spoločnosť pravidelne usporadúvala celokrajinské kongresy.

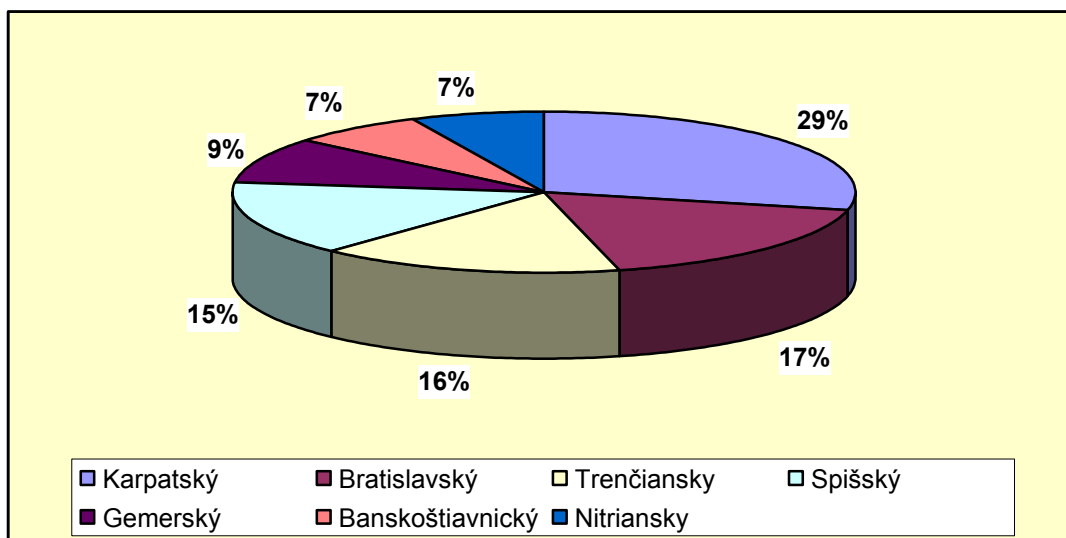
⁴¹⁸ CHYZER, Kornél. Magyarország gyógyhelyei és ásványvizei. Budapest 1885; BOLEMAN, István. Magyar fürdők és ásványos vizek. Budapest : Magyar Balneológiai Egyesület, 1896; BOLEMAN, István. Fürdőtan : kiváló tekintettel a magyarhoni gyógyhelyekre. Budapest : Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1887, 603 s.; SZONTAGH, Miklós. A Magas Tatra és hegyvidéke. Újtátrafüred : Saját kiadás, [s.a.], 520 s.

5.2 Minerálne pramene a kúpele v ročenkách prírodovedných a lekárskeých spolkov

K rozvoju a propagácii kúpeľníctva, zároveň k vytváraniu lekársko-balneologického odborného zázemia kúpeľov aktívne prispeli aj autori desiatok štúdií a článkov uverejnených v ročenkách regionálnych vedeckých spolkov. Tieto práce zaznamenali dobovú situáciu kúpeľníctva i atmosféru jednotlivých kúpeľov a v súčasnosti patria k cenným prameňom k dejinám balneológie na Slovensku.

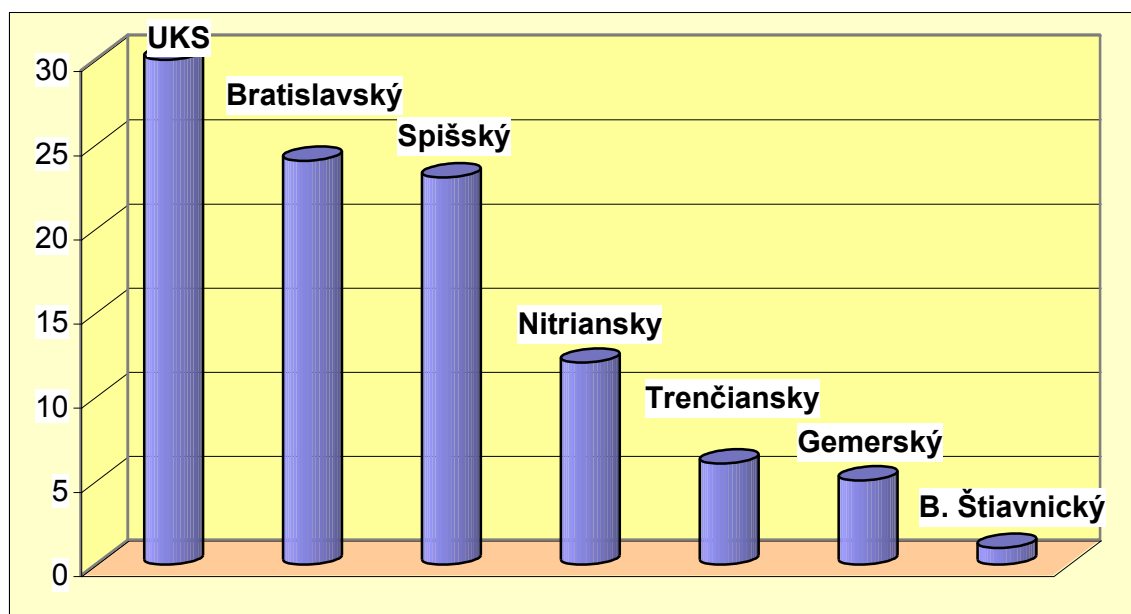
Ak by sme sa pokúsili kvantifikovať záujem prírodovedcov a lekárov o minerálne pramene a kúpele podľa jednotlivých spolkov, získali by sme nasledovný obraz (Graf 8):

Graf 8 Záujem lekárskeých a prírodovedných spolkov o kúpele a minerálne pramene (vyjadrený pomerom počtu príspevkov)

Najviac príspevkov k skúmanej téme sme zaznamenali v *Ročenke Uhorského karpatského spolku*. Je prekvapujúce, že *Prírodovedný spolok župy Trenčianskej* uverejnil v spolkovej ročenke približne rovnaký počet článkov a štúdií s balneografickou tematikou ako oveľa skôr založený *Bratislavský prírodovedný a lekárskeý spolok*. Trenčianski lekári a prírodovedci opisovali takmer výhradne kúpele a minerálne pramene na území župy, v ročenke bratislavských lekárov a prírodovedcov sa naopak väčšina príspevkov zaoberala kúpeľmi a minerálnymi prameňmi ležiacimi mimo územia Bratislavskej župy. Záujem spišských lekárov sa sústreďoval na klimatické kúpele v tatranskej oblasti, dominovala problematika terapie.

Počet opisovaných kúpeľných lokalít, resp. minerálnych prameňov v jednotlivých regionálnych spolkoch sme sa tiež pokúsili ilustrovať názorne. (Graf. 9). Čo sa lokalít týka, treba povedať, že v sledovaných ročenkách nájdeme informácie o takmer všetkých súdobých kúpeľných lokalitách (z ktorých mnohé dnes patria už medzi zaniknuté) a tiež o takmer všetkých v tej dobe známych minerálnych prameňoch. Vo všeobecnosti platí, že jednotlivé spolky sa zaoberali predovšetkým minerálnymi a kúpeľnými lokalitami, ktoré spadali do žúp ich pôsobenia. Nad rámec regiónu zasahovali len príspevky publikované v ročenke *Bratislavského prírodovedného spolku* a *Uhorského karpatského spolku*. Kúpeľné lokality a termálne pramene, ktoré neležia na území dnešného Slovenska, sme nezahrnuli ani do jednej ilustratívnej štatistiky.

Graf 9 Počet opisovaných kúpeľných lokalít a minerálnych prameňov v samostatných príspevkoch

Spomedzi dvoch desiatok kúpeľných stredísk, opisovaných v samostatných príspevkoch, najviac pozornosti púťali kúpele v Trenčianskych Tepliciach, potom v Starej Turej, ďalej to boli Bojnice, Malé Bielice, Smrdáky a Belušké Slatiny, o ktorých bolo uverejnených najviac samostatných článkov (Tab. 11).

Na stránkach ročeniek jednotlivých spolkov sme zaznamenali rozmanitý materiál rôzneho rozsahu, informačnej hodnoty i úrovne. Boli to jednak rozsiahle balneografické štúdie, ktoré podrobne opisovali minerálne pramene

a kúpele na území celej župy alebo jednotlivé kúpeľné lokality, ďalej kratšie či obširnejšie opisy jednotlivých kúpeľov, pôvodné alebo prevzaté fyzikálno-chemické analýzy prameňov, opisy hydrogeologických pomerov lokalít, príspevky k dejinám kúpeľov, ďalej opisy skúseností s liečbou konkrétnych ochorení, opisy balneotechnických zariadení, štatistické prehľady návštevnosti kúpeľov až po recenzie balneografických prác a tiež inzeráty,⁴¹⁹ ktoré propagovali jednotlivé kúpeľné mestá. V neposlednom rade treba tiež spomenúť príspevky, ktorých ťažiskom nebola balneografia a predsa priniesli množstvo informácií k dejinám kúpeľov či minerálnych prameňov.

K takýmto príspevkom patrí celý rad vlastivedno-turistických itinerárov publikovaných najmä v *Ročenke Uhorského karpatského spolku*, tiež zoologických, botanických alebo aj geologických príspevkov, ktoré popri ťažiskovej téme opisovali lokalitu aj z nášho aspektu, resp. dokresľovali lokalitu z hľadiska jej fauny, flóry a pod. (napr. príspevky Karola Brančika v *Ročenke Prírodovedného spolku Trenčianskej župy*). Sem by sme mohli zaradiť aj otváracie prejavy funkcionárov lekársko-lekárnických spolkov v Gemerskej, resp. Spišskej župe, ktorých valné zhromaždenia sa konali v rôznych mestách tej-ktorej župy (často aj v kúpeľných mestách). Tieto typy príspevkov tiež obsahovali informácie o dejinách danej lokality, zaznamenávali jej dobový stav, spoločenskú atmosféru, informovali o problémoch a hľadali ich riešenia, a pod.

---

⁴¹⁹ Inzeráty sme v našej práci nesledovali. Najviac inzerátov propagujúcich kúpele a kúpeľnú liečbu uverejnili v *Ročenke Uhorského karpatského spolku*. O nich viď príspevok KURUCOVÁ, Lívia – Svobodová, Bronislava. Kúpele v inzerátoch : (uverejnených na stránkach *Ročenky Uhorského karpatského spolku*).

Tab. 11 Samostatné príspevky o jednotlivých kúpeľoch

Lokalita	Bratislavský	Banskoštiavnický	Spišský	Gemerský	Trenčiansky	Nitriansky	UKS
Belušké Slat.					3x balneografia		
Bojnice	1 x chem. analýza					1x balneografia	
Bratislava	1x balneotechnika 1x balneoterapia						
Číž				Štatistiky			
Dol. Smokovec			2x terapia				1x chem. analýza
Herľany							1x chem. analýza
Korytnica	1x balneografia					1x balneológia	
Liptovská Osada	1x chem. analýza						
Lúčky	1x balneografia						
Ľubovňa			2x balneohist.				
Malé Bielice	1x chem. analýza						
Piešťany	1x balneografia						
Rajecké T.					1x balneografia		
Slatviná							1x chem. analýza
Sliach	1x balneografia					1x balneografia	
Slovenská Ves							1x chem. analýza
Smrdáky						3x balneografia	
Stará Turá	1x balneografia					1x balneografia	
Trenčianske T.	1x chem. analýza				1x hydrogeolog.		1x balneografia
Vyhne		Štatistiky					
Tatr. Lomnica			terapia				

Na stránkach *Ročenky Bratislavského prírodovedného spolku* nájdeme najrozmanitejší materiál zameraný na pramene a kúpeľníctvo. Väčšina príspevkov z tejto oblasti bola uverejnená v prvom desaťročí pôsobenia spolku. Aký význam pripisovali bratislavskí prírodovedci a lekári spoznaniu minerálnych prameňov dokladuje aj skutočnosť, že už v prvom roku svojho pôsobenia na jeho pôde odznelo o nich niekoľko odborných prednášok. O minerálnych prameňoch a kúpeľoch na území dnešného Slovenska predniesol dve prednášky bratislavský praktický lekár **Samuel Glatz** (1811-1875).⁴²⁰ V prvej z nich hovoril o menej známých liečebných prameňoch v bratislavskom správnom dištrikte.⁴²¹ V úvode prednášky krátko upozornil na bohatstvo minerálnych vôd Uhorska všeobecne (uviedol 700 minerálnych prameňov), zdôraznil ich význam z hľadiska hygieny i terapie. Ťažisko prednášky spočívalo v prehľade minerálnych prameňov vo vymedzenej oblasti, uviedol približne dve desiatky lokalít – so základnými údajmi o prameňoch vychádzajúc z najnovších súdobých prameňov. Popri už terapeuticky využívaných termálnych žriedlach v Piešťanoch a Trenčianskych Tepliciach osobitne vyzdvihol liečivú silu prameňov v Dudinciach, ktoré v tom čase boli využívané len miestnym obyvateľstvom. Vo svojej druhej prednáške sa zameril na kúpele v Piešťanoch a v Sliači,⁴²² pri ktorých podal geologickú charakteristiku lokality a výsledky chemických analýz prameňov. V prípade Piešťan to boli výsledky analýzy z r. 1818 od dr. Schultza, v prípade kúpeľov v Sliači informoval o novších analýzach prof. Haucha. Obidve vystúpenia boli v spolkovej ročenke zaznamenané len ako rozšírené anotácie prednášky. Na pôde *Bratislavského prírodovedného spolku* niekoľkokrát prednášal o výsledkoch vlastných chemických analýz minerálnych prameňov chemik a nitriansky lekárnik **Emil Láng** (?-1870). Výsledky analýz vôd v Trenčianskych Tepliciach, Bojniciach a Malých Bieliciach publikoval aj v spolkovej ročenke.⁴²³ Župný lekár Hornonitrianskej župy a riaditeľ župnej nemocnice v Trnave **Jozef Friedrich Kříž** (Krzisch,

---

⁴²⁰ Biografické údaje: JUNAS, JÁN. Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku.

⁴²¹ GLATZ, Samuel. Über die weniger bekannten Heilquellen des Presburger Regierungsbezirkes. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1856, s. 30, 58-61.

⁴²² GLATZ, Samuel. Beschreibung des Bäder Szliacs und Pöstyén. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1856, s. 67-69.

⁴²³ LÁNG, Emil. Das Tretschin-Teplitzer Thal und dessen Mineral-Quellen. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1857, Heft. II., s. 1-16; Analyse zweier Mineralquellen in nordwestlichen Ungarn. In Tamže, Jahrg. 1858, Heft II., s. 37-50; Untersuchung der Mineralquellen von Bajmócz und Belita. In Tamže, Jahrg. 1860-61, s. 86-95.

1812-1875) prednášal o minerálnych prameňoch v Starej Turej.⁴²⁴ V úvode podal geografickú charakteristiku lokality a uverejnil výsledky chemickej analýzy prameňov, ktoré realizoval lekárnik z Nového Mesta nad Váhom Emil Keller. V r. 1863 publikoval v spolkovej ročenke obširne balneografie kúpeľov v Korytnici a Lúčkach župný lekár Liptovskej župy **Gustáv Adolf Sefranka** (?-1871), ktoré v 70-tych rokoch vyšli aj ako separáty.⁴²⁵ Opísal geografické, klimatické, geologické a topografické pomery obidvoch lokalít, venoval sa aj ich dejinám a etnografickým zvláštnostiam, ďalej opísal súdobé balneoterapeutické zariadenia kúpeľov, chemické zloženie vôd a ich fyziologické účinky, terapeutické pôsobenia a tiež štatistiku návštevnosti kúpeľov v rokoch 1856-1862. V poslednej dekáde 19. storočia z oblasti balneológie odzneli dve prednášky v lekárskej sekcii *Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku*, ktoré predniesol riaditeľ vodoliečebných kúpeľov v Bratislave **Maximilián Schlesinger** (1864-?).⁴²⁶ V prvej z nich sa zaoberal uhličítymi kúpeľmi a ich fyziologickými účinkami všeobecne,⁴²⁷ ďalej sa venoval balneotechnickým zariadeniam, ktoré zvyšovali podiel kyseliny uhličitej v kúpeľoch a napokon opísal najnovšie takéto zariadenie skonštruované Fridrichom Kellerom, ktoré zakúpil pre svoj vodoliečebný ústav. V druhom vystúpení prednášal o účinku hydroterapie pri infekčných akútnych ochoreniach, praktickú časť prednášky demonštroval vo svojom liečebnom zariadení. Táto prednáška sa zachovala len vo forme krátkej anotácie, avšak tlačou vydal dielo s podobnou problematikou.⁴²⁸

Najmenej príspevkov s tematikou minerálnych prameňov a kúpeľov sme zaznamenali v *Ročenke Banskoštiavnického lekárskeho a prírodovedného spolku*. Jediným autorom, ktorý tu o sledovanej tematike písal, bol Štefan Boleman. Ako kúpeľný lekár vo Vyhniach publikoval na stránkach ročenky štatistiky návštevnosti v kúpeľoch za roky 1879-1881. Spolková ročenka informovala o jeho dvoch odborných prednáškach. V prvej z nich hovoril o hystérií, v druhej o neurasténii a o kúpeľnej liečbe týchto ochorení.

---

⁴²⁴ KRZISCH, Jozef. Ueber eine neuentdeckte Mineralquelle bei Ó-Tura in Ober Neutraer Comit. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1858, Heft II.*, s. 10-12.

⁴²⁵ SEFRANKA, Adolf Gustav. *Monographie von Korytnicza und Lucsky* (Aus dem Correspondenzblatt des Vereins für Naturkunde. Pressburg). Pressburg : Druck von C.F. Wigand, 1863. 75 s.

⁴²⁶ Biografické údaje pozri: *Emlékmű 1856-1909*, s. 178.

⁴²⁷ SCHLESINGER, Max. A szénsavas fürdőkről. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1894/96*, s. 205-207.

⁴²⁸ SCHLESINGER, Miksa. *A heveny fertőző láz hidratikus kezeléséről Pozsony* : Alkalay Adolf Könyvnyomdája, 1907.

V prednáškach mal uviesť konkrétne skúsenosti liečených prípadov v kúpeľoch vo Vyhniach.⁴²⁹

Spišský lekársko-lekárnický spolok na stránkach svojej ročenky venoval viac priestoru klimatickým kúpeľom, uverejnil však aj dva balneohistorické príspevky, ktorých autorom bol regionálny historik Samuel Weber. V prvom z nich sledoval hydrografické pomery Spišskej župy vo svojej súčasnosti a porovnával ich so situáciou pred sto rokmi na základe archívnych listín a diela **Karola Sepešháziho** (Szepesházy, 1780-1829).⁴³⁰ Autor konštatoval úbytok vôd za posledných 50 rokov v Európe vôbec. Na základe dobových listín priniesol konkrétne názvy potokov, jazier a prameňov, ktoré v minulosti existovali a v jeho súčasnosti už nebolo po nich stopy. Z diela K. Sepešháziho uverejnil v nemčine prevzaté pasáže o minerálnych prameňoch na území Spiša, uviedol 23 lokalít. V závere však upozornil na obrovský rozmach kúpeľných miest na Spiši.⁴³¹ Svoj druhý príspevok, nazvaný Ľubovnianske kúpele pred sto rokmi spracoval podľa dvoch historických prameňov, ktorých autormi boli **Ján Kristián Engel** (1770-1814) a jeho brat **Jakub Ján Engel** (1749-1831).⁴³² V spolkovej ročenke vyšiel tiež zaujímavý príspevok o kúpeľnej liečbe neurasténie ktorý uverejnil kúpeľný lekár v Tatranskej Lomnici **Arpád Hammersberg**.⁴³³ V úvode charakterizoval ochorenie a súdobé znalosti o jeho terapii všeobecne. Zdôrazňoval význam psychoterapie a tiež hydroterapie, ktorú pri tomto ochorení aplikoval – podľa jeho tvrdenia – asi jediný v Uhorsku. Ako ďalšiu doplnkovú liečbu pre neurastenikov odporúčal elektroliečbu chrbtice, škótske streky ako súčasť hydroterapie, tiež liečebnú gymnastiku a diétu.⁴³⁴

Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy vo svojej ročenke neuverejnil takmer žiadne samostatné príspevky o kúpeľoch či minerálnych prameňoch na území župy. Jediným autorom takéhoto príspevku bol **Andor Pazár**, ktorý

---

⁴²⁹ DR. SCHILLINGER Ferencz úrnak jelentése a II. t.i.a gyógyászati szakosztály működéséről az 1880-ik évben. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1881. évre, s. 16; DR. BOLEMAN István úrnak jelentése a II. t.i.a gyógyászati szakosztály működéséről az 1881-ik évben. In Tamže, 1882. évre, s. 13.

⁴³⁰ Neuester Wegweiser durch Ungarn...Košice 1807

⁴³¹ WEBER, Samu. Szepesi ásványvizek és fürdőhelyek 100 év előtt. In A Szepesi ... Évkönyve, 1906. évre, s. 48-54.

⁴³² WEBER, Samu. Lubló fürdő 100 év előtt. In A Szepesi ... Évkönyve, 1900. évre, s. 66-70.

⁴³³ HAMMERSBERG, Árpád. A Neurasthenia intézeti kezelése. In A Szepesi ... Évkönyve, 1902. évre, s. 24-31.

⁴³⁴ Tejto problematike sa venoval aj neskôr napr. v odbornom periodiku Magyar Balneológiai Értesítő 1908-1910.

vo svojom krátkom príspevku hovoril o rozvoji kúpeľov v Číži.⁴³⁵ V spolkovom periodiku uverejnil štatistiky návštevnosti kúpeľov v Číži, kde pôsobil ako kúpeľný lekár. Informačnú hodnotu o súdobých kúpeľoch na území Gemerskej župy majú však aj otváracie prejav valných zhromaždení spolku, ktoré sa konali i v kúpeľných mestách napr. v Revúcej (1898), Hodejove (1905), Číži (1890, 1910), Strelnici (1912) alebo Rožňavských kúpeľoch (1891). V rámci otváracích prejavov funkcionárov spolku, resp. v zápisniciach sú zaznamenané mnohé informácie o dejinách a súčasnosti jednotlivých kúpeľov ale aj iné zaujímavosti. Napr. v zápisnici z valného zhromaždenia spolku v r. 1891 v Rožňavských kúpeľoch sa dozvedáme, že členovia spolku dostali do daru publikáciu pod názvom *Rozsnyó klimatikus gyógyhely* (Rožňavská klimatická ozdravovňa), ktorej autorom mal byť **Karol Polónyi** a mala byť vydaná v Rožňave v r. 1891.⁴³⁶ Túto publikáciu však dostupné bibliografické súpisy (Rizner, Petrik) neevidujú a neregistruje ju ani inak veľmi spoľahlivá tematická balneografická bibliografia.⁴³⁷

Na stránkach *Ročenky Trenčianskeho prírodovedného spolku* venovali pozornosť kúpeľom v Trenčianskych Tepliciach, Rajeckých Tepliciach, v Beluši a viacerým minerálnym prameňom v púchovskej doline. Trenčianske Teplice patrili v tej dobe k najvýznamnejším kúpeľom v Uhorsku, ktoré mohli konkurovať aj zahraničným. Na pozvanie riaditeľstva kúpeľov v Trenčianskych Tepliciach sa geologicko-balneologickými pomermi kúpeľov a okolia zaoberal známy geológ **Josef Knett** (1869-1946), ktorý v rokoch 1896-1907 pôsobil v Karlových Varoch ako mestský geológ a vydal viacero odborných prác.⁴³⁸ O výsledkoch svojich výskumov v Trenčianskych Tepliciach prednášal aj na pôde spolku, tiež ich uverejnil aj na stránkach ročenky.⁴³⁹ Svoj príspevok ilustroval farebnou geologickou mapou Trenčianskych Teplíc a okolia.

Spolok mal veľkú zásluhu na znovuobjavení prameňov teplých vôd v Belušských Slatinách. Spolková ročenka uverejnila niekoľko príspevkov o týchto minerálnych prameňoch a kúpeľoch. Prvý z nich publikoval piarista

---

⁴³⁵ PAZÁR, Andor. A csízi fürdő fokozatos fejlődéséről. In A Gömörmegyei .... Évkönyve, 1895. évre, s. 26-27.

⁴³⁶ JEGYZŐKÖNYV a gömörmegyei orvos-gyógyszerész egyletnek 1891. évi szeptember hó 28-án Rozsnyón tartott közgyűléséről. In A Gömörmegyei ... Évkönyve, 1891. évre, s.28.

⁴³⁷ DUKA ZÓLYOMI, Norbert. Balneografická bibliografia Slovenska 1850-1920.

⁴³⁸ ÖSTERREICHISCHES Biographisches Lexikon. Zv. 15, s. 437.

⁴³⁹ KNETT, Josef. Die geologisch-balneotechnischen Verhältnisse von Trencsin-Teplitz. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1900/1901, 23-24. évf., s. 67-106.

a učiteľ vyššieho gymnázia v Trenčíne **Karol Krasznyánszky** (1855-1920),⁴⁴⁰ ktorý zachytil túto iniciatívu spolku.⁴⁴¹ Na základe historických prác (P. Adámi, M. Bel) spracoval dejiny kúpeľnej oblasti, ďalej opísal vtedajší stav prameňov a svoj príspevok doplnil aj o údaje o faune a flóre lokality. O pätnásť rokov neskôr zhodnotil dosiahnuté úsilie spolku, vykreslil súdobý stav kúpeľov a venoval sa tiež klimatickým pomerom kúpeľov.⁴⁴² Balneografiu Belušských kúpeľov uverejnil v spolkovej ročenke aj okresný lekár v Ilave Simon Pollacsek.⁴⁴³ Vo svojej práci prezentoval výsledky novej chemickej analýzy vôd prof. budapeštianskej univerzity **Bélu Lengyela** z r. 1895. Opísal tiež zariadenie kúpeľov, možnosti spoločenského využitia, terapeutické metódy atď.

Minerálne pramene Gizela a Valéria v Rajeckých Tepliciach podrobil chemickej analýze lekárnik a učiteľ na gymnáziu v Trenčíne Benedikt Telbisz. Výsledky analýz a opis súdobých kúpeľov uverejnil nielen v ročenke, ale vyšla aj ako separát.⁴⁴⁴

V 90-tych rokoch člen spolku **Mór Kácsér** analyzoval pramene Zubák, Dubková a Streženice.⁴⁴⁵ Minerálny prameň v Dubkovej označil za železitý, prameň v Zubáku však nepovažoval za minerálny. Pramene v Streženiach podľa neho obsahovali jód.

Minerálnu vodu v Streženiach neskôr nanovo analyzoval v laboratóriu viedenského Ríšskeho geologického ústavu **Hugo Drucker**⁴⁴⁶ (1856-?).⁴⁴⁷ Kácsérovi analýzu doplnil, resp. opravil, pretože podľa jeho analýzy minerálna voda v Streženiach neobsahovala jód.

⁴⁴⁰ Biogr. údaje vid': HRABOVEC, Ivan. Prírodovedný spolok župy Trenčianskej (1877/1911), s. 47.

⁴⁴¹ KRASZNYÁNSZKY, Károly. A bellusi hőforrások. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1890/91, 13-14. évf., s. 29-42.

⁴⁴² KRASZNYÁNSZKY, Károly. A bellusi nyaralótelep. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1906/07, 29-30. évf., s. 53-59.

⁴⁴³ POLLACSEK, Simon. A bellusi Baross-kénforrás. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1896-97, 19-20. évf., s. 38-41.

⁴⁴⁴ TELBISZ, Benedek. A rajecz-tepliczi hévvizforrás elemzése. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1882, 5. évf., s. 42-45.

⁴⁴⁵ KÁCSÉR, Mór. A puchói völgy három forrásáról. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1894/95, 17-18. évf., s. 167-175.

⁴⁴⁶ Hugo Drucker (1856 Korycany, Česko -1941 Mauthausen, Rakúsko), podľa matričných záznamov univerzity v Zürichu (dostupných na internete <http://www.matrikel.uzh.ch/pages/528.htm>) tu študoval na filozofickej fakulte v r. 1882. V údajoch o tomto študentovi okrem dátumu narodenia sa uvádza Brno ako miesto narodenia a národnosť moravská. V nami skúmanej ročenke publikoval dva príspevky (obidva v r. 1899), v prvom z nich uverejnil výsledky chemickej analýzy streženickej vody pri Púchove, v druhom sústredil znalecké posudky rakúskeho geológa Karl Mária Paula a poľského geológa Rudolfa Zuberu o výskyte nafty v Trenčianskej župe – pri Papradne a pri Turzovke. Pôsobil ako chemik v Ríšskom geologickom ústave vo Viedni.

⁴⁴⁷ DRUCKER Hugo. Analyse der Sztrezeniczter Wassers bei Pucho. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1898/99, 21/22. évf., s. 95-97.

Nemôžeme tiež nespomenúť cyklus príspevkov všestranného prírodovedca, lekára, predsedu spolku Karola Brančika, ktorý uverejňoval pod názvom Zoologicko-botanické prechádzky a v rámci ktorého opísal faunu a flóru v okolí kúpeľov Korytnica, Trenčianske a Rajecké Teplice.⁴⁴⁸

S tematikou kúpeľov a minerálnych prameňov na pôde *Lekársko-
lekárnického a prírodovedného spolku Nitrianskej župy* najaktívnejšie vystupoval tajomník spolku František Biringer. Pod názvom Kúpele a minerálne pramene Nitrianskej župy uverejnili rozsiahlu balneografickú stať pozostávajúcu zo štyroch častí.⁴⁴⁹ V prvej z nich podrobne pojednával o Piešťanoch ako o kúpeľoch na medzinárodnej úrovni, s dlhoročnou tradíciou a menom. V druhej časti sa rovnako obšírne venoval Smrdákom ako kúpeľom vo fáze rozvoja, tretia časť sledovala pramene v Bojniciach a Beliciach, ktoré podľa autora bolo potrebné ďalej rozvíjať, aby sa tu zriadili prosperujúce kúpele. Do štvrtej skupiny zaradil ďalších 13 prameňov lokálneho významu.⁴⁵⁰ V nasledujúcom odbornom príspevku sa zaoberal sírnymi kúpeľmi a ich významom v modernej medicíne na základe publikovaných medicínskych skúseností lekárov doma i vo svete a tiež vlastných.⁴⁵¹

Dvaja členovia nitrianskeho spolku venovali samostatné príspevky kúpeľom v Smrdákoch. Prvý z nich uverejnil František Biringer,⁴⁵² autorom druhého bol tamojší kúpeľný lekár **Žigmund Grünfeld**.⁴⁵³ Popredný balneológ Eduard Weisz, známy ako zakladateľ Robotníckeho kúpeľného ústavu v Piešťanoch, tu uverejnil odbornú stať pod názvom Indikácie horúcich sírných prameňov a bahenných kúpeľov.⁴⁵⁴ V príspevku sa zaoberal ochoreniami, ktoré sú najčastejšie liečené v sírnych kúpeľoch a o ich účinkoch.

---

⁴⁴⁸ BRANCSIK, Károly. Zoologisch-botanische Wanderungen. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1881, 4. évf., s. 69-75; 1883, 6. évf., s. 59-66; 1885, 8. évf. s. 21-26.

⁴⁴⁹ BIRINGER, Ferenc. Nyitravármegye gyógyfürdői és ásványvizei. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1895-96, 4. évf. s. 169-236.

⁴⁵⁰ Štúdia vyšla aj ako separát.

⁴⁵¹ BIRINGER, Ferenc. A kénes fürdők mint gyógytényező a modern gyógyászatban. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1897/1900, 5. évf., s. 105-112.

⁴⁵² BIRINGER, Ferenc. Büdöskő fürdő múltja. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1893/94, 3. évf., s. 55-64.

⁴⁵³ GRÜNFIELD, Zsigmond. Büdöskő ismertetése. In A Nyitravármegyei... Évkönyve, 1893/94, 3. évf., s. 78-84.

⁴⁵⁴ WEISZ, Ede. A kénes hévvezek s iszapfürdők javalatai. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1897/1900, 5. évf., s. 98-105.

Príspevky uverejnené v ročenke *Uhorského karpatského spolku* by sme mohli rozdeliť do troch až štyroch skupín. Prvú skupinu tvorili chemické analýzy, spomedzi ich autorov spomenieme Aurela Scherfela a Antona Steinera. Prvý z nich bol považovaný za najväčšieho znalca kveteny Vysokých Tatier, rovnako intenzívne sa však venoval aj chemickej práci. Vykonal chemické analýzy viacerých minerálnych prameňov v Tatrách a na východnom Slovensku. Analýzy prameňov v Starom Smokovci, Herľanoch, Gánovciach a v Slatvinej publikoval v *Ročenke Uhorského karpatského spolku*.⁴⁵⁵ Chemik a učiteľ, vedúci chemicko-výskumnej stanice pre Spišskú župu pri reálke v Levoči A. Steiner, uverejnil v spolkovej ročenke analýzu prameňa Chamilla v Slovenskej Vsi.⁴⁵⁶

V rubrike Drobné správy uverejnená informácia o analýze slatín/rašeliny v Dolnom Smokovci vyšla pod iniciálami Dr. R.S.⁴⁵⁷ Tvorcom príspevku bol pravdepodobne autor viacerých geologických prác Samuel Roth. Analýzu si dala vypracovať Kežmarská banka, vtedajší majiteľ Dolného Smokovca, kde zriadili moderný kúpeľný dom. Rozbor rašeliniska, zameraný na význam rašeliny z lekárskeho hľadiska, vypracoval v celouhorskom meradle popredný chemik **Sándor Kalecsinszky** (1857-1911) a uverejnil ju v časopise *Földtani Közlöny* (1883, zošit 7-10).

Druhú skupinu príspevkov tvorí niekoľko širšie koncipovaných prác, ktorých súčasťou sú aj informácie o kúpeľoch a minerálnych prameňoch. Takou bola štúdia Belu Majláta nazvaná Hydrografické pomery Liptovskej župy,⁴⁵⁸ kde v časti Minerálne pramene a kúpele Liptovskej župy podal ich podrobný opis. Podobne príspevok Jozefa Mihalika o topografii Liptovskej župy⁴⁵⁹ zaznamenal s odstupom desiatich rokov všetky známe minerálne pramene a kúpele.

Ďalšiu skupinu tvoria príspevky typu turistických itinerárov, vlastivedných opisov a pod. určitých lokalít, v rámci ktorých autori uvádzali viac či menej informácií o minerálnych prameňoch a kúpeľoch. Takéto príspevky písali

⁴⁵⁵ SCHERFEL, Aurel. A Ránk-herleini szökőkút vizének vegyi elemzése = Chemische Untersuchung der Ránk- Herleiner Spring-Quelle. In MKEÉ, 1877, 14. évf., s. 195-227; A Gánóczi fürdő és ártézi hévvíz vegyi viszonyai = Bad Gánóc und die chemischen Verhältnisse seiner Bohrtherme In Tamže, 1881, 8. évf., s. 181-200 a 201-222; A szlatvíni ásványvíz vegyelemzése = Analyse des Sztatviner Mineralwasser. In Tamže, 1883, 10. évf., s. 156-168 a 169-183.

⁴⁵⁶ STEINER, Antal. A szepes-tótfalvi ásványvíz = Die Mineralwasser bei Winschendorf In. A MKEÉ, 1886, 13. évf., s. 75-89.

⁴⁵⁷ Dr. R.S. Az alsó-tátrafüredi lápföld chemiai elemzése. In MKEÉ, 1884, 11. évf., s. XII-XIV.

⁴⁵⁸ MAJLÁT, Béla. Vizrajzi viszonyok Liptómegeyben = Hydrographische Verhältnisse im Komitate Liptau. In. MKEÉ, 1877, 4. évf., s. 52-113.

⁴⁵⁹ MIHALIK, József. Liptóvármegye topographiai tekintetben. In MKEÉ, 1886, 13. évf., s. 1-46.

napr. geológ a organizátor turistiky Karol Siegmeth alebo už spomínaný Samuel Weber. Autor viacerých turistických monografií K. Siegmeth publikoval na stránkach spolkovej ročenky desiatky príspevkov. Z nášho hľadiska je zaujímavý článok nazvaný Trenčianske Teplice a ich okolie, v ktorom sa obširne venoval dejinám a súčasnosti týchto kúpeľov, uviedol známe analýzy prameňov, opísal kúpeľné budovy a okolie kúpeľov, možnosti spoločenského vyžitia atď.⁴⁶⁰ Podobne informoval o minerálnych prameňoch a kúpeľoch v Šarišskej župe,⁴⁶¹ Bardejovských a Ľubovnianskych kúpeľoch⁴⁶² alebo Sobranciach.⁴⁶³ Zo sledovaného hľadiska sú rovnako prínosné príspevky S. Webera, v ktorých nájdeme údaje napr. o kúpeľoch na dnešnom území Poľska – Smerdžonka a Szczawniczi,⁴⁶⁴ atď.

Poslednú skupinu tvoria články rôzneho rozsahu, ktoré sa venujú tematike kúpeľov z rozličných aspektov. Spomedzi nich spomenieme len príspevok významného prírodovedca a balneológa Kornela Chyzeru, ktorý sa vo veľkej miere zaslúžil o rozvoj kúpeľov v Uhorsku. Vo svojej stati apeloval na vedecký výskum minerálnych prameňov, zamýšľal sa nad možnosťami ďalšieho rozvoja kúpeľov v Uhorsku všeobecne.⁴⁶⁵

Na stránkach *Ročenky Uhorského karpatského spolku* vyšlo niekoľko recenzií a anotácií významných balneologických prác a v neposlednom rade desiatky inzerátov, ktoré propagovali predovšetkým tatranské kúpele.

5.3 Zhrnutie

Ročenky sledovaných regionálnych združení publikovali informácie o takmer všetkých vtedajších kúpeľných lokalitách (z ktorých mnohé dnes patria už medzi zaniknuté) a tiež o takmer všetkých v tej dobe známych minerálnych prameňoch. Široká škála uverejnených prác odzrkadľuje vývoj exaktnejšieho poznávania minerálnych prameňov, uplatňovanie nových liečebných postupov, celkovú situáciu v oblasti kúpeľníctva i atmosféru jednotlivých kúpeľov na dnešnom území Slovenska.

⁴⁶⁰ SIEGMETH, Károly. Trencsén-Teplitz és környéke. In MKEÉ, 1895, 22. évf., s. 16-29.

⁴⁶¹ SIEGMETH, Károly. Sárosmegyei kirándulásom = Eine Tour durch das Sároser Komitat. In MKEÉ, 1879, 6. évf., s36-57 a 58-79.

⁴⁶² SIEGMETH, K. A Keleti Kárpátokból a Magas Tátrába. In MKEÉ, 18. évf., 1890, s. 132-149.

⁴⁶³ SIEGMETH, Károly. Sárosmegyei kirándulásom = Eine Tour durch das Sároser Komitat. In MKEÉ, 1879, 6. évf., s36-57 a 58-79; A Hegyaljáról a Vihorlát-hegységbe. In Tamže, 1886, 13. évf., s. 90-128.

⁴⁶⁴ WEBER, Samuel. Szepes Béláról Szczawnicáig. In MKEÉ, 1876, 3. évf., s. 244-283.

⁴⁶⁵ CHYZER, Kornél. Néhány szó fürdőink felvirágoztatása ügyében = Einige Worte im Interesse unserer Bäder. In MKEÉ, 1883, 10. évf., s. 330-336, 342- 349.

6 VEREJNÉ ZDRAVOTNÍCTVO V PUBLIKAČNÝCH AKTIVITÁCH REGIONÁLNYCH VEDECKÝCH SPOLKOV

6.1 Verejné zdravotníctvo v Európe a Uhorsku v druhej polovici 19. storočia

Rozvoj organizácie zdravotníctva úzko súvisel s politickými, hospodárskymi a spoločenskými pomermi jednotlivých krajín. Chod zdravotníctva vo väčšine krajín usmerňovali ministerstvá vnútra pomocou osobitných oddelení pre zdravotníctvo. V niektorých krajinách sa ustanovili osobitné zdravotnícke komisie, ktoré vydávali nariadenia na uskutočňovanie najmä hygienických a protiepidemických opatrení. V druhej polovici 19. storočia sa začali vydávať zdravotnícke zákony alebo kódexy (napr. v r 1871 v Nemecku), ktoré mali modernizovať jeho organizáciu.. Systém poskytovania zdravotníckej starostlivosti bol rozdrobený medzi súkromne ordinujúcimi lekármi a jednotlivými nemocnicami.⁴⁶⁶

Organizácia zdravotníctva v Európe i vo svete sa nevyvíjala systematicky a rovnomerne. Do popredia sa dostala požiadavka na zavádzanie opatrení zameraných na ochranu zdravia, zlepšenia sociálnych, zdravotných a hygienických podmienok práce a bývania. Spomedzi celého radu zdravotnícko-organizačných nariadení, ktoré posúvali systém ochrany zdravia, spomenieme len niektoré. Prvé účinnejšie opatrenia na ochranu zdravia obyvateľstva zaviedli v Anglicku, kde už v prvej polovici 19. storočia vyšiel zákon zakazujúci nočnú prácu detí a mladistvých a obmedzujúci dennú prácu na 12 hodín. Zaviedli tiež zákon o chudobných a o bezplatnom ošetrovaní v chorobe. Najvýraznejšie úpravy v organizácií zdravotníctva sa realizovali v 70-tych rokoch vo Francúzsku. Zaviedli bezplatné liečenie a organizovali bezplatné očkovanie proti variole, zriaďovali sa útulky pre siroty. Vyšlo tiež nariadenie o povinnej odbornosti lekárov.

V 19. storočí sa začalo zavádzať úrazové a nemocenské poistenie, ktorého začiatky sa položili ešte v predchádzajúcom období. V tomto storočí sa tiež začala rozvíjať medzinárodná lekárska spolupráca, prvá medzinárodná zdravotnícka konferencia sa konala v r. 1851 v Paríži. Rozvoj spolupráce

---

⁴⁶⁶ JUNAS, Ján – Bokesová-Uherová, Mária. Dejiny medicíny a zdravotníctva.

umožňoval aj rozvoj dopravy. Osobitne významné bolo založenie prvej medzinárodnej humanitárnej zdravotníckej organizácie Medzinárodného červeného kríža.

Prudký rast lekárskeho poznania a odborná diferenciacia medicíny si vyžadovala aj zavádzanie nových systémov vzdelávania lekárov. Najdôležitejšie z nich bolo zavedenie vyučovania klinických predmetov pri lôžku pacientov a neskôr aj systém doškoľovania.⁴⁶⁷

V Uhorsku sa oblasť zdravotníctva začiatkom druhej polovice 19. storočia riadila Generálnym zdravotníckym normatívom (*Generale normativum in Re Sanitatis*) z roku 1770. V priebehu desaťročí sa však pomery zmenili a preto nevyhovoval novým pomerom v sledovanom storočí.

V organizácií zdravotníctva po r. 1848 sa viedenská vláda pokúsila o začlenenie Uhorska do celoríšskej zdravotníckej organizácie, oblasť spravovala zdravotnícka komisia pri Ministerstve vnútra vo Viedni. Po prijatí októbrového diplomu však obnovila svoju činnosť Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada, v rámci ktorej sa spravovalo aj zdravotníctvo. K prelomu došlo až v r. 1876, keď uhorská vláda pričlenila zdravotníctvo k ministerstvu vnútra. Zdravotnícke oddelenie pri Ministerstve vnútra riadilo činnosť zdravotníctva v Uhorsku. V r. 1868 vznikla Krajinská rada pre otázky zdravotníctva – jej úlohou bolo sledovať vývin v medicíne a upozorňovať na činitele, ktoré by prispeli k zlepšeniu stavu zdravotníctva v Uhorsku.⁴⁶⁸

V 70-tych rokoch lekárska obec pracovala na príprave nového zákona o verejnom zdravotníctve. Pomery v zdravotníctve upravil zákonný článok 14. z r. 1876, ktorý sa považuje za dôležitý medzník vo vývine zdravotníctva v Uhorska. Zákon sa skladal z dvoch častí a tvorilo ho 176 paragrafov. Prvá časť zákona sa zaoberala prevažne záležitosťami verejného zdravotníctva, druhá časť zákona sa zaoberala ustanoveniami zdravotníckej služby a povinnosťami, ktoré prináležali obciam a municípiám v súvislosti s verejným zdravotníctvom. Zákon priniesol nariadenia, ktoré ovplyvňovali riadenie zdravotníctva a ochranu zdravia obyvateľstva. Kládol sa dôraz na osobnú hygienu, ale aj na hygienu bývania a potravín, čistotu ovzdušia a vody. V záujme zlepšenia situácie zdravotného stavu obyvateľstva sa mali budovať kanalizačné siete v mestách. Oproti predchádzajúcemu obdobiu sa

---

⁴⁶⁷ JUNAS, Ján – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Dejiny medicíny a zdravotníctva.

⁴⁶⁸ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Dejiny zdravotníctva na Slovensku.

zvýšená pozornosť venovala aj zdravotnej starostlivosti o deti, najmä deťom predškolského veku, a ochrannému očkovaníu.⁴⁶⁹

V Rakúsko-Uhorskej monarchii boli niektoré zdravotnícke otázky upravované špeciálnymi normami, napr. zákonom č. 89/1885 o boji proti pohlavným chorobám, výnosom Ministerstva vnútra č. 29 949/1902 o boji proti tuberkulóze, výnosu Ministerstva vnútra z roku 1891 o ochrannom očkovaní proti kiahňam a pod.

Napriek tomu, že zákon sa snažil riešiť problematiku zdravotníctva komplexne, zdravotný stav obyvateľstva a hygienické pomery sa nezlepšili – neboli dobré do konca sledovaného obdobia – do r. 1918.⁴⁷⁰

6.2 Verejné zdravotníctvo na stránkach spolkových ročeniek

Názory a stanoviská lekárov k aktuálnym problémom verejného zdravotníctva sa na stránkach ročeniek spolkov premietli jednak vo forme zápisníc zo zasadaní lekárskeho spolku, resp. lekárskeho oddelenia spolku a jednak vo forme samostatných príspevkov. Tieto predstavujú malé dejiny zdravotníctva a medicíny na území dnešného Slovenska – či už sledujú čiastkové problémy alebo sú širšie koncipované, resp. ide o odborné medicínske príspevky zahŕňajúce aj návrhy na riešenia konkrétnych problémov vo verejnom zdravotníctve.

Zápisnice zaznamenali postoje lekárov k často diskutovaným témam, akými boli zriadenie lekárskej komory, rôzne aspekty stavovského postavenia lekárov a zdravotníkov (napr. spoločenské a finančné ohodnotenie lekárov, ich sociálne i zdravotné zabezpečenie), ďalej zákony a navrhované reformy v oblasti zdravotníctva, zdravotné poriadky – etické kódexy lekárov jednotlivých žúp, spolupráca lekárov s nemocenskými poisťovňami, úlohy úradných lekárov, vzdelávanie lekárov, sociálna činnosť lekárov, situácia v zdravotníckych zariadeniach (kúpele, nemocnice a pod.), rôzne aspekty hygieny (ovzdušie, voda, kanalizácia), chorobnosť a úmrtnosť obyvateľstva, ale i etické problémy lekárskeho stavu. Na zasadaniach lekárskeho spolku resp. lekárskeho-lekárnického spolku odzneli tiež informácie o odborných konferenciách konaných v Uhorsku a inde vo svete, na ktorých

---

⁴⁶⁹ FALISOVÁ, Anna. Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období.

⁴⁷⁰ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Dejiny zdravotníctva na Slovensku.

sa zástupcovia jednotlivých spolkov zúčastnili, takými boli napr. putovné zasadania uhorských lekárov a prírodovedcov a pod.

Lekárske sekcie umožňovali diskusie nielen k nariadeniam ministerstva či príbuzných spolkov ale i k rozličným návrhom jednotlivých členov. Zo zápisníc lekárskej sekcie bratislavského spolku sa napr. dozvedáme o pozoruhodnom návrhu bratislavského lekára **Benno Neumanna** na zriadenie dobrovoľnej záchranej služby v Bratislave v r. 1899, tento návrh sa však nestretol s pochopením.⁴⁷¹ V tom istom roku primár verejnej nemocnice Gabriel Pávai-Vajna žiadal v záujme informovanosti lekárov, ale i lepšieho podchytenia pacientov, aby mestský lekár pravidelne informoval lekárov-členov spolku o nariadeniach ministerstva vzťahujúcich sa na hlásenia o infekčných ochoreniach. Navrhoval tiež, aby sa tieto nariadenia dali vytlačiť a rozdali „postihnutým“ rodinám a tiež žiadal informovať vedenie detských škôlok o povinnosti hlásiť a liečiť deti do 7 rokov, podľa zákona z r. 1876. Z reakcie Vojtecha Tauschera, v tom čase hlavného mestského lekára Bratislavy, sa dozvedáme, že zdravotnícke nariadenia boli pravidelne publikované v periodiku *Közegészségügyi Értesítő* a teda boli k dispozícii k nahliadnutiu všetkým lekárom. Podľa neho tlačenú formu nariadení pre dotknuté rodiny nebolo možné realizovať najmä z finančných a personálnych dôvodov, navyše v Bratislave by sa takéto nariadenia museli tlačiť v troch jazykoch. Ďalej uviedol, že väčšina miestnych škôlok má k dispozícii lekára, ktorý vykonáva tieto funkcie.⁴⁷²

K ďalším diskutovaným návrhom patrila aj téma sociálnych úloh lekára, ktorá na pôde bratislavského spolku rezonovala najmä vďaka známemu sociálne cítiacemu lekárovi Ľudovítovi Kovátsovi. Napr. po jeho prednáške pod názvom „Sociálne úlohy lekárov“ a následnej diskusii sa z iniciatívy Jakuba Fischera mala na pôde spolku vytvoriť komisia, ktorá sa mala zaoberať riešením sociálnych otázok obyvateľov Bratislavy.⁴⁷³

Mnohé z ďalších návrhov sa stretli s podporou členov jednotlivých spolkov a stali sa impulzom k významným aktivitám. Za všetky spomenieme z nášho hľadiska najdôležitejšiu iniciatívu Vojtecha Alexandra v *Spišskom*,⁴⁷⁴

⁴⁷¹ NEGYEDIK szakülés 1899. május – hó 31-én. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1899, s. 108-109.

⁴⁷² PÁVAY-VAJNA, Gabriel. Fertőző betegségek bejelentése ügyében. Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1899, s. 111-112.

⁴⁷³ MÁSODIK ülés 1907. február 13-án. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1907, s. 101-102.

⁴⁷⁴ JEGYZŐKÖNYV felvétel a Szepesi orvos-gyógyszerész-egyesület 1894. évi június hó 17-én Tátrafüreden tartott (tavaszi) gyűlésén. In Szepesi ... Évkönyve, 1893/94.-ik évre, s. 48.

resp. Tomáša Löcherera v *Gemerskom spolku lekárov a lekárnikov*,⁴⁷⁵ vďaka ktorej spolky začali pravidelne vydávať spolkové periodiká.

Na odborných lekárskejších zasadaniach neraz prednášali i pozvaní hostia, ktorými boli odborníci z rôznych oblastí. Spomedzi lekárskejších prednášok napr. na pôde *Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku* v r. 1905 prednášal vojenský lekár psychiatrickej liečebne v Trnave Hugo Zuzák⁴⁷⁶ o liečbe duševných ochorení v armáde.⁴⁷⁷ V r. 1911 tu prednášal viedenský lekár Norbert Dohan, odborník v röntgenológii.⁴⁷⁸ Na pôde *Spišského spolku lekárov a lekárnikov* v r. 1903 prednášal host' z Budapešti **Gustáv Fialka** (1867-1930).⁴⁷⁹

Spolkové zasadania v neposlednom rade ponúkali príležitosti na spoločenské stretnutia pri rôznych príležitostiach, akými boli pripomienky rôznych osobných alebo pracovných výročí, spomienky na zosnulých členov, oslavy dosiahnutia pracovných úspechov, udelenia titulov či pracovných ocenení a pod. Tieto momenty spoľahlivo zaznamenali spolkové zápisnice. Zvlášť životopisné medailóny, nekrológy a biografické príspevky predstavujú dnes vzácne zdroje k doplneniu či spresneniu biografických údajov mnohých významnejších alebo dnes už zabudnutých členov jednotlivých spolkov.

Spomedzi spolkov na tému verejného zdravotníctva najpočetnejšími samostatnými príspevkami publikovanými v plnom znení reagovali lekári a lekárnici spišského a gemerského regiónu, a nezaostávali ani banskoštiavnickí lekári. Prekvapujúce je, že i lekári nitrianskeho spolku publikovali v pomerne krátkom časovom rozpätí vysoký počet príspevkov k problematike verejného zdravotníctva (Graf 10).

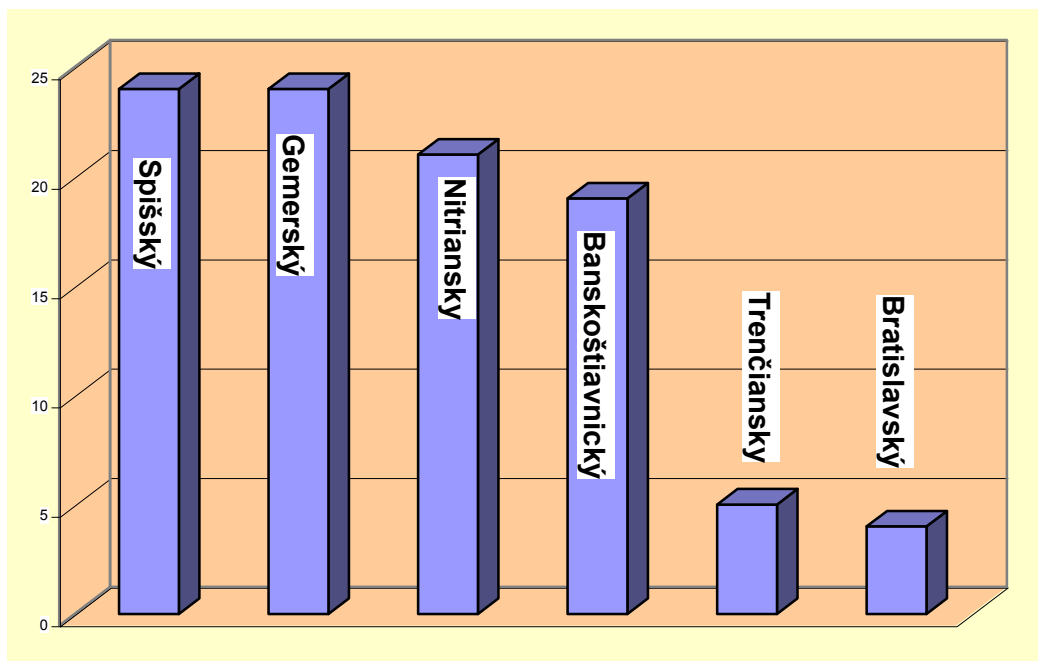
⁴⁷⁵ A GÖMÖRMEGYEI orvos-gyógyszerész egyesület köz- és szakülése 1888. május 7-én Rimaszombat. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1888. évre, s. 9-10.

⁴⁷⁶ Venoval sa osobitne epilepsii, vo *Wiener Medizinische Wochenschrift* (1909, č. 10, s. 512-518) uverejnil rozsiahlu štúdiu pod názvom *Serotherapeutische Versuche bei Epilepsie*.

⁴⁷⁷ ZUZÁK, Hugo. Az elmebetegügy kezeléséről a hadsereg körében. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1905, s. 90.

⁴⁷⁸ DOHAN, Norbert. Über Röntgen-Diagnostik der inneren Medizin. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1911, s. 93-94.

⁴⁷⁹ FIALKA, Gusztáv. A szokványos székrekedés mechanotherapeutikus úton való kezelése. In *Szepesi ... Évkönyve*, 1903. évre, s. 27-32.

Graf 10 Verejné zdravotníctvo v spolkových ročenkách (celkový počet samostatných príspevkov)

Verejné zdravotníctvo tvorí súbor viacerých disciplín, ktoré vychádzajú z poznatkov hygieny, epidemiológie infekčných chorôb, výchovy k zdraviu a sociálnej medicíny. Vývoj jednotlivých disciplín na území Slovenska dokumentujú desiatky článkov a štúdií uverejnených v spolkových periodikách. Značný počet príspevkov tvorili správy župných alebo mestských lekárov o zdravotnom stave obyvateľstva, ale tiež správy lekárov zdravotníckych zariadení o činnosti nemocníc resp. jednotlivých oddelení nemocníc a iných zariadení. Spektrum tém zahŕňa rôzne oblasti verejného zdravotníctva, počnúc vzdelávaním lekárov a ich postavením v spoločnosti, lekárskou etikou cez sociálne poistenie a nemocenské pokladnice až po tematiku hygieny a zdravého životného štýlu.

6.2.1 Správy o zdravotnom stave obyvateľstva

Správy o zdravotnom stave obyvateľstva v jednotlivých regiónoch či mestách spravidla podával župný alebo mestský lekár. Informácie o takto zameraných prednáškach župných lekárov sa s výnimkou *Prírodovedného spolku župy Trenčianskej* (a tiež *Uhorského karpatského spolku*) zachovali vo všetkých vymedzených spolkoch. V plnom znení tieto správy na stránkach spolkovej ročenky však pravidelne publikovali len župní lekári Spišskej, Gemerskej a Nitrianskej župy. Výročné správy vyhotovovali na základe

hlásení obvodných, mestských a obecných lekárov v danom regióne podľa pokynov Krajinskej zdravotníckej rady.

V rozpätí rokov 1896-1912 publikoval správy o zdravotnom stave obyvateľstva v Spišskej župe Alexander Lorx, ktorý v prvých rokoch uvádzal nielen výskyt infekčných ochorení, ale aj ďalšie najčastejšie zaznamenané ochorenia. Správy obsahovali ďalej informácie o preventívnych opatreniach, resp. o realizovateľnosti opatrení na zamedzenie šírenia epidémií. Od r. 1898 podľa nariadenia Krajinskej zdravotníckej rady sa hlásenia vzťahovali len na infekčné ochorenia. Popri chorobnosti obyvateľstva sa A. Lorx neraz venoval aj otázkam hygieny, ako napr. riešeniu kanalizácie, bytovej situácii na území župy a pod. Župný lekár Gemerskej župy Mikuláš Meško v rokoch 1898-1906 vo svojich ročných správach o zdravotnom stave obyvateľstva zaznamenával aj demografické údaje na území župy, zamýšľal sa nad príčinami úmrtnosti, uvádzal počet zdravotníckeho personálu, stav zdravotníckych zariadení a kúpeľov na území župy. Do správ zahrnul aj údaje o hygiene potravín a nápojov, vykonaných úradných pitvách, vykazoval prehliadky vykonané vo verejných domoch a pod. Správy Karola Thuróczyho, župného lekára Nitrianskej župy, popri údajoch o chorobnosti často obsahovali úvahy nad príčinami zlého zdravotného stavu obyvateľstva, pri niektorých epidémiách (napr. influenza) sa zaoberal aj charakteristikou daného ochorenia a jeho terapii. Tieto správy župných lekárov mnohokrát neboli len suchým štatistickým výpočtom výskytu ochorení, ale vyslovovali sa k rozličným ďalším otázkam, zaujímali stanovisko k aktuálnym problémom, hľadali príčiny zlého stavu alebo navrhovali riešenia na jeho zlepšenie.

Do tohto okruhu môžeme zaradiť aj správy o činnosti jednotlivých zdravotníckych zariadení, najčastejšie nemocníc alebo jednotlivých oddelení nemocníc. Podrobnú správu o činnosti Očného oddelenia Krajinskej nemocnice v Bratislave za r. 1898 publikoval jeho primár Karol Kanka.⁴⁸⁰ Vo svojej prednáške podrobil štatistike pacientov, ktorí podstúpili 82 operačných zákrokov na oddelení, charakterizoval druh operácie a dosiahnuté výsledky. Dezider Velič je nielen autorom knižne vydaných dejín *Ústavu pre výchovu pôrodných asistentiek v Bratislave*, kde od r. 1890 pôsobil ako riaditeľ, ale na stránkach spolkovej ročenky zhodnotil aj prvých šesť rokov činnosti (1891-

---

⁴⁸⁰ KANKA Károly dr. Úrnak előadás az országos kórház szemészeti osztályának működéséről. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1887-1891, s. 203-208.

1898) tzv. pôrodnicej polikliniky, ktorá bola z jeho iniciatívy zriadená pri ústave.⁴⁸¹ V úvode vysvetlil ciele a význam pôrodnicej polikliniky, ktorými malo byť jednak získavanie praktických skúseností adeptiek kurzu v teréne a jednak napĺňanie humánnych cieľov, pretože poliklinika umožňovala odbornú starostlivosť v domácom prostredí rodičkám zo všetkých vrstiev na území mesta Bratislavy. V ďalšej časti podrobil štatistickej analýze 700 prípadov pôrodov, pri ktorých asistentky polikliniky poskytli starostlivosť. V štatistike sledoval rodičky z hľadiska miesta bydliska, spoločenského postavenia a podľa priebehu pôrodu. Zo 700 pôrodov bol potrebný operačný zákrok v 406 prípadoch, ktorých charakter tiež zaznamenal. V závere konštatoval 0,57% letalitu. Podľa D. Veliča, išlo len o malý počet pôrodov v porovnaní k údaju zo štatistiky ministerstva vnútra, podľa ktorej sa v r. 1897 na území Bratislavy narodilo 1 944 živých detí, z toho v ústave odvedli 209 a poliklinika vykazovala v ten rok 124 pôrodov.

Na stránkach spolkových ročeniek sa zachovali správy aj o činnosti ďalších nemocníc. K takým patrí správa banského lekára Imricha Tótha z r. 1879, v ktorej hodnotil činnosť banskej nemocnice v Banskej Štiavnici.⁴⁸² O jeho sociálnom cítení svedčia záverečné slová, podľa ktorých väčšina pacientov nemocnice sú biedni, vyhladovaní a chudokrvní baníci, ktorých liečba si vyžaduje aj podávanie kvalitnej stravy, čo zvyšuje náklady nemocnice.

Najpravidelnejšie boli publikované správy o činnosti nemocníc na území Gemerskej župy. Vo fondoch knižníc sa zachovali i tlačou vydávané správy o činnosti a hospodárení Verejnej župnej nemocnice v Rimavskej Sobote a rožňavskej Kósa-Schopferovej nemocnice. Väčšina štatistických prehľadov o liečených pacientoch a ochoreniach bola pravidelne uverejňovaná aj na stránkach *Ročenky Spolku lekárov a lekárníkov Gemerskej župy*. Vyšlo tiež niekoľko samostatných príspevkov o činnosti chirurgických oddelení obidvoch nemocníc, ktoré svedčia o výsledkoch v tomto odbore.

Len výnimočne sme zaznamenali sledovanie situácie vo verejnom zdravotníctve mimo územia jednotlivých žúp. Takouto výnimkou bola charakterizácia verejného zdravotníctva v Bosne a Hercegovine v r. 1894-96.

---

⁴⁸¹ VELITS, Dezső. A pozsonyi m. kir. Bábaképezdével kapcsolatos szülészeti poliklinikum első hat és fél évi működése. In: Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1897-1898, s. 44-54.

⁴⁸² TÓTH, Imre. A selmeczi bányakórházban 1879-ben ápolt betegekről. In: A Selmeczi ... Évkönyve, 1880. évre, s. 15.

Príspevok zahŕňal aj vlastné dojmy a postrehy z návštevy krajiny z pohľadu lekára.⁴⁸³

6.2.2 Zdravý životný štýl a hygiena

Na zlý zdravotný stav baníkov poukazovali viacerí banskí lekári a mnohí z nich hľadali riešenia na zlepšenie situácie. Za jednu z príčin tohto nepriaznivého stavu označovali alkoholizmus, preto sa vo viacerých príspevkoch rozoberali účinky alkoholu na zdravie jednotlivca i jeho dopad na spoločnosť. Banský lekár Imrich Tóth, uznávaný bádateľ baníckych chorôb, patrí k prvým lekárom, ktorí považovali alkoholizmus za chorobu. Už vo svojom príspevku, v ktorom analyzoval príčiny vysokej úmrtnosti v Banskej Štiavnici, medzi najväznejšími menoval aj nemierne pitie alkoholu.⁴⁸⁴ Ako uviedol, približne tretina obyvateľov konzumovala denne 0,4-0,5 l tvrdého alkoholu denne. V úvode jednej z ďalších štúdií nazvanej Alkoholizmus v spoločnosti hovoril o účinkoch alkoholu na organizmus, popísal vznik závislosti a pokúsil sa o typológiu štádií alkoholizmu a typov alkoholikov v rôznych spoločenských vrstvách na základe odbornej literatúry i vlastných skúseností. Ťažisko príspevku tvorila analýza dôsledkov alkoholizmu na rodinu a spoločnosť. Poukazoval na to, že nemierne pitie sa prejavuje aj zmenou charakteru alkoholika, ktorú autor videl v úpadku morálky. Uvádza príklady ako sa k jednej závislosti pridružovali ďalšie, v tom čase to bola najmä hra v karty, ktorá prinášala prehry – prehry majetku, podvody a pod. Ako jeden z prvých v Uhorsku poukázal na súvislosť medzi alkoholizmom a kriminalitou, priniesol štatistické príklady zo zahraničnej literatúry (A. Bauer), keďže v Uhorsku sa v tom čase ešte štatisticky nesledovali súvislosti medzi konzumáciou alkoholu a kriminalitou. Podrobne načrtnol dopad alkoholizmu na rodinu a rodinný život. V závere sa zamýšľal, ako zabrániť jeho šíreniu, za nasledovania hodné riešenia pokladal opatrenia zavedené v Nórsku a Švédsku. Riešenie videl v spojení síl rodiny, školy, cirkvi, štátu, legislatívy a verejnej správy. Popri doporučeníach na zlepšenie bývania a výdatnejšej stravy, navrhol tiež napr. majiteľom závodov, aby svojich robotníkov odúčali piť alkohol v práci podávaním vody, čaju, kávy a zákazom konzumácie alkoholu. Ďalej považoval za dôležité zakladanie

⁴⁸³ HÜCKL, Ernő. Bosznia és Hercegovina közegészségügyéről. In A Nyittravármegyei ... Évkönyve, 1897/1900, 5. évf., s. 126-139.

⁴⁸⁴ TÓTH, Imre. A halál adója Selmecezen. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1887. évre, s. 74-88.

spolkov striedlivosti. Za účinné opatrenie zo strany štátu považoval zdražovanie alkoholu a zvyšovanie daní výrobcov alkoholu. Z ďalších konkrétnych návrhov spomeňme ešte jeho návrh, aby úrady trestali každého krčmára, ktorý podával alkohol opitému, finančne sa mal pokutovať každý, kto vyvolával výtržnosti, a podobne.⁴⁸⁵ Niektoré z jeho návrhov na boj proti alkoholizmu sa neskôr zaviedli do praxe (napr. obmedzovanie predaja alkoholu), viaceré jeho náhl'ady by i dnes obstáli.⁴⁸⁶

S hygienou, verejným zdravotníctvom a zdravým životným štýlom úzko súviseli i prednášky o potrebe výstavby verejného vodovodu,⁴⁸⁷ o nutnosti zlepšenia bytových pomerov v regióne⁴⁸⁸ alebo o blahodarných účinkoch turistiky na zdravie.⁴⁸⁹

6.2.3 Zdravotnícke zariadenia a organizácie

Lekári nitrianskeho regiónu publikovali niekoľko štúdií o vývoji a histórii výstavby nemocničných zariadení od najstarších čias až po súčasnosť. Spolková ročenka tamojších lekárov priniesla viacero hodnotných príspevkov k dejinám nemocníc v Nitrianskej župe. Rozsiahle pojednanie o dejinách Nitrianskej verejnej nemocnice⁴⁹⁰ sa v úvode zaoberalo jej dejinami od r. 1824, kedy hlavný župan Alojz Malonyai usporiadal zbierku na stavbu nemocnice a po štyroch rokoch v r. 1828 vznikol 12 lôžkový humanitárny ústav. Tento v r. 1841 premiestnili do Nitry a rozšírili na kapacitu 60 lôžok, r. 1859 získal právo verejnosti, r. 1874 bol rozšírený o ďalších 50 lôžok. O postavenie novej, modernejšej budovy nemocnice sa významne zaslúžili J. Chrenóci Nad' a K. Thuróczy. V r. 1892 začali stavať novú budovu nemocnice podľa projektu Alojza Hausmanna, profesora technickej univerzity v Budapešti. Stavba sa realizovala pod vedením staviteľa Karola Mayera a Rudolfa Pekára, dokončená bola v r. 1894. Predmetná štúdia sa zaoberala opisom jednotlivých budov, hygienickými a technickými pomermi nemocnice (kúrenie, vetranie, vodovodná a kanalizačná sieť, osvetlenie a i.), jej zariadením a vybavením a vyčíslením nákladov na výstavbu a zariadenie.

---

⁴⁸⁵ TÓTH, Imre. Az alkoholizmus a társadalomban. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1900. évre, s. 39-59.

⁴⁸⁶ TIBENSKÝ, Ján a kol. Priekopníci vedy a techniky na Slovensku, s. 532.

⁴⁸⁷ TÓTH, Imre. A selmeczbányai vízvezeték kérdésehez hygienikai szempontból. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1888/91. évre, s. 40-60.

⁴⁸⁸ TANDLICH, Ignác. Lakásainkról. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1897. évre, s. 76-83.

⁴⁸⁹ BOLEMAN, István. A turistaság élettani mozzanatairól. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1888/91. évre, s. 120-135.

⁴⁹⁰ BIRINGER, Ferenc. Nyitrai közkórház. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 4, 1895, évf., s.142-164.

Podrobne bola opísaná hlavná budova (104 lôžok), na území Slovenska prvý osobitný pavilón pre psychiatrických pacientov (20 lôžok) a pre infekčne chorých (7 lôžok), ako aj ďalšie príslušné budovy (kuchyňa, pitevňa, práčovňa, byty pre zamestnancov). Autor rozoberal aj kvalitu pitnej vody a podal prehľadné tabuľky analýzy vôd v okolí nemocnice. To, že kanalizácia ústila do rieky Nitry, nepovažoval za najvhodnejšie riešenie. V časti hodnotiacej dejiny nemocnice uviedol štatistické prehľady od r. 1828/29 po súčasnosť, v ktorom sledoval najčastejšie ochorenia, výskyt vybraných ochorení, počet operácií, výdavky nemocnice na chorého, dane, platy, stravu, údržbu budovy a pod.

Ďalšie obširne príspevky sa zaoberali dejinami nemocníc v Nových Zámkoch a Topoľčanoch. Základinová nemocnica v Nových Zámkoch bola postavená z prostriedkov finančnej zbierky, ktorú od r. 1865 po tri desaťročia spravoval kráľovský radca František Kapisztóry. V zozname darcov figurovali rôzne spoločnosti, firmy a jednotlivci z Nových Zámkov a okolia, ale i z Budapešti, Kežmarku, Košíc, Žiliny či Bratislavy. Po troch desaťročiach získali 70.700 forintov a založili výbor pre výstavbu nemocnice, ktorý viedol Karol Fogd a po ňom Jozef Druga. Nemocnicu projektoval nitriansky architekt Ján Lyka, stavbu realizovala staviteľská firma bratov Grünwaldovcov. Nemocnicu s kapacitou 44 lôžok spolu so záhradou odovzdali verejnosti v r. 1895, jej prvým riaditeľom sa stal **Štefan Dohmann** (?-1898). Základinová nemocnica získala neskôr právo verejnosti.⁴⁹¹

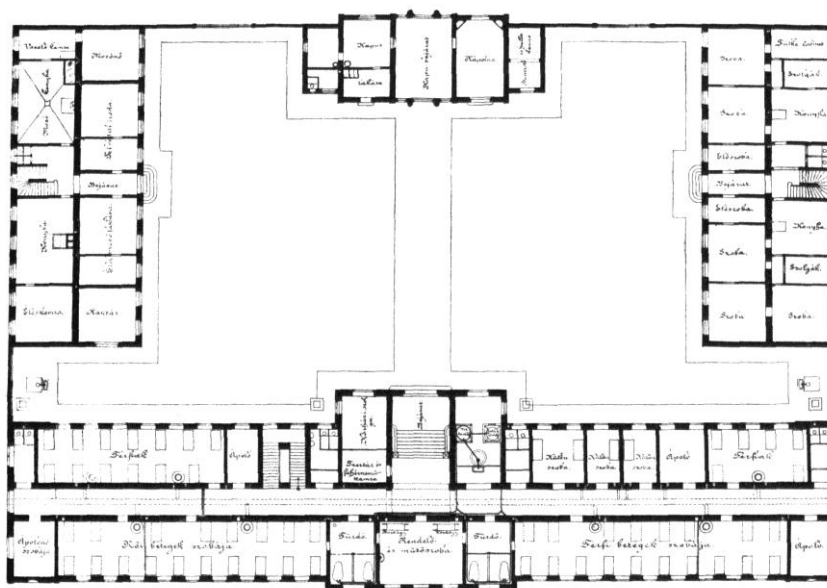
Budovu nemocnice v Horných Obdokovciach daroval župe v r. 1885 veľkostatkár a podnikateľ barón August Stummer, preto ju neskôr po ňom pomenovali. Autor príspevku, prvý riaditeľ topoľčianskej nemocnice Alojz Fridrich, opísal jednotlivé budovy nemocnice pre 41 mužských a 30 ženských pacientov, priniesol informácie o jej technickom vybavení (kúrenie, vetranie, a i.) a zdravotníckom personáli (Obr. č. 17).⁴⁹²

V nemocnici pôsobil jeden lekár, jeden ošetrovateľ a sprvu päť, potom osem sestričiek. Príspevok doplnil o súhrnné tabuľkové prehľady o liečených ochoreniach a chirurgických zákrokoch v nemocnici v rozpätí rokov 1886-1895, teda za prvých desať rokov jej činnosti.

---

⁴⁹¹ THURÓCZY, Károly. Érsekújvári kórház. In A Nyitrávármegyei ... Évkönyve, 1895, 4. évf., s. 115-134.

⁴⁹² FRIDRICH, Alajos. A Nagytapolcsányi „Ágoston“ közkórház. In A Nyitrávármegyei ... Évkönyve, 1895, 4. évf., s. 134-142.

obr.č. 17 Plán nemocnice v Topolčanoch, z príspevku A. Fridricha (1895)

Pomery v mestskej banskoštiavnickej nemocnici vykreslil banský lekár Július Stuller v r. 1886 v súvislosti s prezentáciou výsledkov kontroly zdravotného inšpektora **Alberta Bódogha** (1829-?) v tamojšej nemocnici. A. Bódogh v správe z inšpekčnej cesty po Hornom Uhorsku označil pomery mestskej nemocnice za neúnosné. J. Stuller preto na zasadaní lekárskej sekcie navrhol, aby spolk vyšiel s iniciatívou zlúčenia mestskej a banskej nemocnice, aj z úsporných dôvodov. Tento návrh mali predložiť vedeniu mesta, ktoré plánovalo výstavbu novej nemocnice. Pomery v mestskej nemocnici opísal nasledovne: „...je nepredstaviteľné, aby pod nemocnicou, ktorá pracuje čo i len v tieni antiseptických pravidiel, boli maštale, aby nemocnica mala okná do dvora, na ktorom sa na týždenných trhoch zabíjali stovky dobytky, teliat a baranov, a kde nocujú vidiecke povozy ... je nepredstaviteľné, aby tam mestský alebo nemocničný lekár vykonával operácie.“ Preto podal návrh, aby spolk ako kompetentný činiteľ, ktorý najlepšie pozná neúnosnú situáciu, spísal vyhlásenie. Toto memorandum mali predložiť banskému riaditeľstvu a mestskému úradu v Banskej Štiavnici.⁴⁹³ Vypracovaním memoranda poveril spolk J. Stullera a Ľudovíta Terraya. Na

⁴⁹³ STULLER, Gyula. A selmeczi város területén lévő két kórház egyesítése czéljából egylet kebeléből kiinduló indítvány. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1886. évre, s. 31-32.

d'alšom zasadaní mestský lekár K. Máltás informoval, že vedenie mesta má záujem o nápravu situácie v súvislosti s nemocnicou a vypracovalo návrhy, na ktorých by sa s banským riaditeľstvom mohli dohodnúť. Spolok teda viac do riešenia nemocníc nezasahoval, keďže problém riešili príslušné úrady. K zlúčeniu nemocníc však nikdy neprišlo.⁴⁹⁴

K zriedkavejším patrila tematika dobrovoľných ošetrovateľských zložiek, o ktorých písal vojenský lekár **Andrej Adam** (1867-1908). Po krátkom úvode o počiatkoch a vzniku dobrovoľného ošetrovateľstva autor vykreslil situáciu v štátom riadenom vojenskom zdravotníctve v Uhorsku – v čase mieru i vojny, ktorému organizovane pomáhajú rôzne dobrovoľné zložky. Autor charakterizoval ich úlohy na bojisku i mimo neho. Vymedzil činnosť oddielov Červeného kríža, nemeckého rytierskeho rádu, maltézskeho rytierskeho rádu a rôznych dobrovoľných spolkov (ženských, požiarnických) a pod.⁴⁹⁵

6.2.4 Nemocenské poistenie

Koncom 19. storočia bolo aktuálne aj riešenie zabezpečenia podpory narastajúcej vrstvy zamestnaných v prípade choroby, ktorú riešil zákonný článok 14 z roku 1891 o nemocenskom poistení. Na zákonom určené podporné ciele mali slúžiť nemocenské pokladnice. Príspevok z tejto oblasti uverejnil majiteľ lekárne v Topoľčanoch a Budapešti **Ján Čipék** (Csippék, okolo 1845-1916), ktorý hodnotil dejiny vývoja nemocenských pokladníc počnúc cechovými vzájomnými pokladnicami až po r. 1891, kedy boli zriaďované štátom. Autor objasňoval jednotlivé paragrafy zákona a porovnával situáciu v Uhorsku s pomermi v Rakúsku a Nemecku. V závere charakterizoval 4 územné nemocenské pokladnice v Nitrianskej župe so sídlom v Nitre, Topoľčanoch, Hlohovci a Skalici.⁴⁹⁶

Zákonné zavedenie nemocenského poistenia sa však v praxi neukazovalo vždy ako pozitívna vec. Zápisnice zo spolkových zasadaní, predovšetkým lekárov na Spiši a na Gemeri, zaznamenali celý rad diskusií a návrhov k spolupráci s nemocenskými poisťovňami. Postoje lekárov boli neraz kritické, vzťahy s nemocenskými pokladnicami napäté. V podobnom duchu sa niesol i príspevok banského lekára v Putnoku Júliusa Urszínyiho

⁴⁹⁴ KRCHNÁKOVÁ, Lucia. Verejné zdravotníctvo v Banskej Štiavnici, s. 138.

⁴⁹⁵ ÁDAM, Endre. Önkéntes betegápolásról. In A Nyittravármegyei ... Évkönyve, 1895, 4. évf., s. 164-168.

⁴⁹⁶ CSIPPÉK, János. A betegsegélyző pénztárakról. In A Nyittravármegyei ... Évkönyve, 1895, 4. évf., s. 48-54.

o nemocenských pokladniciach.⁴⁹⁷ Impulzom k napísaniu príspevku bola výzva ministra obchodu – adresovaná však obchodnej a priemyselnej komore, aby ho informovali o situácii v oblasti nemocenských pokladníc a oboznámili s tým, či tieto inštitúcie spĺňajú očakávané humanitárne ciele. Podľa J. Urszinyiho minister mal otázku adresovať lekárom, ktorí by ho informovali pravdivejšie. Podľa neho sa totiž pod rúškom humanizmu skrývala bezohľadná honba za ziskom, ušľachtilá myšlienka sa stala slúžkou materiálnych záujmov, lekári boli v tomto procese považovaní len za nástroj. Poukázal na to, že hlavným cieľom súdobých podporných spolkov nie je liečenie chorých, ale administrácia a to do takej miery, že si položil otázku, či to nie sú spolky na podporu úradníkov. Uviedol konkrétne údaje, ktoré získal z priemyselnej komory. Podporný spolok s obratom 925 forintov vynaložil na administratívu 525 forintov (úradníci, úrad, kancelárske potreby, iné), zatiaľ čo na humanitárne ciele len 191 forintov (z toho náklady na lekára 60, na lieky 88, na nemocenskú 33 a na pohreb 10 forintov). Tieto údaje pokladal za typické pre činnosť nemocenských podporných spolkov. Podľa neho by vedením nemocenských podporných spolkov mali poverovať lekárov. Navrhoval, aby hlavný župný lekár viedol krajský nemocenský spolok s jedným úradníkom, ktorý by vykonával administratívne práce. V jednotlivých obvodoch mal pokladnice viesť lekár nemocenskej pokladnice a kontroloval by ho župný lekár, úradník a valným zhromaždením zvolený kontrolný výbor. V takto usporiadaných nemocenských spolkoch by náklady na administratívu netvorili viac ako 15%.

6.2.5 Vzdelávanie lekárov

Odborné vzdelávanie získavali lekári pôsobiaci na území dnešného Slovenska najmä na lekárskejších fakultách univerzít v Budapešti, Viedni, od konca 90-tych rokov častejšie aj v Prahe. Širšie koncipovaný príspevok o verejnom zdravotníctve v Uhorsku, priniesol aj porovnanie štruktúry lekárskejších fakúlt niektorých univerzít v Európe.⁴⁹⁸ Lekársko-lekárske spolky do istej miery nahrádzali aj systém ďalšieho vzdelávania lekárov, ktoré bolo v Uhorsku zavedené na univerzite v Budapešti až r. 1883 zásluhou významného lekára a organizátora uhorského zdravotníctva **Ľudovíta**

⁴⁹⁷ URSZINYI, Gyula. A betegsegélyző pénztárról. In A Gömörmegyei ... Évkönyve, 1900. évre, s. 15-21.

⁴⁹⁸ SCHWITZER, Samuel. Közegészségügyünk, kari érdekek és kari ügyek. In A Nyitra vármegyei ... Évkönyve, 1897, 5.évf., s. 219-234.

Markušovského (1815-1893), rodáka zo Štrby. Toto doškoľovanie sa spočiatku realizovalo formou letných kurzov. Skúsenosti z piateho lekárskeho kurzu v r. 1897 opísal vo svojom príspevku spišský lekár Augustín Szász.⁴⁹⁹ Ako v úvode uviedol, letné kurzy lekárov majú čoraz menšiu návštevnosť. Podľa neho príčiny netreba hľadať v neochote lekárov, ale v nie najlepšej finančnej situácii uhorských lekárov. Máloktoľ lekár si totiž mohol dovoliť opustiť svoju prax a žiť v Budapešti na vlastné náklady dva týždne. Preto navrhoval, aby sa tieto kurzy konali na náklady štátu, keďže poskytovanie dobrej zdravotníckej starostlivosti by malo byť v záujme štátu. Ďalej sa A. Szász venoval niektorým organizačným nedostatkom kurzu, (jednotlivé prednášky boli organizované na rôznych miestach, nemali by trvať 45 minút ale dvakrát 45 minút, atď). Napokon podal prehľad a skúsenosti z absolvovaných prednášok.

O pätnásť rokov neskôr históriu, súdobý stav a význam ďalšieho vzdelávania lekárov hodnotil popredný bratislavský lekár Dezider Velič.⁵⁰⁰ Od 90-tych rokov začali usporadúvať uhorské univerzity pravidelné letné kurzy, ktoré mali dopĺňať vzdelanie lekárov. Od r. 1905 sa tieto kurzy konali aj v Bratislave pod vedením vedúcich lekárov krajinskej nemocnice a riaditeľa *Ústavu pre výchovu pôrodných asistentiek*. D. Velič vo svojom príspevku zdôrazňoval nedostatočnosť doterajšieho spôsobu doškoľovania. Podľa neho by sa týchto doškoľovacích kurzov nemali zúčastňovať len jednotlivci, ktorí majú záujem, ale malo by to byť povinné pre všetkých lekárov, každých päť alebo desať rokov. Vyzdvihol príklad nemeckých lekárov, kde sa zriadili samostatné inštitúcie pre organizáciu doškoľovacích kurzov, kde vznikli tzv. „praktické lekárske akadémie“ napr. v Düsseldorfe a Kölne. Pruský príklad nasledovali aj ďalšie krajiny, podobné inštitúcie zriadili napr. v Petrohrade, New Yorku a Londýne.

Podal správu o pruskej iniciatíve, vďaka ktorej sa na 16. medzinárodnom lekárskom kongrese v Budapešti v r. 1909 vytvorila medzinárodná komisia pre podporu rozvoja doškoľovania v jednotlivých krajinách a v ktorej má zastúpenie aj Uhorsko. Na základe tejto iniciatívy pod vedením univerzitného profesora **Emila Grósza** (1865-1941) bol osnovaný štatút centrálného výboru

---

⁴⁹⁹ SAX, Ágoston. Az V-ik 1897-ben tartott szünidei orvosi cursus s azon tett tapasztalataim In Szepesi ... Évkönyve, 1899. évre, s. 55-60.

⁵⁰⁰ VELITS, Dezső. Az orvosi továbbképzés Magyarországon, különös tekintettel Pozsony városára. In Verhandlungen ... Pozsony, Jahrg. 1911, s. 99-106. – Text bol uverejnený aj v časopise Magyarországi Híradó (31.12.1911).

pre doškoľovanie lekárov, v ktorom mala svoje zastúpenie aj bratislavská krajinská nemocnica. Ďalej informoval o aktivitách výboru. Podľa štatútu centrálného výboru sa od r. 1911 doškoľovacie kurzy mali organizovať dvojtyždňové na univerzitách v Budapešti a Kluži a praktické demonštrácie a prednášky v nemocniciach v Bratislave, Debrecíne a Segedíne. Z poverenia centrálného výboru mali viesť prednášky v Ústave pre pôrodné asistentky D. Velič, hlavní lekári G. Pávai-Vajna, M. Dobrovič, J. Fischer, A. Lippay a H. Munker v štátnej nemocnici, ako aj E. Mergl v Detskej nemocnici Františka Jozefa.

Táto prednáška odznela na decembrovom zasadaní *Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku*, na ktorom sa sformoval miestny výbor pre organizovanie doškoľovacích kurzov v Bratislave. Výbor tvorilo pätnásť popredných bratislavských lekárov a delegovali aj zástupcov z okolitých žúp.⁵⁰¹

Už krátko po vzniku druhej univerzity v Kluži v r. 1872 sa začalo uvažovať o založení tretej univerzity v Uhorsku. Za jej sídlo sa navrhovalo viacero miest, medzi nimi i Bratislava. Vznikli rozličné politické, odborné a občianske iniciatívy presadzujúce jednotlivé varianty univerzitného sídla – vrátane Bratislavy, kde jednou z vedúcich osobností takéhoto snaženia bol primár bratislavskej nemocnice G. Pávai-Vajna. Svoje argumenty a podporné stanovisko k zriadeniu univerzity v Bratislave vysvetľoval v osobitnej štúdií v ročenke *Bratislavského lekársko-prírodovedného spolku*.⁵⁰² Poukazoval na tradície a argumentoval aj vhodnými podmienkami pre činnosť lekárskej fakulty. Štúdia ukazuje, že regionálne spolky ako verejné a odborné fórum poskytli priestor aj pre podobné iniciatívy a hnutia. Riešenie tejto otázky stagnovalo v nasledujúcich dvoch desaťročiach, až v r. 1912 bola v Bratislave (a súčasne i v Debrecíne) zriadená Alžbetínska univerzita.

6.3 Zhrnutie

Ročenky vedeckých odborných spolkov na území Slovenska aktívne reflektovali súdobé aktuálne otázky verejného zdravotníctva. Zápisnice zo zasadaní spolkov a samostatné príspevky dokumentovali názory a postoje

---

⁵⁰¹ NEGYEDIK ülés 1911. december 27.-én. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1911, s. 106-107.

⁵⁰² PÁVAI-Vajna, Gábor. Hol állítsuk fel a harmadik egyetemet? In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1884-1886, s. 1-11 a 19-40.

lekárov k často diskutovaným témam. V širokom spektre tematík dominovali: správy o zdravotnom stave obyvateľstva a o činnosti zdravotníckych zariadení, resp. ich jednotlivých oddelení. Tieto hodnoverne vykresľovali situáciu v jednotlivých regiónoch.

Najčastejšou témou lekárov v Banskej Štiavnici – popri prevencii a liečbe infekčných ochorení – bol boj proti alkoholizmu, hygiena pitnej vody a bytov. Problematike zdravého bývania sa venovali aj lekári v trenčianskom regióne. Nitrianski lekári publikovali viacero príspevkov o výstavbe, dejinách a súčasnom rozvoji nemocníc, čo súviselo s aktuálnou výstavbou nemocníc v Topoľčanoch a Nových Zámkoch a tiež rozšírením verejnej župnej nemocnice v Nitre. Vo viacerých spolkoch venovali pozornosť príčinám úmrtnosti, vývoju nemocenských pokladníc alebo nemocenského poistenia. V neposlednom rade sa zaoberali otázkou vzdelávania lekárov, z nich najvýznamnejšia bola iniciatíva *Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku*, ktorá sa zasadzovala za zriadenie tretej uhorskej univerzity v Bratislave.

7 BIOLOGICKÉ VEDY V OPTIKE ROČENIEK PRÍRODOVEDNÝCH A LEKÁRSKYCH SPOLKOV

7.1 Rozvoj biologických vied všeobecne

Najväčší dosah na vývoj vied o živej prírode, ale aj na filozofiu a iné oblasti myslenia i spoločenského bytia v 19. storočí mal zrod ucelenej evolučnej teórie. Jej základy položil **Jean Baptiste de Lamarck** (1744-1829) v diele *Filozofia zoológie* vydané v Paríži v roku 1809. Najznámejší predstaviteľ evolučných teórií v druhej polovici 19. storočia **Charles Robert Darwin** (1809-1882) formuloval princípy vývinovej teórie vo svojom epochálnom diele *O vzniku druhov prirodzeným výberom* vydanom v r. 1859. Podľa nej hybnou silou evolúcie je prirodzený výber v dôsledku boja o prežitie. V prírode prežívajú len jedinci, ktorí sú najlepšie prispôsobení danému prostrediu. Podobne chápal evolúciu **Alfred Russel Wallace** (1823-1913), ktorý je tiež jedným z tvorcov biogeografie. Zemský povrch rozdelil na šesť biogeografických oblastí, toto delenie platí v zásade dodnes. V rozvíjaní Darwinových myšlienok pokračoval **August Weismann** (1834-1914), zakladateľ neodarwinizmu. K ďalším významným podporovateľom darwinizmu patrili **Thomas Henry Huxley** (1825-1895) alebo **Ernest Heinrich Haeckel** (1834-1919).

Nové metódy pozorovania, osobitne zdokonalený mikroskop, posunuli štúdium organizmov na bunkovú úroveň. Výskum štruktúry bunky viedol k formulovaniu bunkovej teórie. K predchodcom bunkovej teórie patrili český prírodovedec **Jan Evangelista Purkyně** (1787-1869), ktorý už v r. 1837 na 15. zjazde nemeckých lekárov a prírodovedcov v Prahe načrtol „zrníčkovú“ stavbu organizmov. Konečná formulácia bunkovej teórie sa pripisuje nemeckému zoológovi **Theodorovi Schwannovi** (1810-1882), ktorý vo svojej práci vydané v roku 1839 vyjadril myšlienku, že živočíšne tkanivá sú zložené z buniek a že nie sú významnejšie rozdiely medzi živočíšnou a rastlinnou bunkou. Na základe tejto teórie sa rozvinuli dve vedecké oblasti, a to cytológia a histológia.

V oblasti cytológie sa skúmal najmä mechanizmus delenia buniek. K priekopníkom cytológie patrili aj nemecký lekár a biológ **Rudolf Virchow**, ktorý zistil, že bunka môže vzniknúť len delením bunky. V roku 1875

nemecký botanik **Eduard Strasburger** (1844-1912) zverejnil charakter delenia buniek. V rozvoji histológie zohrala rolu Purkyného vedecká škola a práca T. Schwanna. K správne mu členeniu tkanív prispel nemecký anatóm **Jakob Henle** (1809-1885).

Už v antickom svete sa domnievali, že organizmy môžu vzniknúť z anorganickej hmoty (samoplenie). Najväčšiu zásluhu na vyvrátení tejto teórie má francúzsky chemik Louis Pasteur. Pri skúmaní kvasenia zistil, že tento proces závisí od prítomnosti mikroorganizmov. L. Pasteur dokázal, že mikroorganizmy nevznikajú ako dôsledok kvasenia, ale naopak ho vyvolávajú. Tým vyvrátil teóriu samoplenia. Pasteurovi priniesli uznanie aj ďalšie jeho objavy, najmä očkovacia látka proti besnote. Štúdiom mikroskopických organizmov sa v druhej polovici 19. storočia zaoberal celý rad biológov. K najvýznamnejším z nich patril nemecký lekár a mikrobiológ Robert Koch, francúzsky lekár a bakteriológ Pierre Emil Roux, ruský biológ a bakteriológ **Il'ja Iljič Mečnikov** (1845-1916), nemecký lekár Emil August Behring a ďalší.

Vo vývoji genetiky zohrali úlohu bioštatistika a pokusy s krížením. Za zakladateľa genetiky je považovaný moravský rodák **Johann G. Mendel** (1822-1884), ktorý vo svojich prácach na hrachu prepojil štatistické metódy so štúdiom dedičnosti. Mendel je autorom termínu dominantné a recesívne znaky. Svoje výsledky publikoval ročenke regionálneho prírodovedného spolku účinkujúceho na Morave (*Verhandlungen des Naturforschender Verein in Brünn*), jeho súčasníkmi však zostali nepovšimnuté.⁵⁰³

Porovnávacou anatómiou živočíchov sa zaoberal francúzsky vedec **Georges Cuvier** (1769-1839), skúmal podobnosti a rozdiely v stavbe orgánov. Venoval sa klasifikácií živočíchov, ktoré rozdelil do 4 veľkých skupín (Vertebrata, Mollusca, Articulata a Radiata).

Biologické vedy sa diferencovali na celý rad odborov a špecializácií, ktoré sa vo veľkej miere zachovali podnes. Botanika, resp. zoológia, sa pôvodne z jednoliatej vedy, diferencovala na komplex odborov, ktoré obsiahnu všetky aspekty života. Jednotlivé odbory sledujú stavbu a funkcie organizmov od úrovne bunkovej, pletivovej až po úroveň jedincov a spoločnstiev.

V druhej polovici 19. storočia v celej habsburskej ríši prebiehal rozvoj vedy a budovania modernej vedeckovýskumnej siete. Fakulty univerzít

---

⁵⁰³ BAČKOR, Martin. Dejiny biológie.

spĺňali nielen pedagogické poslanie, ale jednotliví pedagógovia sa podieľali aj na výskumoch. Pre rozvoj vied malo rozhodujúci vplyv spojenie výučby a výskumu na školách v Rakúsko - Uhorsku zásluhou thunovských reforiem. Podporovali sa snahy nielen na vysokých ale aj na stredných školách uzákonením výročných školských správ, ktoré mali povinne obsahovať aj odborné štúdie a rozpravy niektorého člena profesorského zboru.⁵⁰⁴ Rozvoj stredného školstva vytváral základňu pre ďalšiu profesionalizáciu predovšetkým v oblasti prírodných vied.⁵⁰⁵

Na území dnešného Slovenska sa v druhej polovici 19. storočia veda sústredila do niekoľkých centier. Najvýznamnejšie z nich predstavovala jediná vysokoškolská inštitúcia na našom území, Banská a lesnícka akadémia v Banskej Štiavnici. Popri nej významnú úlohu spĺňali aj vyššie stredné školy najmä v Bratislave, Košiciach a Prešove. K dôležitým vedeckým inštitúciám na dnešnom území Slovenska patrilo aj meteorologické observatórium v Starej Ďale (Hurbanovo), založené v r. 1867 Mikulášom Konkoly-Thegem. O rozvoj vied a regionálneho vedeckého života na území Slovenska sa v rozhodujúcej miere pričínili vedecké spolky, ktoré markantné výsledky dosiahli aj v oblasti prírodných vied.

Členská základňa spolkov sa regrutovala predovšetkým z učiteľov prírodovedných odborov stredných a vyšších škôl, možno nie je príliš nadsadené tvrdenie, že takmer každý stredoškolský profesor bol v tom čase zároveň aj aktívnym bádateľom prírodného bohatstva. Jednotlivé prírodovedné odbory vo veľkej miere rozvíjali aj lekári a lekárnici, a to najmä botaniku, ktorá bola od najstarších čias súčasťou štúdia medicíny na lekárskech fakultách. Napriek postupujúcej profesionalizácii v botanike i zoológii stále pôsobil celý rad bádateľov, ktorí pestovali vedu len popri svojom hlavnom povolání, vo voľnom čase a bez priamych kontaktov s centrálnymi vedeckými inštitúciami. Ani táto pozícia však nevyklučovala možnosť dosahovať pozoruhodné výsledky, čo obzvlášť platí v oblasti prírodovedného poznávania a skúmania jednotlivých regiónov.

Podobne ako ani vynikajúci praktický lekár sa už nedokázal presadiť v akademických medicínskych odboroch, ak nemal k dispozícii pitevňu, knižnicu, zbierky a laboratóriá, tak aj výskum v ďalších prírodovedných

---

⁵⁰⁴ GEŠKOVÁ, Želmíra Typologická charakteristika výročných správ škôl a normatívne predpisy ich vydávania, s. 33-34.

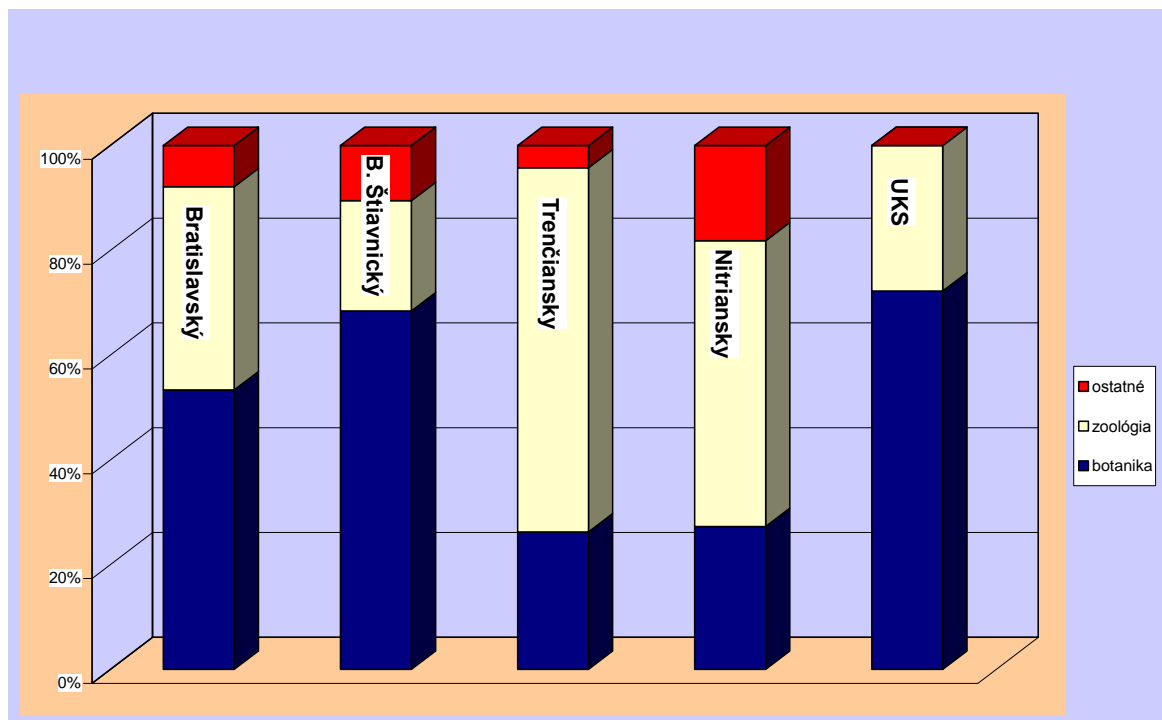
⁵⁰⁵ JANKO, Ján. Vědy o životě v českých zemích 1750-1950, s. 138-139.

odboroch si vyžadoval isté technické a inštitucionálne zázemie, knižnicu, herbáre, zbierky a v neposlednom rade možnosť publikovania výsledkov. Tieto podmienky sa do určitej miery systematicky vytvárali na pôde vedeckých regionálnych spolkov.

7.2 Biologické vedy v ročenkách v regionálnych spolkov

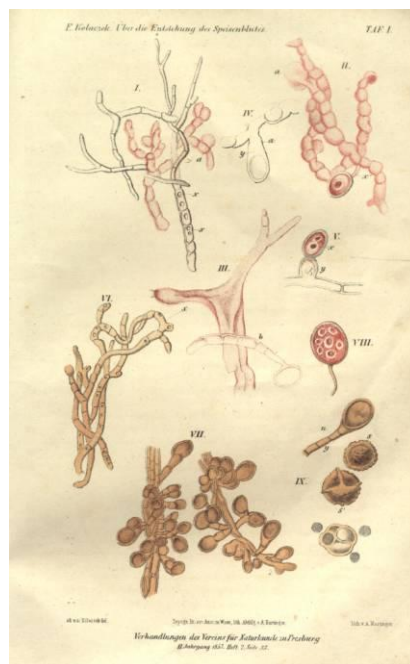
V sledovaných regionálnych vedeckých spolkoch sústredení prírodovedci, lekári a lekárnici pokračovali v poznávaní prírodného bohatstva a krás na dnešnom území Slovenska nadväzujúc na nahromadené poznatky v uplynulom období. V ich prácach sa však odzrkadľujú aj nové poznatky z jednotlivých prírodovedných disciplín. Spomedzi biologických vied jednoznačne najväčší záujem sa ukázal v oblasti botaniky a zoológie (Graf 11).

Graf 11 Porovnanie podielu jednotlivých biologických disciplín v ročenkách regionálnych spolkov (orientačná štatistika)

I keď ani ďalšie vznikajúce biologické odbory nestáli celkom mimo záujmu na Slovensku pôsobiacich prírodovedcov, s nedostatočným inštitucionálnym zázemím sa mohli rozvíjať len v minimálnej miere.

Podobne ako všade vo svete i v Uhorsku, v rámci neho i na území Slovenska, pozornosť bádateľov pútali mikroskopické výskumy prírody. Prvý mikroskop sa do Budapešti dostal v r. 1843⁵⁰⁶ a už v r. 1846 na putovnom zasadaní uhorských lekárov a prírodovedcov v Košiciach predniesol v Nitre pôsobiaci lekárnik a prírodovedec František Adolf Láng, príspevok o mikroskopických rastlinných príživníkoch na ľudskom tele.⁵⁰⁷ V 50-tych rokoch postupne došlo k rozmachu mikroskopických výskumov. Tento výskum v mnohých prípadoch umožňovali aj prírodovedné resp. lekárske spolky, ktoré boli vlastníkami jedného niekedy i viac mikroskopov a ktoré svojim členom zapožičiavali.

obr.č. 18 Ilustrácie mikroskopických výskumov E. Kolaczeka (1857)

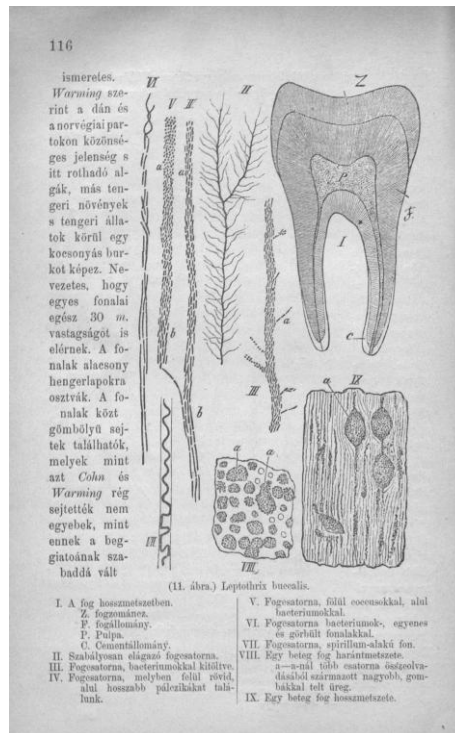
Záujem o mikroskopické výskumy začiatkom 50-tych rokov zaznamenávame v ročenke najstaršieho sledovaného spolku, keď už v prvých ročníkoch *Ročenky Prírodovedného spolku v Bratislave* uverejnil svoje práce botanik sliezskeho pôvodu **Erwin Kolaczek**, profesor Hospodárskej akadémie v Mosonmagyaróvari a tiež vedúci tamojšej šľachtiteľskej stanice. Patril k tým málo bratislavským prednášateľom, ktorí svoje práce ilustrovali

⁵⁰⁶ RAPAICS, Rajmund. A magyar biológia története, s. 148.

⁵⁰⁷ Tamže, s. 151.

aj kresbami. V prvom príspevku skúmal plesne kuracích vajíčok,⁵⁰⁸ v druhom sa zaoberal plesňou zemiakového škrobu.⁵⁰⁹ (Obr. č. 18)

Rozmach mikrobiológie bol prirodzene v centre záujmu členov regionálnych spolkov, v ročenkách publikované práce neboli však pôvodné, ale sumarizovali dosiahnuté výsledky v zahraničí i doma. K rozsiahlejším z nich patrila na pôde bratislavského spolku prednáška úradníka miestodržiteľskej správy Ferdinanda Stelznera o baktériách,⁵¹⁰ v prípade

obr.č. 19 Ilustrácia príspevku A. Petrogalliho o baktériách (1888/89)

trenčianskych prírodovedcov najnovšie poznatky o kvasení sumarizoval profesor hlavného gymnázia v Trenčíne Anton Ederer.⁵¹¹ O niekoľko rokov neskôr obšírne charakterizoval dosiahnuté výsledky v oblasti výskumu jednobunkových organizmov trenčiansky profesor Artúr Petrogalli.⁵¹² V prvej časti príspevku sa zaoberal jednobunkovými organizmami všeobecne – ich morfológiou, rozmnožovaním, členením a pod., v druhej časti za zameral na

⁵⁰⁸ KOLACZEK, Erwin. Pilzbildungen im Innern unversehrter Eier. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1857, Heft 2, 39-42.

⁵⁰⁹ KOLACZEK, Erwin. Beitrag zur Lösung der Frage über die Entstehung des sogenannten Speisenblutes. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1857, Heft 2, s. 33-38.

⁵¹⁰ STELZNER, Ferdinand. Über Bacterien. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1873-75, s. 57-69.

⁵¹¹ EDERER, Antal. Visszapillantás az alkoholerjedés elméletének fejlődésére. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1882, 5. évf., s. 69-74.

⁵¹² PETROGALLI, Artur. A hasadó gombákról. Schizomycetes. In A Trencsénmegyei .... Évkönyve, 1888/89, 11-12. évf., s. 85-131.

choroboplodné baktérie spôsobujúce tuberkulózu a cholera. Svoj súhrnný príspevok ilustroval viac ako desiatkou obrázkov. (Obr. č. 19)

Vydanie Darwinovho diela vyvolalo polemiky a diskusie na vedeckých fórach, avšak tieto sa nepremietli do publikačných aktivít regionálnych spolkov, čo je do istej miery prekvapujúce. Zároveň niet pochyb o tom, že tieto polemiky aj naši prírodovedci zaznamenali. Je trocha zarážajúce, že katalóg knižnice *Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku* z r. 1896 neeviduje Darwinove vydania.⁵¹³ Naproti tomu v ďalších spolkových knižniciach, konkrétne v spolku trenčianskych prírodovedcov alebo spišských lekárov a lekárnikov, boli maďarské preklady Darwinových diel zastúpené.⁵¹⁴

Na základe viacerých poznámok v štúdiách i článkoch však usudzujeme, že Darwinova teória bola súhlasne prijímaná a v prácach i výskumoch zohľadňovaná. Poznámky a odkazy na vývinové teórie a predovšetkým na Darwinovu teóriu sme vo väčšej miere zaznamenali v publikačných aktivitách až v priebehu 90-tych rokov. Z tohto hľadiska je pozoruhodný ešte koncom osemdesiatych rokov uverejnený príspevok v tom čase mladého Ladislava Udránszkeho. Vychádzal v ňom nielen z odbornej literatúry, ale aj z prednášok, ktoré v tom období počúval v Strassburgu u nemeckého fyziológa **Ernsta F. I. Hoppe-Seylera** (1825-1895) a vo Freiburgu u zakladateľa neodarwinizmu Augusta Weismanna. Hlavným cieľom príspevku, nazvanom *Život a jeho zánik*,⁵¹⁵ bolo oboznámiť kolegov s najnovšími myšlienkovými smermi a prúdmi na túto večnú otázku. Súdobé názory biológov na život a jeho zánik sumarizoval cez optiku bunkovej teórie. Konštatoval, že život všetkých organizmov nie je nič iné ako neustály sled chemických premien. Smrť znamená nenávratnosť života, ktorý je ohraničený prirodzenými hranicami; smrť považoval za účelnú a potrebnú inštitúciu v „domácnosti prírody“.

Referát podobného zamerania predniesol bankský inžinier **Emil Myskovszký** (1874-1944),⁵¹⁶ ktorý na pôde banskoštiavnickej spoločnosti podal prehľad vývoja názorov na vznik človeka až po Darwina, a správnosť

---

⁵¹³ POZSONYI Orvos-Természettudományi Egyesület Könyvtárának Jegyzéke. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1894-1896*, s. 1-97 (samostatné stránkovanie).

⁵¹⁴ EGYLETI könyvtár. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1879*, 2. évf., s. 11; *A SZEPESI orvos-gyógyszerész egylet könyvtárának jegyzéke*. In *A Szepesi ... Évkönyve, 1893/94. évre*, s. 52-58.

⁵¹⁵ UDRÁNSZKY László. Az élet és annak megszűnése. In *A Trencsén ... Évkönyve, 1887*, 10. évf., s. 68-80.

⁵¹⁶ Biografické údaje: HERČKO, Ivan. *Osobnosti Banskej Štiavnice a okolia*, s. 168.

Darwinovej teórie dokladal paleontologickými nálezmi vo svete i v Uhorsku.⁵¹⁷

Verejnému prijatiu sa Darwinovmu učeniu dostalo až v r. 1909, kedy *Bratislavský spolok lekárov a prírodovedcov* usporiadal slávnostnú schôdzu pri príležitosti stého výročia narodenia Ch. Darwina. Zasadanie zahájil úvodným prejavom predseda spolku Jozef Pantoček, ďalšie dva referáty predniesli profesor reálky **Karol Bittera** (1860-1932) a primár bratislavskej nemocnice Matej Dobrovič. V krátkom vystúpení Pantoček podčiarkol platnosť vývinovej teórie, napriek tomu však upozornil na nemennosť, resp. stálosť niektorých endemických druhov. Ako príklad uviedol ľaliu (*Nymphaea thermalis*), ktorá rastie pri dnešnom rumunskom kúpeľnom meste Băile. Oveľa viac príkladov pozostatkov z treťohorného obdobia uviedol v prípade jednobunkových organizmov, ktorými sa dlhodobo zaoberal. Tieto príklady podľa neho potvrdzovali, že niektoré druhy, si svoj pôvodný charakter zachovali po celé milióny rokov.⁵¹⁸

Referát Karola Bitteru podrobne informoval o živote a diele Charlesa Darwina, načrtnol dopad jeho prác na prírodné vedy, hospodársky život ale aj teologické názory súčasníkov.⁵¹⁹ Nad vplyvom a významom Darwinovho diela v medicíne sa zamýšľal Matej Dobrovič.⁵²⁰ Správnosť Darwinovej teórie v lekárskej vede podľa Dobroviča potvrdzovala dedičnosť chorôb, zdedená imunita, ale aj prispôsobivosť organizmu a získaná imunita.

Podobné ďalšie tematiky z oblasti biologických vied sa objavili na stránkach ročeniek prírodovedných spolkov, treba však povedať, že tieto predstavovali len nepatrné percento prednášok z oblasti vied o živote. Bádanie prírodovedcov sa sústreďovalo na dve dominantné oblasti, a to na botaniku a zoológiu.

7.2.1 Zhrnutie

I keď fundamentálne pozorovania a výskumné aktivity členov vedeckých regionálnych spolkov v oblasti vied o živej prírode sa sústredil na faunu a flóru na našom dnešnom území, ich publikačné aktivity dosvedčujú záujem o dosiahnuté výsledky aj v ďalších disciplínach a dianie vo svete i v Uhorsku.

---

⁵¹⁷ MYSKOVŠZKY, Emil. Az emberi nem és kora. In *A Selmezbányai ... Évkönyve*, 1898. évre, s. 56-70.

⁵¹⁸ DARWIN Károly emlékezete. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1909-1910*, s. 87-88.

⁵¹⁹ BITTERA, Károly. Emlékbeszéd. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1909-1910*, s. 16-27.

⁵²⁰ DOBROVITS, Mátyás. Darwin Károly. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1909-1910*, s. 3-16.

Pozorne sledovali najnovšie poznatky z oblasti biologických vied, najmä mikrobiológie, o ktorých obsérne informovali. Rozmach mikroskopických výskumov ovplyvnil aj ich metódy práce. Polemiky súvisiace s vydaním Darwinovho diela sme na stránkach ročeniek nezaznamenali, publikované práce dokladajú skôr jeho súhlasné prijatie.

7.3 Botanika

V priebehu druhej polovice 19. storočia sa botanika v rámci Uhorska rozvíjala v niekoľkých inštitúciách, avšak popri nich významnú úlohu zohrali aj takpovediac nezávislí botanici predovšetkým rodák z Kežmarku Fridrich Hažlinský, a znamenití znalci uhorskej flóry Vince Borbás a **Lajos Simonkai** (1851–1910). Spomedzi inštitúcií na pôde ktorých sa rozvíjala botanika to boli univerzita v Budapešti, kde výskumy usmerňovali poprední botanici **Lajos Jurányi** (1837-1897), neskôr Alexander Magócsy-Dietz a v r. 1872 v Kluži založená univerzita, kde katedru botaniky viedli **Ágost Kanitz** (1843–1896), neskôr Štefan Györffy. K ďalším centram patrilo aj botanické oddelenie Národného múzea v čele s **Viktorom Jankom** (1837-1890) ale i Štefanom Györffym. Koncom storočia sa do popredia dostal Výskumný šľachtiteľský semenársky ústav zásluhou bratislavského rodáka **Arpáda Degena** (1866-1934) a v r. 1891 založená botanická sekcia Prírodovedeckej spoločnosti.⁵²¹

Botanické výskumy členov prírodovedných spolkov na území Slovenska v druhej polovici 19. storočia nadväzovali na pomerne bohaté výsledky botanických prác predchádzajúceho obdobia. Tejto etape vývoja botaniky na Slovensku bola už venovaná aj samostatná monografia. Jej autor, Ivan Hrabovec, v závere konštatoval: „... poznatky vedy, ktoré boli známe v strednej Európe sa uplatňovali v plnej miere vo výskume prírody Slovenska ... . Vytvorili sa tradície, ktoré položili základy dnešnému bohatému a diferencovanému výskumu slovenskej prírody.“⁵²²

Postupnú diferenciaciu botanických odborov v druhej polovici 19. storočia hodnoverne dokumentujú bádateľské výsledky botanikov prezentované na stránkach spolkových ročeniek. V našich pomeroch naďalej zostala

---

⁵²¹ NÖVÉNYTAN. In Magyarország a XX. században 4 (kötet). Tudomány 1. Műszaki és természettudományok.

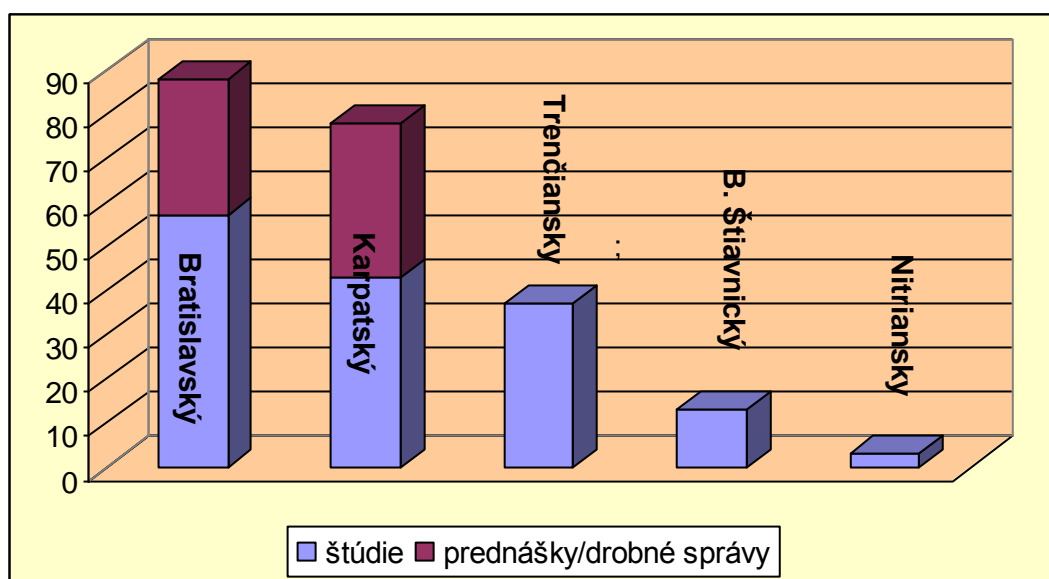
⁵²² HRABOVEC, Ivan. Z dejín botaniky a zoológie na Slovensku do polovice 19. storočia, s. 111.

ťažiskovým botanickým odborom floristika. Popri doplňovaní poznatkov o flóre vyšších rastlín sa pozornosť botanikov sústredila na dovtedy málo skúmané tajnosnubné rastliny. Okrem sledovania kveteny určitého územia si prírodovedci čoraz viac všímali vzťah rastlín a prostredia. Ďalšie rozvíjajúce sa disciplíny ako morfológia, anatómia alebo fyziológia rastlín sú zastúpené len v malo rozsahu. Záujem niektorých bádateľov sa obrátil na skúmanie kultúrnej histórie rastlín, a tiež používaniu rastlín v liečiteľstve alebo pri magických obradoch. V neposlednom rade spolkové fóra umožňovali publikovať prvé odborné bibliografické súpisy a ďalšie pramenné práce.

Spomedzi vyššie vymedzených spolkov najväčší počet botanických prác uverejnila *Ročenka Bratislavského lekársko-prírodovedného spolku*. Členovia spolku dopĺňali monografické práce staršej generácie predovšetkým **Štefana Ladislava Endlichera** (1804-1849) a **Štefana Lumnicera** (Lumnitzer 1749-1806), prehlbovali poznatky o flóre Bratislavskej župy. Približne o dve desaťročia neskôr založený *Uhorský karpatský spolok* uverejnil na stránkach svojej ročenky len o málo menej príspevkov s botanickou tematikou. Členovia spolku spájali sprístupňovanie Tatier (Karpát) s ich vedeckým poznávaním. Turizmus prvého obdobia pôsobenia spolku môžeme nazvať aj vedeckým, keďže bol motivovaný získavaním vedeckých poznatkov.⁵²³ Bez zveličenia môžeme povedať, že takmer každý turista sa usiloval získať nové poznatky predovšetkým z oblasti geografie, ale aj botaniky, zoológie a ďalších prírodovedných odborov. Početnými príspevkami obohatila botanickú literatúru *Ročenka Prírodovedného spolku župy Trenčianskej*, najmä vďaka jeho „dvornému“ botanikovi Jozefovi Ľudovítovi Holubymu. V menšej miere síce, avšak v poznávaní flóry rovnako hodnotné práce, boli uverejnené aj v *Ročenke Banskoštiavnickej lekárskej a prírodovednej spoločnosti*, kde dostala priestor najmä lesnícka botanika (Graf 12).

---

⁵²³ PICHLEROVÁ, Magdaléna. Vedecký turizmus ako jedna z foriem cestovného ruchu v krajine Slovenska.

Graf 12 Botanická tematika v prírodovedných spolkoch (podľa počtu príspevkov)

Na stránkach spolkových ročeniek uverejnený materiál z oblasti botaniky sme preto usporiadali do niekoľkých tematických okruhov, a to: floristika a taxonómia; fytogeografia a ekológia rastlín; anatómia, morfológia, fyziológia a patológia rastlín; kultúrna história rastlín a etnobotanika a napokon botanická literatúra.

7.3.1 Floristika a taxonómia

Najbohatšiu skupinu botanických príspevkov publikovaných v ročenkách regionálnych vedeckých spolkov tvorí oblasť floristiky a taxonómie. Botanici jednotlivých regionálnych spolkov sa v prvom rade snažili doplniť poznatky svojich predchodcov, resp. zmapovať flóru doteraz menej prebádaných oblastí dnešného Slovenska. Súpisy flóry trenčianskych, nitrianskych a banskoštiavnických botanikov nepresahovali rámec jednotlivých regiónov (resp. žúp). Naproti tomu členovia *Bratislavského prírodovedného spolku*, ktorý najmä v prvých rokoch svojej činnosti združoval botanikov z celého Uhorska a osobitne *Uhorského karpatského spolku*, ktorý prostredníctvom svojich sekcií obsiahol veľkú časť Karpát, skúmali nielen flóru Bratislavskej župy, resp. Tatier, ale aj ďalších oblastí Rakúsko-uhorskej monarchie. Pozornosť si zaslúži aj celý rad príspevkov sledujúcich flóru oblastí mimo územia dnešného Slovenska, a to najmä na území dnešného Maďarska, Rumunska, Chorvátska, Dalmácie a pod.

Hoci tu uverejnené práce mali prevažne regionálny charakter alebo mali špecificky vyhranené obsahové zameranie (súhrnné práce boli zriedkavé), väčšina z nich mala priekopnícky význam a trvácny prínos. Výsledky botanických výskumov sa stali súčasťou celouhorských – neskôr aj slovenských syntéz a položili základy, na ktoré nadväzovali ďalšie práce a dodnes predstavujú základný východiskový materiál pre túto oblasť výskumu.

V dejinách botaniky nielen na území Slovenska, ale vo svete vôbec, prírodovedci sprvu skúmali úžitkové, liečivé a okrasné rastliny, ktoré patria do kategórie vyšších rastlín. Nižšie rastliny sa dostávajú do pozornosti botanikov až od konca 18. storočia.⁵²⁴ Toto rozšírenie záujmu aj na výskum kryptogamologických disciplín sa v druhej polovici 19. storočia odzrkadlil aj na stránkach ročeniek prírodovedných spolkov. V predchádzajúcom období najväčšiu pozornosť venovali botanici flóre Bratislavskej župy a oblasti Tatier. V druhej polovici 19. storočia sa poznatky z oboch oblastí prehĺbili a rozšíril sa záujem o ďalšie regióny, v centre záujmu boli najmä Nitrianska župa, územie dnešného východného Slovenska, ale aj Liptov, Orava či Turiec.

Najplodnejším a tiež najvšestrannejším botanikom sledovaného obdobia bol nesporne Jozef Ľudovít Holuby. Výsledky svojich botanických výskumov prezentoval sprvu v periodiku *Bratislavského prírodovedného spolku*, ktorého členom sa stal v r. 1856 počas štúdia evanjelickej teológie v Bratislave, na odporúčanie jeho popredných členov A. Kornhubera a **Augustína Schnellera (1807-1886)**.⁵²⁵ Už v prvom roku činnosti spolku ako mladý študent uverejnil dodatky ku kvetnatým rastlinám bratislavskej flóry, ktoré dopĺňali monografické práce botanikov Štefana Lumnicera a Štefana Ladislava Endlichera.⁵²⁶ J.Ľ. Holuby na stránkach ročenky bratislavských prírodovedcov uverejnil niekoľko ďalších významných floristických príspevkov, ktorými prehĺbil poznatky o flóre Bratislavskej, Nitrianskej i Trenčianskej župy. Najplodnejšie roky Holubyho botanickej činnosti spadajú do obdobia jeho pôsobenia v Zemianskom Podhradí, kedy veľmi úzko spolupracoval s *Prírodovedným spolkom Trenčianskej župy*. V spolkovej ročenke trenčianskych prírodovedcov uverejnil približne dve

---

⁵²⁴ PECIAR, Vojtech. Stručný prehľad dejín bryologického výskumu Slovenska od najstarších čias až podnes.

⁵²⁵ HRABOVEC, Ivan. Život a dielo J.Ľ. Holubyho, jeho spolupráca s prírodovedcami, s. 34.

⁵²⁶ HOLUBY, Jozef L. Weitere beiträge zur Presburger Flora. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1856, s. 15-18.

desiatky príspevkov nielen floristického charakteru. Za najvýznamnejšie sa považuje cyklus príspevkov o flóre Trenčianskej župy, ktoré neskôr vyšli monograficky.⁵²⁷ Vzniklo tak jedno z mála tlačou vydaných regionálnych flór z dnešného územia Slovenska.

K botanikom skúmajúcich faunu vyšších rastlín patril hlavný lekár Hornonitrianskej župy Jozef Friedrich Kříž, ktorý sa popri lekárskej praxi sa venoval botanike. Jeho výskumy obohatili poznatky o flóre severnej časti Malých Karpát v Hornonitrianskej župe. Ako jeden z prvých rozpoznal význam skúmania rastlín v súvislosti s geograficko-topografickými, klimatickými a geologickým pomeri lokality. Vo svojej práci charakterizoval flóru oblasti vo všeobecnosti a publikoval súpis rastlín so zreteľom na ich výskyt v okolí Trnavy.⁵²⁸

Popri J.L. Holubym a J.F. Křížovi vyššie rastliny Nitrianskej župy skúmal nitriansky rodák **Armín Jozef Knapp** (1843-1899), ktorý v neskorších rokoch pôsobil na univerzite a na botanickom oddelení Dvorského múzea vo Viedni⁵²⁹ alebo **Žigmund Schiller** (1847-1920), o ktorom sa ešte zmienime, a ďalší. Flóru územne menšieho celku, okolia Nového Mesta nad Váhom, zmapoval tamojší lekárnik **Emil Keller** (1828-1900).⁵³⁰

Súpis vyšších rastlín Liptovskej župy zahrnul do svojho širšie koncipovaného príspevku o Liptovskej župe Jozef Mihalik.⁵³¹ Ako učiteľ meštianskej školy v Liptovskom Mikuláši sa snažil o všestranné poznávanie prírodných krás i historických pamiatok Liptova. Jeho príspevok charakterizuje geografické a geologické pomery župy, približne polovicu jeho príspevku tvorí súpis kvitnúcich rastlín Liptovskej župy.

K poznaniu vyšších rastlín východného Slovenska bolo publikovaných niekoľko štúdií. Vzácné údaje priniesol profesor právnickej akadémie

---

⁵²⁷ HOLUBY, Josef. L. Die bisher bekannten Gefäss-Kryptogamen des Trencsiner Comitatus. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1881, 4. évf., s. 47-54; Die bisher bekannten Gräser u. Seggen (Grammineen u. Cyperaceen) des Trencsiner Comitatus. In Tamže, 1885, 8. évf., s. 27-44; Die bisher bekannten Monokolyledonen der Flora des Trencsiner Comitatus (mit Ausschluss der Glumaceen). In Tamže, 1886, 9. évf., s. 39-52; Gefässpflanzen des Trencsiner Comitatus. In Tamže, 1887, 10. évf., s. 100-209.

⁵²⁸ KRZISCH, Josef Friedrich. Phanerogame Flora des Oberneutraer Comitatus. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1857, s. 19-108.

⁵²⁹ KNAPP, Josef. Phanerogame Flora der Stadt Neutra nebst ihrer Umgebung. In Verhandlungen ... zu Presburg (Correspondenzblatt), Jahrg. 1863, s. 117-127, s. 133-174 a s. 181-190.

⁵³⁰ KELLER, Emil. Pótadatok a Vágújhely virányához. In A Nyitra vármegyei ...Évkönyve, 1892/93, 2. évf., s. 34-38.

⁵³¹ MIHALIK, József. Liptó vármegye topográfiai tekintetben = Liptau in topographischer Hinsicht. In MKEÉ, 1886, 13. évf., s. 1-46 a 86-136.

v Košiciach **Alexander Pawlowski** (?-1883)⁵³² v príspevku uverejnenom v prvom ročníku *Bratislavského prírodovedného spolku*.⁵³³ Tatranskou flórou vyšších rastlín sa zaoberali viacerí poprední botanici, členovia *Uhorského karpatského spolku*, ako napr. Aurel Viliam Scherfel alebo Alexander Magócsy-Dietz. Aj o týchto prácach sa ešte zmienime.

V r. 1898 uverejnil pedagóg na univerzite a neskorší riaditeľ Maďarského národného múzea v Budapešti, Ferdinand Filarszky štúdiu pod názvom *Pieniny a ich flóra*.⁵³⁴ Štúdiu vypracoval z poverenia Matematicko-prírodovednej komisie Uhorskej akadémie vied a bola výsledkom botanických výskumov Pienin v rokoch 1889-91. Predmetná štúdia obsahovala systematický výpočet cievnatých rastlín vo vymedzenej oblasti. Autor sa v úvode zmienil o úmysle pripraviť aj druhú časť, ktorá mala obsahovať súpis nižších rastlín Pienín. V úvodnej časti vyslovil poďakovanie učiteľovi evanjelickej školy v Červenom Kláštore, ktorého označil za najlepšieho znalca tamojšej flóry. Týmto znalcom flóry bol botanik českého pôvodu **Václav Vraný** (1851-1929), ktorý mal veľký podiel na floristickom poznávaní viacerých oblastí Slovenska. Filarszkého súpisu cievnatých rastlín predchádzala geograficko-geologická charakteristika lokality. Ku štúdií vypracoval ako prílohu geografickú mapu Pienin a okolia.⁵³⁵ Súpis vypracoval na základe vlastných zberov, avšak doplnil ho aj o spoľahlivú literatúru. Súpis literatúry obsahoval približne štyri desiatky monografií a článkov, ktoré spracúvajú flóru Pienin. Vo veľkej miere išlo o práce poľských botanikov. V súpise uvádzaná najstaršia práca z r. 1814 pochádza od švédskeho botanika Görana Wahlenberga, ktorý ako jeden z prvých systematicky skúmal tatranské rastlinstvo.

Záujem bývalého poslucháča Učiteľského ústavu v Kláštore pod Znievom, neskoršieho autora viacerých botanických monografií, **Jána Wagnera** (1870-1955) o flóru Turca podnietili tamojší učitelia. Súhrnný súpis cievnatých rastlín Turčianskej župy však uverejnil až v roku 1901.⁵³⁶ Spletité osudy svojho príspevku objasnil v úvodnom predhovore, v ktorom taktiež poďakoval za spoluprácu popredným uhorským botanikom (Lajos Simonkai a

⁵³² Biografické údaje pozri: MIHÓKOVÁ, Mária. Slovník košických osobností, s. 319.

⁵³³ PAWLOWSKI, Alexander. Beiträge zur Flora Oberungarns. In Verhandlungen ... zu Presburg, Jahrg. 1856, s. 25-29.

⁵³⁴ FILARSZKY, Nándor. A Pieninek és flórája. In MKEÉ, 25. évf., 1898, s. 26-87.

⁵³⁵ Mapa s názvom Pieniny hegység és környéke bola vypracovaná v mierke 1:50 000; litografia v rozmeroch 27 x 21 cm bola vyhotovená v litografickej dielni budapeštianskeho tlačiara J. Ullmanna.

⁵³⁶ WAGNER, János. Túrócz vármegye edényes növényei. In MKEÉ, 1901, 28. évf., s. 2-56.

Arpád Degen), lesníkovi v Kláštore pod Znievom **Richardovi Akantiszovi** a spomenul aj pomoc prvej slovenskej botaničky **Izabely Textorisovej** (1866-1946), zamestnaním poštovej úradníčky v Blatnici. Práca bola výsledkom dôkladnej prípravy, v ktorej vychádzal z približne troch desiatok botanických prác. V časti o flóre turčianskej župy všeobecne podal geografickú charakteristiku lokality. Vo svojom súpise evidoval takmer tisíc druhov cievnatých rastlín, pri ktorých udával spravidla presnú lokalitu výskytu, resp. odkaz na dielo, z ktorého údaj čerpal.

V čase svojho pôsobenia na lýceu v Banskej Štiavnici skúmal flóru okolia Sitna člen *Banskoštiavnickej lekárskej a prírodovedeckej spoločnosti* Adolf Cserey.⁵³⁷ Do svojej práce zahrnul prehľad nielen vyšších ale aj nižších rastlín. Ako sám autor v štúdií uviedol, jeho systematický prehľad eviduje 65 druhov húb, 117 druhov lišajníkov, 80 druhov machov, niekoľko papradí a 400 druhov nahosemenných rastlín.

V druhej polovici 19. storočia sa položili základy kryptogamologických disciplín. Čoraz viac botanikov zameralo svoju pozornosť na výskum tajnosnubných rastlín na dnešnom území Slovenska. Hlavné centrá výskumu sa sústredili do Bratislavy a v oblasti Tatier, v menšej miere i do oblasti Trenčianskej župy.

Najstaršie štúdie uverejnil priekopník výskumu bezkvetej flóry v Uhorsku Fridrich Hažlinský, profesor a rektor evanjelického kolégia v Prešove. Hoci za ťažisko jeho výskumu sa pokladá výskum húb, ako člen *Bratislavského prírodovedného spolku* uverejnil na stránkach jeho ročenky výsledky výskumov z oblasti machov, lišajníkov a pečeňoviek v regióne svojho pôsobiska. Ako prvý uverejnil súpis machovej flóry v okolí Prešova, v ktorom uviedol 20 čeľadí.⁵³⁸ O tri roky neskôr vyšiel ďalší jeho príspevok, ktorý sledoval výskyt druhov lišajníkov v okolí Prešova.⁵³⁹ Posledný z jeho tu uverejnených príspevkov mapoval rozsiahlejšie územie, niesol názov Pečeňovky v severnom Uhorsku s osobitým zreteľom na Tatry.⁵⁴⁰ Zoznamu rastlín predchádzal úvod pod názvom terminologický náčrt, v ktorom ich

---

⁵³⁷ CSEREY, Adolf. Szitnya flórája. In A Selmezbányai ... Évkönyve, 1888/89. évre, s. 97-119.

⁵³⁸ HAZSLINSZKY, Friedrich. Die Laubmoose der Eperjesier Flora. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1857, s. 1-10.

⁵³⁹ HAZSLINSZKY, Friedrich. Die kryoblasten der Eperiesier Flora. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1860-61, s. 3-12.

⁵⁴⁰ HAZSLINSZKY, Friedrich. Éjszaki Magyarhon, s különösen a Magas Tátra májmohái. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1864-65, s. 17-30.

opísal, ponúkal kľúč na ich rozpoznanie a zaoberal sa ich rozmnožovaním a fyziologickými vlastnosťami.

Spomedzi bratislavských botanikov ku staršej generácii patril Ján Bolla. Spočiatku skúmal kvitnúce rastliny,⁵⁴¹ neskôr však obrátil svoju pozornosť na výskyt viacerých druhov tajnosnubných rastlín. K najvýznamnejším prácam sa radí jeho mykofloristická štúdia, v ktorej doplnil dovtedy neevidované druhy v oblasti Bratislavskej župy. Súpis zachytával viac ako štyri stovky taxónov húb (Gymnocycetes, Hyphomycetes, Gasteromycetes, Pyrenomycetes, Hymenomycetes).⁵⁴² V nasledujúcom súpise zaznamenal 175 druhov lišajníkov, rias, pečeňoviek a machov na území Bratislavskej župy.⁵⁴³

Kryptogamnú flóru Trenčianskej župy spracoval J.Ľ. Holuby ako prvú časť už vyššie spomínaného cyklu systematického súpisu flóry Trenčianskej župy.⁵⁴⁴ V závere práce uverejnil tabuľkový prehľad, v ktorom porovnal výskyt jednotlivých druhov v Uhorsku a v Trenčianskej župe. Z 20 radov a 54 druhov známych v Uhorsku na území Trenčianskej župy Holuby zaznamenal 17 radov a 31 druhov.

V druhej polovici 19. storočia sa rozvinul pomerne bohatý výskum húb, najdôležitejšie výsledky dosiahli v skúmaní rozšírenia húb na území Bratislavskej župy a tatranskej oblasti. Na ešte koncom 50-tych rokov uverejnené práce J. Bolla nadviazal jeden z popredných priekopníkov mykológie na Slovensku Ján Bäumlér, ktorý sa mykológií venoval len popri svojom občianskom povolání (údenár). Ako samouk sa stal v Európe uznávaným znalcom húb. Výsledky práce takmer dvoch desaťročí uverejnil v cykle štyroch štúdií o mykoflore okolia Bratislavy.⁵⁴⁵ Sústredil v nich opis 1649 druhov húb, z toho 77 nových, 11 z nich pomenovali podľa neho.⁵⁴⁶ Vďaka nemu na prelome storočia Bratislavská župa patrila k oblastiam s najlepšie zmapovanou mykoflorou.

---

⁵⁴¹ BOLLA, Johann. Beiträge zur Flora Presburgs. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1856, s. 6-14.

⁵⁴² BOLLA, Johann. Die Pilze der Presburger Flora. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1857, 2. Heft, s. 43-71.

⁵⁴³ BOLLA, Johann. Die Flechten, Algen und Moose der Presburger Flora. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1860-61, s. 25-39.

⁵⁴⁴ HOLUBY, Josef L. Gefäss-Kryptogamen des Trencsiner Comitates. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1881, 4. évf., s. 47-54.

⁵⁴⁵ BÄUMLER, Johann Andreas. Beiträge zur Cryptogamenflora des Presburger Comitates. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1884-86, s. 66-126; Beiträge zur Cryptogamenflora des Presburger Comitates. In Tamže, Jahrg., 1887-91, s. 25-90; Beiträge zur Cryptogamen-Flora des Presburger Comitates. Die Pilze III. In Tamže, Jahrg. 1894-1896, s. 33-110; Beiträge zur Cryptogamen-Flora des Presburger Comitates. Die Pilze. In Tamže, Jahrg. 1902, s. 31-88.

⁵⁴⁶ Slovenský biografický slovník 1, s. 170.

Druhou oblasťou, ktorá pútala záujem z hľadiska výskytu húb, boli Tatry. K popredným mykológom pôsobiacim na území Slovenska patril Karol Kalchbrenner, za svoje vynikajúce výsledky bol v r. 1864 zvolený za člena Uhorskej akadémie vied. Väčšina jeho štúdií vyšla v akademických vydaniach, v sedemdesiatych rokoch však uverejnil jednu zo svojich mykologických prác v *Ročenke Uhorského karpatského spolku*. Cieľom príspevku nazvanom Jedlé a jedovaté huby Karpát bolo ponúknuť kľúč na ich rozlíšenie.⁵⁴⁷ Vo všeobecnej časti zhrnul výsledky svojich pozorovaní do siedmich bodov. Za jedovaté považoval tie „lupenaté“ huby, ktoré na spodnej časti klobúka mali biele lupene a hlúbik bol ukončený prstencom a tiež „pórovité“ huby, ktoré pri rozlomení mali modrasté, zelenkavé alebo červenkasté sfarbenie. V ďalšej časti opísal viac ako tri desiatky druhov, podal ich charakteristiku – upozornil aj na obdobie zberu a spôsob prípravy.

Mykoflóru východného Slovenska, najmä oblasti Tatier, skúmal generačne mladší znalec flóry Tatier, levočský rodák Viktor Greschik. Vydal niekoľko monografických prác, publikoval v domácich i zahraničných časopisoch, podobne ako jeho predchodca i on získal uznanie súčasníkov. Z nášho hľadiska je zaujímavá jeho štúdia o hľuzovkách vo Vysokých Tatrách, ktoré miestni obyvatelia nazývali jeleňou hubou.⁵⁴⁸ Vo svojej práci podal charakteristiku dvanástich druhov hľuzoviek, upozorňoval aj na lokality výskytu, spôsob zberu, ich použitie a spôsob prípravy.

Lichenologické výskumy boli podobne obmedzené na regióny pôsobenia spolkov, teda najmä okolia Bratislavy a na východnom Slovensku. Lišajníky v okolí Prešova popísal F. Hažlinský v už spomínanej práci z r. 1860-61, lišajníkom v okolí Bratislavy bola venovaná oveľa väčšia pozornosť. Ich výskyt zaznamenávali už práce J. Bollu, ucelený obraz o flóre lišajníkov Bratislavskej župy však vytvorili až na prelome storočia publikované príspevky Alexandra Zahlbrucknera. Tento rodák z Jura pri Bratislave patril k popredným európskym lichenológom, celý svoj pracovný život strávil ako kustód a neskôr riaditeľ viedenského prírodovedného múzea.⁵⁴⁹ Na Slovensko sa rád a často vracal, počas svojich návštev sa venoval aj skúmaniu lišajníkov okolia Bratislavy. Výsledky výskumov publikoval vo forme príspevkov na

---

⁵⁴⁷ KALCHBRENNER, Károly. A Kárpátok ehető és mérges gombáiról = Ueber essbare und giftige Schwämme in den Karpathen. In MKEÉ, 1877, 4. évf., s. 114-150.

⁵⁴⁸ GRESCHIK, Viktor. A Magas Tatra szarvasgombái. In MKEÉ, 1898, 25. évf., s. 95-102.

⁵⁴⁹ HINDÁK, František – ZAHLBRUCKNEROVÁ, Alžbeta. Význačný svetový lichenológ Alexander Zahlbruckner (1860-1938).

voľné pokračovanie. V prvom z nich opísal 64 rodov (200 druhov lišajníkov),⁵⁵⁰ o päť rokov neskôr uverejnil doplnky, v ktorých rozšíril zaznamenané rody na 70. Táto časť sledovala lišajníky najmä v okolí sv. Jura.⁵⁵¹ Ďalšie doplnky uverejnil aj v r. 1904.⁵⁵²

Prvé údaje o výskyte machorastov na území dnešného východného Slovenska sa spájajú s menom F. Hažlinského, v čiastkovej práci z regiónu Prešova. Svoje výskumy ako jeden z mála na Slovensku pôsobiacich botanikov vydal aj vo forme súhrnnej monografie.⁵⁵³ Údaje o rozšírení machov sú často rozptýlené do rôznych súpisov flóry jednotlivých regiónov, ako tomu bolo napr. aj v prípade flóry okolia Sitna od A. Csereyho. Samostatné príspevky sa zaoberali predovšetkým machorastami Bratislavskej župy.

Na stránkach spolkovej ročenky uverejnil v polovici šesťdesiatych rokov všestranný prírodovedec Karol A. Kornhuber zoznam dovtedy známych machorastov okolia Bratislavy.⁵⁵⁴ Až o štyri desaťročia neskôr vyšla súhrnná štúdia o machoch okolia Bratislavy, ktorú autor Štefan Györffy uviedol krátkymi dejinami výskumu machorastov v sledovanom okolí.⁵⁵⁵

Na prelome 19. a 20. storočia publikoval v bratislavskej ročenke rakúsky bryológ českého pôvodu **František Matouschek** príspevok, v ktorom sa zaoberal machorastami južnej časti Trenčianskej župy. Ako napísal, v príspevku sa pokúsil o klasifikáciu Holubým zozbieraných machov.⁵⁵⁶

Výskyt rias na území dnešného Slovenska zaznamenal už v botanických prácach Štefan Lumnicer, neskôr Štefan Ladislav Endlicher, poznatky o riasach na území Slovenska rozšíril neskôr J. Bolla vo svojej vyššie spomínanej práci. „Tieto nálezy majú dnes už len historickú hodnotu, nakoľko sú to údaje bez obrazovej dokumentácie a bez udania významných

---

⁵⁵⁰ ZAHLBRUCKNER, Alexander. Zur Flechtenflora des Presburger Komitates. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1892-1893, s. 19-73.

⁵⁵¹ ZAHLBRUCKNER, Alexander. Zur Flechtenflora des Presburger Comitates. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1897-1898, s. 16-29.

⁵⁵² ZAHLBRUCKNER, Alexander. Neue Beiträge zur Flechtenflora des Pozsonyer Komitates. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1904, s. 119-131.

⁵⁵³ HAZSLINSZKY, Frigyes. A magyar birodalom moh flórája. Budapest : Természettudományi Társulat, 1885. 280 s.

⁵⁵⁴ KORNHUBER, Andreas. Die Moose der Presburger Flora. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1866, s. 101-112.

⁵⁵⁵ GYÖRFFY, István. Pozsony környékének máj- és lombosmoh flórája (Enumeratio muscorum frondosorum hepaticarumque circa Posonium crescentium) In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1906, s. 1-33.

⁵⁵⁶ MATOUSCHEK, Franz. Ein Beitrag zur Kenntnis der Laubmoose aus dem Süden des Trentschiner Comitates. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1901, s. 43-52.

diagnostických znakov používaných dnes v taxonómií.... Až práce pochádzajúce z konca 19. a zo začiatku 20. storočia majú do istej miery význam aj pre dnešok. Pochádzajú ... aj od domácich autorov, z ktorých vynikol najmä bratislavský lekár J. Pantoček a spišský rodák A. Scherfel. Ich výsledky predstavujú prínos aj pre európsku vedu, a preto ich možno právom pokladať za priekopníkov algológie na Slovensku, za jej prvých význačnejších reprezentantov.⁵⁵⁷ Jozef Pantoček sa v tom čase považoval za algológa európskeho významu, z jeho prác čerpajú bádatelia rias dodnes. Bol jedným z tých lekárov, ktorí sa popri svojej lekárskej práci venovali botanike. J. Pantoček sa zameril na štúdium rozsievok, najmä fosílnych pochádzajúcich z geologických sedimentov. Výsledky svojich výskumov nielen z územia Slovenska ale aj Európy, Balkánu, Ruska a Japonska – publikoval čiastkovo aj monograficky. Z územia dnešného Slovenska uverejnil v spolkovvej ročenke bratislavských prírodovedcov štúdie týkajúce sa rozsievok okolia Nitry⁵⁵⁸ a Bratislavy.⁵⁵⁹ Tieto práce, žiaľ, nemali ilustračné prílohy (alebo sa nezachovali v dostupných zväzkoch), ale mnohé ďalšie práce dokumentoval aj obrazovou prílohou, napr. príspevok nazvaný Popis nových bacilárií.⁵⁶⁰ (Obr. č. 20 a 21) Jeho prínos k algologickému výskumu hodnotili vo viacerých štúdiách.⁵⁶¹

Spomedzi ďalších botanikov, ktorí skúmali flóru Bratislavy spomeňme ešte v Bratislave pôsobiaceho rakúskeho kňaza jezuitu a botanika **Johana Baptistu Wiesbauera** (alebo aj Wiesbaur, 1836-1906),⁵⁶² ktorý výsledky svojich výskumov uverejňoval v rakúskych odborných periodikách ale i na stránkach spolkovvej ročenky bratislavských prírodovedcov.⁵⁶³

---

⁵⁵⁷ HINDÁK, František. Algológia na Slovensku – história, súčasnosť a jej ciele.

⁵⁵⁸ PANTOCSEK, József. Adatok Nyitrávármegye moszatvirányához. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1897-98*, s. 98-105.

⁵⁵⁹ PANTOCSEK, József. Adatok Pozsony város és vidéke moszat virányához. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1901*, s. 67-71.

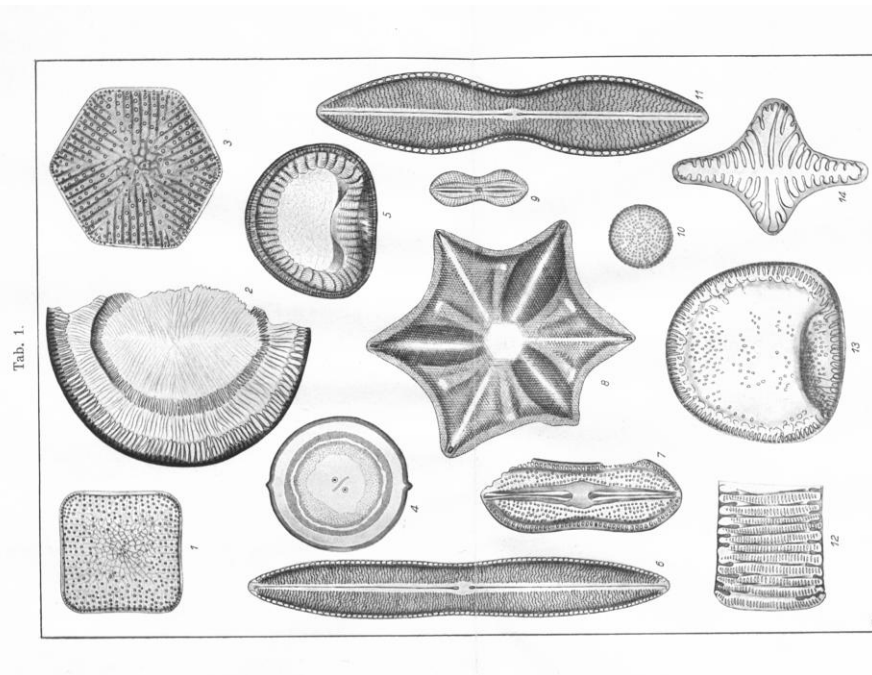
⁵⁶⁰ PANTOCSEK, József. Új Bacilláriák leírása. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1907*, s. 50-57.

⁵⁶¹ Napr. HINDÁK, František. Prínos MUDr. Jozefa Pantočeka k algologickému výskumu Slovenska; ÁCS, Éva. Dr. József Pantocsek, the diatomologist: a short review about his Hungarian activity.

⁵⁶² Johann Baptist Wiesbaur. Biografické údaje: dostupné na internete.

⁵⁶³ WIESBAUER, Ján. Beiträge zur Flora von Presburg. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1869-70*, s. 1-66.

obr.č. 20 Ilustrácie Pantočkovej práce o baciláriách (1907)

Popri bratislavskom regióne najväčšiu pozornosť našich i zahraničných botanikov púťali Tatry. Na stránkach *Ročenky Uhorského karpatského spolku* vyšlo niekoľko floristických príspevkov, ktoré dokladovali vzácnosť a výnimočnosť tamojšej flóry. K prvým z nich patrila príspevok s názvom Stanovišťa vzácnejších rastlín vo Vysokých Tatrách,⁵⁶⁴ ktorý za hodnotný označila aj odborná botanická bibliografia.⁵⁶⁵ Autor vybral približne 50 rastlín, ktoré označil za vzácnejšie – pri jednotlivých druhoch udával ich výskyt v poľských aj slovenských Tatrách.

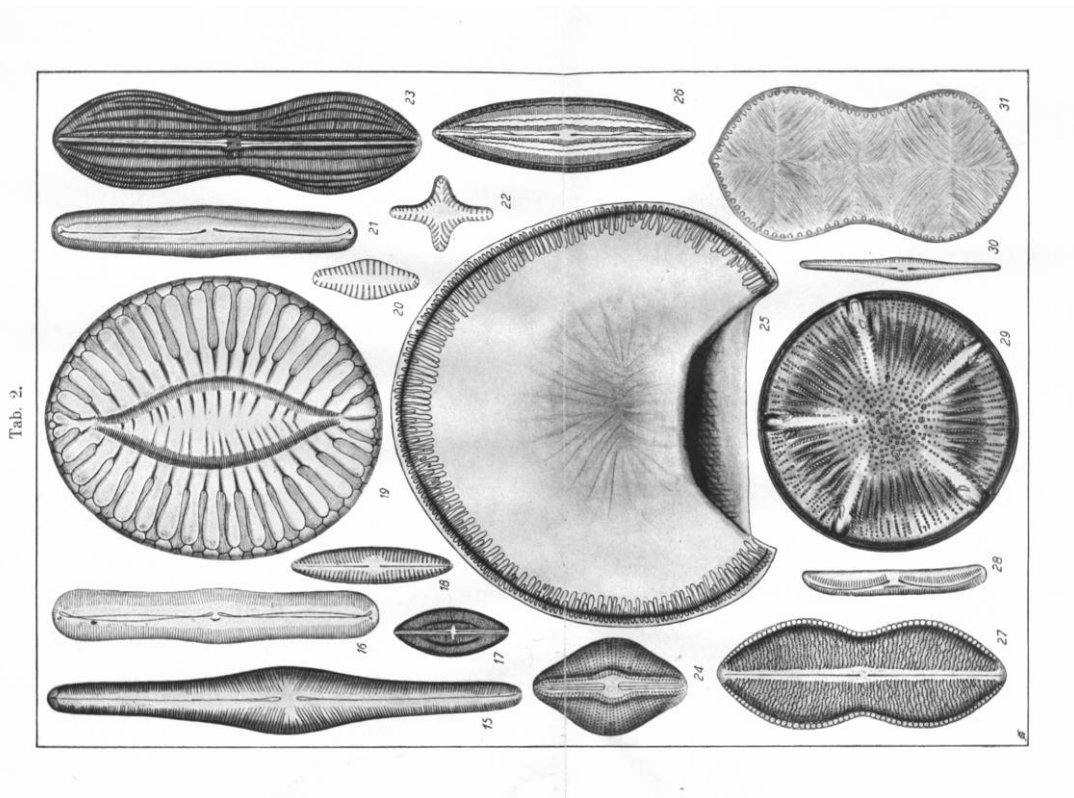
Za najvzácnejšiu označil linneovku severnú (*Linnaea borealis*), ktorá dnes už nie je potvrdeným druhom, resp. sa považuje za vyhynutý druh.⁵⁶⁶ Za už v tom čase zriedkavo sa vyskytujúce druhy, resp. endemity označil *Rhododendron ferrugineum* alebo glaciálny relikť *Saxifraga cernua* L., dnes patrí ku chráneným ohrozeným druhom. Pri tise obyčajnom (*Taxus baccata* L.) uviedol poznámku, že podľa starších ľudí sa voľakedy hojne vyskytoval, dnes – teda v jeho súčasnosti – ho zaznamenali len v poľských Tatrách (Strážistá?).⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ AMBROS, P. Némely ritkább növényfajok álláshelyei a magas Tátrán = Die standorte einiger seltenem Pflanzenarten in der hohen Tátra. In MKEÉ, 1875, 2. évf., s. 76-82.

⁵⁶⁵ BIBLIOGRAFIA k flóre ČSR. Zost. J. Futák, s. 29.

⁵⁶⁶ BURJANIV, Bohdan. *Linnaea borealis* L.

⁵⁶⁷ AMBRUS, P. Némely ritkább növényfajok álláshelyei a magas Tátrában = Die standorte einiger seltenem Pflanzenarten in der hohen Tatra. In MKEÉ, 1875, 2. évf., s. 76-82.

obr.č. 21 Ilustrácie Pantočkovej práce o baciláriách (1907)

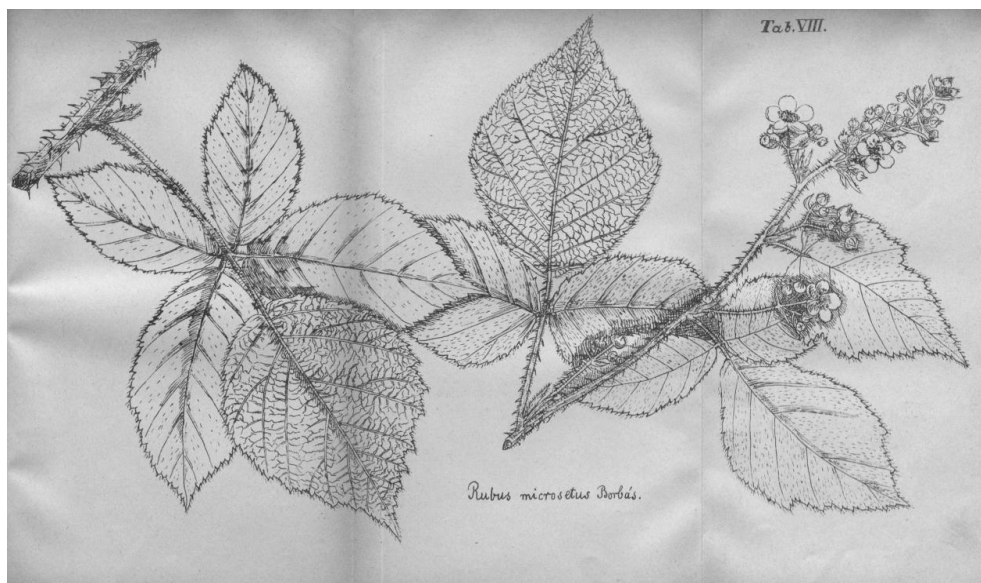
Z iného hľadiska zameraný neautorizovaný súpis rastlínstva vo Vysokých Tatrách vyšiel v rubrike Drobné správy. Neznámy autor v ňom priniesol výpočet kvitnúcich rastlín na jednotlivých tatranských štítoch. Zaznamenal v rôznych obdobiach kvitnúce rastlínstvo na desiatich najvyšších štítoch, pričom rozlišoval vápencové podložie v Belianskych Tatrách, žulové vo Vysokých Tatrách a rulové v liptovských Tatrách.⁵⁶⁸

K zriedkavejším patrili práce zaoberajúce jedným druhom rastliny. Autorom zoznamu zriedkavejších rastlín v tatranskej oblasti bol aj maďarský lekár a botanik Kálmán Czakó, ktorý sa zameril na doplnenie druhov *Hieracium* a *Festuca*.⁵⁶⁹ Jozef Ľudovít Holuby, znalec rodu *Rubus*, sa ním zaoberal v niekoľkých článkoch aj na stránkach ročenky trenčianskych prírodovedcov. Začiatkom 90-tych rokov uverejnený príspevok doložil aj ilustráciou (Obr. č. 22).⁵⁷⁰

⁵⁶⁸ VIRÍTÓ növények a Központi-Kárpátok csúcsain. In MKEÉ, 1884, 10. évf., s. XXXVI-XL.

⁵⁶⁹ CZAKÓ, Kálmán. A Tátravidék néhány ritkább növénye. In MKEÉ, 1888, 15. évf., s. 244-246.

⁵⁷⁰ HOLUBY, Jozef. Batographische Notizen. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1892-93, 15-16. évf., s. 93-96.

obr.č. 22 Holubyho kresba *Rubus microsetus* Borbás (1892/93)

Pre zaujímavosť spomenieme, že na stránkach ročeniek na Slovensku pôsobiacich vedeckých spolkov bolo uverejnených aj niekoľko príspevkov venovaných flóre území mimo dnešného Slovenska. K najvýznamnejším z nich sa radia práce J. Pantočeka, ktorý sa vo viacerých štúdiách sa venoval recentným rozsievkam z Neziderského jazera v Rakúsku a tiež z Balatonu v Maďarsku (1902), opísal viac ako tisíc nových taxónov.⁵⁷¹ Nemenej významné boli jeho príspevky aj o flóre Balkánu.

Balkán priťahoval pozornosť viacerých našich botanikov. Niekoľko príspevkov s tematikou flóry Bosny a Hercegoviny bolo uverejnených v ročenke trenčianskych prírodovedcov, z nich najsúhrnnejší a najrozsiahlejší pochádzal z pera na jezuitu Ericha Brandisa.⁵⁷² Ročenka trenčianskych prírodovedcov priniesla poznatky o flóre aj vzdialenejších oblastí. K nim patrila vlastivedný opis Rujany od profesora tššinskeho gymnázia **D. J. Güntera**, v ktorom sa zaoberal aj flórou ostrova.⁵⁷³ Podobné zameranie mali prednášky **Roberta Sohra**, obchodníka na juhovýchodnom pobreží Madagaskaru, v ktorých priblížil Madagaskar a ostrov Mauricius.⁵⁷⁴

⁵⁷¹ HINDÁK, František. Prínos MUDR. Jozefa Pantočeka k algologickému výskumu Slovenska.

⁵⁷² BRANDIS, Erich. Botanische Beiträge zur Flora von Travnik in Bosnien. In A Trencsén ... Évkönyve, 1890-91, 13-14. évf., s. 49-78.

⁵⁷³ GÜNTER, D.J. Eine Ferienreise auf Rujana. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1900/1901, 23-24. évf., s. 18-48.

⁵⁷⁴ SOHR, Robert. Madagascar's Ostküste, dessen Boden, Natur und Einwohner. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1894-95, 17-18. évf., s. 229-242; Etwas über das jetzige Madagascar. In Tamže, 1896-97, 19-20. évf., s. 19-37; Mauritius. In Tamže, 1896-97, 19-20. évf., s. 102-107.

Rozšírením drevín v oblasti Banátu v dnešnom Rumunsku sa zaoberal pedagóg a popredný lesnícky odborník Ľudovít Fekete.⁵⁷⁵ Neskôr tiež prednášal o geologických, hydrologických a klimatických pomeroch Slavónska.⁵⁷⁶ Ťažiskom jeho príspevku však bola skladba a rozšírenie tamojších lesov.

Popri príspevkoch, ktorých ťažiskovou témou boli súpisy flóry vymedzených lokalít, na stránkach spolkových ročeniek uverejnili početné práce, ktorých cieľom bola charakteristika jednotlivých lokalít z rôznych ďalších aspektov, najmä turistického alebo vlastivedného, v rámci ktorých, sa autori zmieňovali aj o flóre jednotlivých lokalít.

7.3.2 Fytogeografia a ekológia rastlín

V druhej polovici 19. storočia sa vzťahy rastlín a prostredia stávajú čoraz častejšie predmetom úvah botanikov. I keď samostatných prác s touto tematikou v ročenkách spolkov nevyšlo až tak veľa, boli prítomné vo forme úvodov k väčšine floristických prác.

K prvým úvahám o geografickom rozšírením rastlín, môžeme zaradiť príspevok Jozefa Kříža, v ktorom sa zaoberal fytogeografickým charakterom vrchu Veterník v Malých Karpatoch.⁵⁷⁷ Neskôr napísal podrobnú štúdiu o Tatrách, ktorá bola výsledkom jeho študijnej cesty v r. 1858. V úvode podal všeobecnú geografickú charakteristiku Tatier, ktoré označil za európske rozvodie. V štúdiu opísal 27 tatranských plies a publikoval ich teplotné merania. Na základe výskumu rastlinných spoločenstiev, rozlíšil v Tatrách štyri výškové vegetačné pásma, a to: podhorie s kultúrnymi pôdami, lesy, oblasť kosodreviny a pásmo skál.⁵⁷⁸

V polovici 60-tych rokov vystúpil na putovnom zasadaní uhorských lekárov a prírodovedcov v Bratislave Žigmund Schiller s prednáškou pod názvom Fytogeografické pozorovania v Nitre a jej okolí. Túto prednášku v skrátenej forme uverejnil aj na stránkach spolkovej ročenky bratislavských

---

⁵⁷⁵ FEKETE, Lajos. A bánási fásnővények elterjedéséről. In A Selmechányai ... Évkönyve, 1883. évre, s. 11-13.

⁵⁷⁶ FEKETE, Lajos. Horvát – Szlavonorszag erdősegeiről. In A Selmechányai ... Évkönyve, 1888/89. évre, s. 60-80.

⁵⁷⁷ KRZISCH, Josef Friedrich. Der Wetterlin in den kleinen Karpathen. In: Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1856, s. 51-55.

⁵⁷⁸ KRZISCH, Josef Friedrich. Beobachtungen auf einer im Jahre 1858 unternommenen Bereisung des Tátra Gebirges und der Liptauer Alpen. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1860-61, s. 104-124.

prírodovedcov.⁵⁷⁹ Ž. Schiller, ktorý sa venoval botanike popri svojej právnickej praxi, rozlíšil na území Nitrianskej župy dve vegetačné pásma. Charakterizoval jednak pásmo hôr a kopcov (Zobor) a pásmo lúk (v povodí riek Nitra), pre každú z nich uviedol príznačné druhy rastlín. Záver príspevku doplnil tabuľkovým prehľadom o počte známeho rastlinstva, podľa ktorého na území Nitrianskej župy rozpoznávali 504 rodov a 1337 druhov rastlín.

V 70-tych rokoch uverejnila *Ročenka Uhorského karpatského spolku* z fyto geografického hľadiska niekoľko zaujímavých príspevkov. Čiastkové údaje k flóre Oravskej župy od **Jozefa Gubera** zahrnul do svojho príspevku o zbierkach Oravského hradu Viliam Rowland. Tu sa už stretávame aj s udanou nadmorskou výškou (a síce v „stopách“) jednotlivých vyčlenených pásiem. Flóru rozčlenili do štyroch skupín, a to: flóru dolín, predhorí a kopcov, hôr vo výške od 3 500 do 4 500 stôp nad morom a na flóru štítov a skalísk vo výške viac ako 4500 stôp nad morom.⁵⁸⁰

Belo Majlát statkár a podžupan Liptovskej župy v Ondrašovej v príspevku nazvanom Meteorologické a klimatické pomery Liptovskej župy uverejnil výsledky svojich osem ročných meteorologických pozorovaní. Súčasťou príspevku boli aj tabuľkové prehľady, jedna z nich zaznamenávala v akých nadmorských výškach sa ktoré druhy rastlín vyskytujú.⁵⁸¹ Označil aj vegetačné hranice jednotlivých takmer 40 (presne 39) druhov rastlín, pri ktorých porovnával udanú hraničnú výšku určenú v prácach Kořistku, Fuchsa a Wahlenberga.

Jeden z najvýznamnejších botanikov svojej doby Viliam Aurel Scherfel zo svojich rôznorodých publikačných aktivít v nami sledovaných ročenkách z oblasti botaniky publikoval len v menšej miere, uverejnil tu oveľa viac analýz minerálnych vôd v tatranskej oblasti. V stati nazvanej Príspevok k hôľnej a podhôľnej flóre spišských Tatier rozčlenil vegetáciu do dvoch veľkých skupín na podhôľnu a hôľnu, tieto potom členil ďalej. Podhôľny rastlinný kryt vymedzil do štyroch ďalších skupín, a to: prvú tvorili háje, lesy, lúky a rašeliniská, druhú rastlinstvo ornej pôdy, tretiu pouličné rastlinstvo v obciach a napokon do štvrtej zaradil rastliny „pocestné“ (útfélék) mimo

---

⁵⁷⁹ SCHILLER, Siegmund. Die pflanzen-geographische Verhältnisse der Stadt Neutra und ihrer Umgebung. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1866, s. 32-34.

⁵⁸⁰ ROWLAND, William. Aus der Arva. In MKEÉ, 1874, 2. évf., s. 105-117.

⁵⁸¹ MAJLÁTH, Béla. Liptómegeye légtüneti és égalji viszonyai = Meteorologische und klimatische Verhältnisse des Comitatus Liptau. In MKEÉ, 1876, 3. évf., s. 132-159.

obcí. Hôľnu flóru členil na tri skupiny, a to na oblasť lesov, kosodreviny a vysokohorskú oblasť.⁵⁸²

K vedúcim osobnostiam uhorskej botaniky v druhej polovici 19. storočia patrila profesor na budapeštianskej univerzity Alexander Magócsy-Dietz, ktorý podnikol niekoľko terénnych výskumov aj na území Slovenska. Výsledky jednej z nich uverejnil začiatkom 80-tych rokov pod názvom Botanická exkurzia vo Vihorlatských vrchoch.⁵⁸³ Autor tu rozlíšil osem vegetačných formácií Vihorlatských vrchov: lesné porasty, porasty kríkov, rúbanísk, skalnatých miest, lúk, úhorov a pastvín, ciest a ornej pôdy a napokon porasty brehov potokov. Každú z nich osobitne charakterizoval a vymedzil, uviedol príznačných zástupcov flóry. Ťažisko príspevku tvoril súpis flóry Vihorlatských vrchov, v ktorom sledoval kvitnúce rastliny (Phanerogamae).

Štúdie fytofenologického charakteru publikoval bratislavský rodák Móric Staub, ktorý od roku 1874 pôsobil v Budapešti ako stredoškolský profesor. V ročenke Uhorského karpatského spolku vyšli na pokračovanie výsledky pozorovania vývoja vegetácie v severnej časti Uhorska sledujúc klimatické činitele.⁵⁸⁴ S viacerými spolupracovníkmi zaznamenával v rokoch 1853-77 na 27 rôznych miestach mesačnú a ročnú priemernú teplotu, teplotu pri začiatku vývoja listov, začiatku kvitnutia, začiatku zrelosti plodu a na konci opadávania listov.⁵⁸⁵ Spomedzi známejších spolupracovníkov spomenieme G. Zechentera z Brezna, K. Veselovského v Oravskom Podzámku, J.F. Krzisha z Holíča, lekárnik A. Scherfela z Veľkej alebo J. Geyera zo Spišskej Novej Vsi.

Vplyv klimatických pomerov na flóru rozoberali aj ďalší autori. Všestranný botanik J.L. Holubyho poukazoval na závislosť výnosu úrody od klimatických pomerov, ako napr. silné mrazy,⁵⁸⁶ vlhkosť a daždivosť⁵⁸⁷ alebo vysoké teploty ovzdušia.⁵⁸⁸

---

⁵⁸² SCHERFEL, Aurél. Adalékok a Szepesi Tátra alhavasí és havasi virányának ismertetéséhez = Kleine Beiträge zur Kenntniss der subalpinen und alpinen Flora der Zipser tatra. In MKEÉ, 1879, 6. évf., s. 245-264 a 265-287; 1880, 7. évf., s. 299-334 a 335-371.

⁵⁸³ DIETZ, Sándor. Botanikai kirándulás a Vihorlat-hegycsoportba = Ein botanischer Ausflug auf den Vihorlat. In MKEÉ, 1882, 9. évf., s. 136-160 a 161-187.

⁵⁸⁴ STAUB, Móricz. A vegetatio kifejlődésének időpontjai Magyarországon északi felföldjén. In MKEÉ, 1884, 11. évf., s. 140-160; pokračovanie In Tamže, 1885, 12. évf., s. 30-61 a Tamže, 1886, 13. évf., s. 47-74.

⁵⁸⁵ Merania sa vykonávali v nasledujúcich mestách: Oravské Podhradie, Bakabánya, Banská Bystrica, Veľká, Prešov, Holíč, Košice, Kežmarok, Levoča, Prievidza, Ružomberok, Spišská Nová Ves, Sliach, Užhorod, Brezno, Brodzany, Dežerice, Hliník nad Hronom, Holíč, Hust, Jalná, Košice, Leibitz, Levoča, Nedanovce, Polhora, Prievidza, Rožňava, B. Štiavnica.

⁵⁸⁶ HOLUBY, Josef. Ueber die Wirkungen der starken Winterfröste 1879-80 auf die Obstbäume und Brombeersträucher im Trencsiner Comitate. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1880, 3. évf., s. 31-39.

Nové aspekty v skúmaní flóry zaujali aj statkára v Piechove **Vojtecha Majerszkého**, ktorý sa botanike venoval zo záľuby. V prvom svojom príspevku s touto tematikou sa zamýšľal nad vzťahom rastlín a pôdy v súvislosti s ich rozšírením. Odpoveď videl, v súlade s najnovšími poznatkami vedy, nie v rozmare prírody, ale v „príčinnosti“ ktorú ovplyvňujú viaceré faktory, medzi ne radil klimatické a orografické pomery a vlhkosť pôdy.⁵⁸⁹ O rok neskôr už uverejnil príspevok, v ktorom sa pokúsil o fyto geografické členenie Trenčianskej župy.⁵⁹⁰ Rozlíšil štyri „rastlinné“ oblasti, trenčiansku – ktorú charakterizoval nízkou nadmorskou výškou, ilavskú – kde v pôde prevládal vápenec, okolie Pruského – ovplyvnené Bielymi Karpatmi a žilinskú, ktorá mala vysokú nadmorskú výšku a jej rastlinstvo označil za subalpínskeho charakteru.

K známejším fyto geografickým prácam patria príspevky J.L. Holubyho, už v prvých svojich príspevkoch uverejnených v spolkovej ročenke trenčianskeho spolku sa venoval tejto problematike. Napr. v 1878 sledoval niektoré kultúrne a prisťahované rastliny Trenčianskej župy, uverejnil tu tiež zaujímavé historické údaje o pestovaní šafranu, o pestovaní a rozšírení vínnej révy, jedlých gaštanov a ich využívaní v ľudovej liečbe.⁵⁹¹ Podobnou problematikou sa na pôde prírodovednej sekcie bratislavského spolku zaoberal Jozef Pantoček v prednáške nazvanej O závislosti organického života na podnebí a pôde.⁵⁹² Ako z názvu vyplýva, zaoberal sa v nej rozširovaním rastlín na zemeguli, pri ktorom za najvýznamnejší jav považoval aklimatizáciu druhov. Vo svojej prednáške poukázal na konkrétnych príkladoch výskyt niektorých mimoeurópskych druhov rastlín, ktoré sa do Uhorska dostali náhodne alebo zámerne dovezením prostredníctvom obchodu, lodnej dopravy a pod. Za takéto rastliny označil napr. turicu karpatskú (*Erigeron atticus* VILL.) rudbekiu strapatú (*Rudbeckia laciniata* L.), voškovník trnitý (*Xanthium spinosum* L.) a ďalšie.

⁵⁸⁷ HOLUBY, Josef. Allerlei Bemerkungen über den nasskühlen Sommer 1897. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1896-97, 19-20. évf., s. 42-51.

⁵⁸⁸ HOLUBY, Josef. Der heiss-trockene Sommer 1904 im Süden Trencsiner Comitates. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1902/03, 25-26. évf., s. 91-94.

⁵⁸⁹ MAJERSZKY, Béla. Néhány sajtáságos mozzanat a növények elterjedésében. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1888/89, 11-12. évf., s. 27-35.

⁵⁹⁰ MAJERSZKY, Adalbert. Pflanzengeographisches aus dem Trencsiner Comitete. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1890/91, 13-14. évf., s. 10-18.

⁵⁹¹ HOLUBY, Josef. Ueber eineige Kultur- und Wandergewächse der Flora des Trencsiner Comitates. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1878, 1. évf., s. 34-52.

⁵⁹² PANTOCSEK, Josef. Über Abhängigkeit alles organischen Lebens von Clima und Bode. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1873-5, s. 81-88.

Geografické rozšírenie konkrétneho druhu cyklámenu (*Cyclamen europaeum* L.) sledoval člen trenčianskeho spolku Artur Petrogalli. Pozoroval ho v subalpínskych oblastiach Liptova, mal v úmysle udomáčniť túto rastlinu aj v Trenčianskej župe. O výsledkoch jeho pokusov, keď zasadil asi 20 koreňov vo svojej záhrade, sme však nenašli zmienku.⁵⁹³

O súpis flóry podľa rastlinných spoločenstiev sa snažili viacerí autori. K nim môžeme zaradiť prácu lekárnika z Nového Mesta nad Váhom Emila Kellera,⁵⁹⁴ ktorý svoje dodatky k flóre Nového Mesta nad Váhom rozčlenil na sedem skupín a to: na flóru rovinných močiarov, pastvín a lúk, flóru rovinných úhorov, ornej pôdy a záhrad, holín a vinohradov, slnečných pohorí a skalísk a horských močarísk.⁵⁹⁵

K ojedinelým prácam sa radí článok Adolfa Csereyho, v ktorom upozorňoval na význam machov. V úvode sa krátko venoval charakteristike druhu, ďalej upozorňoval na úlohu machorastov pri rozdeľovaní zrážok. Ťažiskové boli výsledky jeho pokusov, pri ktorých sledoval, aké množstvo vody a za aký čas dokáže nasat' jeden 1 m² machu a tiež koľko z nej sa vráti odparovaním do ovzdušia. Podľa neho bolo známym faktom, že machy nasávajú vodu, ale domnieval sa, že ešte zatiaľ nik neskúmal, koľko z nej sa dostane opäť do ovzdušia vo forme pary. Podľa toho by mal byť jeden z prvých, ktorí zistili že mach je nielen rezervoár pre vodu, ale ju dokáže aj čistiť. V závere zdôrazňoval, že machy priamo i nepriamo ovplyvňujú rozdeľovanie zrážok.⁵⁹⁶

Od konca 80-tych rokov sa objavilo niekoľko samostatných príspevkov o flóre rašelinísk. Flóru tatranských rašelinísk zahrnul do svojho súpisu Tatier už aj A.V. Scherfel. Prvý samostatný súpis uverejnil Kálmán Czakó,⁵⁹⁷ ktorý získal uznanie najmä v oblasti aplikovanej (poľnohospodárskej) botaniky. K. Czakó zaznamenal pozorovania letnej flóry rašeliniska v okolí Dolného Smokovca.⁵⁹⁸ V úvode stručne načrtol geografickú a geologickú charakteristiku lokality a tiež krátko rozoberal vznik rašelinísk všeobecne.

⁵⁹³ PETROGALLI, Artur. Flóránk egy érdekes növénye. In A Trencsénmegyei.... Évkönyve, 1890/91, 13-14. évf., s. 168-169.

⁵⁹⁴ Súpis flóry v okolí Nového Mesta nad Váhom uverejnil v časopise *Mathematikai és Természettudományi Közlemények*, roč. 4, 1865/66, s. 191-225.

⁵⁹⁵ KELLER, Emil. Pótadatok a Vágújhely virányához. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1892/93, 2. évf., s. 34-38.

⁵⁹⁶ CSEREY, Adolf. A moh szerepe a csapadék elosztásában. In A Selmeczbányai .... Évkönyve, 1888/89. évre, s. 92-97.

⁵⁹⁷ Magyar Életrajzi Lexikon 1, s. 328.

⁵⁹⁸ CZAKÓ, Kálmán. Az alsó-tátrafüredi lápos vidék nyári flórája = Die Sommerflora des Unterschmeckser Moorbodens. In MKEÉ, 1888, 15. évf., s. 132-160 a 194-224.

V súpise rozlíšil rastliny na tie, ktoré sa podieľajú na vzniku rašelinísk („lápkepző“), sem zaradil druhy Sphagnum, Carex, Euphorum, Nardus, Juncus, Calluna, Vaccinium. Druhú skupinu označil za „obyvateľov“ rašeliniska (tőzeg lakók). Prácu uzavrel systematickým zoznamom flóry, kde zaznamenal 458 druhov. Rašeliniskami v oblasti Vysokých Tatier sa neskôr zaoberal Ferdinand Filarszky,⁵⁹⁹ v jeho práci prevládala geologický aspekt a rôzne oblasti využitia rašelinísk v hospodárstve.

V Bratislavskej župe sa rašeliniskám venovali dvaja autori. Zemepisno-botanické pomery rašeliniska v oblasti Devínska Kobyla⁶⁰⁰ opísal Andrej Kornhuber, neskôr na prelome storočí skúmal rašelinisko pri Sv. Jure viedenský botanik **Karol Rechinger** (1867-1952),⁶⁰¹ v tom čase asistent v Botanickej záhrade Viedenskej univerzity. Na zaujímavú botanickú lokalitu ho upozornil Alexander Zahlbruckner, s ktorým sa podujal na exkurziu do tejto oblasti. V príspevku sledoval flóru dnes už chránenej prírodnej rezervácie Šúr pri Svätom Jure. V závere sa venoval dvom vzácnym rastlinám a to *Lythrum salicaria* L. a *Euphorbia pseudoesula* Schur.⁶⁰²

Na význam podložia rastlinstva poukázal speleológ Samuel Roth, keď zaznamenal výskyt plesnivca bieleho (*Leontopodium*) nielen v pieskovcovej pôde, ale aj na žulovom podloží.⁶⁰³

O významne geologického podkladu pre rozšírenie rastlinstva prednášal neskôr bratislavský stredoškolský učiteľ **Karol Szántó** (1851-?) v rámci prednášky o rastlinnom zemepise Bratislavskej župy.⁶⁰⁴

Problematika vzťahu flóry a prostredia sa premietla do botanických prác publikovaných v ročenkách regionálnych spolkov pôsobiacich na území Slovenska. Boli to práce zaoberajúce sa jednotlivými regiónmi, v rámci ktorých sa autori snažili o členenie rastlinného krytu zohľadňujúc najmä geografické a vegetačné kritériá. Najčastejšie sa stretávame s prvými pokusmi o členenie flóry regiónov (fytocenózy).

⁵⁹⁹ FILARSZKY, Nándor. A tőzegtelepekről általában és a Magas Tátra s vidékének tőzegtelepei. In MKEÉ, 1893, 20. évf., s. 20-42.

⁶⁰⁰ KORNHUBER, A. Der Thebener Kobel : Ein Beitrag zu seiner Naturgeschichte. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1897-98, s. 57-97.

⁶⁰¹ Karl Rechinger. Biografické údaje: dostupné na internete.

⁶⁰² RECHINGER, Karl. Botanische Beobachtungen im „Schur“ bei St. Georgen. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1901, s. 30-37.

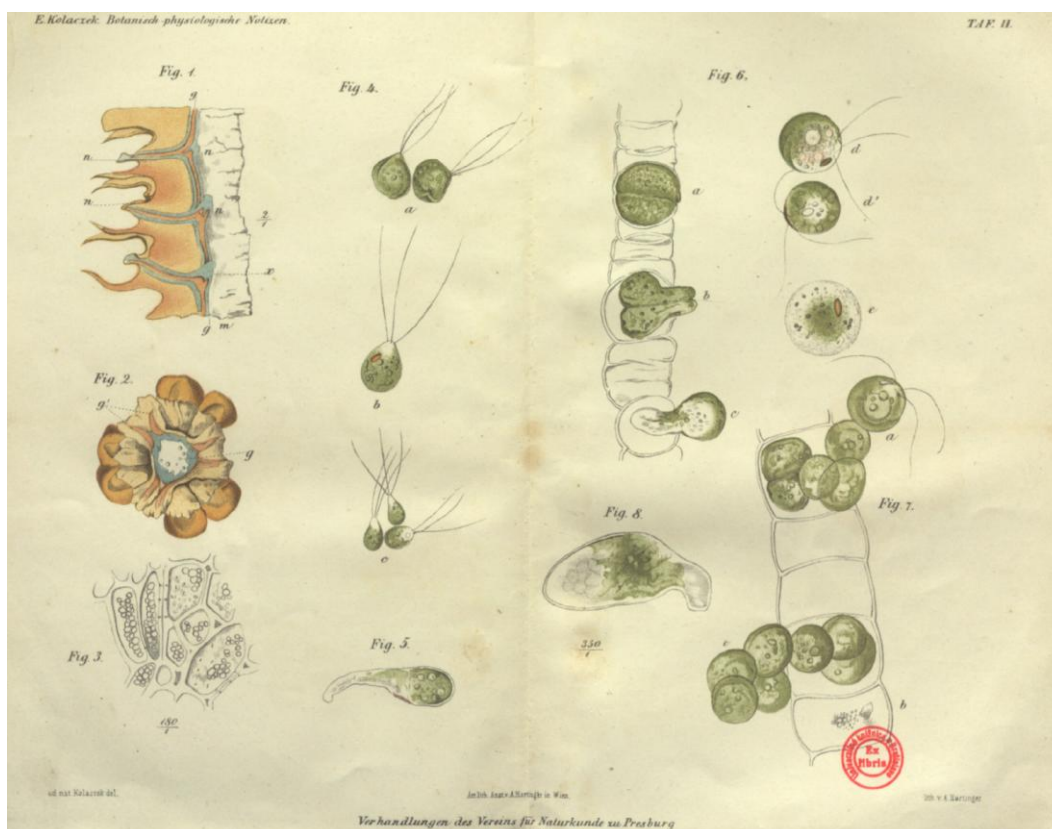
⁶⁰³ ROTH, Samu. A fehér gyopár (*Leontopodium*) grániton. In MKEÉ, 1883, 10. évf., s. 388.

⁶⁰⁴ SZÁNTÓ, Károly. Pozsony vármegye növényföldrajzából. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1906, s. 57.

7.3.3 Anatómia, morfológia, fyziológia, patológia rastlín

Na území dnešného Slovenska sa nevytvorili inštitucionálne podmienky pre výskum odborov uvedených v názve (s výnimkou Banskej Štiavnice), napriek tomu sa niektoré príspevky dotkli aj tejto problematiky. Podobne ako v prípade fyto geografie, i v týchto oblastiach to bolo najčastejšie vo forme úvodov k floristickým prácam, ale vyšlo aj niekoľko vzácných samostatných prác.

Ako prvú spomenieme prácu Erwina Kolaczeka, ktorý napriek tomu, že už pôsobil v chorvátskej Darde udržiaval aktívne kontakty s *Bratislavským prírodovedným spolkom*, na stránkach jeho ročenky uverejnil pod názvom *Botanicko-fyziologické poznámky* článok, ktorý sa členil na dve časti. V prvej sledoval obsah škrobovej múčky v kukuričnom súľku a v druhej časti publikoval výsledky štvortýždňového sledovania rozmnožovania zelenej riasy *Ulothrix* KTZ.⁶⁰⁵ Výsledkom pozorovania bolo zistenie, že čím mladšia riasa, tým intenzívnejšie sa rozmnožuje. Túto časť doložil aj obrazovou prílohou (Obr. č. 23).

obr.č. 23 Ilustrácia Kolaczekovho príspevku o rozmnožovaní rias (1859)

⁶⁰⁵ KOLACZEK, Erwin. Botanisch-physiologische Notizen. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1859, s. 15-22.

Ďalším príkladom bola práca niekoľkokrát už spomínaného v celouhorskom meradle popredného botanika Fridricha Hažlinského. Svoju štúdiu o pečeňovkách rozdelil na dve časti. Prvú z nich nazval Terminologický náčrt a zaoberal sa v nej charakteristikou a podrobným popisom pečeňoviek, ako aj ich porovnaním a rozlíšením od iných rastlín (napr. podľa listov), anatomickou stavbou tela, štruktúrou rozmnožovacích orgánov, atď.⁶⁰⁶

Anatomickej štruktúre kmeňa stromov venoval svoj príspevok v tom čase asistent Katedry zriaďovania lesov na banskoštiavnickej akadémii Ján Tuzson, ktorý neskôr prednášal na polytechnike v Budapešti. V prednáške zhrnul súdobé znalosti [vychádzal najmä z diela významného nemeckého lesníka **Georga Ludwiga Hartiga** (1764-1834)], so zreteľom na fyziológiu a technické vlastnosti stromov. Cieľom prednášky bolo poukázať na rozdiely v anatomickej štruktúre stromov toho istého druhu a upozorniť na súvislosť medzi anatomickou štruktúrou a technickými vlastnosťami kmeňa stromu.⁶⁰⁷

Zo zápisnice prírodovednej sekcie bratislavského spolku sa nám zachovala, žiaľ, len správa o prednáške stredoškolského profesora **Armina Bátoriho** (1859-1927),⁶⁰⁸ v ktorej sa zaoberal anatomickou štruktúrou a fyziologickou úlohou listov rastliny.⁶⁰⁹

Banskoštiavníckí lesnícki odborníci sa zaoberali v niekoľkých príspevkoch hubovými ochoreniami stromov. Už v r. 1879 charakterizoval huby žijúce na stromoch všeobecne, osobitne sa venoval podpňovke obyčajnej ako škodcovi lesných stromov.⁶¹⁰ Na prelome storočí prednášal Ján Tuzson o hubových ochoreniach rastlín v jednotlivých častiach Uhorska, osobitne v okolí Banskej Štiavnice. V prednáške zhrnul vlastné pozorovania, zvlášť sledoval parazitujúce huby.⁶¹¹ Asistent na katedre botaniky **Adolf Rejtó**⁶¹² sa vo svojej prednáške venoval plesňovým ochoreniam stromov i obilia, najmä kyjaničke purpurovej (*Claviceps purpurea*).⁶¹³

⁶⁰⁶ HAZSLINSZKY, Friedrich. Éjszaki Magyarhon, s különösen a Magas Tátra májmohai. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1864-65, s. 17-20.

⁶⁰⁷ TUZSON, János. A fák anatómiai szerkezetéről. In A Selmezbányai ... Évkönyve, 1897. évre, s. 47-60.

⁶⁰⁸ Biografické údaje: MAGYAR Zsidó Lexikon, s. 94.

⁶⁰⁹ TERMÉSZETTUDOMÁNYI szakülés 1892. december 5-én. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1892-93, s. 211.

⁶¹⁰ DR. SCHENEK úrnak jelentése az I. természettudományi szakosztály működéséről 1879-ben. In A Selmezbányai ... Évkönyve, 1880. évre, s. 10.

⁶¹¹ TUZSON, János. A növények gombabetegségeiről. In A Selmezbányai ... Évkönyve, 1899. évre, s. 33.

⁶¹² Biografické údaje: HERČKO, Ivan. Osobnosti Banskej Štiavnice a okolia, s. 199.

⁶¹³ REJTÓ, Adolf. A rozsmézharmatról. In A Selmezbányai ... Évkönyve, 1883. évre, s. 15-16.

O rastlinných parazitoch uverejnil príspevok aj nitriansky lekárnik **Eduard Metzger** (1845-1914).⁶¹⁴ Zameral sa najmä na riasy a huby voľným okom neviditeľné, ktoré rozčlenil do 4 skupín, a to: slizovky (Myxomycetes), plesne (Zygomycetes), sneťové (Ustilaginomycetes), a napokon hrdze (Uredinales). Každú z nich krátko charakterizoval, sledoval, na ktorých rastlinách sa vyskytujú a ako sa prejavujú, menoval najčastejšie sa vyskytujúce druhy.

Z oblasti rastlinnej teratológie uverejnil kratší príspevok Štefan Győrffy, v ktorom publikoval ním zozbieraných deväť príkladov rastlinných abnormalít, väčšina údajov pochádzala z oblasti Tatier.⁶¹⁵

Najmenej početný okruh tvoria príspevky, ktoré sa zaoberali anatóniou, morfológiou, fyziológiou alebo patológiou rastlín. Napriek tomu, i počiatky týchto odborov môžeme zaznamenať v ročenkách nami sledovaných spolkov, čo jasne poukazuje na ich aktivizujúcu úlohu aj v odbornej rovine, z hľadiska udomácnovania nových disciplín.

7.3.4 Flóra a kultúrna história, etnobotanika

Etnobotanickým, etnofarmakologickým a etnomedicínskymi výskumom sa venuje mimoriadna pozornosť najmä v posledných desaťročiach. Jedným z dôvodov je i snaha zdokumentovať, zhodnotiť a v neposlednom rade využiť znalosť ľudu o prírodných látkach a ich využívanie na liečbu. Využívanie liečby prírodnými látkami v minulosti súviselo s nedostupnosťou moderných medicínskych poznatkov a výdobytkov pre väčšinu obyvateľstva. Na stránkach ročeniek prírodovedných spolkov sa už stretávame s cieľeným zámerom zdokumentovať využívanie rastlín v ľudovom liečiteľstve, stravovaní a mágii, tiež ich úlohu v zvykosloví. Tento okruh príspevkov zahŕňa aj tematiku histórie pomenovaní (etymológiu) a pestovania rastlín tiež ich kultúrohistorický význam.

Najvýraznejším rozvíjateľom počiatkov interdisciplinárnej etnobotaniky v ročenkách vedeckých spolkov sa stal predovšetkým Jozef Ľudovít Holuby, ktorý ešte v čase svojho pôsobenia v bratislavskom spolku zaznamenával údaje k tejto tematike. V polovici 70-tych rokov 19. storočia vystúpil na zasadaní prírodovednej sekcie bratislavského spolku s prednáškou s názvom

---

⁶¹⁴ METZGER, Ede. A növényi élósdiekről. In A Nyitra vármegyeyi ... Évkönyve, 1895, 4. évf., s. 59-61.

⁶¹⁵ GYÖRFFY, István. Növényteratologiai adatok. In MKEÉ, 1905, 32.évf., s. 1-4.

O zvykoch slovenského ľudu v Trenčianskej župe viažucich sa na rastliny.⁶¹⁶ Poznatky, ktoré zozbieral, považoval za vzácnu súčasť kultúrnej histórie. Opísal tu viacero rastlín (napr. *Botrychium lunaria* SW. – vratička mesiačikovitá, *Ophioglossum vulgatum* L. – hadivka obyčajná, *Juniperus sabina* L. – borievka netatová, konope, vetvičky čerešne alebo ríbezle, atď.), ktorým slovenský ľud na Považí pripisoval čarovné či magické vlastnosti, najmä v čase svätôjanskej noci a vianočnom období. Približne o desať rokov neskôr vyšiel v tej istej ročenke Holubyho článok s podobnou tematikou, pôvodne písaný ako list J. A. Bäumlerovi. V úvode tohto listu sa Holuby vyznával z obdivu a lásky k slovenskému ľudu v Trenčianskej župe, ktorú po prvýkrát navštívil v r. 1871 a odvtedy už takmer tri desaťročia zaznamenával zvyky tunajších ľudí. V príspevku sledoval využívanie divorastúcich rastlín v tejto chudobnej oblasti. Zameril sa najmä na ich zúžitkovanie v ľudovej kuchyni, z takmer ôsmich desiatok rôznych druhov rastlín približne štvrtinu tvorili huby.⁶¹⁷ Koncom 90-tych rokov uverejnil štúdiu o drevinách v Bošáckej doline, ktorej cieľom nebol systematický súpis drevín, ale snaha poukázať na ich rôznorodé využívanie tamojším ľuďom v stravovaní, liečiteľstve či mágií.⁶¹⁸ S poznámkami tohto zamerania sa stretáme v jeho viacerých neskorších prácach uverejnených v ročenke trenčianskych prírodovedcov, napr. hneď v nasledujúcom roku uverejnil príspevok, v ktorom sústredil poznámky podobného charakteru už z územia celej Trenčianskej župy.⁶¹⁹

Cez botaniku sa neskôr Holuby dostal aj k ďalším národopisným odborom. Sprvu však venoval pozornosť významu rastlín v ľudovom liečení, zvykosloví a mágií. Túto tematiku naplno rozvinul až vo svojich slovenských príspevkoch na stránkach *Lichardovho Obzoru* alebo *Slovenských novinách*, matičnom *Letopise*, neskôr v *Slovenských pohľadoch*, *Sborníku Slovenskej muzeálnej spoločnosti* a v ďalších.⁶²⁰

---

⁶¹⁶ HOLUBY, Josef Ludwig. Ueber einige auf Pflanzen bezügliche abergläubische Gebräuche bei dem slovakischen Volke des Trencsiner Comitates : Ein Beitrag zur Culturgeschichte. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1875-80, s. 1-10.

⁶¹⁷ HOLUBY, Josef. Die gewöhnlichsten wildwachsenden Genusspflanzen des Trencsiner Comitates. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1887-1891, s. 95-105.

⁶¹⁸ HOLUBY, Josef. Die Holzgewächse des Bosácz Thales und deren Verwendung. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1890-91, 13-14. évf., s. 89-115.

⁶¹⁹ HOLUBY, Jos. L. Einiges über meine botanischen Streifzüge durch das Trencsiner Comitatus, nebst extravaganten Bemerkungen. In *A Trencsén ... Évkönyve*, 1892-93, 15-16. évf., s. 11-52.

⁶²⁰ MJARTAN, Ján. Holuby ako národopisec.

O históriu pestovania rastlín sa zaujímali ďalší bádatelia. Dejinám pestovania dubu a ďalších drevín v okolí Bratislavy⁶²¹ sa venoval funkcionár bratislavského spolku prírodovedcov Teodor Ortway, známy predovšetkým ako historik, historický aspekt prenikol aj do jeho prác z oblasti prírodných vied. Na základe výskumu stredovekých účtovných kníh a ďalších pramenných archívnych materiálov konštatoval, že v minulosti bol výskyt dubu v okolí Bratislavy oveľa výraznejší. Jeho intenzívne využívanie predovšetkým na kúrenie, ale aj na stavbu mestských opevnení a ďalších stavieb, zapríčinilo úbytok nielen dubu ale i ďalších drevín. Tieto tvrdenia dokumentovali archívne údaje, podľa ktorých bolo mesto neskôr nútené kupovať a dovážať drevo. V štúdií sa tiež zaoberal rôznymi spôsobmi využívania dreva v stredovekej Bratislave (garbiari, uhliari, a pod.).

Popri Holubyho prednáškach na pôde *Prírodovedného spolku Trenčianskej župy* odznelo niekoľko ďalších príspevkov ku kultúrnej histórii rastlín. Dejinami pestovania kvitnúcich rastlín ako aj vplyvu módných trendov na ich pestovanie sa zaoberal profesor piaristického gymnázia Viliam Rappensberger.⁶²² Ďalší, anonymne uverejnený príspevok skúmal význam rastlín v kultúrnych dejinách ľudstva.⁶²³ Autor tu poukázal na úlohu vybraných rastlín v materiálnom, duchovnom a náboženskom svete človeka od najstarších čias. Sledoval kultúrohistorický aspekt sveta rastlín počnúc rajským stromom poznania, cez posvätné stromy v germánskych či slovanských legendách a mýtoch až po súčasné symboly u rôznych národov (vavrín bobkový – víťazstvo, cyprus – strom smútku), a podobne.

7.3.5 Botanická literatúra - recenzie, bibliografie, pramenné materiály

Kvantitatívny nárast odbornej botanickej produkcie a jej rozptýlenosť vyvolal potrebu prehľadových súpisov – bibliografií, ale tiež systematického hodnotenia, anotovania a recenzovania jednotlivých diel. Cieľom tematických bibliografií bolo priniesť prehľad publikovaných údajov o rastlinstve jednotlivých regiónov od najstarších čias, resp. sledovať najnovšiu súdobú literatúru. Ročenky spolkov ďalej ponúkali možnosť uverejňovať informácie

---

⁶²¹ ORTVAY, Tivadar. Adatok a tölgy és egyéb fák tenyészte történetéhez Pozsonyban. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1899*, s. 30-37.

⁶²² RAPPENSBERGER, Viliam. A virágtenyésztés története és virágdivatunk. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1878, 1. évf.*, s. 22.

⁶²³ V. Néhány növény kultúrhistóriai tekintetből. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1894/95, 17-18. évf.*, s. 100-110.

alebo recenzie novších vydaných prác z oblasti botaniky alebo publikovať časti starších vzácných pramenných prác vzťahujúcich sa na jednotlivé regióny či ďalšie východiskové materiály.

K takýmto pramenným materiálom patrilo uverejnenie časti korešpondencie Fridricha Hažlinského a nemeckého botanika **Karola Gustáva Limprichta** (1834-1902).⁶²⁴ Bryológ K. G. Limpricht pôsobil na strednej evanjelickej škole vo Vroclavi a tiež skúmal bryoflóru v oblasti Tatier.⁶²⁵ Zachovanú vzájomnú korešpondenciu redakčne pripravil Štefan Györfy, ktorý na stránkach *Ročenky Uhorského karpatského spolku* uverejnil aj ďalší pramenný materiál. Napriek tomu, že výskumy a bádania v Tatrách pokročili, uverejnil tu časť staršieho diela, ktoré zachytávalo poznatky o flóre a najmä ornitologických pomeroch Tatier v prvej polovici 19. storočia.⁶²⁶ Išlo o časť pripravovaného tretieho vydania diela nemeckého cestovateľa a ornitológa **Gustava Hartlauba** (1814-1900), ktorý vo svojom diele *Bergauf und Bergab*⁶²⁷ opísal cestu do „Centrálnych Karpát“, teda Vysokých Tatier v r. 1835. Hartlaubov text bol doplnený o súpis menej známej literatúry o Vysokých Tatrách, ktorý zostavil ornitológ a vydavateľ jeho diela **Pavol Leverkühn**.

K pramenným prácam môžeme zaradiť príspevok evanjelického farára a v rokoch 1882-87 správcu spolkového múzea v Poprade **Karola Wünschendorfera** (1832-1914),⁶²⁸ ktorý opísal herbár kamaldulského mnícha **Cypriána**. Tento herbár sa prostredníctvom Teodora Spónera dostal do zbierok múzea Uhorského karpatského spolku.⁶²⁹ V úvode autor priblížil význam mnícha Cypriána ako botanika a lekára, ale aj alchymistu a maliara prostredníctvom známych faktov a zachovanej legende o ňom. V ďalšej časti autor podrobne analyzoval z dvoch častí pozostávajúci herbár. Prvá časť obsahovala 272 lisovaných rastlín (z toho 40 z oblasti Vysokých Tatier), ktorých pomenovania uvádzal v jazyku latinskom, gréckom, nemeckom a slovenskom. Pri jednotlivých rastlinách si Cyprián zapisoval aj poznámky

---

⁶²⁴ Karl Gustav Limpricht. Biografické údaje dostupné na internete.

⁶²⁵ GYÖRFFY, István. Hazslinszky Fr. És K.G. Limpricht levelezéséből. In MKEÉ, 1914, 41. évf., s. 108-115.

⁶²⁶ Dr. HARTLAUB Gusztávnak A Központi Kárpátokból – „Bergauf und Bergab“ cz. Művéböl. Harmadik kiadás, rendezte dr. Leverkühn Pál. In MKEÉ, 1900, 27. évf., s. 78-117.

⁶²⁷ Tlačou vyšlo dielo v náklade 50 exemplárov, Hartlaub G. Bergauf und Bergab als Manuscript gedruckt, Brémen: t. Hausschild 1870.

⁶²⁸ Biografický lexikon mesta Poprad, s. 125.

⁶²⁹ WÜNSCHENDORFER, Károly. Cyprianus, vörös klastrombeli camaldulii barátinak Herbariuma az 1764-dik évből. In MKEÉ, 1907, 34. évf., s. 77-85.

o ich použití a účinkoch. Druhá časť herbára obsahovala dôležité pravidlá, ktoré mal vedieť lekár napr. o diagnostike, stravovaní, tiež charakteristiky jednotlivých chorôb, terapie (púšťanie žilou) a pod.

Recenzie botanických prác svedčili o záujme tunajších botanikov o odbornú literatúru vydanú doma alebo v zahraničí. Ku práci svojich kolegov sa vyjadroval aj J.L. Holuby. Tak na stránkach ročenky spolku trenčianskych prírodovedcov uverejnil svoje postrehy k dielu rakúskeho lekárnika a botanika pôsobiaceho v Brne **Johanna Ferdinanda Schura** (1799-1878)⁶³⁰ a tiež k práci francúzskeho botanika **Michela Gandogera** (1850-1927) o rode rubus.⁶³¹ Holuby vo svojom príspevku reagoval najmä na publikované údaje vzťahujúce sa k Trenčianskej župe, osobitne preto, že sa v uvedených prácach na neho odvolávali.⁶³² Ako v úvode príspevku napísal, F. Schurovi v posledných rokoch zaslal viacero rastlín z oblasti Trenčianskej župy, M. Gandoger mohol získať od Holubyho údaje len sprostredkovane (cez spolkovú korešpondenciu). Ďalej nasledoval výpočet rastlín, ktoré sa v recenzovaných dielach uvádzali spolu s kritickými poznámkami Holubyho, v ktorých mnohé informácie uviedol na správnu mieru.

Oveľa viac recenzií – nielen botanických prác – uverejnila *Ročenka Uhorského karpatského spolku*, na stránkach ktorej sa vytvorila aj rubrika Recenzií. Anotácie a kratšie recenzie uverejňovali aj v rámci rubriky Drobné správy. K významnejším recenzovaným dielam z oblasti botaniky patrilo dvojzväzková práca, ktorá vyšla v Lipsku pod názvom „Flóra centrálnych Karpát“ od autorov **Ernsta Sagorskeho** (1847-1929) a **Gustava Schneidera** v r. 1891. Táto práca sa na niekoľko desaťročí stala základnou príručkou pre výskum tatranskej oblasti.⁶³³

Autorom ďalšieho významného recenzovaného diela bol popredný botanik, rodák z Čiech, pôsobiaci na vrocľavskej univerzite **Ferdinand Albín Pax** (1848-1942).⁶³⁴ Vo svojom diele nazvanom „Rozšírenie rastlín

⁶³⁰ SCHUR, Ferdinand. Phytographische Mittheilungen. Separat aus den Verhandlungen des naturf. Vereins in Brünn (15 Bd. 2 Heft 1877, s. 1-200).

⁶³¹ GANDOGGER, Michel. Tabulae rhodologicae europaeo-orientales. Parisii : Savy, 1881. 317 s.; [Holuby s výkričníkom poznamenal, že v tomto diele Gandoger opísal 4 266 európskych a maloázijských druhov ruže].

⁶³² HOLUBY, József. Észrevételek dr. Schur phytograf. közleményeiben és Gandoger Mihály rhodolog. tábláiban foglalt Trencsén megyei növényekre vonatkozó adatokra. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1883, 6. évf., s. 49-58.

⁶³³ FILARSZKY, Nándor. Flora der Zentral – Karpathen. Von Ernst Sagorski und Gustav Schneider. Mit spezieller Berücksichtigung der in der Hohen Tatra vorkommenden Phanerogamen und Gefässkryptogamen. In MKEÉ, 1891, 18. évf., s. 181-188.

⁶³⁴ Biografické údaje. Österreichisches Biographisches Lexikon.

v Karpatoch“ sa pokúsil o komplexné zmapovanie výskytu rastlín v oblasti Karpát od Bratislavy až po deltu Dunaja.⁶³⁵

Spomedzi ďalších recenzovaných diel spomenieme prácu nazvanú „Vysokohorská flóra Južných Karpát“, ktorá vyšla nákladom príbuzného *Sedmohradského karpatského spolku* v r. 1913.⁶³⁶ Autor recenzie Štefan Győrffy dielo vysoko ocenil a poukázal na naliehavosť vydania podobného diela z oblasti Vysokých Tatier. O súhrnné zmapovanie flóry vo Vysokých Tatrách sa zakrátko pokúsil, keď uverejnil štúdiu *Flóra Vysokých Tatier* v budapeštianskom časopise *Turistaság és Alpinizmus*, v ktorej zhrnul výsledky svojej deväťročnej výskumnej práce. Práca vyšla aj ako separát a bola tiež recenzovaná v *Ročenke Uhorského karpatského spolku*.⁶³⁷

K pilierom výskumnej práce patrili aj bibliografie, ktorých význam oceňovali i členovia jednotlivých spolkov. Už sme sa zmienili o bibliografii zhromažďujúcej literatúru k Tatrám od najstarších čias, ktorú na pokračovanie uverejňovala *Ročenka Uhorského karpatského spolku* v rokoch 1874-1876 a ktorej zostavovateľom bol Hugo Payer (pozri časť k dejinám spolkov). V druhom decénií dvadsiateho storočia tu vychádzala bibliografia, tiež na pokračovanie, už tematicky zameraná len na botaniku. Botanickú literatúru vo vzťahu k regiónu Tatier v rokoch 1911-1917 sledoval a sústredoval všestranný Š. Győrffy, vychádzala pod názvom *Bibliographia botanica Tatraënsis*.⁶³⁸ Bibliografia začala vychádzať v ročných intervaloch, počas vojnových rokov kumulovala literatúru za dva roky. V týchto rokoch sa zmieňoval aj o padlých alebo zajatých botanikoch.

Bibliografické súpisy prác, ako základné pramenné bázy, vychádzali aj na stránkach ďalších príbuzných spolkov. J.L. Holuby sústredil floristickú literatúru vzťahujúcu sa na oblasť Trenčianskej župy od najstarších čias až po súčasnosť.⁶³⁹ Súpis je zoradený abecedne podľa autorov. Pri každom botanikovi uviedol jeho stručnú charakteristiku (pôsobenie) a súpis článkov,

---

⁶³⁵ OTTO, A. F. Pax Grundzüge der Pflanzenverbreitung in den Karpathen. In MKEÉ, 1898, 25. évf., s. 212-214.

⁶³⁶ GYŐRFFY, István. Dr. Karl Ungar: Die Alpenflora der Südkarpathen. In MKEÉ, 1914, 41. évf., s. 120-121.

⁶³⁷ THIRRING, Gyula. Dr. Győrffy István: A Magas Tátra növényvilága. In MKEÉ, 1914, 41. évf., s. 118-120.

⁶³⁸ GYŐRFFY, István. Bibliographia botanica Tatraënsis. I-V. (A Magas-Tátra Flórájára vonatkozó botanikai irodalom ismertetése). In MKEÉ, 1912-1917, 39-44. évf.

⁶³⁹ HOLUBY, Jos. Lud. Floristische Literatur des Trencsiner Com. In A Trencsén megyei ... Évkönyve, 1888-89, 11-12. évf., s. 8-26.

monografií ale i rukopisných prác, v ktorých sa dotýkal územia župy spolu so svojim komentárom.

Aj práce bratislavských botanikov priniesli celý rad informácií o prácach svojich kolegov. Dejiny botanického výskumu a najrozsiahlejší súpis botanických prác vzťahujúcich sa na Bratislavskú župu spracoval už spomínaný Žigmund Schiller. Vo svojich dvoch štúdiách sústredil chronologický súpis odbornej botanickej literatúry Bratislavskej župy v rozpätí rokov 1583 (počnúc údajom Carola Clusia) po rok 1884. Súčasťou príspevkov boli aj doplnky k bratislavskej flóre, ktoré Endlicher nezaznamenal vo svojom diele, s bohatým poznámkovým aparátom.⁶⁴⁰

7.3.6 Zhrnutie

Vzhľadom na počet publikovaných botanických prác spomedzi vymedzených spolkov v najväčšej miere sa aktivizoval *Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok*, ktorého členovia nadväzovali na monografické práce staršieho obdobia, znásobili tak poznatky o flóre Bratislavskej župy. Takmer rovnako intenzívne vyvíjali činnosť botanici pri poznávaní flóry tatranskej oblasti. Botanickú literatúru obohatila početnými príspevkami aj *Ročenka Prírodovedného spolku župy Trenčianskej*, najmä zásluhou všestranne zameraného botanika Jozefa Ľudovíta Holubyho. V poznávaní flóry hodnotnými výsledkami prispeli aj botanici skúmajúci okolie Banskej Štiavnice, resp. nitriansky región.

Spomedzi botanických odborov dominantné postavenie zaujímala floristika, poznatky z ďalších rozvíjajúcich sa botanických disciplín boli zahrnuté predovšetkým do úvodov floristických prác. V rámci výskumu kveteny jednotlivých regiónov botanici dopĺňali poznatky o flóre vyšších rastlín, okrem toho vznikli východiskové práce pre systematický výskum v kryptogamologických odboroch. Popri mapovaní flóry jednotlivých lokalít sa dostala do popredia fytoгеография a ekológia rastlín, ktorá sledovala vzťah rastlín a prostredia. Etnobotanické práce dokumentovali spojitosť rastlín a človeka. Zo spracovaného materiálu sa vyčlenil aj pomerne početný okruh príspevkov, ktorý sledoval odbornú botanickú literatúru. V menšej miere sme zaznamenali príspevky, ktoré sa zaoberali morfológiou, anatómiou alebo fyziológiou rastlín.

---

⁶⁴⁰ SCHILLER, Zigmund. Über systematische botanik. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1875-80, s. 185; Materialien zu einer Flora des Presburg Komitates. In Tamže, Jahrg. 1881-83, s. 84-131.

7.4 Zoológia

Zoológia sa ako samostatný študijný odbor na univerzitách, v porovnaní s botanikou, vyšpecifikovala o niečo neskôr, v druhej polovici 19. storočia sa však už vyučovala aj na univerzite v Budapešti, kde katedru viedol **Géza Entz (1875-1943)** a v Kluži prebiehala výučba pod vedením **Istvána Apáthyho** (1863-1922). Na obidvoch univerzitách sa rozvíjala najmä patológia a fyziológia živočíchov. V poznávaní fauny Uhorska zohralo vážnu rolu aj Zoologické oddelenie Národného múzea, v ktorom pôsobil rodák z Brezna **Oto Herman** (1835-1914). Z botanických odborov sa v najväčšej miere rozvíjala faunistika, výsledkom pozorovaní prírodovedcov bol v r. 1910 započatý projekt Fauna Uhorska (*A magyar birodalom állatvilága*), ktorý sa však zavŕšil až v r. 1920.⁶⁴¹

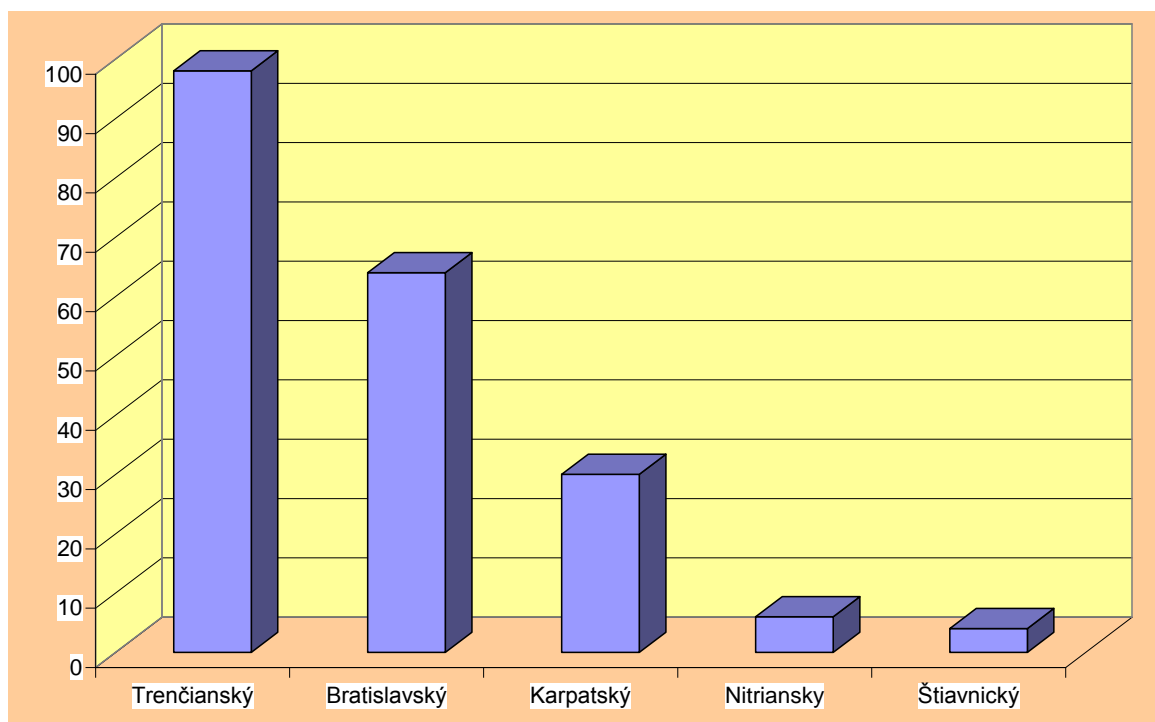
Podobne ako v botanike aj pozorovania v oblasti zoológie v druhej polovici 19. storočia nadväzovali na výsledky dosiahnuté v predchádzajúcom období. V spolkových ročenkách sústredený materiál odzrkadľuje postupnú diferenciaciu zoológie. Spomedzi zoologických odborov prírodovedci regionálnych spolkov v najväčšej miere rozvíjali faunistiku. I keď v sledovanom období ešte nemôžeme hovoriť o systematickom výskume, zásluhou členov regionálnych vedeckých spolkov medzi najviac preskúmané územia dnešného Slovenska sa zaradili tie oblasti, v ktorých sídlili sledované spolky, teda regióny bývalej župy Bratislavskej, Trenčianskej, Nitrianskej a tradične pútala pozornosť bádateľov oblasť Tatier resp. východného Slovenska. Prírodovedci v rámci faunistiky najväčšiu pozornosť venovali bezstavovcom, z vyšších živočíchov vtákom. Morfológia, resp. fyziológia živočíchov bola len ojedinele témou samostatných príspevkov. V oveľa väčšej miere pútala pozornosť tematika rozšírenia živočíchov a ich vzťah k životnému prostrediu. V publikačných aktivitách regionálnych spolkov sa tento záujem odrazil najmä vo forme pôvodných zoofenologických alebo etologických pozorovaní. Na prelome storočí zaznamenávame aj prvé aktivity v oblasti ochrany prírody. Nevyhnutnosť získavania porovnávacieho materiálu ale i tradície z predchádzajúceho obdobia priniesli na stránky spolkových ročeniek okruh príspevkov o zberateľstve, zbierkach a zberateľských metódach. Pozornosť sme venovali aj niekoľkým pomerne

---

⁶⁴¹ RAPAICS, Rajmund. A magyar biológia története, s. 193-218.

dobře zastúpeným odborom súvisiacich so zoológiou, a to najmä poľovníctvu a rybárstvu.

V jednotlivých sledovaných spolkoch nebola zoológia rovnomerne zastúpená (Graf 13). Najväčší počet prác z oblasti zoológie uverejnil *Prírodovedný spolok župy Trenčianskej*, zásluhou čínorodého zoológa Karola Brančíka tu dominovali faunistické práce sledujúce predovšetkým faunu bezstavovcov a ulitníkov na území bývalej Trenčianskej župy. Paleta záujmov bratislavských prírodovedcov bola rôznorodejšia, popri faune bezstavovcov venovali pomerne veľkú pozornosť aj ichtyofaune a ornitofaune. V publikačných aktivitách bratislavských zoológov boli zastúpené aj ďalšie rozvíjajúce sa zoológické disciplíny, najmä fenológia a zoogeografia. Členovia *Uhorského karpatského spolku* upriamili pozornosť na etologické pozorovania vzácnejších druhov tatranských živočíchov ako tetovy, kamzíky a najmä svište. V nitrianskom regióne dosiahli najvýraznejšie výsledky výskumy v oblasti fauny chrobákov a motýľov. V tematike skromného počtu zoológických príspevkov banskoštiavnických prírodovedcov prevládol záujem o využitie štiavnických jazier na chov rýb.

Graf 13 Tematika zoológie v spolkoch (orientačná štatistika podľa počtu príspevkov)

V spolkových ročenkách uverejnené samostatné príspevky z oblasti zoológie sme rozčlenili do niekoľkých okruhov: faunistické práce, morfológia a fyziológia živočíchov, ďalej sme sústredili materiál dokumentujúci

postupný rozvoj zoogeografie a ekológie živočíchov, význam zbierok a zberateľské metódy. Posledný okruh tvoria súvisiace odbory, najmä poľovníctvo a rybárstvo, v rámci ktorých sa zoologické disciplíny u nás rozvíjali.

7.4.1 Faunistika a taxonómia

V poznávaní fauny na dnešnom území Slovenska sa v sledovanom období najväčšia pozornosť venovala bezstavovcom a v rámci nich entomologickým disciplínam. Mikroskopické výskumy však vzbudili záujem aj o v zoologickom systéme nižšie zaradené organizmy. Niekoľko členov v Bratislave sídliaceho spolku sa zaoberalo výskumom mnohobunkovcov.

Ešte koncom 50-tych rokov púťali pozornosť prírodovedcov polypovce, o ktorých na pôde spolku odzneli prednášky. Vo svojej prednáške sa nimi zaoberal napr. kúpeľný lekár v Sliachi **Bernard Habermann**.⁶⁴² Koncom 80-tych rokov mladý profesor bratislavskej reálky **Jozef Dietrich** (1852-1884) uverejnil stať o živote a výskyte druhov nezmarov zistených v okolí Bratislavy.⁶⁴³ Nasledujúce tri desaťročia pozorovanie najnižších druhov živočíchov v okolí Bratislavy ustalo, vrátila sa k nemu až ďalšia generácia prírodovedcov. V prvom decéni 20. storočia napísal riaditeľ bratislavskej meštianky **Alexander Langer** (1882-?)⁶⁴⁴ rozsiahly príspevok, v ktorom sa zaoberal vírnikmi a ich výskytom v okolí Bratislavy. V úvode zhrnul poznatky o výskumoch zooplanktónu v Uhorsku i vo svete, jeho bádanie však patrilo k prvým, ktoré skúmali z tohto aspektu okolie Bratislavy.⁶⁴⁵ Príspevok doplnil obrazovou prílohou (Obr. č. 24), v ktorej vyobrazil 4 druhy nim zaznamenaných vírnikov.

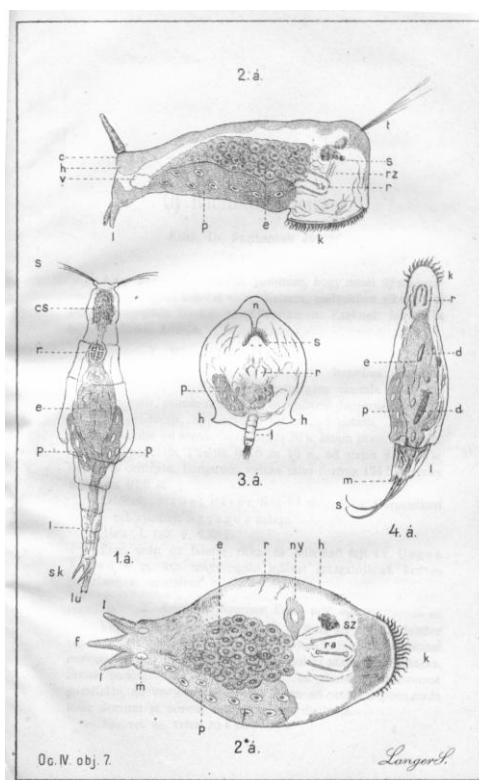
---

⁶⁴² VERSAMMLUNG am 26. April 1859. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1859, s. 39.

⁶⁴³ DIETRICH, Josef. Das Leben des Armpolypen. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1875-80, s. 11-20.

⁶⁴⁴ GULYÁS, Pál. Magyar írók élete és munkái.

⁶⁴⁵ LANGER, Alexander. A sodróférgék (Rotatoria) és a vidékünkön észlelt fajaikról. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1907, s. 16-48.

obr.č. 24 Ilustrácia príspevku A. Langeru o vírnikoch v okolí Bratislavy (1907)

Výskum entomofauny mal už svoje výsledky sústredené v prácach **Imricha Frivaldského** (1799-1870).⁶⁴⁶ V druhej polovici 19. storočia sa však už v rámci entomológie jednotliví bádatelia postupne špecializujú na jednotlivé rady hmyzu, čo môžeme sledovať najmä v prípade členov *Prírodovedného a lekárskeho spolku Bratislavskej župy*, avšak stretávame sa i s entomológmi, ktorí obsiahli viac skupín. Takéhoto entomológa predstavuje už viackrát spomínaný, vedecky aj organizačne mimoriadne aktívny lekár, botanik ale najmä entomológ a malakozoológ Karol Brančík, ktorý patrí k najvýraznejším osobnostiam v oblasti zoológie v sledovanom období. Význam jeho diela „prerástol územie Uhorska a svojou prácou sa zaradil medzi popredných európskych entomológov“, a cenia si ho aj dnešní zoológovia.⁶⁴⁷

K. Brančík prevažnú väčšinu svojich prác publikoval v ročenke *trenčianskych prírodovedcov*, ale tiež ako ďalší prírodovedci pôsobiaci na území dnešného Slovenska aj v celokrajinských, resp. zahraničných

⁶⁴⁶ HRABOVEC, Ivan. Z dejín botaniky a zoológie na Slovensku do polovice 19. storočia, s. 106-108.

⁶⁴⁷ OKÁLI, Ilja. Prírodovedný spolok župy Trenčianskej a jeho prínos k entomologickému výskumu Slovenska, s. 29.

odborných periodikách.⁶⁴⁸ Najviac svojich prác venoval faune chrobákov Trenčianskej župy. Prvé výsledky svojich vlastných koleopterologických výskumov uverejnil v r. 1879,⁶⁴⁹ tieto v nasledujúcich rokoch dopĺňal vo forme dodatkov.⁶⁵⁰ O dvadsať rokov neskôr uverejnil viac ako sto stranový nový súpis Coleopter Trenčianskej župy,⁶⁵¹ aj tento v ďalších rokoch dopĺňal o ďalšie dodatky.⁶⁵² V úvodoch k doplnkom uvádzal mená spolupracovníkov, resp. zdroje, z ktorých čerpal údaje.

Druhou triedou hmyzu, k poznaniu ktorej na území Trenčianskej župy K. Brančík výrazne prispel, bol rad Hemiptera – ich súpis publikoval už v r. 1878.⁶⁵³ O dva roky neskôr uverejnil prepracovaný zoznam, v úvode ktorého porovnával výskyt známych druhov Hemipter v Európe, Uhorsku a Trenčianskej župe. V tom čase bolo v Európe známych 500 rodov a 2 702 druhov, podľa údajov G. Horvátha z nich na území Uhorska evidovali 316 rodov a 1151 druhov, podľa Brančíka v Trenčianskej župe zaznamenali 161 rodov a 269 druhov Hemipter.⁶⁵⁴ O šesť rokov neskôr uverejnil aj k tomuto súpisu dodatky.⁶⁵⁵

Všestraný entomológ Karol Brančík sa popri Coleopterach a Hemipterach zaoberal aj dvojkrídlivcami, ktorých zoznam vydal v r. 1910.⁶⁵⁶ K výskumu Dipter ho inšpiroval významný uhorský entomológ pôsobiaci v Kalocsi **Ján Thalhammer** (1847-1934) počas návštevy v Trenčianskej župe. Napokon spomeňme ešte jednu prácu z oblasti entomofauny Trenčianska a to začiatkom 90-tych rokov uverejnené Dodatky k faune Uhorska.⁶⁵⁷ Táto sa

---

⁶⁴⁸ Napr. Berliner Entomologische Zeitschrift, Deutsche Entomologische Zeitschrift, Rovartani Lapok.

⁶⁴⁹ BRANCSIK, Károly. Trencsén megye Téhelyröpiinek felsorolása. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1879, 2. évf., s.33-48.

⁶⁵⁰ BRANCSIK, Károly. I. Toldalék Trencsén megye Téhelyröpiinek felsorolásához. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1882, 5. évf., s. 64-68; II. Toldalék Trencsén megye Téhelyröpiinek felsorolásához. In Tamže, 1886, 9. évf., s. 84-86; Additamenta ad faunam Coelopterum Comitatus Trencsiniensis. In Tamže, 1898/99, 21-22. évf., s. 39-40.

⁶⁵¹ BRANCSIK, Carolus. Enumeratio Coleopterorum in Comitatu Trencsiniensi adhuc inventorum. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1904/05, 27-28. évf., s. 9-116.

⁶⁵² BRANCSIK, C. Addimentata ad enumerationem Coleopterorum Comitatus trencsiniensis. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1906-1907, 29-30. évf., s.35-52; Toldalék Trencsénvármegye Coleoptera faunájához. In Tamže, 1908-1910, 31-33. évf., s.14-27.

⁶⁵³ BRANCSIK, Károly. Trencsén megye Hemipteráinak felsorolása. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1878, 1. évf., s. 29-33.

⁶⁵⁴ BRANCSIK, Károly. Adatok Trencsén megye Hemiptera faunájához. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1880, 3. évf., s. 23-30.

⁶⁵⁵ BRANCSIK, Károly. Adatok Trencsén megye Hemiptera faunájához. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1886, 9. évf., s.54-55.

⁶⁵⁶ BRANCSIK, Károly. Trencsénvármegyében talált Dipterák felsorolása. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1908-1901, 31-33. évf., s. 127-158.

⁶⁵⁷ BRANCSIK, Károly. Adatok Magyarország faunájához. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1892/3, 16. évf., s. 97-108.

skladala z dvoch častí, v prvej z nich uverejnil zoznam Hemipter z oblasti chorvátskej Rijeky, druhá časť obsahovala zoznam blanokrídlych na území bývalej Trenčianskej župy.

Etnomofaunu Trenčianskej župy, popri Brančíkovi, skúmali aj ďalší prírodovedci. Jedným z nich bol aj lesník českého pôvodu **Karol Kočí** (1879-1956),⁶⁵⁸ ktorý takmer vôbec nepublikoval, ale výsledky svojich pozorovaní poskytoval Brančíkovi. Na stránkach spolkovej ročenky uverejnil len jedinú prácu, v nej však uviedol viaceré vzácne nálezy.⁶⁵⁹

K významnejším entomológom pôsobiacich v Trenčíne patril Artúr Petrogalli, ktorý sa tu usadil v r. 1884 a až do svojej smrti pôsobil na tunajšom gymnáziu. Jeho príspevky mali charakter opisu turistických výletov, resp. zoologicko-botanických exkurzií do rôznych oblastí. Najrozsiahlejšia z nich obsahovala faunistické údaje o ôsmich radoch hmyzu v okolí Sitna.⁶⁶⁰ Podobný charakter mal článok nazvaný Výlet do Harmaneckej doliny vo Veľkej Fatre, ktorý v závere priniesol súpis Coleopter v oblasti.⁶⁶¹

Výskumu chrobákov sa venovali aj v ďalších prírodovedných spolkoch, pozorovania sa teda realizovali nielen v bývalej Trenčianskej ale aj Bratislavskej a Nitrianskej župe a tiež v oblasti východného Slovenska.

V roku 1859 vyšiel na stránkach ročenky bratislavských prírodovedcov prvý súpis Coleopter okolia Bratislavy zostavený Jánom Bollom, ktorý je známejší ako botanik.⁶⁶² Tento výpočet Coleopter predchádzala krátka poznámka redakčnej rady, podľa ktorej J. Bolla daroval svoju niekoľko rokov zhromažďovanú zbierku spolkovému múzeu. Bollov súpis obsahoval údaje o lokalite a dátume výskytu jednotlivých druhov. Koleopterofaunou okolia Bratislavy sa neskôr zaoberal stredoškolský profesor prírodopisu na bratislavskom katolíckom gymnáziu Emil Róžai. Prvé práce publikoval vo výročných správach katolíckeho gymnázia. Na stránkach *Ročenky Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku* uverejnil v polovici 70-

---

⁶⁵⁸ Biografické údaje pozri: OKÁLI, Ilja. Prírodovedný spolok župy Trenčianskej a jeho prínos k entomologickému výskumu Slovenska.

⁶⁵⁹ KOCSI, Károly. Im neuen Revier : Coleopterologische skizze. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1908-1910, 31-33. évf., s. 159-168.

⁶⁶⁰ PETROGALLI, Artur. Kirándulás a Szitnyára, In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1888/89, 11-12. évf., s. 132-146.

⁶⁶¹ PETROGALLI, Artur. Kirándulás a Nagy Fátra „Hermánd“ nevü völgyébe. In A Trencsénmegyei... Évkönyve, 1886, 9. évf., s.57- 83.

⁶⁶² BOLLA, J. Beitrage zur Kenntniss der Coleopteren-Fauna Presburgs. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1859, s. 23-44.

tych rokov nový zoznam Coleopter okolia Bratislavy.⁶⁶³ Jeho práci sa vyčíta, že nezaznamenal informáciu o lokalite výskytu a je hodnotená ako nespoľahlivá.⁶⁶⁴

Jeden z popredných uhorských entomológov Lajos Bíró uverejnil v polovici 80-tych rokov na stránkach *Ročenky Uhorského karpatského spolku* príspevok pod názvom Charakteristické druhy hmyzu v oblasti Východných Karpát.⁶⁶⁵ V úvodnej časti hodnotil dovtedajšie výskumy a poznatky o výskyte hmyzu vo Východných Karpatoch (teda v bývalej Zemplínskej, Užskej, Satmárskej a Ugočskej župe). Osobitne vyzdvihol práce Kornela Chyzeru v oblasti Zemplína. V druhej časti publikovaný súpis patril k ojedinelým svojim zoogeografickým členením. Autor rozlišoval hmyz nížin, rovín (pláni), zalesnených vrchov a vysokohorských oblastí.

Faune motýľov ale i chrobákov Nitrianskej župy sa venoval člen *Lekársko-lekárnického a prírodovedného spolku Nitrianskej župy* **Karol Kelečeni** (Kelecsényi, 1854-1914). Ako napísal v úvode svojho prvého príspevku, v ktorom zhrnul výsledky svojej 15 ročnej práce, fauna chrobákov a motýľov Nitrianskej župy bola dovtedy takmer neprebádaná. V súpise zaznamenával údaje o lokalite a mesiaci výskytu zistených viac ako 1100 druhov.⁶⁶⁶ V nasledujúcom ročníku spolkovej ročenky uverejnil novšie údaje k entomofaune Nitrianskej župy. Tento doplňujúci zoznam vypracoval pri príležitosti putovného zasadania uhorských lekárov a prírodovedcov v Trenčíne v roku 1897, a obohatil tak znalosti o entomofaune Nitrianskej župy o ďalších 800 druhov, čím sa Nitrianska župa stala, podľa neho, jednou z najlepšie preskúmaných v oblasti poznania chrobákov.⁶⁶⁷ V závere konštatoval, že na území Nitrianskej župy je známych 1930 druhov chrobákov a 513 druhov motýľov.

Prv než upriamime pozornosť na dosiahnuté výsledky v oblasti poznávania fauny motýľov na dnešnom území Slovenska spomenieme ešte prácu bratislavského rodáka **Henricha Sabranszkého** (1864-1916), ktorý sa popri

---

⁶⁶³ RÓZSAY, Emil. Enumeratio Coleopterorum Posoniensium. Adalék Pozsony rovar-faunájának ismeretéhez. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1873-75*, s. 25-54.

⁶⁶⁴ OKÁLI, Ilja. Prínos Spolku k zoologickému výskumu Slovenska, s. 42.

⁶⁶⁵ BÍRÓ, Lajos. A Keleti-Kárpátok vidékének jellemző rovarfajai. In *MKEÉ*, 1885, 12. évf., s. 124-132.

⁶⁶⁶ KELECSÉNYI, Károly. Nyitramegye Nagy Tapolcsány környékének bogár és lepkefaunája. In *A Nyitrávámegyei ... Évkönyve*, 1895-96, 4. évf., s. 18-40.

⁶⁶⁷ KELECSÉNYI, Károly. Újabb adatok Nyitramegye bogárfaunájához. In *A Nyitrávámegyei ... Évkönyve*, 1897/1900, 5. évf., s. 42-57.

lekárskej praxi venoval botanike i zoológií. Koncom 80-tych rokov sledoval výskyt nosánikov z rodu *Rhynchites* v okolí Bratislavy.⁶⁶⁸

K ďalším v minulosti obľúbeným odborom entomológie patrila lepidopterológia. Okrem Nitrianskej župy, kde sa faune motýľov venoval K. Kelečényi, publikačné aktivity prírodovedných spolkov priniesli poznatky o lepidopterofaune v bývalej Trenčianskej župe, v oblasti Vysokých Tatier a tiež v okolí Prešova. Výsledky výskumov výskytu motýľov na území Bratislavskej župy boli publikované v iných periodikách. Výskumu motýľov sa venoval napr. člen spolku **Ján Bogsch** (1830-1911), výsledky svojich pozorovaní však publikoval vo výročných správach bratislavského reálneho gymnázia, na ktorom pôsobil.

Prvé poznatky o faune motýľov Trenčianskej župy uverejnil asistent na katedre zoológie budapeštianskej univerzity **Eugen Vángel** (1864-1918), ktorý letné mesiace 1882 strávil v Kočovciach na Považí, a keďže fauna motýľov bývalej Trenčianskej župy bola takmer neznáma, rozhodol sa ju preskúmať. Výsledkom jeho pozorovaní bol súpis 158 rodov a 302 druhov motýľov, ktoré pozoroval v okolí Kočoviec.⁶⁶⁹

Na túto prácu nadviazal o viac ako dvadsať rokov neskôr **Eugen Pazsiczky** (1876-1919), ktorý Vangelove výsledky podstatne rozšíril.⁶⁷⁰ Súhrnne evidoval 1653 druhov motýľov, čo predstavovalo vyše 50% dnes známych druhov z územia Slovenska.⁶⁷¹ V súpise udával lokalitu výskytu a zberateľa, medzi ktorými nachádzame celý rad ďalších trenčianskych prírodovedcov. Súpisu predchádzal tabuľkový prehľad, ktorý sa členil na *Macrolepidoptera* teda veľké motýle (spolu 234 rodov a 710 druhov) a *Microlepidoptera* (spolu 339 rodov a 233 druhov).

Najviac prác o motýľoch uverejnil učiteľ prírodopisu v Spišskej Novej Vsi a Rožňave Július Gustáv Geyer, ktorý v miestach svojho pôsobenia pozoroval ich výskyt a výsledky svojich pozorovaní uverejňoval na stránkach *Ročenky Uhorského karpatského spolku*. Ide však o práce zoofenologického charakteru, a preto sa o nich zmienime neskôr. Geyerove príspevky inšpirovali ďalších záujemcov o motýle. Takým bol aj učiteľ evanjelického

---

⁶⁶⁸ SABRANSZKY, Henrik. Ein Beitrag zur Kenntniss der Rhynchiten-Fauna von Presburg. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1887-1891, s. 16-24.

⁶⁶⁹ VÁNGEL, Eugen. Adatok Kocsócz és környékének lepkefaunájáról. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1883, 6. évf., s. 29-40.

⁶⁷⁰ PAZSICZKY, Eugen. Adatok Trencsénmegye lepkefaunájához. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1908-10, 31-33. évf., s. 41-82.

⁶⁷¹ OKÁLI, Ilja. Prírodovedný spolok župy Trenčianskej a jeho prínos k entomologickému výskumu.

lycea v Prešove **Ármin Husz** (1844-1914), ktorého v jeho výskumoch podporoval F. Hažlinský. Výsledky svojich desaťročných pozorovaní zhrnul v podobe súpisu motýľov v okolí Prešova. V úvodnej časti sa zaoberal geografickými, meteorologickými a geologickými pomermi skúmanej lokality, tiež podal charakteristiku tamojšej flóry.⁶⁷²

Faune motýľov vo Vysokých Tatrách sa neskôr venoval známy poľský horolezec Karol Englisch, jeho príspevok doplnil spišský učiteľ **Róbert Róth**.⁶⁷³ Autor zhrnul súdobé entomologické výskumy entomofauny Vysokých Tatier. Motýle členil do štyroch skupín, na denné (Diurna), priadkovce (Bombycidae), piadivky (Geometridae) a malé motýle (Microlepidoptera). Pri jednotlivých vybraných druhoch podal aj podrobnejšie opisy. Súhrnne zaznamenal 290 druhov motýľov.

K prvým domácim bádateľom fauny pavúkov nielen na dnešnom území Slovenska, ale aj v Uhorsku patril bratislavský rodák Juraj Böckh, svojim výskumom sa venoval popri lekárskej praxi v Bratislave. V prvej svojej práci zaznamenal 82 druhov pavúkov v okolí Bratislavy, v úvode zhrnul odbornú literatúru z oblasti arachnológie a tiež charakterizoval jednotlivé rody všeobecne, podával krátke informácie o ich spôsobe života.⁶⁷⁴ Vo svojom ďalšom príspevku publikovanom na stránkach spolkovej ročenky už rozlíšil 137 druhov pavúkov, táto štúdia má zoofenologický charakter.⁶⁷⁵ Jeho prínos vysoko hodnotili i jeho súčasníci, o čom sa dočítame v diele významného arachnológa Ota Hermanna v jeho syntetickom diele o faune pavúkov v Uhorsku.⁶⁷⁶ J. Böckh na pôde spolku predniesol viacero ďalších prednášok, ktoré neboli uverejnené vo forme článkov, niekoľkokrát sa zaoberal aj spôsobom života škorpióna.

Na stránkach ročeník regionálnych spolkov sa začala písať aj história malakozoologického výskumu na území Slovenska. Z hľadiska malakofauny boli sledované dve oblasti, bývalá Trenčianska a Bratislavská župa. V tejto súvislosti v prvom rade treba spomenúť K. Brančíka, ktorý sa ako jeden z prvých venoval systematickému výskumu mäkkýšov na dnešnom území

---

⁶⁷² HUSZ, Ármin. Eperjes környékének nagy-pikkelyröpüi (Macrolepidoptera) = Die Gross-Schmetterlinge (Macrolepidoptera) der Umgebung von Eperies. In MKEÉ, 1881, 8. évf., s. 238-268 a 269-302.

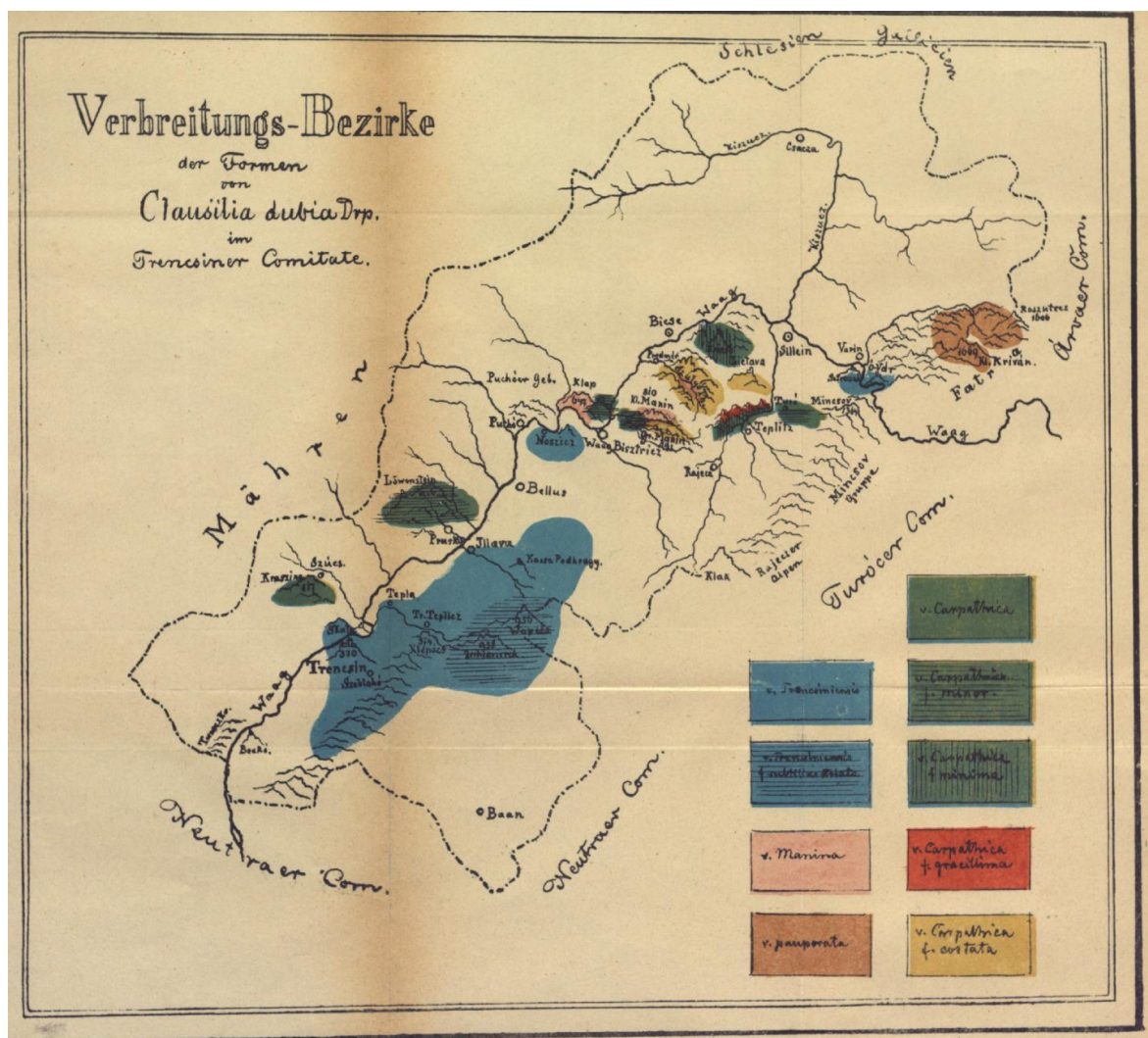
⁶⁷³ ENGLISCH, Károly. Adatok a Magas-Tátra entomológiájához. In MKEÉ, 1903, 30. évf., s. 79-100.

⁶⁷⁴ BÖCKH, Georg. Über die Spinnen der Umgebung Presburgs. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1857, s. 72-86.

⁶⁷⁵ BÖCKH, Georg. Über das periodische Erscheinen der Spinnen und das zweckmässigste Einsammeln derselben. In Verhandlungen ... Presburg (Cblatt), Jahrg. 1862, sept. s. 1-9 a okt. 1862, s. 45-60.

⁶⁷⁶ HERMAN, Ottó. Magyarország pók-faunája 1.

Slovenska, predovšetkým v Trenčianskom regióne. Čiastkové údaje o faune mäkkýšov obsahoval predovšetkým jeho cyklus príspevkov uverejňovaný v 80-tych rokoch v ročenke trenčianskych prírodovedcov pod názvom Zoologicko-botanické prechádzky.⁶⁷⁷ Jeho súborná práca o malakofaune Trenčianskej župy však vyšla v periodiku vydávanom Uhorskou akadémiou vied *Mathematikai és Természettudományi Közlemények* v r. 1890.⁶⁷⁸ O päť rokov neskôr publikoval dodatky, v ktorých priniesol vlastné zistenia a údaje získané od istého zberateľa mäkkýšov **Schwaba**, inšpektora pôsobiaceho v žilinskej továrni.⁶⁷⁹

obr.č. 25 Rozšírenie druhu *Clausilia dubia* Drp. v Trenčianskej župe (K. Brančík, 1887)

⁶⁷⁷ BRANCSIK, Karl. Zoologisch-botanische Wanderung. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1883, 6. évf., s. 59-66; Tamže, 1884, 7. évf., s. 77-83; Tamže, 1885, 8. évf., s. 21-26; Tamže, 1886, 9. évf., s. 87-95.

⁶⁷⁸ Brancsik, Károly. Trencsén vármegyében található Molluscák rendszeres összeállítása. In *Mathematikai és Természettudományi Közlemények*, 24, 1890, 1. sz., s. 1-36.

⁶⁷⁹ BRANCSIK, Károly. Toldalék Trencsén vármegye Mollusca faunájához. In A Trencsénmegyei... Évkönyve, 1894-5, 17-18. évf., s. 111-114.

K. Brančik sa venoval nielen faunistike, ale ako jeden z mála aj systematike. To dokladá napr. jeho príspevok o rozšírení a formách druhu slimáka *Cepaea vindobonensis*,⁶⁸⁰ ktorý však Brančik uvádzal pod starším názvom *Helix austriaca*.⁶⁸¹ V nasledujúcom roku uverejnil podobnú štúdiu, v ktorej sa venoval formám druhu *Clausilia dubia* Drp. a ich rozšíreniu na území Trenčianskej župy.⁶⁸² Príspevok ilustrovala rukopisná mapa, na ktorej Brančik zakreslil miesta výskytu sledovaného druhu (Obr. č. 25).

V polovici 90-tych rokov 19. storočia vyšli dve štúdie, ktoré sa zaoberali malakofaunou Bratislavskej župy. K. Brančik uverejnil svoje postrehy z prírodovedného poznávacieho výletu v okolí Bratislavy, kde sa zaujímal o tamojšiu malakofaunu.⁶⁸³ Súčasťou príspevku bol súpis zbierky mäkkýšov rotmajstra **A. Beauforta**, ktorú porovnával s vlastnými zbermi. Približne v tom istom čase publikoval štúdiu o mäkkýšoch západného Uhorska na stránkach bratislavského spolku prírodovedcov **Rudolf Szép** (1860-1918), ktorý od r. 1891 pôsobil na evanjelickom lýceu v Bratislave.⁶⁸⁴ Štúdia sa skladala z niekoľkých častí, v prvej z nich zhodnotil súdobé výskumy mäkkýšov v Uhorsku, medzi inými menoval práce A. Langa i K. Brančika. V ďalšej časti zhrnul známe údaje o etológii mäkkýšov a miestach ich najčastejšieho výskytu. Súpis mäkkýšov v okolí Bratislavy obsahoval údaje o 97 evidovaných druhoch, pri každom uviedol miesto nálezu. Záverečnú časť príspevku tvoril súpis mäkkýšov v okolí mesta Sümeg (Vesprímska župa), miesta svojho predchádzajúceho pôsobiska.

Trieda kôrovcov na stránkach nami sledovaných regionálnych spolkov bola zastúpená len kratším príspevkom, v tom čase ešte študenta Ladislava Udránskeho, ktorý písal o troch známych druhoch riečnych rakov v oblasti Trenčianskej župy a to: *Astacus fluviatilis*, *Astacus saxatilis* a *Apus cancriformis*.⁶⁸⁵

---

⁶⁸⁰ LOŽEK, Vojen. Dr. Karol Brančik jako malakoozolog, s. 39.

⁶⁸¹ BRANCSIK, Károly. A *Helix austriaca* Mhlf. csigafaj Trencsén vármegyében. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1884, 7. évf., s. 53-54.

⁶⁸² BRANCSIK, Karl. Die formen der *Clausilia dubia* Drp. Trencsiner Comitatus und deren Verbreitung. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1887, 10. évf., s. 45-55.

⁶⁸³ BRANCSIK, Karl. Ein Ausflug auf Nachbargebieth. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1894/5, 17-18. évf., s. 91-99.

⁶⁸⁴ SZÉP, Rudolf. Adatok a Nyugatmagyarország moluskafaunájához. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1894-96*, s. 13-32.

⁶⁸⁵ UDRÁNSZKY, László. Trencsénmegye rákjairól. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1879, 3. évf., s. 30-31.

Spomedzi stavovcov najviac pozornosti pútala fauna rýb a vtákov. Zisťovanie druhovej pestrosti rýb v riekach na území Slovenska podobne ako v ďalších zoologických oblastiach neprebiehala systematicky. Väčšina ichtyologických prác sledovaného obdobia súvisela s rybárstvom a chovom rýb, preto budeme o nich hovoriť v príslušnej časti. Na tomto mieste sa však zmienime o práci významného lekára, organizátora zdravotníctva a tiež prírodovedca Kornela Chyzeru. Ako prírodovedec najtrvácnejšie výsledky dosiahol v oblasti arachnológie dielom *Arachneae Hungariae* (Budapest 1891-92), ktorého bol spoluautorom.⁶⁸⁶ Mal však aj veľký podiel na prírodovednom poznávaní bývalej Zemplínskej župy, ktorej bol v r. 1863-92 hlavným župným lekárom. Začiatkom 80-tych rokov uverejnil čiastkové výsledky výskumu fauny Zemplínskej župy, v ktorých sa zaoberal výskytom rýb v sledovanej oblasti.⁶⁸⁷ K. Chyzer vo svojom súpise zaznamenal 39 druhov rýb vo vodách v Zemplínskej oblasti, teda dve tretiny zo 60 v tom čase známych druhov v Uhorsku.

Údaje k ichtyofaune ďalších riek na dnešnom území Slovenska nachádzame vo viacerých príspevkoch. Všestranný Andrej G. Kornhuber publikoval na stránkach spolkovej ročenky bratislavských prírodovedcov celý rad pozorovaní z niekoľkých živočíšnych tried. Vo svojom príspevku o rybách vo Váhu sledoval ich výskyt v hornej a strednej časti toku.⁶⁸⁸ Pre svoje pozorovanie využíval rôzne príležitosti, napr. v príspevku o dobovej ichtyofaune Dunaja využil pozorovania na bratislavskom rybom trhu.⁶⁸⁹ G.A. Kornhuber uvádzal nielen základné morfológické údaje o zistených druhoch, ale všimol si aj biologické zákonitosti a okolité prírodné faktory, čím sa zaradil medzi priekopníkov ekológie.⁶⁹⁰

O najčastejších druhoch rýb vo Váhu, Orave a Poprade písal v rámci svojho rozsiahleho príspevku Viliam Rowland, známy predovšetkým ako lesnícky odborník a iniciátor založenia Múzea Oravského panstva, dnešného Oravského múzea. V. Rowland si všimol nielen lesy ale aj vodné toky. V predmetnom príspevku podrobnejšie opísal deväť druhov najčastejšie sa

---

⁶⁸⁶ HRABOVEC, Ivan. Rozvoj biologických vied s osobitným zreteľom na botaniku a zoológiu, s. 495.

⁶⁸⁷ CHYZER, Kornél. Adatok Zemplénmegye természetrajzi ismeretéhez : Zemplénmegye halai = Beiträge zur naturwissenschaftlichen Kenntniss des Zempliner Komitates : Die Fische des Zempliner Komitates. In MKEÉ, 1882, 9. évf., s. 1-11 a 12-25.

⁶⁸⁸ KORNHUBER, G.A. Beitrag zur Kenntniss der Fisch im Waag-Gebiet. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1860-61, s. 40-44.

⁶⁸⁹ KORNHUBER, A. G. Bemerkungen über das Vorkommen der Fische um Pressburg und an einige andern Orten Ungerns. In Verhandlungen ... Presburg, (Cblatt 2, 12. dec.), Jahrg. 1863, s. 205-213.

⁶⁹⁰ HRABOVEC, Ivan. Rozvoj biologických vied s osobitným zreteľom na botaniku a zoológiu, s. 466-467.

vyskytujúcich rýb, spolu zaznamenal približne dve desiatky druhov.⁶⁹¹ Medzi časté druhy v jednotlivých tokoch na dnešnom území Slovenska zaradil druhy ako napr. pstruh potočný (*Trutta fario*), lipeň tymiánový (*Thymallus thymallus*), mrena (*Barbus petényi* a *Barbus fluviatilis*), hlavátka (*Salmo hucho*), losos (*Trutta salar*), ostriež zelenkavý (*Perca fluviatilis*), úhor (*Tinca vulgaris* – sic!), štika severná (*Esox lucius*).

Prednášky o hadoch sme zaznamenali len na pôde *Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku*. Prvú z nich predniesol už spomínaný Juraj Böck začiatkom 60-tych rokov.⁶⁹² O približne desať rokov neskôr sa druhmi hadov v Uhorsku zaoberal riaditeľ priemyselnej školy v Bratislave **Ján Liebleitner** (1823-1904).⁶⁹³ V tom čase bolo známych osem druhov hadov na území Uhorska, z nich dva jedovaté (vretenica a zmija). Išlo o súhrnnú prednášku na základe zhrnutia súdobej literatúry.

Oveľa väčšia pozornosť sa venovala ornitológií, ktorá mala dobré tradície v Uhorsku a nadväzovala na práce z predchádzajúceho obdobia, najmä **Jána Šalamúna Petiana** (Petényi, 1799-1855). Neskorší iniciátor založenia *Lekárskeho a prírodovedného spolku Nitrianskej župy* Jozef Chrenóci-Nad', významný lekár a prírodovedec patrilo koncom 50-tych rokov k aktívnym členom bratislavského spolku. Na jeho pôde predniesol prednášku a uverejnil aj výsledky pozorovaní z oblasti avifauny v Nitrianskej župe.⁶⁹⁴ Súpis vtáctva rozčlenil na tri skupiny na „letce“ (*Aves aerae*), „zemské“ (*Aves terrestres*) a „vodné“ (*Aves aquatiae*), osamelo žijúce druhy zaradil do osobitnej skupiny (*Aves singulares*). J. Chrenóci-Nad' uvádzal nielen lokalitu zaznamenaného výskytu ale aj celý rad bionomických údajov. Avifaunu Bratislavy a jej okolia skúmal v tom čase študent práva, neskorší významný uhorský ornitológ a autor viacerých monografických prác Štefan Chernel. Výsledky svojich jednoročných pozorovaní uverejnil v polovici 80-tych rokov na stránkach spolkovej ročenky.⁶⁹⁵ Súpisu predchádzalo úvodné slovo, v ktorom sa zaoberal významom klímy a geografickými faktormi z aspektu avifauny. Za najvýznamnejší faktor fauny Bratislavy a jej okolia označil Dunaj a Malé

⁶⁹¹ ROWLAND, Wiliam. Adatok a halászati viszonyaink ismertetéséhez = Beitrag zur Kenntniss unserer ichtyologischen Verhältnisse. In MKEÉ, 1881, 8. évf., s. 38-62.

⁶⁹² BÖCKH, Georg. Naturgeschichte der Schlangen. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1860-61, s. 85.

⁶⁹³ LIEBLEITNER, Johan. Über das leben unserer Nattern. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1873-75, s. 98-109.

⁶⁹⁴ NAGY, Joseph. Die Vogel der Unter-Neutraer Gespanschaft. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1859, s. 45-66.

⁶⁹⁵ CHERNEL, István. Madártani megfigyelések Pozsony vidékén 1885. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1884-1886, s. 41-65.

Karpaty. Bratislavskí prírodovedci v ďalších rokoch neuverejnili rozsiahlejší príspevok z oblasti ornitológie.

Na stránkach *Ročenky Uhorského karpatského spolku* vyšlo viacero ornitologických prác, avšak boli to skôr práce etologického charakteru, ktoré sledovali najzaujímavejšie vtáky v Tatrách, za ktoré sa považovali tetroy. Faunistický článok uverejnil len Michal Greisiger, externý spolupracovník Ornitologického ústavu v Budapešti a člen Rakúsko-uhorského ornitologického spolku. Významný lekár a všestranný prírodovedec v príspevku pod názvom *Vtáctvo Spišskej Belej a okolia*, zaznamenal pozorovania z avifauny celej oblasti Vysokých Tatier.⁶⁹⁶ Svoj súpis členil na 16 čeľadí, pri každej z nich podal všeobecnú charakteristiku čeľade a pozorované druhy uviedol s lokalitou výskytu. M. Griesiger sa usiloval vzbudiť záujem o pozorovanie vtáctva u viacerých členov *Uhorského karpatského spolku*, o čom svedčí výzva členom, ktorú uverejnil v spolkovej ročenke v r. 1889.⁶⁹⁷

Cestopisné dielo G. Hartlauba z r. 1835, spomenuté v kapitole o botanike, v ktorom autor opísal cestu do Vysokých Tatier a ktorého časť uverejnila *Ročenka Uhorského karpatského spolku*, obsahovalo zaujímavé údaje aj z ornitologického hľadiska.⁶⁹⁸ G. Hartlaub v diele zaznamenal údaje o výskyte napr. orla skalného (*Aquila fulva*), vodnára potočného (*Cinclus aquaticus*), sýkorky uhliarky (*Parus ater* L.), murárika červenokrídleho (*Tichomodra muraria*) aj drozda kolohrivého (*Turdus torquatus* L.).

V sledovaných ročenkách vedeckých regionálnych spolkov sme nezaznamenali prehľadové súpisové práce z ďalších živočíšnych tried.

Doterajší náčrt faunistických prác prírodovedcov pôsobiacich na území Slovenska nie je zďaleka úplný. Sledovali sme predovšetkým ťažiskové výskumy fauny na dnešnom území Slovenska v ročenkách prírodovedných spolkov. Len pre zaujímavosť krátko spomenieme, že mnohé príspevky sa dotýkali aj fauny mimo územia dnešného Slovenska, najmä oblastí bývalého Rakúska-Uhorska, ale aj ďalekých zámorských krajín. Podobne ako v prípade flóry, aj zoológovia často podnikali výskumné cesty na Balkán. Začiatkom 70-tych rokov uverejnil Jozef Pantoček výsledky svojej bádateľskej cesty do

---

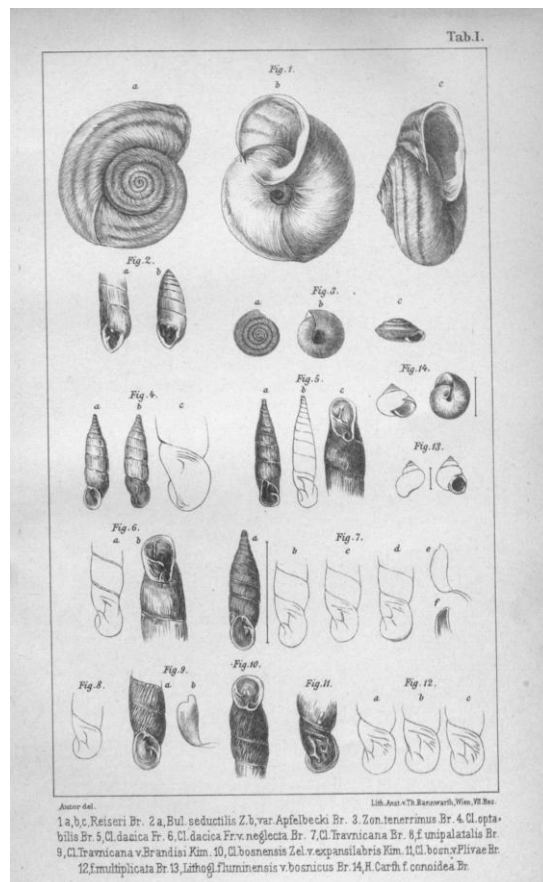
⁶⁹⁶ GREISIGER, Mihály. Szepes-Béla s kőmnyékének madarai. In MKEÉ, 1884, 11. évf., s. 47-69.

⁶⁹⁷ GREISIGER, Mihály. Felhívás! In MKEÉ, 1889, 16. évf., s. 172-173.

⁶⁹⁸ HARTLAUB Gusztávnak A Központi Kárpátokból – „Bergauf und Bergab“ cz. Művėbőł. Harmadik kiadás, rendezte dr. Leverkusen Pál. In MKEÉ, 1900, 27. évf., s. 78-117.

Bosny, Čiernej Hory a Dalmácie.⁶⁹⁹ Ťažiskom príspevku bola predovšetkým tamojšia flóra, v menšej miere fauna. Jeho príspevok obsahoval súpis pozorovaného hmyzu, a to z radu Coleopter, Hymenopter, Ortopter a Hemipter. Oblasť Bosny, Čiernej Hory a Dalmácie niekoľkokrát navštívil aj Karol Brančík. Skúsenosti a dojmy z ciest opísal v niekoľkých príspevkoch vlastivedného charakteru, v ktorých zaznamenával svoje postrehy z oblasti historických a prírodných pamiatok oblasti alebo národopisných zaujímavostí.⁷⁰⁰

obr.č. 26 Ilustrácia Brančíkovho súpisu malakofauny v Bosne a Hercegovine (1896/97)

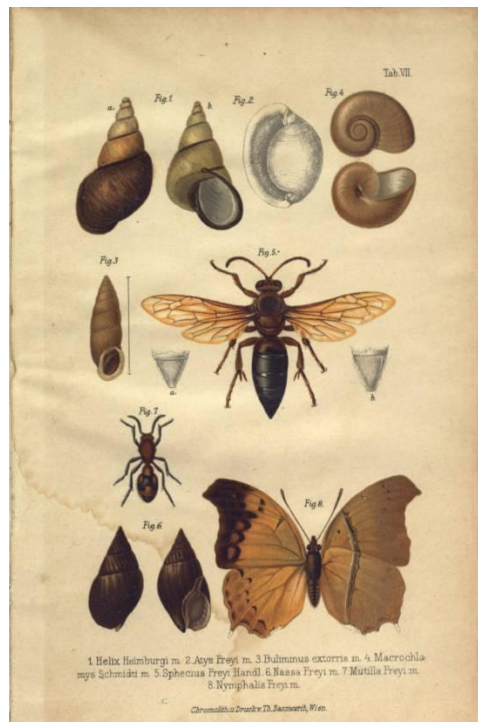
Tieto cesty sa však spájali tiež s poznávaním fauny i flóry tamojšej oblasti, výsledky týchto zberateľských ciest uverejňoval K. Brančík na stránkach spolkovej ročenky. Zo zberateľskej cesty v r. 1888 uverejnil systematický

⁶⁹⁹ PANTOCSEK, Josef. Beitrage zur Flora und Fauna der Hercegovina, Crnagora und Dalmatiens. In Verhandlung ... Presburg, Jahrg. 1871-72, s. 1-146.

⁷⁰⁰ K takýmto príspevkom patrí napr. BRANČSIK, Karl. Sammelausflug nach Bosnien im Jahre 1888. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1888/89, 11-12. évf., s. 36-67 alebo Sechs Wochen durch Dalmatien, Hercegovina und Bosnien. In Tamže, 1904/05, 27-28. évf., s. 136-193.

súpis mäkkýšov Bosny a Hercegoviny doplnený o ilustračný materiál (Obr. č. 26).⁷⁰¹ O necelých desať rokov uverejnil dodatky k tomuto súpisu.⁷⁰²

Karol Brančík, podobne ako v tom čase celý rad ďalších prírodovedcov, bol v písomnom alebo osobnom styku s mnohými domácimi i zahraničnými zoológmi. V *Prírodovednom spolku Trenčianskej župy* bolo niekoľko členov, ktorí obchodne pôsobili na takých exotických miestach ako Madagaskar alebo Mozambik. K. Brančík uverejnil viacero príspevkov, v ktorých určoval takéto exotický materiál a práve tieto boli doložené najkrajšími často i farebnými ilustráciami. Prevažná väčšina z nich bola entomologického charakteru, avšak niekoľko z nich sa zaoberalo aj mäkkýšmi, napr. ostrova Nosy Be pri Madagaskare⁷⁰³ (Obr. č. 27) alebo ostrova Papua (Obr. č. 28),⁷⁰⁴ obidva doplnil o ilustrácie.

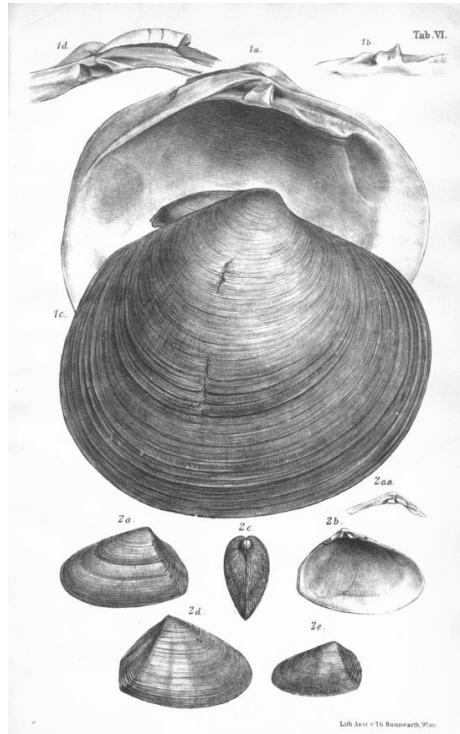
obr.č. 27 Brančíkove ilustrácie malakofauny ostrova Nosy Be (1890/91)

⁷⁰¹ BRANCSIK, Carolus. Consignatio systematica specierum in itinere bosnensi anno 1888 per me collectarum, novaque data ad faunam molluscarum Bosnaniae ac Hercegovinae. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1888/89, 11-12. évf., s. 68-76.

⁷⁰² BRANCSIK, Carolus. Einige Daten zur Conchylienfauna Bosniens, der Hercegovina und Dalmatiens. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1896/97, 19-20. évf., s. 86-90.

⁷⁰³ Brancsik, Carolus. Descriptio Conchyliorum novorum. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1890-91, 13-14. évf., s. 80-81.

⁷⁰⁴ Brancsik, Carolus. Contributiones ad faunam Molluscarum insulae Papua. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1894/95, 17-18. évf., s. 209-228.

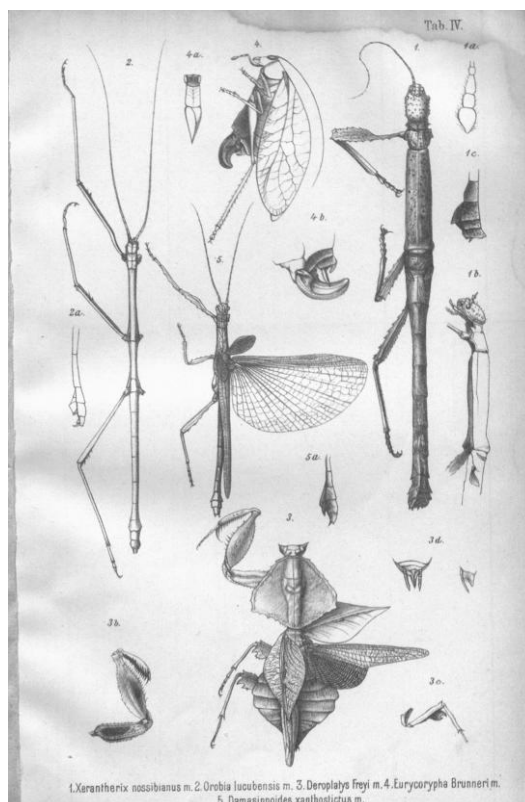

obr.č. 28 Brancíkove ilustrácie malakofauny ostrova Papua (1894/95)

Popri mäkkýšoch sa v oveľa väčšej miere venoval určovaniu viacerých radov hmyzu (najmä Coleopter), približne desiatku rozsiahlejších ilustrovaných príspevkov uverejňoval od začiatku 90-tych rokov. Takmer každý z týchto príspevkov ako napr. *Nové africké Ortoptery*⁷⁰⁵ ako aj príspevky o faune Nosy Be⁷⁰⁶ boli doložené nádhernými ilustráciami (Obr. č. 29 a 30).

⁷⁰⁵ Brancsik, Carolus. *Orthoptera nova africana*. In A Trencsén ... Évkönyve, 1892/93, 15-16. évf., s. 175-200.

⁷⁰⁶ Brancsik, Karl. *Beiträge zur Kenntnis Nossibé's Fauna II*. In In A Trencsén ... Évkönyve, 1892/93, 15-16. évf., 202-258.

obr.č. 29 Brančíkove ilustrácie z článkov o africkej faune (1892/93)

Popri J. Pantočekovi a K. Brančíkovi sa faune mimo územia dnešného Slovenska venovalo niekoľko ďalších bádateľov. Spomedzi členov Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku spomenieme dvoch ornitológov, zhodou okolností obaja neskôr pôsobili ako vysokí cirkevní hodnostári. Prvý z nich v čase svojho účinkovania na poste farára vrakúskom Apetlone, neskorší kanonik v Šoproni, **Anton Jukovits** (1811-1873) vykonával prvé systematické pozorovania vtáctva v oblasti Neziderského jazera, výsledky ktorého uverejnil v dvoch častiach.⁷⁰⁷ Farár **František Ebenhöch** (1821-1921), neskorší kanonik v Gyóri, pôsobil v maďarskej obci Koroncó, kde sa popri kňazskej činnosti venoval aj pozorovaniu vtáctva, o čom písal na stránkach bratislavskej spolkovej ročenky.⁷⁰⁸

⁷⁰⁷ JUKOVITS, Anton. Verzeichniss der am Neusiedlersee häufiger vorkommenden Vogelaarten. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1857, 2 Heft, s. 32; Verzeichniss der Neusiedlersee vorkommenden Vögel. Tamže, Jahrg. 1864-65, s. 49-54.

⁷⁰⁸ EBENHÖCH, F. Die Vogel des Koronczóer Weichbildes. In Verhandlung ... Presburg, (Cblatt 2, 3. marec), Jahrg. 1863, s. 91-95.

obr.č. 30 Brančikove ilustrácie z článkov o africkej faune (1892/93)

7.4.2 Morfológia a fyziológia

Podobne ako v oblasti botaniky aj v zoologických príspevkoch sa zriedkavejšie stretávame s odborom morfológie alebo fyziológie živočíchov. V týchto odboroch bolo uverejnených niekoľko vzácnych vlastných pozorovaní. Aj tu boli najčastejšie podávané ako súčasť širšie koncipovaných (najmä faunistických) prác. K takýmto autorom patrila Juraj Böckh, ktorý v príspevkoch o rade pavúkov⁷⁰⁹ alebo o škorpiónoch⁷¹⁰ publikoval svoje pozorovania z oblasti morfológie a etológie. Takisto vlastné pozorovania prezentoval banský lekár Ján Pelech v stati o pstruhovi,⁷¹¹ ale predovšetkým v práci o tokaní hlucháňov, ku ktorej sa ešte vrátíme.⁷¹² Väčšina autorov publikovala súhrnné súdobé poznatky na základe dobrej rešerše. Spomedzi nich napr. banskoštiavnický profesor gymnázia **Karol Némethy**, ktorý

⁷⁰⁹ VERSAMMLUNG am 12. Jänner 1857. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1857, 1. Heft, s. 5-6.

⁷¹⁰ VERSAMMLUNG am 14. Dezember 1857. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1857, 2. Heft, s. 29; VEREINSVERSAMMLUNG am 27. Jänner 1862. In Tamže (Cblatt), Jahrg. 1862, s. 71-72.

⁷¹¹ PELECH, János. A pisztráng = Die Forelle. In MKEÉ, 1879, 6. évf., s. 80-118 a 119-167.

⁷¹² PELECH, E. János. A siketfajd dürgéséröl. In MKEÉ, 1892, 16. évf., s. 36-47.

prednášal o dážd'ovke zemnej, pijavici a pásomnici,⁷¹³ nitriansky profesor piaristického gymnázia **Imrich Huber** (1870-1931)⁷¹⁴ v prednáške o metamorfóze hmyzu z hľadiska ontogenézy a fylogenézy⁷¹⁵ alebo tiež bratislavský finančný radca **Rudolf Kempelen** (1815-1892),⁷¹⁶ ktorý sa zaoberal rozmnožovaním nižších živočíchov a predstavil ich reprodukčné orgány.⁷¹⁷

Z tohto hľadiska bol pozoruhodný príspevok nádejného zoológa Jozefa Dietricha, (zomrel krátko po uverejnení príspevku), ktorý objasňoval anatomickú stavbu sledovaných polypovcov na základe vlastných mikroskopických pozorovaní. Upozornil na vytváranie kolónií, stavbu tela, zaoberal sa ich regeneračnými schopnosťami a rozmnožovaním.⁷¹⁸ K nemenej zaujímavým patril už spomínaný príspevok Alexandra Langerera o vírnikoch, v ktorom sa zaoberal ich tvarom tela, nervovou sústavou, zmyslovými, tráviacimi orgánmi a rozmnožovaním.⁷¹⁹ Do tohto radu treba zaradiť tiež Brančíkovu prácu, v ktorej sledoval anatóniu rozmnožovacieho ústrojenstva rôznych druhov domácich i cudzokrajných mäkkýšov.⁷²⁰

Z triedy vtákov sa anatóniou tetra hlucháňa a tetra hoľniaka podrobnejšie zaoberal lesnícky odborník, riaditeľ coburgovských lesov **Andrej Podhradský** (1839-1918).⁷²¹ Charakteristické tokanie tetrov sa stalo predmetom spomenutej štúdie Jána Pelecha. V úvode stručne zhrnul známu literatúru o tomto jave, opísal spôsob života hlucháňa – osobitne tokanie, charakteristické pre čas párenia. Na základe vlastného pozorovania (porovnával vlastné skúsenosti s odbornou literatúrou) opísal fázy tokania, formy „spevu“ a zaoberal sa otázkou, či tetrov naozaj a prečo pri tokaní stráca „zmysly“. V čase tokanie, podľa neho, tetrov na chvíľu stráca sluch i zrak, a to pre výnimočnú sústredenosť na jeden predmet čo ovplyvňuje celý

---

⁷¹³ NÉMETHY, Károly. A földi giliszta, nadály és galandféreg élete. In A Selmechányai ... Évkönyve, 1887. évre, s. 19-26.

⁷¹⁴ Biogr. údaje: Magyar Katolikus Lexikon.

⁷¹⁵ HUBER, Imre. A rovarok metamorphosisa az ontogenesis és phylogenesis szempontjából. In A Nyittravármegyei ... Évkönyve, 1895, 4. évf., s. 91-96.

⁷¹⁶ Biogr. údaje: Magyar Katolikus Lexikon.

⁷¹⁷ KEMPELEN, R. Über einen Schmetterlingszwitler. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1881-83, s. 79-83.

⁷¹⁸ DIETRICH, Josef. Das Leben des Armpolypen. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1875-80, s. 11-20.

⁷¹⁹ LANGER, Alexander. A sodróférgék (Rotatoria) és a vidékünkön észlelt fajokról. In Verhandlung ... Presburg, Jahrg. 1907, s. 16-48.

⁷²⁰ BRANCSIK, Károly. Némely vármegyei molluska ivarrendszere. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1890/91, 13-14. évf., s.19-22.

⁷²¹ PODHRADSKY, András. A siket- és nyírfajd = Das Auerhuhn und Birkhuhn. In MKEÉ, 1882, 9. évf., s. 213-220 a 221-230.

nervový systém tetra. Strata sluchu je podľa neho umožnená uspôsobením sluchových orgánov tetra, pričom podrobne rozobral anatomickú stavbu ucha.⁷²²

7.4.3 Zoogeografia a ekológia

Prírodovedci v druhej polovici 19. storočia čoraz pozornejšie sledovali živočíšnu ríšu v súvislosti prostredím, v mnohých príspevkoch zaznamenávajú pozorovania vzťahu živočíchov a prostredia. Podobne ako botanici sledovali rozšírenie rastlín, i zoológovia sa zamýšľali nad rozšírením živočíchov. Postupná špecializácia zoológie sa prejavila aj v príspevkoch členov prírodovedných spolkov na území Slovenska.

K intenzívne sa rozvíjajúcim zoológickým odborom patrila aj fenológia. K prvým zoofenologickým príspevkom môžeme zaradiť prácu viackrát spomenutého bratislavského arachnológa Juraja Böckha, ktorý sa zaoberal spôsobom života jednotlivých druhov pavúkov v závislosti na klimatických podmienkach a ročného obdobia.⁷²³ V závere publikoval tabuľkový prehľad, v ktorom sledoval častosť, prvý a posledný mesiac výskytu jednotlivých druhov v prírode (Obr. č. 31).

Tabellarische Uebersicht über das Erscheinen der bisher bekannten Spinnen*).

	Vor- kommen	Erstes Erschei- nen	Voll- kommene Ansbild.	Letztes Erschei- nen	Anmerkung
<i>Agelena labyrinthica</i> Walk.	s. häufig	Juli	Sept.	Octbr.	Bei trockenem heissen Wetter.
<i>Amaurobius terrestris</i> Koch	selten	April	Juni	—	
„ <i>claustrarius</i> Koch	m. selten	Mai	Juni	Juli	
<i>Argyroneta aquatica</i> Walk.	s. häufig	März	Mai	Septbr.	
<i>Artamus griseus</i> Koch	häufig	April	Juni	August	Bei trockenem heissen Wetter.
<i>Attus bilineatus</i> Walk.	selten	März	April	Mai	Im September wieder anzutreffen bei küh- lem Wetter.
„ <i>capreus</i> Walk.	häufig	Mai	Juni	Juli	
„ <i>flavipes</i> Walk.	selten	Juni	Juli	August	
„ <i>formicarius</i> Walk.	s. selten	Juli	August	—	An heissen Tagen.
„ <i>quinquepartitus</i> Walk.	selten	Juli	August	—	
„ <i>grossipes</i> Walk.	selten	Juni	Juli	August	
„ <i>niger</i> Walk.	selten	Juni	Juli	—	
„ <i>pubescens</i> Walk.	häufig	März	Mai	Juni	Im October wieder anzutreffen.
„ <i>striatus</i> Sund	häufig	März	Mai	August	
„ <i>truncorum</i> Walk.	häufig	März	April	Mai	
<i>Calliethera scenica</i> Walk.	s. häufig	März	Mai	Juni	An sonnigen Tagen.
„ <i>zebranea</i> Koch	häufig	April	Mai	Juni	An feuchten Orten.
<i>Clubiona nutrix</i> Walk.	s. häufig	Juni	Juli	August	An schattigen Plätzen.
„ <i>holoserica</i> Sund	s. häufig	Juli	August	Septbr.	An feuchten Orten.

obr.č. 31 Zoofenologické pozorovania J. Böckha (1862)

⁷²² PELECH, E. János. A siketfajd dürgéséről. In. MKEÉ, 1892, 19. évf., s. 36-47.

⁷²³ BÖCKH, Georg. Über das periodische Erscheinen der Spinnen und das zweckmässigste Einsammeln derselben. In Verhandlungen ... Presburg (Cblatt), Jahrg. 1862, sept. s. 1-9 a okt. 1862, s. 45-60.

Spomedzi ďalších zoofenologických pozorovaní treba spomenúť práce Júliusa Gejera, ktorý sledoval najmä motýle ale aj chrobáky na Spiši a na Gemeri. Prvá z nich zaznamenávala výskyt motýľov v obci Rakúsy na úpätí Vysokých a Belianskych Tatier v júli 1874.⁷²⁴ V druhej voľne nadväzujúcej časti zaznamenal výskyt motýľov v Rožňave a okolí⁷²⁵ v rokoch 1868-1871. Tabuľkový prehľad autor uviedol vstupným úvodným slovom, v ktorom charakterizoval lokalitu z geografického a meteorologického hľadiska. V treťom voľnom pokračovaní podobnou metódou zaznamenával výskyt motýľov v letných mesiacoch rokoch 1872-75 v okolí Spišskej Novej Vsi.⁷²⁶ Menej známa je skutočnosť, že popri motýľoch publikoval aj zoofenologické pozorovania chrobákov v Spišskej Novej Vsi a na okolí v rokoch 1873-77⁷²⁷ a neskôr chrobákov v okolí Rožňavy v rokoch 1867-71.⁷²⁸

Mnohé príspevky v úvodnom slove kládli dôraz na geografickú či klimatickú charakteristiku lokality pozorovaných živočíchov. Príkladom takého príspevku môže byť úvod k súpisu motýľov v okolí Prešova od Ármina Husza.⁷²⁹

K ojedinelým príspevkom patril súpis fauny motýľov vo Vysokých Tatrách už spomínaného K. Englischa.⁷³⁰ Na základe fyto geografického členenia rozlíšil vo Vysokých Tatrách päť oblastí: prvú charakterizoval výskyt orecha do výšky 750 m nad morom – tieto sa v Tatrách nevyskytovali, druhú oblasť charakterizoval výskyt brezy a siahal do výšky 1000 m nad morom – to mali byť podtatranské planiny. Tretiu výškovú oblasť nazval podhôľnou a predstavovalo ju pásmo výskytu smreka do výšky 1 500 m n.m, štvrtú označil za hôľnu a siahala do výšky 2 000 m n.m. – charakteristický bol pre ňu výskyt kosodreviny, a napokon piatu tvorila oblasť vo výškach nad 2000 m n.m. Pre Vysoké Tatry bolo podľa neho charakteristické tretie až piate pásmo vegetácie. Na základe takto členených vegetačných stupňov

⁷²⁴ GEYER, G. Julius. Zoophaenologische Beobachtungen = Állatfenológiai adatok: melyeket alulirott 1874. júl 7.-tól 27.ig Rokuson és környékén gyűjtött. In MKEÉ, 1875, 2. évf., s. 110-120.

⁷²⁵ GEYER, G. Julius. Állatphenológiai adatok, melyeket alulirott Rozsnyón (Gömörmegeye) és környékén 1868-71 években gyűjtött. In MKEÉ, 1877, 4. évf., s. 2-39.

⁷²⁶ GEYER, G. Julius. Állatphaenológiai adatok : (melyeket alulirott Szepes-Iglón és környékén az 1872, 73, 74- és 75 évek folytán gyűjtött) = Zoophaenologische Beobachtungen. In MKEÉ, 1876, 3. évf., s. 54-8.

⁷²⁷ Geyer, G. Julius. Állatphaeológiai adatok : (gyűjtötte... Szepes Iglón és környékén az 1873-77ig években) = Zoophaenologische Beobachtungen. In MKEÉ, 1878, 5. évf., s. 14-55.

⁷²⁸ GEYER, G. Julius. Állatphenológiai adatok, gyűjtötte 1867-71 Rozsnyón (Gömörmegeye) és környékén. In MKEÉ, 1880, 7. évf., s. 1-36.

⁷²⁹ HUSZ, Ármin. Eperjes környékének nagy-pikkelyröpüi (Macrolepidoptera) = Die Gross-Schmetterlinge (Macrolepidoptera) der Umgebung von Eperies. In MKEÉ, 1881, 8. évf., s. 238-268 a 269-302.

⁷³⁰ ENGLISCH, Károly. Adatok a Magas-Tátra entomológiájához. In MKEÉ, 1903, 30. évf., s. 79-100.

členil aj svoj súpis motýľov vo Vysokých Tatrách. V závere uverejnil prehľadnú tabuľku, podľa ktorej udával počet pozorovaných druhov v jednotlivých pásmach, v treťom pásme zaznamenal 238 druhov, v štvrtom 53 a v piatom 26 druhov motýľov.

Členovia prírodovedných spolkov si vo svojich prácach začali všímať správanie jednotlivých druhov zvierat v ich prirodzenom prostredí, ale aj v zajatí. Mnohé faunistické práce obsahovali bionomické poznatky o jednotlivých druhoch, vzniklo aj niekoľko samostatných príspevkov s touto tematikou. Prvé prednášky etologického charakteru odzneli už v prvých rokoch účinkovania bratislavského spolku. Lesník a správca lesov Palffyovcov na Červenom Kameni **Ervín Helm** (1800-1871) sa zaoberal spôsobom života a zvykov medveďa vo voľnej prírode i v zajatí.⁷³¹ Vedúci lesného inšpektorátu **Albert Thierot** niekoľkokrát navštívil Rusko, kde mal možnosť pozorovať spôsob života bobra v zajatí, o čom písal začiatkom 60-tych rokov.⁷³²

Riaditeľ pomocných úradov miestodržiteľstva v Bratislave, kustód spolkových zbierok a aktívny prednášateľ z viacerých oblastí prírodných vied Ferdinand Steltzner sa v jednej zo svojich prednášok zaoberal stravou vrabca.⁷³³ Cieľom prednášky bolo poukázať na jeho užitočnosť a význam v prírode. Na prelome storočí sa do činnosti bratislavského spolku zapojil aj **Adolf Lohr**, inžinier pôsobiaci v bratislavskej továrni Dynamit-Nobel. Vo svojej prednáške hľadal odpoveď na otázku, prečo sa nevyskytovali v Dunaji pri Bratislave úhory, ktoré boli v nedávnej minulosti vysadené pri Budapešti. Podľa neho do viacerých riek napr. (Etsch, Po) vplávali mladé úhory z morských vôd, ale v čase sexuálnej zrelosti opäť migrovali do mora, kde sa zdržovali v hĺbke 500 m. Pri Budapešti do Dunaja vysadené úhory migrovali do Čierneho mora, a nie smerom k Bratislave.⁷³⁴

Na pôde *Prírodovedného spolku Trenčianskej župy* odznelo tiež niekoľko zaujímavých prednášok, o ktorých sa zachovali však len správy v spolkovej

---

⁷³¹ HELM, Ervin. Beitrag zur Naturgeschichte des Bären (Ursus Arctos L). In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1857, 2 Heft, s. 21-26.

⁷³² THIEROT, Albert. Zur Naturgeschichte des Bibers (Castor Fiber L.) In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1860-61, s. 21-24.

⁷³³ STELZNER, Ferdinand. Die Nahrung der Sperlinge In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1873-75, s. 145-153.

⁷³⁴ LOHR, Adolf. Versuch einer Erklärung warum es in der Donau Aale gibt. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1900, s. 54-60.

ročenke. Širšia anotácia oznamovala vystúpenie lesníka v Terchovej **Fridricha Fuchsa** o prejavoch sústrasti lastovičiek.⁷³⁵

Učiteľ piaristického gymnázia v Nitre a v Prievidzi **Anton Véber** (1855-1902) sa v jednom zo svojich príspevkov zaoberal migráciou rastlín i živočíchov.⁷³⁶ V súvislosti s rozšírením živočíchov hovoril o teórii, ktorá za dôležité považovala životné podmienky, ktorým sa živočíchy mali prispôbiť, prežiť dokážu len tí najschopnejší. O samotnom Darwinovi sa síce nezmieňoval, zmienil sa však, že táto teória sa v súčasnosti začína nazývať prirodzeným výberom. A. Véber rozlíšil dva druhy migrácie živočíchov, pasívny alebo náhodný spôsob migrácie u nižších živočíchov a inštinktívny u vyšších druhov. Ďalej rozlišoval migráciu podľa toho, či išlo o pohyb vo vode, vo vzduchu alebo na zemi. Zásah človeka tiež označil za jeden z faktorov ovplyvňujúcich migráciu živočíchov.

Člen banskoštiavnickej spoločnosti Karol Némethy koncom 80-tych rokov prednášal o spôsobe života a užitočnosti resp. nebezpečnosti dážďovky zemnej, pijavice, pásomnice.⁷³⁷ Zaujímavosťou tejto prednášky je, že pri zdôvodňovaní významu dážďovky pre ornú pôdu sa odvolával na Ch. Darwina, poznal teda jeho práce o červoch. Lesný inžinier a asistent na Katedre botaniky a pestovania lesov na akadémií v Banskej Štiavnici **Imrich Tomasovszky** (1871-1946)⁷³⁸ uverejnil rozsiahlejší príspevok o predpovedaní počasia podľa správania sa jednotlivých živočíchov. Sledoval najmä druhy vyskytujúce sa v Uhorsku, ale naznačil aj históriu takéhoto predpovedania od staroveku.⁷³⁹

Členovia *Uhorského karpatského spolku* sa zamerali na etologické pozorovania vzácnejších druhov tatranských živočíchov ako tetrovy, kamzíky a najmä svište.

Príspevky A. Podhradszkého a J. Pelecha o tetrovoch sme už spomínali, svojim zameraním ich prislúcha spomenúť aj v tejto časti. A. Podhradszky sledoval najmä spôsob života v období párenia a hniezdenia tetrovov.

---

⁷³⁵ FUCHS, Friedrich. Beobachtungen aus dem Thierleben. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1900/01, 23-24. évf., s. 169.

⁷³⁶ VÉBER, Antal. A migratoról. In A Nyitra megyei ... Évkönyve, 1895, 4. évf., s. 70-78.

⁷³⁷ NÉMETHY, Károly. A földi giliszta, nádály és galandféreg élete. In A Selmechányai ... Évkönyve, 1887. évre, s. 19-26.

⁷³⁸ Biogr. údaje: HERČKO, Ivan. Osobnosti Banskej Štiavnice a okolia, s. 256.

⁷³⁹ TOMASOVSZKY, Imre. Az állatok időjósági szerepe. In A Selmechányai ... Évkönyve, 1900. évre, s. 1-19.

Obrovský záujem prírodovedcov v oblasti Tatier pútal najmä svišť. Už v prvom ročníku spolkovej ročenky uverejnenom širšie koncipovanom príspevku o divokej a poľovnej zveri v Tatrách boli uvedené početné údaje o spôsobe života svišťa. Autor uviedol, že síce „slušný poľovník na svište nepoľuje“, avšak svišťov loví ľud, pretože svištej masti pripisuje zázračné liečivé účinky.⁷⁴⁰ Pôvodcom prvého samostatného príspevku o svišťoch bol jeden z prvých členov spolku hospodáriaci na svojich majetkoch v Trenčianskej župe K. Štefan Ordódy.⁷⁴¹ Spôsob života svišťov patril v tom čase k menej známym, málo prebádaným. Autor sa zmienil o ťažkostiach pri ich pozorovaní, keďže svište sú veľmi ostražité a plaché. Vo svojej práci použil aj výsledky pozorovaní švajčiarskych a talianskych bádateľov a tiež francúzskeho prírodovedca **Georga Louisa Buffona** (1701-1788). Zhrnul teda súdobé poznatky, podľa ktorých sa vedelo, že svište majú letné a zimné nory, ale nepodarilo sa zistiť, kedy sa presúvajú z letných do zimných nôr, a či si vyberajú vždy tie isté nory. Ďalej sa venoval ich strave, opísal spôsob jedenia, zimnú i letnú noru, zaoberal sa tiež zimným spánkom a dýchaním počas neho. Opísal pozorovania svišťa v zajatí, kedy sa v zimných mesiacoch v teplej miestnosti správali podobne ako v lete, naproti tomu v chladnej miestnosti podobne ako vo voľnej prírode sa ukladali na spánok, bol však menej hlboký. O jeho rozšírení na území Uhorska napísal, že ho pozorovali na „Zvolenských holiach“, Marmarošskej oblasti a v oblasti spišských Tatier, kde mali byť najpočetnejšie. Autor uviedol, že pred štyridsiatimi rokmi boli v Tatrách až premnožené, ale v dôsledku ich prenasledovania takmer vyhynuli, až zásluhou *Uhorského karpatského spolku* sa opäť postarali o ich postupné prinavrátenie. Okrem toho v poznámke prekladateľa pod čiarou, ktorým bol významný funkcionár spolku a ktorý tiež podnikol viacero objavných túr v oblasti Tatier Martin Róth, sa pripomínalo, že svište sa vyskytovali aj na Kráľovej holi, kde mal štyri jedince osadiť v r. 1859 lesník **L. Beauregard**.

O necelých desať rokov neskôr v rubrike Drobné správy vyšiel kratší príspevok, v ktorom lesník coburgovských lesov a správca pily **Štefan Liftner** opísal dejiny introdukcie svišťov v oblasti Kráľovej hole v časti

---

⁷⁴⁰ CSERÉPY, Nándor. Vad és vadászat a magas Tátrában = Das Wild und die Jagd in der hohen Tátra. In MKEÉ, 1874, 2. évf., s. 76-92.

⁷⁴¹ ORDÓDY, István Károly. A havasi morga = Das Alpenmurmeltier. In MKEÉ, 1877, 4. évf., s. 40-51.

Orlova.⁷⁴² Š. Liftner tu oproti M. Rothovi udával rok až 1867, ale rovnako spomínal L. Beauregarda, ktorý tu vypustil dva páry svišťov získaných z oblasti Starého Smokovca. Keďže ich získal v neskorú jeseň, prezimovali u lesníka v pivnici a až nasledujúcu jar ich vypustil. Š. Liftner nevedel presnejšie údaje o ich súčasnom počte, ale darilo sa im vraj dobre.

V prvej polovici 80-tych rokov spišský prírodovedec a bádateľ viacerých spišských jaskýň Samuel Roth publikoval postrehy profesora zoológie na berlínskej hospodárskej akadémii **Alfreda Nehringa** (1845-1904), ktorému Roth poslal živého svišť'a v r. 1881. A. Nehring sa vyslovil domnienku, že tatranský svišť nie je taxonomicky totožný s alpínskym svišťom, podľa neho ide o iný druh.⁷⁴³

Najzaujímavejšie a najcennejšie pozorovania svišťov v zajatí uverejnil spišský učiteľ Július G. Geyer v r. 1885.⁷⁴⁴ V marci r. 1882 získal dva jedince rovnakého pohlavia z oblasti Ďumbiera od liptovského statkára Jozefa Szent-Istványiho, ktoré potom dva roky choval v zajatí. Všimol si, že takmer vôbec nepijú a v zajatí nehvádzajú, krmil ich náhradnou stravou púpavami (bez kvetov) a zeleninou. Jeden z nich uhynul po roku, druhý po dvoch. Obidvoch pitval, zistil že mali úzke malé pľúca, z čoho usudzoval, že nedokážu dlho bežať.

Spomedzi ďalších i dnes vzácných tatranských živočíchov púťali pozornosť kamzíky. Bionomické poznámky o kamzíkovi publikoval kežmarský advokát **Ferdinand Cserépy** vo svojej stati o poľovnej zveri, jeho pôvod ešte odvodzoval od kozy.⁷⁴⁵ Propagátor turistiky, športu, poľovníctva ale i politik **Zoltán Hanvay** (1840-1922) uverejnil začiatkom 80-tych rokov širšie koncipovaný príspevok, ktorého prvá časť sa zaoberala charakteristikou kamzíka a spôsobu jeho života.⁷⁴⁶ Na rozdiel od predchádzajúceho autora, jeho pôvod už odvádzal od antilopy. Zaznamenal jeho výskyt a počet v Tatrách v r. 1873, podľa ktorého v šiestich vymedzených oblastiach Tatier (slovenských i poľských) evidovali 650 kusov, v čase písania príspevku ich počet sa odhadoval na približne tisíc kusov.

---

⁷⁴² LIFTNER, István. A havasi morga (Arctomus marmota) a Királyhegy alatt. In MKEÉ, 1884, 11. évf., s. XIV-XV.

⁷⁴³ ROTH, Samu. Néhány adat a kárpáti morgáról. In MKEÉ, 1882, 9. évf., s. 201-202.

⁷⁴⁴ GEYER, G. Gyula. Adalékok a havasi morga (Arctomys marmota L.) élettanához. In: MKEÉ, 1885, 12. évf., s. 163-182.

⁷⁴⁵ CSERÉPY, Nándor. Vad és vadászat a magas Tátrában = Das Wild und die Jagd in der hohen Tátra. In MKEÉ, 1874, 2. évf., s. 76-92.

⁷⁴⁶ HANVAY, Zoltán. Tátrafüredi karcolatok = Schmeckser Federzeichnungen. In MKEÉ, 1881, 8. évf., s. 1-9.

Kamzíky zaujali pozornosť aj významného lekára a znalca Tatier Mikuláša Sontága, ktorý písal o nich v druhej polovici 90-tych rokov. Jeho bionomické poznámky vychádzali z odbornej literatúry ale i vlastného pozorovania. Podľa neho sa už ich počet odhadoval aj na 1500-2000.⁷⁴⁷

O výskyte a druhoch čelade jeleňovitých vo Vysokých Tatrách uverejnil stať spišský lekár a prírodovedec Michal Greisiger.⁷⁴⁸ Pokúsil sa zhrnúť poznatky o pôvode a vývoji čelade vychádzajúc zo známych prác **Alfreda Edmunda Brehma** (1829-1884), ktoré uplatnil vo výklade o druhovej príbuznosti jeleňovitých v Tatrách. Za prapredka jeleňovitých na území Tatier označil „škótskeho jeleňa“ (*Cervus megaceros* Hartm), v minulosti mohli podľa neho Tatry obývať druhovo príbuzné soby (*Alces palmatus*) a losy (*Rangifer tarandus*). Za predka tatranského daniela považoval druh *Dama vulgaris* (dnešnou terminológiou *Cervus dama*), ktorého výskyt v Tatrách dokladal údajmi z cirkevných listín zo 16. storočia. Jeleň lesný (*Cervus elaphus*) sa považoval za vzácny druh už v 18. storočí. Najrozšírenejším druhom na celom území Tatier bol srnec (*Capreolus capreolus*). Popri bionomických údajoch o jeleňovitých v závere opísal aj spôsob poľovačky.

Ďalším druhom živočíchov tatranskej fauny sa v samostatných príspevkoch nevenovala pozornosť. Výnimku predstavovala krátka správa o zaznamenanom ústupe výskytu vlka, ktorý sa pomaly stával vzácnosťou v Tatrách. Namiesto neho oveľa častejšie bolo počuť o rysovi, ktorý sa zdal premnožený.⁷⁴⁹

O systematickej ochrane prírody v tomto období ešte samozrejme nemôžeme hovoriť, napriek tomu prírodovedci si od polovice 19. storočia uvedomovali jej potrebu. Prvé snahy o čiastkovú ochranu prírody, najmä lovnej zvere, plesnivca, výsadba límb, obmedzenie salašníctva sa objavili v publikačných aktivitách *Uhorského karpatského spolku*. Mnohých členov znepokojoval najmä stav kamzíkov a ďalšej lovnej zveri, čo sa snažili sprvu riešiť na úrovni župy, kde žiadali kontrolu poľovníkov i pytlíakov. Toto úsilie vyústilo v návrhu úpravy zákona o ochrane kamzíčej zveri v r. 1883 v rámci poľovníckeho zákona. Tento zákon viazal právo poľovníctva na vlastníctvo alebo prenájom pôdy. Keďže v druhej polovici 19. storočia stavy veľkej zveri

⁷⁴⁷ SZONTAGH, Miklós. A zerge életmódja és elterjedése a Magas Tátrában. In MKEÉ, 1896, 23. évf., s. 110-120.

⁷⁴⁸ GREISIGER, Mihály. A szarvas-félék történetéhez a Tátrában és környékén = Zur geschichte der Hirsche in der Tátra und deren Umgegend. In MKEÉ, 1886, 13. évf., s. 167-177.

⁷⁴⁹ HIÚZ a Magas Tátrában. In MKEÉ, 1884, 11. évf., s. XLI-XLII.

v dôsledku neprimeraného lovu a pytliactva boli ohrozené, mnohí veľkostatkári zakladali zvernice. *Uhorský karpatský spolok* pri ochrane poľovnej zveri spolupracoval aj s miestnymi majiteľmi pôdy. Zaujímavá bola tiež snaha Michala Greisigera o rozšírenie kuropty horskej v Belianských Tatrách⁷⁵⁰ a tiež snahy Jána Pelecha o zachovanie stavu rýb v oblasti Tatier.⁷⁵¹

Už poľovný zákon z roku 1883 venoval pozornosť ochrane vtákov v Uhorsku, osobitne spevavcov. V 90-tych rokoch z iniciatívy Ota Hermana vzniklo Uhorské ornitologické ústredie (*Magyar Ornitológiai Központ*), ktoré skúmalo vtáky a vyvíjalo viaceré iniciatívy na ich ochranu.⁷⁵² Tieto sledoval aj banskoštiavnický profesor a spoluautor koncepcie lesníckeho výskumu **Eugen Vadas Vlkolinský** (1857-1922). Koncom 90-tych rokov uverejnil článok, v ktorom porovnával situáciu v oblasti ochrany vtáctva v rôznych krajinách sveta.⁷⁵³

Tematika ochrany vtáctva sa objavila začiatkom 20. storočia aj na stránkach ročenky *Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku*, ktorá uverejnila dva obširnejšie príspevky. Obidva súviseli s krajinským hnutím na ochranu vtáctva, ktoré iniciovalo Uhorské ornitologické ústredie začiatkom 20. storočia. Snažili sa udomácnit' Deň vtákov a stromov podľa vzoru Spojených štátov, a to najmä prostredníctvom mládeže v školách. V prvom z nich predseda Krajinského spolku na ochranu zvierat **Izidor Máday** (1839-1925) informoval o aktivitách a dosiahnutých výsledkoch v oblasti ochrany vtáctva v Uhorsku od r. 1906.⁷⁵⁴ Ďalší príspevok bol prevzatý z nemeckého časopisu *Ornitologischen Monatsschrift* a zaoberal sa významom ochrany vtáctva v období hniezdenia.⁷⁵⁵

Na prelome storočia ochranu prírody už zastrešovalo Ministerstvo poľnohospodárstva. V r. 1909 zásluhou priekopníka ochrany prírody **Karola Kaána** (1867-1940) sa započalo s evidenciou prírodných pamiatok na území Uhorska.⁷⁵⁶ Do tejto iniciatívy sa angažovali aj členovia *Uhorského karpatského spolku*, ktorý sa rozhodol publikovať súpis prírodných pamiatok na území Spišskej župy aj na stránkach ročenky spolu s výzvou o ich

⁷⁵⁰ GREISIGER, Mihály. Kövi tyúk (*Caccabis saxatilis*) = Steinhühner. In MKEÉ, 1883, 10. évf., s. 86.

⁷⁵¹ DÉNES, Ferencz. A Magyarországi Kárpátgyesület alapítása, fejlődése és működése. In MKEÉ, 1883, 10. évf., s. 49.

⁷⁵² TERMÉSZETVÉDELMEÜNK múltja. In Magyarország a XX. században 2.

⁷⁵³ VADAS, Jenő. A madárvédelelmű. In A Selmezbányai ... Évkönyve, 1897. évre, s. 22-31.

⁷⁵⁴ MÁDAY, Izidor. A madárvédelem fejlesztése társadalmi úton. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1912, s. 78-82 a 83-88.

⁷⁵⁵ BRAESS, Martin. Der Vogel am Nest. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1912, s. 89-97.

⁷⁵⁶ TERMÉSZETVÉDELMEÜNK múltja. In Magyarország a XX. században 2.

doplňanie.⁷⁵⁷ V úvode k publikovanému súpisu vyslovili návrh na ich fotografické zdokumentovanie a riadne označenie v záujme ich ochrany.

7.4.4 Zberateľstvo, zberateľské metódy

Takmer každý prírodovedec, či už laik alebo profesionál, si budoval aj vlastnú zbierku, tieto v mnohých prípadoch vytvorili základ, resp. významnú časť neskorších spolkových zbierok. V prvých rokoch odznelo niekoľko prednášok, v ktorých ponúkali návody menej skúseným členom, ako sa venovať tejto činnosti, ako správne preparovať a uchovávať zbierky, resp. informovali o výsledkoch vlastných zberov a stave súkromných zbierok. K prvým prednáškam takéhoto charakteru patrili vystúpenia už spomínaného Juraja Böckha, v ktorých sa zaoberal zberom, preparovaním a uchovávaním pavúkov.⁷⁵⁸ Koncom 90-tych rokov uverejnil zaujímavý článok farár v Novákoch a známy prírodovedec v hornonitrianskej oblasti **Jozef Bošiansky** (Bossányi, 1855-1946). Zaoberal sa významom a cieľmi entomologických zbierok, a tiež charakterizoval súdobý stav entomológie ako vedy.⁷⁵⁹ Autor zdôraznil význam zbierok pre dôkladnejšie spoznanie prírody, konkrétne hmyzu, ktorého výskum je mimoriadne osožný aj z hľadiska poľnohospodárstva, lesníctva alebo záhradníctva, vinohradníctva a pod. Na zdôraznenie dôležitosti entomológie uviedol tiež niekoľko zaujímavých prípadov z oblasti súdnej praxe, kedy znalosti z oblasti entomológie zohrali významnú úlohu. V ďalšej časti sa venoval dejinám entomológie ako vedy od najstarších čias. Za ťažiskové obdobie označil 19. storočie a nemecké krajiny, kde v Halle v r. 1813 začal vychádzať prvý entomologický časopis *Magazin der Entomologie*. Podal tiež sumárny prehľad ďalších periodík z oblasti entomológie najmä v európskych ale i zámorských krajinách. Príspevok uzavrel informáciou o prvom uhorskom odbornom časopise *Rovászati Lapok*, ktorý začal vychádzať v r. 1883. Iným typom príspevku z tohto radu je Brančíkov opis vlastných zbierok, ktorý

---

⁷⁵⁷ SZEPESVÁRMEGYE természeti emlékeinek jegyzéke. In MKEÉ, 1910, 37. évf., s. 189-200.

⁷⁵⁸ BÖCKH, Georg. Über seine Methode, die Spinnen zu präpariren und conserviren. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1859, s.33.

⁷⁵⁹ BOSSÁNYI József. A rovargyűjtés célja és a rovartan jelen állása. In A Nyitravármegyei ... Évkönyve, 1889/90, 2. évf., s. 58-64.

uverejnil v prvom desaťročí 20. storočia a ktorý obsahoval aj početné biografické údaje.⁷⁶⁰

Všetky sledované spolky budovali vlastné zbierky, podrobnejšie sme sa im venovali v rámci kapitoly o dejinách jednotlivých spolkov. Tu len upozorníme, že na prelome storočia sa už poskytovali i služby na preparovanie zvierat, stretli sme sa s nimi vo forme inzerátov na stránkach spolkovej ročenky *Uhorského karpatského spolku*. Takéto služby poskytovalo sprvu budapeštianske prírodovedné múzeum, neskôr v rámci spolkového múzea Uhorského karpatského spolku v Poprade propagoval preparovanie vtákov a cicavcov **Rudolf Dannhauser** (1854-1904).⁷⁶¹

7.4.5 Odbory súvisiace so zoológiou

Spomedzi súvisiacich odborov sa zmienime krátko o výraznejšie zastúpenej tematike poľovníctva a rybárstva, v menšej miere včelárstva. Samostatné príspevky uverejnené v ročenkách regionálnych spolkov sledovali vývoj a históriu týchto disciplín alebo tiež popisujú súdobý stav.

7.4.5.1 Poľovníctvo

Lov zveri je starý ako ľudstvo samo, patril k základným prostriedkom na zabezpečenie obživy. Vývojom spoločnosti sa situácia menila, v 19. storočí už lov patril k výsadám feudálov a veľkostatkárov. Rozvojom hospodárstva, priemyslu a poľnohospodárstva dochádza k celoeurópskej renesancii poľovníctva a intenzifikácii chovu poľovnej zveri čiastočne už na vedeckom podklade. Rapídny úbytok poľovnej zveri v prvej polovici 19. storočia priviedol majiteľov poľovných revírov k chovu poľovnej zveri. Obdobie rokov 1850-1910 sa považuje za predel medzi extenzívnym a intenzívnym poľovným hospodárstvom. Mnohí majitelia poľovných revírov sa venovali obohateniu poľovnej fauny.⁷⁶² K významnejším z nich patril knieža **Christian Hohenlohe** (1848-1926), ktorý zriadil zvernicu v Tatranskej Javorine v r 1879. O jej budovaní a situácií na prelome storočí vyšiel samostatný neautorizovaný príspevok v ročenke *Uhorského karpatského spolku*.⁷⁶³

⁷⁶⁰ BRANCSIK, Károly. Rovar-gyűjteményeim. In A Trencsénmegyei ... Évkönyve, 1906-1907, 29-30. évf., s. 60-79.

⁷⁶¹ EMLŐSÖK és madarak természetűien ... In MKEÉ, 1902, 29. évf., s. 174.

⁷⁶² GARAJ, Peter a kol. Poľovnícka história a kultúra.

⁷⁶³ HOHENLOHE herczeg tátrai vadaskertje. In MKEÉ, 1907, 34. évf., s. 184-185.

Poľovnícka tematika sa najvýraznejšie objavovala na stránkach *Ročenky Uhorského karpatského spolku*, čo zrejme súviselo so skutočnosťou, že Tatry lákali nielen milovníkov prírody ale aj lovcov-poľovníkov. Vyššie uvedené pojednania o poľovnej zveri F. Cserépyho, Z. Hanvayho, M. Sontága, J. Pelecha alebo A. Podhradszkého nielen charakterizovali jednotlivé druhy poľovnej zveri, ale obsahovali informácie aj poľovníckych zvykoch a spôsoboch lovu.

Dejinám poľovníctva v oblasti bývalej Bratislavskej župy sa v rozsiahlej štúdií venoval všestranný historik ale i prírodovedec Teodor Ortavy, ktorého historické práce patria dodnes k dôležitým pramenným dielam. Pri príležitosti celokrajinskej poľnohospodárskej výstavy v r. 1902 vydal viac ako šesťstostranovú súhrnnú monografickú prácu o faune Bratislavy.⁷⁶⁴ V *Ročenke Bratislavského lekárskeho prírodovedného spolku* uverejnil časť tohto diela, ktorá sa zaoberala poľovníctvom na území Bratislavskej župy od najstarších čias. Predmetnú stať nazvanú *Obraz o poľovníckej kultúre v minulosti i prítomnosti Bratislavskej župy* vypracoval na základe pramenných archívnych materiálov.⁷⁶⁵ V úvode sa zaoberal na tradíciami poľovníctva uhorských panovníkov. Na dnešnom území Slovenska sa v minulosti nachádzali najbohatšie poľovné revíry a zvernice panovníkov, popri nich i ďalší feudáli i cirkevní hodnostári si budovali svoje poľovné revíry. Právo lovu sa udeľovalo i mestám. V privilegii udelenom Ondrejom III. Bratislave v r. 1291 nebola síce priama zmienka o love ale len o poľovnom županovi, čo znamenalo, že mešťania mohli loviť len na území patriacom mestu, ale nie na kráľovských či župných pozemkoch. Podľa archívnych záznamov bratislavská mestská rada v priebehu stredoveku usporiadala niekoľko veľkolepých poľovačiek, na ktoré pozývala mestských radcov a významných hostí. T. Ortavy sa ďalej zaoberal tiež dejinami sokoliarstva a druhmi lovných sokolov, loveckými zbraňami, druhmi poľovníckych psov, poľovnou zverou a spôsobmi poľovačiek.

7.4.5.2 Rybárstvo

Tematika rybárstva figurovala v publikačných aktivitách členov bratislavského, banskoštiavnického a tiež Uhorského karpatského spolku.

---

⁷⁶⁴ ORTVAY, Tivadar. Poysonyvármegye ... állatvilága. Pozsony : Stampfel Károly, 1902. 646 s.

⁷⁶⁵ ORTVAY, T. Vadászati culturkép Pozsonymegye hajdanából és jelenéből. In *Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1902, s. 3-31.* (nemecká verzia state: Tierwelt und die Kultur. In *Tamže, Jahrg. 1902, s. 89-112.*

Obraz o situácii v rybárstve ešte pred jeho zákonnou úpravou, ku ktorému došlo v r. 1888,⁷⁶⁶ načrtol už spomínaný Viliam Rowland lesmajster a neskorší spoluzakladateľ Hornouhorského rybárskeho spolku so sídlom v Ružomberku.⁷⁶⁷ V úvode upozorňoval na dôležitosť ustanovenia zákona o rybárstve a apeloval na vedenie *Uhorského karpatského spolku*, aby sa zasadzovalo aj v tejto oblasti. Poukazoval na zanedbanú starostlivosť o rieky, na neprimerané rybárčenie a znečisťovanie vôd, ktoré zapríčinilo úbytok rýb. Navrhoval riešenia na zlepšenie situácie, opísal vlastné skúsenosti so zarybňovaním riek na Orave, o ktoré sa na vlastné náklady usilovali spolu s lesníkom J. Guberom v Zázrivej v r. 1871-73 a neskôr v r. 1876-77 umelým chovom najmä pstruhov. Podal prehľad o spôsoboch budovania umelých liahní a informoval o podobných zariadeniach napr. V Smižanoch, Spišskej Novej Vsi, v Kláštore pod Znievom, Turčianskej Štiavnicke a inde.

V druhej polovici 80-tych rokov sa možnostiam využitia banskoštiavnických jazier (tajchov) pre chov rýb venoval vo svojej prednáške profesor lesníctva, poľovníctva a rybárstva na banskoštiavnickej akadémii Žigmund Nickel Séči. V príspevku nazvanom Ryby ako vedľajší produkt štíavnických jazier podal prehľad o banskoštiavnických jazerách a tiež sa zaoberal vhodnými druhmi rýb na ich chov, ktorý podľa neho mohol byť výnosný.⁷⁶⁸ Na túto prednášku nadviazal o niekoľko rokov neskôr, kedy upozorňoval na neuspokojivý stav v chove kaprov a rýb v banskoštiavnických jazerách celkove.⁷⁶⁹ K napísaniu príspevku ho inšpiroval do platnosti uvedený zákonný článok o rybárstve (1888), zaoberal sa jeho aplikáciou na podmienky banskoštiavnických jazier.

Minulosť a súčasnosť v rybolove a chove rýb na území Bratislavskej župy porovnával už niekoľkokrát spomínaný Teodor Ortway. Podobne ako v iných súvislostiach, aj v tejto svojej práci vychádzal z archívnych prameňov, na základe ktorých vykreslil situáciu v období stredoveku.⁷⁷⁰ Pri písaní príspevku čerpal aj zo svojho staršieho diela o vodopise Uhorska.⁷⁷¹ Porovnával

---

⁷⁶⁶ BUDAJ, Ondrej. V službách rybárstva, s. 18.

⁷⁶⁷ ROWLAND, Wiliam. Adatok a halászati viszonyaink ismertetéséhez = Beitrag zur Kenntniss unserer ichtyologischen Verhältnisse. In MKEÉ, 1881, 8. évf., s. 38-62.

⁷⁶⁸ SZÉCSI, Zsigmond. A halak, mint selmeczi tavak mellékhasználati tárgya. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1886. évre, s.3-9.

⁷⁶⁹ SZÉCSI, Zsigmond. Jelentés haltenyésztésünk állásáról kapcsolatban a május hó 1-én életbe lépő halászati törvény határozataival. In A Selmeczi ... Évkönyve, 1888-1891. évre, s. 26-39.

⁷⁷⁰ ORTVAY, Tivadar. Haltenyésztési viszonyainak multja és jelene. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1897-98, s. 3-16.

⁷⁷¹ MAGYARORSZÁG régi vizrajza XIII. század végéig. Temesvár 1882.

druhovosť, ktorá podľa neho v minulosti bola vyššia, zaoberal sa príčinami úbytku druhov, ktoré videl predovšetkým v regulovaní riek, lodnej doprave a stavbe závodov v okolí Bratislavy. Oživiť chov rýb mali za úlohu vznikajúce rybárske spolky, o ktorých podal prehľad.

7.4.5.3 Včelárstvo

Tematike včelárstva sa v 60-tych rokoch venovali dvaja významní prírodovedci pôsobiaci v Bratislave. Najnovšie poznatky na základe posledných výskumov o včele medonosnej zhrnul vo svojej prednáške Andrej Kornhuber.⁷⁷² O racionálnom chove včiel prednášal v Bratislave Viliam Rowland v r. 1861 a 1862; informácia sa zachovala vo forme anotácie.⁷⁷³

Dejiny chovu včiel v Uhorsku zo zreteľom na stredné Karpaty, teda oblasť Tatier, spracoval rodák z Krompách Jozef Hradský, ktorý sa vo viacerých svojich prácach venoval dejinám spišského regiónu. V úvode sa krátko zaoberal známym druhom včiel a ich zemepisnému rozšíreniu.⁷⁷⁴ Včelárstvo ako hospodárske odvetvie (remeslo) sa stalo „módny“ až v 19. storočí, hoci med ako sladidlo poznali oddávna. Opísal súdobé spôsoby chovu včiel a výroby medu.

7.4.6 Zhrnutie

V spolkových ročenkách zachovaný materiál odráža postupnú diferenciáciu zoológie ako vedy a prejavuje sa vo výraznejšom zastúpení niektorých disciplín, vrátane nových. Spomedzi vyvíjajúcich sa zoologických odborov v publikačných aktivitách prírodovedcov regionálnych spolkov bola najlepšie zastúpená faunistika. Koncom 19. storočia ich zásluhou patrili k najpreskúmanejším územiám dnešného Slovenska tie oblasti, v ktorých sídlili sledované spolky, teda regióny bývalej Bratislavskej, Trenčianskej, Nitrianskej a Spišskej župy. Prírodovedci v rámci faunistiky najväčšiu pozornosť venovali bezstavovcom, z vyšších živočíchov vtákom. V značnej miere sledovali rozšírenie živočíchov a ich vzťah k životnému prostrediu, čo je moderným prvkom v ich výskume. V publikačných aktivitách regionálnych

---

⁷⁷² VERSAMMLUNG am 22. April 1861. In Verhandlungen ... Presburg, Jahrg. 1860-61, s. 88-89.

⁷⁷³ VERSAMMLUNG Am 23. Dezember 1861. In Verhandlungen ... Presburg, Cblatt I. 2. Oct. Jahrg. 1862, s. 61; VERSAMMLUNG Am 27. Jänner 1862. In Verhandlungen ... Presburg, Cblatt I.3. Nov., Jahrg. 1862, s. 73.

⁷⁷⁴ HRADSKÝ, József. A központi Kárpátokban és annak környékébeni méhtenyésztés általános körrajza = Allgemeiner Amriss der Bienenzucht in den Centalkarpathen und deren Amgebung. In MKEÉ, 1874, 1. évf., s. 140-151.

spolkov sa tento záujem odrazil najmä vo forme pôvodných zoofenologických alebo etologických pozorovaní. Morfológia, resp. fyziológia živočíchov je len ojedinele témou samostatných príspevkov. Na prelome storočí zaznamenávame aj prvé aktivity v oblasti ochrany prírody. Budovanie sprvu len súkromných, neskôr spolkových zbierok vytvorili okruh príspevkov o zberateľstve a zbierkach. Takmer všetky sledované spolky sa zaoberali aj odbormi súvisiacimi so zoológiou, najmä poľovníctvom a rybárstvom.

ZÁVER

Cieľom predkladanej monografie bola snaha priblížiť fenomén regionálnych vedeckých spolkov (lekárskych, lekárnických a prírodovedných) pôsobiacich na dnešnom území Slovenska v rokoch 1850-1918 a prostredníctvom analýzy ich prednáškovej činnosti, najmä však publikačnej produkcie súhrnne zhodnotiť ich prínos k regionálnemu, ale aj celokrajinskému vývoju vybraných disciplín – zdravotnícko-medicínskeho okruhu a biologických vied.

Vznik regionálnych vedeckých spolkov vnímame predovšetkým ako sprievodný jav priemyselnej revolúcie, ale ich založenie a aktivity boli determinované širokou škálou politických, hospodárskych, spoločenských a kultúrnych faktorov, ktoré charakterizovali obdobie rokov 1850-1918 v Uhorsku, resp. na Slovensku. Konštituovanie a formovanie prírodovedných a lekárskych (príp. lekárnických) vedeckých spolkov a spoločností v Uhorsku a v rámci neho aj na Slovensku výrazne ovplyvnil predovšetkým nemecký vzor učených spoločností a vedeckých spolkov. Regionálne prírodovedné a lekárske spolky v Uhorsku vznikali hlavne v bývalých stoličných sídlach ako prirodzených centrách jednotlivých tradičných regiónov a administratívnych celkov krajiny. V rámci Uhorska sa zreteľnejšie aktivizovali najmä v regiónoch na dnešnom území Rumunska a Slovenska. Z približne dvoch desiatok bývalých uhorských žúp, ktoré ležali alebo zasahovali na dnešné územie Slovenska, sa takmer polovica stala sídlom vedeckého združenia. Tri z nich vyvíjali svoju činnosť na dnešnom západnom Slovensku: najstarší a najdlhšie pôsobiaci, v r. 1856 založený *Bratislavský prírodovedný a lekársky spolok*, o dve desaťročie neskôr založený *Prírodovedný spolok župy Trenčianskej* a tiež najmladší z radu sledovaných spolkov *Lekársko-lekárnický a prírodovedný spolok Nitrianskej župy*. Na území dnešného východného Slovenska sídlili tiež tri vedecké spoločnosti. V bývalej Spišskej a Zemplínskej župe pôsobili profesné lekársko-lekárnické spolky, a široko zamerané prírodovedné bádanie sa sústreďovalo najmä na pôde *Uhorského karpatského spolku*, ktorý prostredníctvom svojich sekcií zasahoval i na dnešné stredné Slovensko. V oblasti dnešného

stredoslovenského regiónu vznikli v 70-tych rokoch *Banskoštiavnická lekárska a lekárska spoločnosť* a *Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy*.

Regionálne vedecké spolky v druhej polovici 19. storočia predstavovali významné odborné, vzdelávacie, komunikačné spoločenstvá, ktoré v jednotlivých regiónoch sústredovali nielen lekárov, lekárnikov a prírodovedcov v užšom slova zmysle, ale aj ďalšie vrstvy inteligencie, stredoškolských učiteľov, technikov, duchovných, obchodníkov, podnikateľov, vojakov atď. Lekárske a prírodovedné spolky boli činné vo viacerých okruhoch. Ich najväčší význam spočíval nepochybne v podporovaní, usmerňovaní a organizovaní výskumov v oblasti prírodných a lekárskeho vied a v popularizácii aktuálnych vedeckých poznatkov a technických noviniek. Zapájali sa nielen do širšie koncipovaných systematických výskumov centrálnych vedeckých inštitúcií, ale mnohé výskumy aj iniciovali najmä v oblasti mapovania prírodného bohatstva v jednotlivých regiónoch, zároveň aktívne prispievali do riešenia lokálnych alebo všeobecných problémov verejného zdravotníctva. Stanovené ciele realizovali prostredníctvom prednáškovej, vydavateľskej, knižničnej a zbierkotvornej činnosti, organizovaním rozličných podujatí a inštitucionalizovaním komunikačného fóra odborníkov jednotlivých disciplín.

V oblasti zberateľstva členovia spolkov zamerali svoju pozornosť najmä na predmety prírodovedného, ale aj lekárskeho, technického, nezriedka aj historického, archeologického, etnografického i umeleckého obsahu. Zbierkové predmety predstavovali dôležité doklady, artefakty a prostriedky vedeckej interpretácie rozličných javov prezentovaných v rámci prednáškovej činnosti. Tieto zbierky často vytvorili základ regionálnych alebo mestských múzeí s vlastivedným zameraním a v niektorých prípadoch dodnes tvoria súčasť zbierkového fondu týchto inštitúcií. Ako príklad môžeme spomenúť združenia sídliače v Bratislave, v Trenčíne a tiež *Uhorský karpatský spolok*. Podobne aj knižnice jednotlivých spolkov sa stali jadrom novovznikajúcich knižníc alebo súčasťou väčších, dodnes pretrvávajúcich fondov.

Zachovaná prednášková, publikačná, resp. vydavateľská činnosť jednotlivých členov spolkov umožňuje doplniť obraz postupného vývoja vybraných disciplín v jednotlivých regiónoch i súhrnne.

V prednáškovej a organizačnej činnosti, podobne aj v publikačných aktivitách jednotlivých spolkov sme zaznamenali mnohé paralely, ale

i špecifiká podmienené osobitosťami regiónu, resp. záujmami niektorých vedecky významnejších alebo ináč výrazných osobností spolkov.

Najstarší a najlepšie prebádaný *Bratislavský prírodovedný a lekársky spolok* pracoval v prírodovednej a lekárskej sekcii. Počas takmer deväťdesiatročnej činnosti spolku sa význam sekcií menil, čo do počtu v spolkovom periodiku publikovaných samostatných prác a prednášok až štvornásobne prevažovali prírodovedné disciplíny. Príčinu nižšieho počtu uverejnených prác s lekárskou tematikou možno vidieť v tom, že ich vo veľkej miere tvorili prípadové štúdie pacientov, ktoré nezaznamenávali vždy v písomnej forme, a tiež v skutočnosti, že značná časť prednášok spracovaných do podoby štúdií bola uverejnená v celouhorských odborných periodikách. Spomedzi prírodovedných tém sa približne polovica zaoberala vedami o živej prírode, druhú polovicu tvorili matematicko-fyzikálne vedy, prevažne fyzika, vedy o Zemi a technická tematika. *Banskoštiavnická lekárska a prírodovedná spoločnosť* so sídlom Banskej Štiavnici iniciovaná miestnymi lekármi v roku 1870 vyvíjala rovnako svoju činnosť v prírodovednej a lekárskej sekcii. Takmer tretina publikovaných prác sa zaoberala medicínou, spomedzi prírodovedných disciplín mali markantnejšie zastúpenie matematicko-fyzikálne vedy, technická tematika a vedy o zemi. Oproti tomu biológiu, botaniku a zoológiu zastúpené biologické vedy predstavovali len približne 10% zo všetkých v spolkovom periodiku publikovaných prác – čo napokon vzhľadom na zázemie nie je prekvapujúce. Ťažisko výskumov v Trenčíne sídliaceho *Prírodovedného spolku župy Trenčianskej* spočívalo v prírodovednom poznávaní Trenčianskej župy, takmer polovica publikovaných prác obsahovala výsledky bádania v oblasti fauny a flóry. Napriek tomu, že spolok nepracoval v sekciách (s výnimkou krátkeho obdobia) spolková ročenka uverejnila aj viac ako dve desiatky štúdií a článkov s lekárskou tematikou. *Lekársko-lekárnický a prírodovedný spolok Nitrianskej župy* vyvíjal svoju činnosť tiež v sekciách. Početné zastúpenie lekárov v členskej základni sa odrazilo aj v publikačných aktivitách spolku. Až dve tretiny publikovaných prác sa zaoberalo medicínsko-zdravotníckou tematikou. Spomedzi ostatných prírodovedných disciplín polovicu príspevkov tvorili štúdie a články z oblasti biologických vied. V publikačnej produkcii celokrajinského *Uhorského karpatského spolku*, vzhľadom na jeho zameranie, lekársku tematiku reprezentovali len približne dve desiatky samostatných príspevkov zaoberajúcich sa

balneografiou. Z oblasti prírodných vied prevažovala tematika vied o Zemi, avšak v spolkovej ročenke boli uverejnené desiatky štúdií a článkov skúmajúcich faunu a flóru tatranskej, ale nielen tejto oblasti. Dominantnými a takmer výlučnými tematikami profesných lekársko-lekárnických spolkov sídliacich v bývalej *Zemplínskej, Spišskej a Gemerskej župe* bola medicínsko-zdravotnícka tematika.

Publikačné aktivity lekárov združených v lekárskejších a prírodovedných spolkoch hodnoverene odrážajú úroveň a zameranie lekárskej vedy v Uhorsku, často aj všeobecný stav, ale v niektorých prípadoch aj regionálne špecifiká. Popri mnohých spoločných a najmä aktuálnych témach záujem jednotlivých spolkov o tú-ktorú medicínsku problematiku vychádzal z viacerých zvláštností, resp. možností regiónu. Spektrum skúmaných a prezentovaných problematík ovplyvnili aj výrazné osobnosti jednotlivých spolkov. V *Bratislavskom prírodovednom a lekárskom spolku* boli najaktívnejší lekári zdravotníckych zariadení, keďže Bratislava bola sídlom viacerých väčších nemocníc. Rovnako tomu bolo v Gemerskom regióne, kde najhorlivejšími členmi lekárskej spoločnosti boli lekári zdravotníckych zariadení. Naproti tomu v *Spišskom lekárskom a lekárnickom spolku* popri lekároch kúpeľných zariadení sa veľmi aktívne do činnosti spolku zapojil celý rad lekárov so súkromnou praxou, teda tzv. „vidieckych“ lekárov. Jedným z nich bol aj Vojtech Alexander, zásluhou ktorého sa tento spolok výrazne angažoval v oblasti lekárskej röntgenológie, kde dosiahol aj pozoruhodné a priekopnícke výsledky. Pomerne zriedkavá problematika chirurgie mozgu sa objavila v lekárskejších príspevkoch prírodovedného spolku v trenčianskom regióne vďaka vynikajúcemu chirurgovi Kolomanovi Martinyovi.

V rámci širokého okruhu rozvíjajúcich sa lekárskejších odborov sme sa zamerali na jednej strane na dominantné okruhy a na druhej strane na zriedkavé tematiky. Pre sledované spolky je príznačné, že ich členovia sa snažili osvojiť si najnovšie trendy všetkých medicínskych odborov, napriek tomu v ich publikačných aktivitách sú niektoré oblasti medicíny zastúpené výraznejšie. V *Bratislavskom lekárskom a prírodovednom spolku* zohrali dominantnú úlohu lekári nemocničných zariadení, predovšetkým lekári Krajinskej nemocnice, a tak na stránkach ich spolkovej ročenky boli najlepšie zastúpené odbory chirurgie, oftalmológie, psychiatrie, gynekológie a dermatovenerológie – teda primariáty Krajinskej nemocnice. V prípade *Spišského lekárskeho a lekárnického spolku* najväčší záujem pútala liečba

tuberkulózy, ale vďaka V. Alexandrovi sa do popredia dostala aj využitie röntgenu pri diagnostikovaní tohto ochorenia, ale aj v medicíne vôbec. V prvých desaťročiach 20. storočia sme zaznamenali zvýšený záujem spišských lekárov o tematiku srdcovo-cievnych ochorení, ktorá bola inde pomerne slabo zastúpená. Na stránkach ročenky *Lekársko-lekárnického spolku Gemerskej župy* v prevažnej väčšine publikovali najmä lekári nemocníc v Rimavskej Sobote a v Rožňave, osobitne chirurgovia, ale popri nich bol výraznejšie zastúpený odbor súdneho lekárstva, najmä vďaka väzenskému lekárovi Štefanovi Zeherymu. V medicínskej tematike *Ročenky Banskštiavnickej lekárskej a prírodovednej spoločnosti* najväčšiu pozornosť tamojších lekárov prirodzene púťali zdravotné problémy baníkov, avšak najmä zásluhou Imricha Tótha boli v centre pozornosti sociálne kontexty medicíny. Lekári združení v *Prírodovednom a lekársko-lekárnickom spolku Nitrianskej župy* sa popri chirurgii zaoberali dejinami i úrovňou súdobých zdravotníckych zariadení. V *Ročenke Prírodovedného spolku župy Trenčianskej* najmä príspevky balneografického charakteru zastupovali medicínsko-zdravotnícku tematiku.

Všetky sledované spolky sa aktívne zaoberali otázkami verejného zdravotníctva a infekčných ochorení, ktoré tvorili najväčšiu časť príspevkov spomedzi medicínsko-zdravotníckych okruhov. Druhý najpočetnejší okruh tvorili prednášky s tematikou rozvíjajúcej sa chirurgie, jednotlivých chirurgických odborov a s nimi súvisiacou anestéziológiou. Mnohé z príspevkov však predstavujú priekopnícke práce v mozaike dejín jednotlivých lekárskejších odborov na Slovensku, ktoré sa formovali v druhej polovici 19. storočia, resp. na prelome storočí.

V rámci tematiky infekčných ochorení sme zaznamenali vzácne príspevky k dejinám postupného rozšírenia aplikácie séroterapie pri liečbe diftérie v bratislavskom, nitrianskom ale i spišskom regióne.

Takmer všetky prírodovedné a lekárske spolky pôsobiace na území Slovenska sa venovali problematike tuberkulózy. Príspevky publikované v spolkových ročenkách môžeme rozdeliť do niekoľkých okruhov. Prvý tvorili skúsenosti s liečbou v nemocničných zariadeniach, druhý okruh tvorili príspevky lekárov pôsobiacich v tatranských sanatóriách a napokon tretí okruh zahŕňal príspevky o prevencii. Predovšetkým na stránkach spolkovej ročenky *Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku* zaznamenávame najviac očakávaní, diskusií ale i rozčarovaní súvisiacich s Kochovým sérom.

Keďže ešte neboli známe účinné antituberkulotiká, dôležitú úlohu v boji proti tuberkulóze zohrali liečebne a sanatóriá, ktoré poskytovali v rámci možností liečbu s relatívne dobrými výsledkami. O liečbe tuberkulózy v sanatóriách publikovali najviac príspevkov lekári *Spišského spolku lekárov a lekárnikov*. Problému röntgenologického výskumu tuberkulózy pľúc sa ako jeden z prvých v Uhorsku venoval a v r. 1910 na pôde *Spišského spolku lekárov a lekárnikov* aj prednášal Vojtech Alexander, ktorý v tom čase už pôsobil v Budapešti. Ďalším často rozoberaným infekčným ochorením bol trachóm, pozornosť mu venovali predovšetkým lekári z Nitrianska a Trenčianska.

Okruh prednášok a príspevkov s tematikou chirurgických odborov sa dostal do popredia v 90-tych rokoch. V prevažnej väčšine popisovali svoje skúsenosti nemocniční lekári, v menšej miere „vidiecki“ lekári. Najširšiu škálu chirurgických zákrokov opísali lekári bratislavskej krajinskej nemocnice, osobitnú pozornosť jej venovali tiež lekári v nemocniciach Rimavskej Sobote a v Rožňave, v menšej miere v Nitre, Banskej Štiavnici a Trenčíne. Z dnešnej všeobecnej chirurgie sa na spolkových fórach prírodovedných a lekárskejších združení najčastejšie stretávame s chirurgickou liečbou hernie, ileózných stavov, žlčníka a žlčových ciest alebo chirurgiou konečníka, o ktorých sa hovorilo na pôde takmer všetkých sledovaných spolkov. Spomedzi urologických ochorení to bola chirurgická liečba močových kameňov. V mnohých ďalších odboroch ako napr. gynekológia alebo oftalmológia akcentuje chirurgická liečba.

S chirurgickými odbormi veľmi úzko súvisí anestéziológia. V publikačných aktivitách skoro všetkých lekárskejších spolkov na území Slovenska sme zaznamenali príspevky, ktoré sa zaoberali prostriedkami na znecitlivenie bolesti a informovali o skúsenostiach s ich aplikáciou v chirurgickej, ale najmä stomatologickej praxi. Získané skúsenosti s aplikáciou kokaínu ako lokálneho anestetika sumarizovali lekári na Spiši i v Bratislave. Je zaujímavé, že najviac priestoru anestetikám vo forme plnotextových prednášok venovali nitrianski lekári. V neskoršom období opisovali skúsenosti a aplikáciu novokaínu.

Okruh prednášok prác z oblasti psychiatrie dokresľuje vývoj odbornej starostlivosti o duševne chorých na dnešnom území Slovenska. Na pôde *Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku* aktívne vystupovali nielen primári psychiatrického oddelenia krajinskej nemocnice ale aj vojenski lekári. Spomedzi jednotlivých ochorení najväčšiu pozornosť pútala

neurasténia a hystéria. Z radu sledovaných spolkov sa súdnemu lekárstvu a súdnej psychiatrii vo väčšej miere venovali v *Bratislavskom lekárskom a prírodovednom spolku* a v *Lekársko-lekárnickom spolku Gemerskej župy*.

Medzi často diskutované otázky patrila liečba zápalu pľúc. V dobe pred objavom antibiotík hľadali lekári účinné spôsoby liečby, k najčastejším autorom opisujúcich metódy liečby zápalu pľúc patrili gemerskí a spišskí lekári.

Röntgen a röntgenológia sa v dejinách vedy na Slovensku, ale i v publikačných aktivitách vedeckých spolkov spája s dvoma centrami a to s Kežmarkom a Bratislavou. Vývoj vedeckého záujmu V. Alexandra o röntgenológiu, ktorý ho doviedol až ku krajinsky a medzinárodne uznávanej pozícii a postom, môžeme sledovať aj na stránkach ročenky *Spišského lekársko-lekárnického spolku*, kde počnúc rokom 1898 uverejňoval cyklus prednášok.

Práce v ročenkách regionálnych prírodovedných spolkov odzrkadľujú nielen úroveň, ale aj postupnú diferenciaciu biologických vied všeobecne, ako aj v uhorských podmienkach. I keď ťažiskové pozorovania a výskum členov spolkov v oblasti vied o živej prírode sa sústredil najmä na faunu a flóru na našom dnešnom území, ich publikačné aktivity dosvedčujú záujem o dosiahnuté výsledky a dianie aj v širších súvislostiach a ďalších disciplínach. Vydanie Darwinovho diela vyvolalo búrlivé polemiky a diskusie na mnohých vedeckých fórach, tieto sa však príliš nepremietli do publikačných aktivít regionálnych spolkov, čo je do istej miery prekvapujúce. Na základe viacerých poznámok v štúdiách i článkoch však usudzujeme, že Darwinova teória bola prevažne súhlasne prijímaná a v prácach i výskumoch zohľadňovaná. Otvorenému prijatiu sa Darwinovmu učeniu dostalo v r. 1909, kedy *Bratislavský lekársky a prírodovedný spolok* usporiadal slávnostnú schôdzu pri príležitosti stého výročia narodenia Ch. Darwina.

Spomedzi vyššie vymedzených spolkov najväčší počet botanických prác uverejnila *Ročenka Bratislavského lekársko-prírodovedného spolku*, členovia spolku dopĺňali monografické práce staršej generácie botanikov a prehlbovali poznatky o flóre Bratislavskej župy. Približne o dve desaťročia neskôr založený *Uhorský karpatský spolok* uverejnil na stránkach svojej ročenky len o málo menej príspevkov s botanicou tematikou. Členovia spolku spájali sprístupňovanie Tatier (Karpát) s ich vedeckým poznávaním. Početnými

príspevkami obohatila botanickú literatúru *Ročenka Prírodovedného spolku župy Trenčianskej*, najmä vďaka jeho „dvornému“ botanikovi Jozefovi Ľudovítovi Holubymu. V menšej miere síce, avšak v poznávaní flóry rovnako hodnotné práce boli uverejnené aj v *Ročenke Banskoštiavnickej lekárskej a prírodovednej spoločnosti*, kde dostala priestor aj lesnícka botanika – vďaka profesorom tamojšej lesníckej akadémie, ktorí sa prirodzene angažovali aj na pôde spolku.

Spomenutú postupnú diferenciáciu biologických vied v druhej polovici 19. storočia dokumentujú najmä bádateľské výsledky botanikov prezentované na stránkach spolkových ročeniek. V našich pomeroch naďalej zostala ťažiskovým botanickým odborom floristika. Popri doplňovaní poznatkov o flóre vyšších rastlín sa pozornosť botanikov rozšírila aj na doteraz málo skúmané tajnosnubné rastliny. Okrem sledovania kveteny určitého územia si prírodovedci čoraz viac všímali vzťah rastlín a prostredia. Ďalšie rozvíjajúce sa disciplíny, ako morfológia, anatómia alebo fyziológia rastlín boli síce zastúpené, ale len v malom rozsahu. Záujem niektorých bádateľov sa orientoval aj na skúmanie kultúrnej histórie rastlín, a tiež používaniu rastlín v liečiteľstve alebo pri magických obradoch. V neposlednom rade spolkové fóra umožňovali publikovať prvé odborné bibliografické súpisy a ďalšie pramenné práce napomáhajúce prácu odborníkov i amatérskych nadšencov.

Najväčší počet prác z oblasti zoológie uverejnil *Prírodovedný spolok župy Trenčianskej*, a to najmä zásluhou činorodého zoológa Karola Brančíka. V jeho diele dominovali faunistické práce sledujúce predovšetkým faunu bezstavovcov a ulitníkov na území bývalej Trenčianskej župy. Paleta záujmov bratislavských prírodovedcov bola rôznorodejšia, popri faune bezstavovcov venovali pomerne veľkú pozornosť aj ichtyofaune a ornitofaune. V publikačných aktivitách bratislavských zoológov boli zastúpené aj ďalšie rozvíjajúce sa zoologické disciplíny, najmä fenológia a zoogeografia. Členovia *Uhorského karpatského spolku* upriamili pozornosť na etologické pozorovania vzácnejších druhov tatranských živočíchov ako tetovy, kamzíky a najmä svište. V nitrianskom regióne dosiahli najvýraznejšie výsledky výskumy v oblasti fauny chrobákov a motýľov. V tematike skromného počtu zoologických príspevkov banskoštiavnických prírodovedcov prevládol záujem o využitie štiavnických jazier (tajchov) na chov rýb.

Spomedzi vyvíjajúcich sa zoologických odborov v publikačných aktivitách prírodovedcov regionálnych spolkov bola najlepšie zastúpená faunistika.

I keď nemožno hovoriť o úplne systematickom a komplexnom výskume v ich aktivitách, koncom 19. storočia práve ich zásluhou sa zaradili medzi najlepšie preskúmané územia tie oblasti dnešného Slovenska, v ktorých sídlili sledované spolky, teda regióny bývalej Bratislavskej, Trenčianskej, Nitrianskej a Spišskej župy. V rámci faunistiky prírodovedci najväčšiu pozornosť venovali bezstavovcom, z vyšších živočíchov vtákom. V značnej miere sledovali rozšírenie živočíchov a ich vzťah k životnému prostrediu. V publikačných aktivitách regionálnych spolkov sa tento záujem odrazil najmä vo forme pôvodných zoofenologických alebo etologických pozorovaní. Morfológia, resp. fyziológia živočíchov bola len ojedinele témou samostatných príspevkov. Na prelome storočí zaznamenávame aj prvé aktivity v oblasti ochrany prírody, čím sa stávajú niektoré príspevky uverejnené v spolkových ročenkách zaujímavými aj z pohľadu dejín tejto disciplíny. Budovanie sprvu len súkromných, neskôr spolkových zbierok vytvorili okruh príspevkov o zberateľstve a zbierkach. Pôvod prírodovedných zbierok alebo aspoň ojedinelých exponátov viacerých múzeí možno sledovať aj v publikáciách prírodovedných spolkov. Takmer všetky sledované spolky sa zaoberali aj odbornými súvisiacimi so zoológiou, najmä otázkami poľovníctva a rybárstva.

Vykreslené hlavné trendy vo vývoji vybraných prírodovedných a lekárskejších odborov na pôde regionálnych vedeckých spolkov ani zd'aleka nepovažujeme za úplný. Biologické vedy a medicínsko-zdravotnícke disciplíny síce tvoria ťažisko vedeckých aktivít skúmaných spolkov, ale zaujímavý a podnetný by mohol byť v budúcnosti výskum ich publikačných aktivít z hľadiska dejín ďalších prírodovedných, sčasti aj technických disciplín. Ukazuje sa, že výskum nemôžeme považovať za uspokojivo uzavretý a úplný ani v prípade spolkov, ktoré už majú svoje väčšie-menšie monografie či zborníky. Bolo by zaujímavé preskúmať vzťahy týchto spolkov s krajinými vedeckými inštitúciami, ich medzinárodné kontakty alebo tiež publikačné aktivity členov jednotlivých spolkov v ceouhorských odborných periodikách. Regionálne prírodovedné a lekársko-lekárnické spolky patria jednoznačne k najmarkantnejším fenoménom vo vývoji vedy na Slovensku v druhej polovici 19. a v prvých decéniách 20. storočia.

ZOZNAM PRAMEŇOV A POUŽITEJ LITERATÚRY

PRAMENE

Súpis článkov zo spolkových ročeniek zameraných na problematiku medicíny, zdravotníctva a biologických vied. (V súpise sme použili skrátený bibliografický popis článkov. Zoznam skratiek zdrojových dokumentov sa nachádza na s. 7.)

- ÁDAM, Endre. Önkéntes betegápolásról. In *A Nyitra vármegyei ... Évkönyve*, 1895, 4. évf., s. 164-168.
- ADLER Lipót. Odontoma egy esete. In *A Nyitra vármegyei ... Évkönyve*, 1897-1900, 5. évf., 153-155.
- ALEXANDER, Béla. A kéz X sugaras képe. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1900. évre, s. 94-103.
- ALEXANDER, Béla. A tüdő tuberculosis fejlődésének menete X-sugaras képek alapján. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1910. évre, s. 22-29.
- ALEXANDER, Béla. Röntgen képekről. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1899. évre, s. 61-85.
- ALEXANDER, Béla. Röntgen-féle sugarak keletkezéséről és azok használati módja. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1898. évre, s. 47-61.
- ALEXANDER, Béla. Syphylis által feltételezett kóros változások a foetális csigolya csontosodásoknál / Lehet-e a vesék X sugaras vizsgálata alapján helyes kórismét megállapítani. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1911. évre, s. 17-25.
- AMBROS, P. Némely ritkább növényfajok álláshelyei a magas Tátrán = Die standorte einiger seltenem Pflanzenarten in der hohen Tátra. In *MKEÉ*, 1875, 2. évf., s. 76-82.
- BABÓ, Tivadar. Az orbáncz gyógyító befolyása a chronikus gyulladásokra. In *A Nyitra vármegyei ... Évkönyve*, 1895, 4. évf., s. 96-103.
- BÄUMLER, J.A. Beiträge zur Cryptogamen-Flora des Presburger Comitatus. Die Pilze. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1902, s. 31-88.
- BÄUMLER, J.A. Beiträge zur Cryptogamenflora des Presburger Comitatus. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1887-91, s. 25-90.
- BÄUMLER, J.A. Beiträge zur Cryptogamen-Flora des Presburger Comitatus. Die Pilze III. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1894-1896, s. 33-110.
- BÄUMLER, Johann Andreas. Beiträge zur Cryptogamenflora des Presburger Comitatus. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1884-86, s. 66-126.
- BIENENSTOCK, Ignác. Adatok a golyva spontán gyógyulásának casuistikájához. In *A Nyitra vármegyei ... Évkönyve*, 1891-92, 2. évf., s. 23-24.
- BIRINGER, Ferenc. A nyitrai közkórházban az 1891- év folyamán észlelt sérvmegbetegedések ismertetése. In *A Nyitra vármegyei ... Évkönyve*, 1891/92, 2. évf., s. 29-41.

- BIRINGER, Ferenc. A kénes fürdők mint gyógytényező a moder gyógyászatban. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1897/1900, 5. évf., s. 105-112.
- BIRINGER, Ferenc. A sérvek radikális gyógyításáról. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1897/1900, 5. évf., s. 167-176.
- BIRINGER, Ferenc. A tuberculosi társadalmi jelentősége. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1897/1900, 5. évf., s. 23-38.
- BIRINGER, Ferenc. A tüdővész elleni óvrendszabályok. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1889/90, 1. évf., s. 32-39.
- BIRINGER, Ferenc. Az állkapocs üszke miatt a nyitrai közkórházban műtett beteg kórtörténete. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1891/92, 2. évf., s. 25-28.
- BIRINGER, Ferenc. Büdöskő fürdő múltja. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1893/94, 3. évf., s. 55-64.
- BIRINGER, Ferenc. Kettős törzsülött okozta szülési nehézségek. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1893/94, 3. évf., s. 39-44
- BIRINGER, Ferenc. Nyitrai közkórház. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1895, 4. évf., s.142-164.
- BIRINGER, Ferenc. Nyitravármegye gyógyfürdői és ásványvizei. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1895-96, 4. évf., s. 169-236.
- BÍRÓ, Lajos. A Keleti-Kárpátok vidékének jellemző rovarfajai. In *MKEÉ*, 1885, 12. évf., s. 124-132.
- BITTERA, Károly. Emlékbeszéd. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1909-1910, s. 16-27.
- BÖCKH, Georg. Naturgeschichte der Schlangen. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1860-61, s. 85.
- BÖCKH, Georg. Über das periodische Erscheinen der Spinnen und das zweckmässigste Einsammeln derselben. In *Verhandlungen ... Presburg* (Cblatt), Jahrg. 1862, sept. s. 1-9 a okt. 1862, s. 45-60.
- BÖCKH, Georg. Über das periodische Erscheinen der Spinnen und das zweckmässigste Einsammeln derselben. In *Verhandlungen ... Presburg* (Cblatt), Jahrg. 1862, sept. s. 1-9 a okt. 1862, s. 45-60.
- BÖCKH, Georg. Über die Spinnen der Umgebung Presburgs. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1857, s. 72-86.
- BOLEMAN István úrnak jelentése a II. t.i.a gyógyászati szakosztály működéséről az 1881-ik évben. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1882. évre, s. 13.
- BOLEMAN István. Az alcohol hatásáról az emberi szervezetre. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1880. évre, s. 16.
- BOLEMAN, István. A neurasthasiáról. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1882. évre, s. 13.
- BOLEMAN, István. A turistaság élettani mozzanatairól. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1888/91. évre, s. 120-135.
- BOLEMAN, István. A hystéria és a kezelése vihnyei fürdőben. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1881. évre, s. 16.

- BOLEMANN István úrnak jelentése az orvosi szakosztály működéséről. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1883. évre, s. 22.
- BOLLA, J. Beiträge zur Kenntniss der Coleopteren-Fauna Presburgs. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1859, s. 23-44.
- BOLLA, Johann. Beiträge zur Flora Presburgs. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1856, s. 6-14.
- BOLLA, Johann. Die Pilze der Presburger Flora. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1857, Heft 2, s. 43-71.
- BOLLA, Johann. Die Flechten, Algen und Moose der Presburger Flora. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1860-61, s. 25-39.
- BRAESS, Martin. Der Vogel am Nest. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1912, s. 89-97.
- BRANCSIK, C. Addimentata ad enumerationem Coleopterorum Comitatus trencsiniensis. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1906-1907, 29-30. évf., s.35-52.
- BRANCSIK, Carolus. Additamenta ad faunam Coelopterum Comitatus Trencsiniensis. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1898/99, 21-22. évf., s. 39-40.
- BRANCSIK, Carolus. Consignatio systematica specierum in itinere bosnensi anno 1888 per me collectarum, novaque data ad faunam molluscarum Bosniae ac Hercegovinae. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1888/89, 11-12. évf., s. 68-76.
- BRANCSIK, Carolus. Contributiones ad faunam Molluscarum insulae Papua. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1894/95, 17-18. évf., s. 209-228.
- BRANCSIK, Carolus. Descriptio Conchyliorum novorum. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1890-91, 13-14. évf., s. 80-81.
- BRANCSIK, Carolus. Einige Daten zur Conchylienfauna Bosniens, der Hercegovina und Dalmatiens. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1896/97, 19-20. évf., s. 86-90.
- BRANCSIK, Carolus. Enumeratio Coleopterorum in Comitatu Trencsiniensi adhuc inventorum. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1904/05, 27-28. évf., s. 9-116.
- BRANCSIK, CAROLUS. Orthoptera nova africana. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1892/93, 15-16. évf., s. 175-200.
- BRANCSIK, Karl. Die formen der Clausilia dubia Drp. Trencsiner Comitatus und deren Verbreitung. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1887, 10. évf., s. 45-55.
- BRANCSIK, Karl. Ein Ausflug auf Nachbargebieth. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1894/5, 17-18. évf., s.91-99.
- BRANCSIK, Karl. Einiges über unser botanisches Gärtchen. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1908-1910, 31-33 évf., s. 83-98.
- BRANCSIK, Karl. Sammelausflug nach Bosnien im Jahre 1888. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1888/89, 11-12. évf., s. 36-67.
- BRANCSIK, Karl. Sechs Wochen durch Dalmatien, Hercegovina und Bosnien. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1904/05, 27-28. évf., s. 136-193.
- BRANCSIK, Karl. Zoologisch-botanische Wanderung. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1883, 6. évf., s. 59-66.

- BRANCSIK, Karl. Zoologisch-botanische Wanderung. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1884, 7. évf., s. 77-83.
- BRANCSIK, Karl. Zoologisch-botanische Wanderung. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1885, 8. évf., s. 21-26; Tamže, 1886, 9. évf., s. 87-95.
- BRANCSIK, Károly. A Helix austriaca Mhlf. Csigafaj Trencsén vármegyében. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1884, 7. évf., s. 53-54.
- BRANCSIK, Károly. A szemcsés köthártyalob terjedése Trencsén vármegyében. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1892-93, 15-16. évf., s. 1-10.
- BRANCSIK, Károly. Adatok Magyarország faunájához. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1892/3, 16. évf., s. 97-108.
- BRANCSIK, Károly. Adatok Trencsén megye Hemiptera faunájához. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1880, 3. évf., s. 23-30.
- BRANCSIK, Károly. Adatok Trencsén megye Hemiptera faunájához. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1886, 9. évf., s. 54-55.
- BRANCSIK, Karl. Beiträge zur Kenntnis Nossibé's Fauna II. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1892/93, 15-16. évf., 202-258.
- BRANCSIK, Károly. I. Toldalék Trencsén megye Téhelyröpiinek felsorolásához. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1882, 5. évf., s. 64-68.
- BRANCSIK, Károly. II. Toldalék Trencsén megye Téhelyröpiinek felsorolásához. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1886, 9. évf., s. 84-86.
- BRANCSIK, Károly. Némely vármegyei molluska ivarrendszere. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1890/91, 13-14. évf., s. 19-22.
- BRANCSIK, Károly. Toldalék Trencsén vármegye Mollusca faunájához. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1894-5, 17-18. évf., s. 111-114.
- BRANCSIK, Károly. Toldalék Trencsénvármegye Coleoptera faunájához. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1908-1910, 31-33. évf., s. 14-27.
- BRANCSIK, Károly. Trencsén megye Hemipteráinak felsorolása. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1878, 1. évf., s. 29-33.
- BRANCSIK, Károly. Trencsén megye Téhelyröpiinek felsorolása. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1879, 2. évf., s. 33-48.
- BRANCSIK, Károly. Trencsénvármegyében talált Dipterák felsorolása. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1908-1901, 31-33. évf., s. 127-158.
- BRANCSIK, Károly. Zoologisch-botanische Wanderungen. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1881, 4. évf., s. 69-75; 1883, 6. évf., s. 59-66; 1885, 8. évf., s. 21-26.
- BRANDIS, Erich. Botanische Beiträge zur Flora von Travnik in Bosnia. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1890-91, 13-14. évf., s. 49-78.
- CSERÉPY, Nándor. Vad és vadászat a magas Tátrában = Das Wild und die Jagd in der hohen Tátra. In *MKEÉ*, 1874, 2. évf., s. 76-92.
- CSEREY, Adolf. A moh szerepe a csapadék elosztásában. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1888/89. évre, s. 92-97.
- CSEREY, Adolf. Szitnya flórajaja. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1888/89. évre, s. 97-119.

- CSIPPÉK, János. A betegsegélyző pénztákról. In *A Nyitra vármegyei ... Évkönyve*, 1895, 4. évf., s. 48-54.
- CZAKÓ, Kálmán. A Tátravidéki néhány ritkább növénye. In *MKEÉ*, 1888, 15. évf., s. 244-246.
- CZAKÓ, Kálmán. Az alsó-tátrafüredi lápos vidék nyári flórája = Die Sommerflora des Unterschmeckser Moorbodens. In *MKEÉ*, 1888, 15. évf., s. 132-160 a 194-224.
- DAITS, Ede. Az utolsó 12 év alatt Felka városában előfordult rosszindulatú újképleteknek statisztikája, tekintettel azoknak aetiológiára. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1900. évre, s. 53-65.
- DAITS, Ede. Megemlékezés iglói Dr. Szontágh Miklós, királyi és közegészségügyi tanácsos, Új-Tátrafüred tulajdonosa felől. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1900. évre, s. 71-89.
- DALMADY, Zoltán. A Basedow kórral rokon betegségek. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1906. évre, s. 29-34.
- DARWIN Károly emlékezete. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1909-1910, s. 87-88.
- DÉNES, Ferencz. A Magyarországi Kárpátgyesület alapítása, fejlődése és működése. In *MKEÉ*, 1883, 10. évf., s. 49.
- DÉRER, Mihály. A selmeczi gyógyászati és természettudományi egyesület története 1880. év bezártáig. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1881. évre, s. 17.
- DIETRICH, Josef. Das Leben des Armpolypen. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1875-80, s. 11-20.
- DIETZ, Sándor. Botanikai kirándulás a Vihorlat-hegycsoportba = Ein botanischer Ausflug auf den Vihorlat. In *MKEÉ*, 1882, 9. évf., s. 136-160 a 161-187.
- DOBROVITS, Mátyás. A Venereás betegségek ismeretének mai állása. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1909-1910, s. 28-40.
- DOBROVITS, Mátyás. Darwin Károly. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1909-1910, s. 1-16.
- DOBROVITS, Mátyás. De blennorrhoea infantum. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1894-96, s. 111-116.
- DOHAN, Norbert. Über Röntgen-Diagnostik der inneren Medizin. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1911, s. 93-94.
- Dr. R.S. Az alsó-tátrafüredi lápföld kémiai elemzése. In *MKEÉ*, 1884, 11. évf., s. XII-XIV.
- DRUCKER Hugo. Analyse der Sztrezeniczter Wassers bei Pucho. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1898/99, 21/22. évf., s. 95-97.
- EBENHÖCH, F. Die vogel des Koronczóer Weichbildes. In *Verhandlungen ... Presburg*, (Cblatt 2, 3. marec) Jahrg. 1863, s. 91-95.
- EDERER, Antal. Visszapillantás az alkoholerjedés elméletének fejlődésére. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1882, 5. évf., s. 69-74.
- EGYLETI könyvtár. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1879, 2. évf., s. 11.
- ELSŐ szakülés 1898. január hó 26-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1897-97, s. 38-39.

- ELSŐ ülés 1905. február hó 1-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1905, s. 85-86.
- EMLŐSÖK és madarak természetüen ...In *MKEÉ*, 1902, 29. évf., s. 174.
- ENGLISCH, Károly. Adatok a Magas-Tátra entomológiájához. In *MKEÉ*, 1903, 30. évf., s. 79-100.
- AZ EGYESÜLET kiadványai a következő honi társegyesületnek küldetnek meg. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1895, 4. évf., s. 321-322.
- AZ EGYESÜLETI tagok névsora. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1889-90, 1. évf, s. 84-88.
- EGYESÜLETI tagok. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1891-92, 2. évf., s. 89.
- AZ EGYLET Tisztikarának és Tagjainak névjegyzéke. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1886, 9. évf., s. 12-18.
1890. [Ezernyolcszáz kilencven] Július hó 2-án : [Jegyzőkönyv]. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1887-1891, s. 213.
1890. [Ezernyolcszáz kilencven] November hó 26-án : [Jegyzőkönyv]. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1887-1891, s. 223-224.
1890. [Ezernyolcszáz kilencven] Október hó 22-én : [Jegyzőkönyv]. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1887-91, s. 216-218.
1891. [Ezernyolcszáz kilencvenegy] január hó 21-én : [Jegyzőkönyv]. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1887-1891, s. 236-237.
1891. [Ezernyolcszáz kilencvenegy] január hó 21-én : [Jegyzőkönyv]. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1887-91, s. 235.
- FÁBRY, Arpád. Tíz évi tüdőlobos betegeiről. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1895. évre, s. 17-23.
- FÁI, Mátyás Miklós. A tüdővész szanatóriumi gyógykezelése, különös tekintettel az új-tátrafüredi szanatoriumra. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1900. évre, s. 43-52.
- FALLER, Gusztáv. A szemsérülésekről. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1880. évre, s. 15-16.
- FALLER, Gusztáv. A gyermekági lázról és ennek okairól. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1881. évre, s. 14.
- FALLER, Gusztáv. A terhesség hónapjaiban előforduló vérzésekről. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1880. évre, s. 11.
- FÁY, Mátyás Miklós. Új Tátrafüred a Basedow-kór klimatikus és organotherapeutikus gyógykezelése. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1903. évre, s. 31-41.
- FEKETE, Lajos. A bányászati fásnövénnyek elterjedéséről. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1883. évre, s. 11-13.
- FEKETE, Lajos. Horvát – Szlavonország erdősegeiről. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1888/89. évre, s. 60-80.
- FELHIVÁS – Aufruf. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1878, 1. évf., s. 5-8.
- FIALKA, Gusztáv. A szokványos székrekedés mechanotherapeutikus úton való kezelése. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1903. évre, s. 27-32.
- FILARSZKY, Nándor. A Pieninek és flórája. In *MKEÉ*, 1898, 25. évf., s. 26-87.

- FILARSZKY, Nándor. A tőzegtelepekről általában és a Magas Tátra s vidékének tőzegtelepei. In *MKEÉ*, 1893, 20. évf., s. 20-42.
- FILARSZKY, Nándor. Flora der Zentral – Karpathen. Von Ernst Sagorski und Gustav Schneider. Mit spezieller Berücksichtigung der in der Hohen Tátra vorkommenden Phanerogamen und Gefässkryptogamen. In *MKEÉ*, 1891, 18. évf., s. 181-188.
- FLEISCHER, Emil. Az orredugulása és annak okai. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1905, s. 37-67.
- FREUND, Miksa. Egy ritka törzsszülött. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1881, 4. évf., s. 81-84.
- FRIDRICH Alajos. Neurofibroma multiplex cutis esete. In *A Nyitravármegyei ...Évkönyve*, 1891/92, 2. évf., s. 14-16.
- FRIDRICH Alajos. Három bélresectio Murphi gombbal egysítve. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1897/1900, 5. évf., s. 112-119.
- FRIDRICH, Alajos. A Nagytapolcsányi „Ágoston“ közkórház. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1895, 4. évf., s. 134-142.
- FRIDRICH, Alajos. A nagytapolcsányi közkórházban 1891-ik évben végzett sérvműtétek. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1891/92, 2. évf., s. 46-48.
- FUCHS, Friedrich. Beobachtungen aus dem Thierleben. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1900/01, 23-24. évf., s. 169.
- GABRIEL, Frigyes. A serumról nyolc eset kapcsán. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1894/95. évre, s. 43-48.
- GABRIEL, Frigyes. Addison kór egy esete. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1896. évre, s. 11-14
- GABRIEL, Frigyes. Bal lágyéksérvel párosult szeméremajk tultengés és koponyatörés egy esete. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1898. évre, s. 30-33.
- GABRIEL, Frigyes. Behring-sérummal kezelt néhány esetről. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1896. évre, s. 14-15.
- GERLEY, Johann. Der Cretenismus in der Insel Schütt. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1864-1865, s. 72-96.
- GEYER, G. Gyula. Adalékok a havasi morga (*Arctomys marmota* L.) élettanához. In: *MKEÉ*, 1885, 12. évf., s. 163-182.
- GEYER, G. Julius. Állatphaenologiai adatok : (melyeket alulirott Szepes-Iglón és környékén az 1872, 73, 74- és 75 évek folytán gyűjtött) = Zoophaenologische Beobachtungen. In *MKEÉ*, 1876, 3. évf., s. 54-8.
- GEYER, G. Julius. Állatphaenológiai adatok : (gyűjtötte... Szepes Iglón és környékén az 1873-77ig években) = Zoophaenologische Beobachtungen. In *MKEÉ*, 1878, 5. évf., s. 14-55.
- GEYER, G. Julius. Állatphenológiai adatok, melyeket alulirott Rozsnyón (Gömörmege) és környékén 1868-71 években gyűjtött. In *MKEÉ*, 1877, 4. évf., s. 2-39.
- GEYER, G. Julius. Állatphenológiai adatok,gyűjtötte 1867-71 Rozsnyón (Gömörmege) és környékén. In *MKEÉ*, 1880, 7. évf., s. 1-36.

- GEYER, G. Julius. Zoophäenologische Beobachtungen = Állatfenológiai adatok: melyeket alulirott 1874. júl 7.-től 27.ig Rokuson és környékén gyűjtött. In *MKEÉ*, 1875, 2. évf., s. 110-120.
- GLATZ, Samuel. Beschreibung des Bäder Szliacs und Pöstyén. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1856, s. 67-69.
- GLATZ, Samuel. Über die weniger bekannten Heilquellen des Presburger Regierungsbezirkes. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1856, s. 30, 58-61.
- A "GÖMÖRMEGYEI orvos-gyógyszerész egyesület" alapszabályai 1868-tól. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1888. évre, s. 4.
- A GÖMÖRMEGYEI orvos-gyógyszerész egyesület köz- és szakülése 1888. május 7-én Rimaszombaton. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1888. évre, s. 9-10.
- A GÖMÖRMEGYEI orvos-gyógyszerész egyesület köz- és szakülése 1888. május 7-én Rimaszombaton. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1888. évre, s. 9-10.
- GREISIGER, Mihály. A szarvas-félék történetéhez a Tátrában és környékén = Zur geschichte der Hirsche in der Tátra und deren Umgegend. In *MKEÉ*, 1886, 13. évf., s. 167-177.
- GREISIGER, Mihály. Felhívas! In *MKEÉ*, 1889, 16. évf., s. 172-173.
- GREISIGER, Mihály. Kövi tyúk (*Caccabis saxatilis*) = Steinhühner. In *MKEÉ*, 1883, 10. évf., s. 86
- GREISIGER, Mihály. Szepes-Béla s környékének madarai. In *MKEÉ*, 1884, 11. évf., s. 47-69.
- GRESCHIK, Viktor. A Magas Tátra szarvasgombái. In *MKEÉ*, 1898, 25. évf., s. 95-102.
- GRÜNFELD, Zsigmond. Büdöskő ismertetése. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1893/94, 3. évf., s. 78-84.
- GUHR, Mihály. Napfürdők alkalmazása psoriasis vulgaris ellen. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1904. évre, s. 29-31.
- GÜNTER, D.J. Eine Ferienreise auf Rujana. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1900/1901, 23-24 évf., s. 18-48.
- GUTTLOHN, Henrik. Thure Brandt féle méh massage. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1895. évre, s. 36-44.
- GUTTMANN, Leopold. A kéjgázzról. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1887-1891, s. 208.
- GUTTMANN, Lipót. A hidmunkálatokról a fogászatban. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1897-98, s. 42-43.
- GYÖRFFY, [István]. Dr. Karl Ungar: Die Alpenflora der Südkarpathen. In *MKEÉ*, 1914, 41. évf., s. 120-121.
- GYÖRFFY, István. Bibliografia botanica Tatraënsis. I-V. (A Magas-Tátra Flórájára vonatkozó botanikai irodalom ismertetése). In *MKEÉ*, 1912-1917, 39-44. évf.
- GYÖRFFY, István. Hazslinszky Fr. És K.G. Limpricht levelezéséből. In *MKEÉ*, 1914, 41. évf., s.108-115.
- GYÖRFFY, István. Növényteratológiai adatok. In *MKEÉ*, 1905, 32. évf., s. 1-4.

- GYÖRFFY, István. Pozsony környékének máj- és lombosmoh flórája (Enumeratio muscorum frondosorum hepaticarumque circa Posonium crescentium) In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1906, s. 1-33.
- HAMMERSBERG, Árpád. A Neurasthenia intézeti kezelése. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1902. évre, s. 24-31.
- HANVAY, Zoltán. Tátrafüredi karcolatok = Schmeckser Federzeichnungen. In *MKEÉ*, 1881, 8. évf., s. 1-9.
- III.-ik [Harmadik] orvosi szakgyűlés 1886. év április 13-án. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1886. évre, s. 29-30.
- III. [Harmadik] Szakülés 1891. november 4-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1892-93, s. 180-181.
- HARMADIK szakülés 1900. márczius-hó 28-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1900, s. 113.
- HARMADIK ülés 1904. február 24-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1904, s. 152.
- HARMADIK ülés 1905. március 8-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1905, s. 89.
- HARMADIK ülés 1911. október 11-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1911, s. 96-97.
- HARTLAUB Gusztávnak A Központi Kárpátokból – „Bergauf und Bergab“ cz. Művéből. Harmadik kiadás, rendezte dr. Leverkus Pál. In *MKEÉ*, 1900, 27. évf., s. 78-117.
- HATODIK ülés 1902. november hó 19-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1902, s. 175.
- HATODIK ülés 1904. október 19-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1904, s. 156.
- HATODIK ülés 1905. november 1-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1906, s. 91-92.
- HATODIK ülés 1910. december 28-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1909-1910, s. 110-111.
- HAUER, Ernest. A vérsavóval való orvoslásról. ill. Ferencz József gyermekkorházban véghez vitt diftéria ellenes oltásokól jelentése. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1894-96, s. 156-162.
- HAZSLINSZKY, Friedrich. Die kryoblasten der Eperjesier Flora. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1860-61, s. 3-12.
- HAZSLINSZKY, Friedrich. Die Laubmoose der Eperjesier Flora. In *Verhandlungen ... Presburg*, 2, 1857, s. 1-10.
- HAZSLINSZKY, Friedrich. Ejszaki Magyarhon, s különösen a magas Tátra májmohai In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1864-65, s. 17-30.
- HECHT, Dávid. Az orr melléküregeinek bántalmairól. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1901 s. 116-118.
- HELM, Ervin. Beitrag zur Naturgeschichte des Bären (Ursus Arctos L). In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1857, 2. Heft, s. 21-26.
- HETEDIK szakülés 1898. október –hó 26-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1897/98, s. 52-54.

- HETEDIK ülés 1901. november 6-án. In *Verhandlung .... Presburg*, Jahrg. 1901, s. 124-126.
- HETEDIK ülés 1905. november 29-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1905, s. 94.
- HIÚZ a Magas Tátrában. In *MKEÉ*, 1884, 11. évf., s. XLI-XLII.
- HOENSCH, Gyula. Egy súlyos eseteről. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1898. évre, s. 6-7.
- HOHENLOHE herceg tátrai vadaskertje. In *MKEÉ*, 1907, 34. évf., s. 184-185.
- HOLUBY, Jos. L. Einiges über meine botanischen Streifzüge durch das Trencsiner Comitát, nebst extravaganten Bemerkungen. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1892-93, 15-16. évf., s. 11-52.
- HOLUBY, Jos. Lud. Floristische Literatur des Trencsiner Com.. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1888-89, 11-12. évf., s. 8-26.
- HOLUBY, Josef L. Gefäss-Kryptogamen des Trencsiner Komitates. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1881, 4. évf., s. 47-54.
- HOLUBY, Josef. Die gewöhnlichsten wildwachsenden Genusspflanzen des Trencsiner Comitates. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. s. 1887-1891, s. 95-105.
- HOLUBY, Josef. Allerlei Bemerkungen über den nasskühlen Sommer 1897. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1896-97, 19-20. évf., s. 42-51.
- HOLUBY, Josef. Der heiss-trockene Sommer 1904 im Süden Trencsiner Comitates.. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1902/03, 25-26. évf., s. 91-94.
- HOLUBY, Josef. Die Holzgewächse des Bosácz Thales und deren Verwendung. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1890-91, 13-14. évf., s. 89-115.
- HOLUBY, Josef. L. Die bisher bekannten Gefäss-Kryptogamen des Trencsiner Comitates. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1881, 4. évf., s. 47-54.
- HOLUBY, Josef. L. Die bisher bekannten Gräser u. Seggen (Grammineen u. Cyperaceen) des Trencsiner Comitates. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1885, 8. évf., s. 27-44.
- HOLUBY, Josef. L. Die bisher bekannten Monokolyledonon der Flora des Trencsiner Comitates (mit Ausschluss der Glumaceen). In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1886, 9. évf., s. 39-52.
- HOLUBY, Josef. L. Gefässpflanzen des Trencsiner Comitates. In *A Trencsénmegye ... Évkönyve*, 1887, 10. évf., s. 100-209.
- HOLUBY, Josef. Ueber die Wirkungen der starken Winterfröste 1879-80 auf die Obstbäume und Brombeersträucher im Trencsiner Comitáte. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1880, 3. évf., s. 31-39.
- HOLUBY, Josef. Ueber einige Kultur- und Wandergewächse der Flora des Trencsiner Komitates. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1878, 1. évf., s. 34-52.
- HOLUBY, Jozef L. Weitere beiträge zur Presburger Flora. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1856, s. 15-18.
- HOLUBY, Jozef Ludwig. Ueber einige auf Pflanzen bezügliche abergläubische Gebräuche bei dem slovakischen Volke des Trencsiner Comitates : Ein Beitra zur Culturgeschichte. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1875-80, s. 1-10.

- HOLUBY, Jozef. Batographische Notizen. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1892-93, 15-16. évf., s. 93-96.
- HOLUBY, József. Észrevételek dr. Schur phytograf. Közleményeiben és Gandoger Mihály rhodolog. Tábláiban foglalt Trencsén megyei növényekre vonatkozó adatokra. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1883, 6. évf., s. 49-58.
- HRADSKÝ, József. A Központi kárpátokban és annak környékébeni méhtenyésztés általános körrajza = Allgemeiner Amriss der Bienenzucht in den Centralkarpathen und deren Amgebung. In *MKEÉ*, 1874, 1. évf., s. 140-151.
- HUBER, Imre. A rovarok metamorphosisa az ontogenesis és phylogenesis szempontjából. In *A Nyitrávámegyei ... Évkönyve*, 1895, 4. évf., s. 91-96.
- HÜCKL, Ernest. Az orbánc kezelése. In *A Nyitrávámegyei ... Évkönyve*, 1897-1900, 5. évf., s. 119-126.
- HÜCKL, Ernő. A subarachnoidealis ürbe való cocain befecskendezés által elért érzéstelenítésről. In *A Nyitrávámegyei ... Évkönyve*, 1897/1900, 5. évf., s. 185-190.
- HÜCKL, Ernő. Az érzéstelenítés. In *A Nyitrávámegyei ... Évkönyve*, 1897/1900, 5. évf., s. 211-219.
- HÜCKL, Ernő. Bosznia és Hercegovina közegészségügyéről. In *A Nyitrávámegyei ... Évkönyve*, 1897/1900, 5. évf., s. 126-139.
- HUSZ, Ármin. Eperjes környékének nagy-pikkelyröpüi (Macrolepidoptera) = Die Gross-Schmetterlinge (Macrolepidoptera) der Umgebung von Eperies. In *MKEÉ*, 1881, 8. évf., s. 238-268 a 269-302.
- CHERNEL, István. Madártani megfigyelések Pozsony vidékén 1885. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1884-1886, s. 41-65.
- CHYZER, Kornél. Adatok Zemplénmegye természetrajzi ismeretéhez : Zemplénmegye halai = Beiträge zur naturwissenschaftlichen Kenntniss des Zempliner Komitates : Die Fische des Zempliner Komitates. In *MKEÉ*, 1882, 9. évf., s. 1-11 a 12-25.
- CHYZER, Kornél. Néhány szó fürdőink felvirágoztatása ügyében = Einige Worte im Interesse unserer Bäder. In *MKEÉ*, 1883, 10. évf., s. 330-336, 342-349.
- JANKURA, Iván. A csonttörések kezelése a vidéki praxisban. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1911. évre, s. 35-50.
- JANKURA, Iván. Az arterioskleroziáról. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1909. évre, s. 16-27.
- JÁRMAY, László. A tuberculosis ellen való védekezés különös tekintettel a gyógyhelyekre. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1893/94. évre, s. 23-34.
- JEGYZŐKÖNYV : Felvétel Rimaszombatban, 1907. április hó 30-ikán, a gömörvámegyei orvos-szövetség és orvos-gyógyszerész egyesület évi rendes közgyűlésén. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1905 – 1906. évekre, s. 156.
- JEGYZŐKÖNYV : Felvétel Rozsnyón, 1904. május hó 25-ikén, az orvosszövetség és orvos-gyógyszerész-egyesület rendes tavaszi közgyűlésén. In *Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1903/1904. évekre, s. 47-49.
- JEGYZŐKÖNYV a Gömörmegyei Orvos-gyógyszerész Egyesületnek 1891. évi szeptember hó 28-án Rozsnyón tartott közgyűléséről. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1891. évre, s.28.

- JEGYZŐKÖNYV felvétel a Szepesi Orvos-gyógyszerész-Egyesület 1894. évi június hó 17-én Tátrafüreden tartott (tavaszi) gyűlésén. In *Szepesi ... Évkönyve*, 1893/94. évre, s. 48.
- JELENTÉS a Szepesi Orvos-gyógyszerész Egylet könyv- és műszertáráról az 1907. évi június hó 19-én Iglón tartott tavaszi közgyűléséhez. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1907. évre, s. 58-59.
- JELENTSIK, Nándor. A privigyei trachoma – járvány közigazgatási szempontból. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1895, 4. évf., s. 271-275.
- JUKOVITS, Anton. Verzeichniss der am Neusiedlersee häufiger vorkommenden Vogelaarten. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1857, 2 Heft, s. 32.
- JUKOVITS, Anton. Verzeichniss der Neusiedlersee vorkommenden Vögel. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1864-65, s. 49-54.
- KÁCSER, Mór. A púchoi völgy három forrásáról. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1894/95, 17/18. évf., s. 167-175.
- KALCHBRENNER, Károly. A Kárpátok ehető és mérges gombáiról = Ueber essbare und giftige Schwämme in den Karpathen. In *MKEÉ*, 1877, 4. évf., s. 114-150.
- KANKA Károly dr. Úrnak előadása az országos kórház szemészeti osztályának működéséről. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg., 1887-1891, s. 203-208.
- KANKA, Károly. Az országos kórház szemészeti osztályának működéséről. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg., 1887-1891, s. 203-208.
- KAPP, Jakab. A férfiivarszervek ideges állapotáról azok megbetegedése következtében. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1880. évre, s. 14.
- KAPP, Jakab. Terhesek és szülők eclampsiájáról. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1880. évre, s. 12.
- KELECSÉNYI, Károly. Nyitramegye Nagy Tapolcsány környékének bogár és lepkefaunája. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1895-96, 4. évf., s. 18-40.
- KELECSÉNYI, Károly. Újabb adatok Nyitramegye bogárfaunájához. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1897/1900, 5. évf., s. 42-57.
- KELLER, Emil. Pótdatok a Vágújhely virányához. In *A Nyitravármegyei ...Évkönyve*, 1892/93, 3. évf., s. 34-38.
- KEMPELEN, R. Über einen Schmetterlingszwitter. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1881-83, s. 79-83.
- KERN, Aladár. Atropin mérgezés. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1893/94. évre, s. 44-45.
- KICSKA, Emil. A terhes nők betegségei. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1889-90, 1. évf., s. 65-73.
- KICSKA, Emil. A terhesség idő alatt félbeszakadásáról. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1895-96, 4. évf., s. 61-69.
- KILENCZEDIK szakülés 1900. november-hó 14-én. In *Verhandlungen ...Presburg*, Jahrg. 1900, s. 127-128.
- KIRÁLY, Arisztid. Keratitis parenchymatosa es Meningitis cerebro-spinalis. In *Szepesi ... Évkönyve*, 1896. évre, s 69-73.

- KNAPP, Josef. Phanerogame Flora der Stadt Neutra nebst ihrer Umgebung. In *Verhandlungen ... Presburg (Cblatt)*, Jahrg.1863, s. 117-127, s. 133-174 a s. 181-190.
- KNETT, Josef. Die geologisch-balneotechnischen Verhältnisse von Trencsin-Teplitz. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1900/1901, 23-24. évf., s. 67-106.
- KOCSI, Károly. Im neuen Revier : Coleopterologische skizze. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1908-1910, 31-33. évf., s. 159-168.
- KOLACZEK, Erwin. Beitrag zur Lösung der Frage über die Entstehung des sogenannten Speisenblutes. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1857, Heft 2., s. 33-38.
- KOLACZEK, Erwin. Botanisch-physiologische Notizen. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1859, s. 15-22.
- KOLACZEK, Erwin. Pilzbildungen im Innern unversehrter Eier. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1857, II., 39-42.
- KORNHUBER, A. Der Thebener Kobel : Ein Beitrag zu seiner Naturgeschichte. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1897-98, s. 57-97.
- KORNHUBER, A. G. Bemerkungen über das Vorkommen der Fische um Pressburg und an einige anderen Orten Ungerns. In *Verhandlungen ... Presburg*, (Cblatt 2, 12. dec.), Jahrg. 1863, s. 205-213.
- KORNHUBER, Andreas. Die Moose der Presburger Flora. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1866, s. 101-112.
- KORNHUBER, G.A. Beitrag zur Kenntniss der Fisch im Waag-Gebiet. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1860-61, s. 40-44.
- KRASZNYÁNSZKY, Károly. A bellusi höforrások. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1890/91, 13/14. évf., s. 29-42.
- KRASZNYÁNSZKY, Károly. A bellusi nyaralótelep. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1906/07, 29/30. évf., s. 53-59.
- KRZISCH, Josef Friedrich. Beobachtungen auf einer im Jahre 1858 unternommenen Bereisung des Tatra Gebirges und der Liptauer Alpen. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1860-61, s. 104-124.
- KRZISCH, Josef Friedrich. Der Wetterlin in den kleinen Karpathen. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1856, s. 51-55.
- KRZISCH, Josef Friedrich. Phanerogame Flora des Oberneutraer Comitates. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1857, s. 19-108.
- KRZISCH, Jozef. Ueber eine neuentdeckte Mineralquelle bei Ó-Tura in Ober Neutraer Comit. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1858, Heft II., s. 10-12.
- LAKATOS, Imre. A csonttörések járó kezeléséről. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1901, s. 123-124.
- LÁNG, Emil. Analyse zweier Mineralquellen in nordwestlichen Ungarn. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1858, Heft II., s. 37-50.
- LÁNG, Emil. Das Tretschin-teplitzer Thal und dessen Mineral-Quellen. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1857, Heft. II., s. 1-16.
- LÁNG, Emil. Untersuchung der Mineralquellen von Bajmócz und Belita. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1860-61, s. 86-95.

- LANGER, Alexander. A sodróférgék (Rotatoria) és a vidékünkön észlelt fajaikról. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1907, s. 16-48.
- LAUFER, Ferdinand. Heilung einer Beinhautentzündung des Oberkiefers durch Behandlung eines cariösen Zahnes. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1892-93, s. 212-217.
- LIEBLEITNER, Johan. Über das leben unserer Nattern. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1873-75, s. 98-109.
- LIFTNER, István. A havasi morga (*Arctomus marmota*) a Királyhegy alatt. In *MKEÉ*, 1884, 11. évf., s. XIV-XV.
- LOHR, Adolf. Versuch einer Erklärung warum es in der Donau Aale gibt. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1900, s. 54-60.
- LÖCHERER, Tamás. A tudólobnak chloroform spiritusszal való beleheltetési gyógykísérletekről. In *Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1891. évre, s. 11-22.
- LÖCHERER, Tamás. Gömörvármegye közegészségügye. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1902. évre, s. 33-64.
- LÖCHERER, Tamás. Kimutatás a közkórház fennállása óta 1884-1905 végzett operációkról. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1905 – 1906. évekre, s. 19-29.
- LÖCHERER, Tamás. Kísérleti adatok az inoperabilis carcinómák gyógykezeléséhez chinium hydrochlorikummal. In *Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1902. évre, s. 20-23.
- LÖCHERER, Tamás. Megyei közkórház műtétei. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1895. évre, s. 28-29.
- LÖCHERER, Tamás. Megyei közkórház műtétei. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1905/1906. évre, s. 19-29.
- LÖCHERER, Tamás. Négy megbetegedési eset. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1895. évre, s. 49.
- LÖCHERER, Tamás. Psoriasis gyógyszerelésről. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1888. évre, s. 11-14.
- LÖCHERER, Tamás. Schulek-féle hályog műtét. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1905 - 1906. évre, 51-53.
- LÖCHERER, Tamás. Súlyos koponyaacsont-törés és agyroncsolás. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1905 - 1906. évre, s. 18-19.
- LORX, Sándor. Mélyen tisztelt közgyűlés. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1907. évre, s. 11-14.
- MACK, Eduard. Ueber Anästhetica, besonders Amylin. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1857, Heft 1, s. 51-52.
- MÁDAY, Izidor. A madárvédelem fejlesztése társadalmi úton. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1912, s. 78-82 a 83-88.
- A MAGYARORSZÁGI Kárpátgyűlés alapszabályai. In *MKEÉ*, 1874, 1. évf., s.30.
- MAJERSZKY, Adalbert. Pflanzengeographisches aus dem Trencsiner Comitatus. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1890/91, 13-14. évf., s. 10-18.
- MAJERSZKY, Béla. Néhány sajtósági mozzanat a növények elterjedésében. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1888/89, 11-12. évf., s. 27-35.

- MAJLÁTH, Béla. Vizrajzi viszonyok Liptó megyében = Hydrographische Verhältnisse im Komitate Liptau. In *MKEÉ*, 1877, 4. évf., s. 52-113.
- MAJLÁTH, Béla. Liptó megye légüneti és égalji viszonyai = Meteorologische und klimatische Verhältnisse des Comitatus Liptau. In *MKEÉ*, 1876, 3. évf., s. 132-159.
- MARTINYI Kálmán. Adatok a trepanatio javaslatához. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1896-97, 19-20. évf., s. 91-101.
- MARTINYI, Kálmán. A szúrt sebek miatt végzett hasmetsések. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1900-01, 23-24. évf., s. 1-17.
- MARTINYI, Kálmán. Bélcsavarodás és belső bélelzáródás miatt végzett hasmetszetek. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1904/05, 27-28. évf., s. 117-135.
- II.[Második] orvosi szakülés 1887. november 18-án. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1887. évre, s. 93.
- MÁSODIK ülés 1907. február 13-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1907, s. 101-102.
- MÁSODIK ülés 1908. márczius 8-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1909, s. 53.
- MATOUSCHEK, Franz. Ein Beitrag zur Kenntnis der Laubmoose aus dem Süden des Trencschiner Comitatus. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1901, s. 43-52.
- MEDICINISCHE Section-Sitzung am 9. Februar 1870. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1869-70, s. 123-124.
- MEDICINISCHE Sektions-Sitzung am 23. Februar 1870. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1869-1870, s. 125-126.
- METZGER, Ede. A növényi élősdiekről. In *A Nyitra vármegyei ... Évkönyve*, 1895, 4. évf., s. 59-61.
- MIHALIK, József. Liptó vármegye topográfiai tekintetben = Liptau in topographischer Hinsicht. In *MKEÉ*, 1886, 13. évf., s. 1-46 a 86-136.
- MITGLIEDER des Vereins für Naturkunde, beigetreten von Abhandlungen der Generalversammlung am 15. März 1856. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1856, s. 11-16.
- MYSKOVSZKY, Emil. Az emberi nemé s kora. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1898. évre, s. 56-70.
- NAGY, Joseph. Die Vogel der Unter-Neutraer Gespanschaft. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1859, s. 45-66.
- NEGYEDIK ülés 1903. október 14-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1903, s. 170.
- NEGYEDIK szakülés 1899. május – hó 31-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1899, s. 108-109
- NEGYEDIK ülés 1904. április 20-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1904, s. 154-155.
- NEGYEDIK ülés 1905. március 22-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1907, s. 90.
- NEGYEDIK ülés 1907. április 24-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1907, s. 103-104.

- NEGYEDIK ülés 1908. április 28-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1908, s. 54-56.
- NEGYEDIK ülés 1910. december 14-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1909-1910, 106-107.
- NÉMETHY, Károly. A földi giliszta, nadály és galandféreg élete. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1887. évre, s. 19-26.
- NÉVJEGYZÉKE a pozsonyi orvos-természettudományi egyesület tagjainak. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1909-1910, s. 125.
- NYOLCADIK ülés 1904. november 30-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1904, s. 157.
- ORDÓDY, István Károly. A havasi morga = Das Alpenmurmeltier. In *MKEÉ*, 1877, 4. évf., s. 40-51.
- ORTVAY, T. Vadászati culturkép Pozsonymegye hajdanából és jelenéből. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1902, s. 3-31. (nemecká verzia state: Tierwelt und die Kultur. In *Tamže*, Jahrg. 1902, s. 89-112).
- ORTVAY, Tivadar. Adatok a tölgy és egyéb fák tenyésztete történetéhez Pozsonyban. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1899, s. 30-37.
- ORTVAY, Tivadar. Haltenyésztési viszonyainak multja és jelene. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1897-98, s. 3-16.
- AZ ORVOS szakosztály ülése 1894. nov. 28-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1894-1896, s. 164.
- AZ ORVOSI szakosztály ülése 1894 november hó 14-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1894/1896, s. 163.
- AZ ORVOSI szakosztály ülése 1896. évi január hó 22-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1894-96, s. 204-205.
- AZ ORVOSI szakosztály ülései 1911-ben : Első ülés 1911. április hó 5-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1911, s. 93-94.
- AZ ORVOSI szakosztályának ülése 1896. február hó 5-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1894-96, s. 205.
- ORVOSI szakülés 1893. október 18-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1892-93, s. 245.
- ÖTÖDIK ülés 1903. október hó 28-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1903, s. 172-173.
- ÖTÖDIK ülés 1905. október 18-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1905, s. 91.
- ÖTÖDIK ülés 1908. december 16-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1908, s. 59.
- ÖTÖDIK ülés 1910. december 21-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1909-1910, s. 107-109.
- OTTAVA, Ignác. A mai kornak szembetegségei. In *A Nyitramegyei ... Évkönyve*, 1895, 4. évf., s. 247-263.
- OTTO, A. F. Pax Grundzüge der Pflanzenverbreitung in den Karpathen. In *MKEÉ*, 1898, 25. évf., s. 212-214.

- PANTOCSEK, Josef. Beitrage zur Flora und Fauna der Hercegovina, Crnagora und Dalmatiens. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1871-72, s. 1-146.
- PANTOCSEK, Josef. Über Abhängigkeit alles organischen Lebens von Clima und Bode. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1873-5, s. 81-88.
- PANTOCSEK, József. Adatok Nyitravármegye moszatvirányához. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1897-98, s. 98-105.
- PANTOCSEK, József. Adatok Pozsony város és vidéke moszat virányához. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1901, s. 67-71.
- PANTOCSEK, József. Uj Bacillariák leírása. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1907, s. 50-57.
- PÁVAY-VAJNA, Gábor. A tüdővészről és annak ragály-anyagáról a Koch-féle „bacillus tuberculosisről. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1881-83, s. 27-64.
- PÁVAY-VAJNA, Gábor. A tüdővényt gyógyító módjának mai állásáról : Önálló tapasztalatok nyomán. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1887-91, s. 107-129 a 130-155.
- PÁVAY-VAJNA, Gábor. A typhusról. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1906, 63-66.
- PÁVAY-VAJNA, Gabriel. Fertőző betegségek bejelentése ügyében. *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1899, s. 111-112.
- PAVLÍK, Sándor. Kreosot és hatása a tuberculosis bacillusra. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1893/94, 3. évf., s. 14-18.
- PAWLOWSKI, Alexander. Beiträge zur Flora Oberungarns. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1856, s. 25-29.
- PAZÁR, Andor. A csízi fürdő fokozatos fejlődéséről. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1895. évre, s. 26-27.
- PAZSICZKY, Eugen. Adatok Trencsénmegye lepkefaunájához. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1908-10, 31-33. évf., s. 41-82.
- PELECH, E. János. A siketfajd dürgéséről. In *MKEÉ*, 1892, 19. évf., s. 36-47.
- PELECH, János. A pisztráng = Die Forelle. In *MKEÉ*, 1879, 6. évf., s. 80-118 a 119-167.
- PETROGALLI, Artur. A hasadó gombákról. Schizomycetes. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1888/89, 11-12. évf., s. 85-131.
- PETROGALLI, Artur. Flóránk egy érdekes növénye. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1890/91, 13-14. évf., s. 168-169.
- PETROGALLI, Artur. Kirándulás a Nagy Fátra „Hermánd“ nevü völgyébe. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1886, 9. évf., s.57- 83.
- PETROGALLI, Artur. Kirándulás a Szitnyára, In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1888/89, 11-12. évf., s. 132-146.
- PODHRADSKY, András. A siket- és nyírfajd = Das Auerhuhn und Birkhuhn. In *MKEÉ*, 1882, 9. évf., s. 213-220 a 221-230.
- POLLACSEK, Simon. A bellusi Baross kénforrás. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1896-97, 19-20. évf., s. 38-41.

- POLLACSEK, Simon. Minő módon lehetne a trachoma járványt gyorsabban megszüntetni. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1894-95, 17-18. évf., s. 70-89.
- POZSONYI Orvos-Természettudományi Egyesület Könyvtárának Jegyzéke. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1894-1896, s. 1-97 (samostatné stránkovanie).
- RAPPENSBERGER, Viliam. A virágtenyésztés története és virágdivatunk. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1878, 1. évf., s. 22.
- RECHINGER, Karl. Botanische Beobachtungen im „Schur“ bei St. Georgen. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1901, s. 30-37.
- REJTŐ, Adolf. A rozsmézharatról. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1883. évre, s. 15-16.
- ROSENZWEIG, Bertalan. A cocain alkalmazásáról és helybeli anesthesia előidézése több mint 400 eset kapcsán. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1893/94. évre, s. 12-16.
- ROTH, Samu. A fehér gyopár (*Leontopodium*) grániton. In *MKEÉ*, 1883, 10. évf., s. 388.
- ROTH, Samu. Néhány adat a kárpáti morgáról. In *MKEÉ*, 1882, 9. évf., s. 201-202.
- ROTTENBERG, János. A venae sectio pneumonia crouposanál (Az immunitás mai állaspontja). In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1899. évre, s. 39-44.
- ROTTENBERG, János. Carcinoma testiculi egy complicált esete. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1893/94. évre, s. 9-11.
- ROTTENBERG, János. Szülészeti műtétek a vidéken. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1896. évre, s. 16-28.
- ROWLAND, Wiliam. Adatok a halászati viszonyaink ismertetéséhez = Beitrag zur Kenntniss unserer ichtyologischen Verhältnisse. In *MKEÉ*, 1881, 8. évf., s. 38-62.
- ROWLAND, William. Aus der Arva. In *MKEÉ*, 1874, 2. évf., s. 105-117.
- RÓZSAY, Emil. Enumeratio Coleopterorum Posoniensium. Adalék Pozsony rovarfaunájának ismeretéhez. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1873-75, s. 25-54.
- ROZSNYAI Bertalan. Érdekes elmekórtani eset a törvényszéki orvosi praxisomból. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1904. évre, s. 45-55.
- ROZSNYAI, Bertalan. A foghúzásról gyökérgyulladás esetén. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1909. évre, s. 41-45.
- SABRANSZKY, Henrik. Ein Beitrag zur Kenntniss der Rhynchiten-Fauna von Presburg. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1887-1891, s. 16-24.
- SAX, Ágoston. Az V-ik 1897-ben tartott szünidei orvosi cursus s azon tett tapasztalataim In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1899. évre, s. 55-60.
- A SELMECZBÁNYAI Gyógyászati és Természettudományi Egylet tagjainak névjegyzéke az 1903/04. évben. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1903. évre, s. 139-144.
- SCHARL, Pál. A tuberculosis specificus therapiája. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1906. évre, s. 18-29.
- SCHENEK úrnak jelentése az I. természettudományi szakosztály működéséről 1879-ben. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1880. évre, s. 10.
- SCHERFEL, Aurel. A Gánóczi fürdő és ártézi hévvíz vegyi viszonyai = Bad Gánócz und die chemischen Verhältnisse seiner Bohrtherme In *MKEÉ*, 1881, 8. évf., s. 181-200 a 201-222.

- SCHERFEL, Aurel. A szlatvíni ásványvíz vegyelemzése = Analyse des Szlatviner Mineralwasser. In *MKEÉ*, 1883, 10. évf., s. 156-168 a 169-183.
- SCHERFEL, Aurel. A Ránk-herleini szökőkút vizének vegyi elemzése = Chemische Untersuchung der Rank- Herleiner Spring-Quelle. In *MKEÉ*, 1877, 14. évf., s. 195-227.
- SCHERFEL, Aurél. Adalékok a Szepesi Tátra alhavasi és havasi virányának ismertetéséhez = Kleine Beiträge zur Kenntniss der subalpinen und alpinen Flora der Zipser tatra. In *MKEÉ*, 1879, 6. évf., s. 245-264 a 265-287; 1880, s. [299]-334 a [335]-371.
- SCHILLER, Siegmund. Die pflanzen-geographische Verhältnisse der Stadt Neutra und ihrer Umgebung. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1866, s. 32-34.
- SCHILLINGER Ferencz úrnak jelentése a II. t.i.a gyógyászati szakosztály működéséről az 1880-ik évben. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1881. évre, s 16.
- SCHILLINGER, Ferenc. A pestisről. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1880. évre, s. 12.
- SCHILLINGER, Ferenc. Kizárt sérvek lényegéről és gyógykezelési módjáról. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1880. évre, s. 14.
- SCHLESINGER, Max. A szénsavas fürdőkről. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1894/96, s. 205-207.
- SCHWITZER, Samuel. Közegészségügyünk, kari érdekek és kari ügyek. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1897, 5. évf., s. 219-234.
- SIEGMETH, K. A Keleti Kárpátokból a Magas Tátrába. In *MKEÉ*, 1890, 18. évf., s. 132-149.
- SIEGMETH, Károly. A Hegyaljáról a Vihorláthegységbe. In *MKEÉ*, 1886, 13. évf., s. 90-128.
- SIEGMETH, Károly. Sárosmegyei kirándulásom = Eine Tour durch das Sároser Komitat. In *MKEÉ*, 1879, 6. évf., s36-57 a 58-79.
- SIEGMETH, Károly. Trencsén-Teplitz és környéke. In *MKEÉ*, 1895, 22. évf., s. 16-29.
- SIGMUND, Jozef. Egy tuberculotikus térd resectio és egy carcinoma mammae műtéti esete. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1905/06. évre, s. 46.
- SIGMUND, Jozef. Érdekes sebészeti esetek. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1907/1910. évekre, s. 61-64.
- SIGMUND, József. Esetek sebészet köréből. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve az 1905 - 1906. évre*, s. 132-135.
- SIGMUND, József. Húgyhólyagkövek és sebészi műtétek. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1907-1910. évre, s. 88-92.
- SIGMUND, József. A sérvekről. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1905 - 1906. évre, s. 75-78.
- SOHR, Robert. Etwas über das jetzige Madagascar. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1896-97, 19-20. évf., s. 19-37.
- SOHR, Robert. Madagascar's Ostküste, dessen Boden, Natur und Einwohner. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1894-95, 17-18. évf., s. 229-242.
- SOHR, Robert. Mauritius. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1896-97, 19-20. évf., s. 102-107.

- SOLOWIJ, Adam. A méhnek hüvelyén át való teljes kiirtásáról annak rákos elfajulásáról. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1892-93, s. 178-179.
- STAUB, Móricz. A vegetatio kifejlődésének időpontjai Magyarország északi felföldjén. In *MKEÉ*, 1884, 11. évf., s. 140-160; pokračovanie In *Tamže*, 1885, 12. évf., s. 30-61 a *Tamže*, 1886, 13. évf., s. 47-74.
- STEINER, Antal. A szepes-tótfalvi ásványvizek = Die Mineralwasser bei Winschendorf In. A *MKEÉ*, 1886, 13. évf., s. 75-89.
- STELZNER, Ferdinand. Die Nahrung der Sperlinge In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1873-75, s. 145-153.
- STELZNER, Ferdinand. Über Bacterien. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1873-75, s. 57-69.
- STERN, Adolf. Strychnin mérgezés egy esete. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1896. évre, s. 27-29.
- STREKEISEN úr előadása a meddült tejről. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1887-1891, s. 211-212.
- STULLER, Gyula. A selmeczi város területén lévő két kórház egyesítése czéljából egylet kebeléből kiinduló indítvány. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1886. évre, s. 31-32.
- STULLER, Gyula. Az utolsó hónapokban általam műtött 7 esetről. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1886. évre, s. 19-21.
- SZABÓ, Samu. Bonczolási jegyzőkönyv. In *Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1888. évre, s. 16-28.
- SZÁNTÓ, Károly. Pozsony vármegye növényföldrajzából. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1906, s. 57.
- SZÁSZ, Ágoston. A tüdőlobnak creosottal való gyógykezelése In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1909. évre, s. 28-31.
- SZÁSZ, Ágoston. Titkári jelentés a Szepesi orvos-gyógyszerész egylet 1867-1907. évi működéséről. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1907. évre, s. 18.
- SZÉCSI, Zsigmond. A halak, mint selmeczi tavak mellékhasználati tárgya . In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1886. évre, s.3-9.
- SZÉCSI, Zsigmond. Jelentés haltenyésztésünk állásáról kapcsolatban a május hó 1-én életbe lépő halászati törvény határozataival. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1888-1891. évekre, s. 26-39.
- SZÉP, Rudolf. Adatok a Nyugatmagyarország moluskafaunájához. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1894-96, s. 13-32.
- A SZEPESI orvosok rendtartása. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1897. évre, s. 36-42.
- A SZEPESI orvos-gyógyszerész egylet 1894. november hó 14-én Késmárkon, a serum therapia ügyében tartott rendkívüli gyűlés jegyzőkönyve. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1894/95. évre, 21-25.
- A SZEPESI orvos-gyógyszerész egylet könyvtárának jegyzéke. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1893/94. évre, s. 52-58.
- A SZEPESI orvos-gyógyszerész egylet műszertárának jegyzéke. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1893/94. évre, s. 51.

- A SZEPESMEGYEI orvos-gyógyszerész egyesület 1902. évi október hó 15-én Szepesszombaton tartott rendes közgyűlés jegyzőkönyve. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1902. évre, s. 21.
- A SZEPESMEGYEI orvos-gyógyszerész-egyesület 1903. június hó 24-én Barlangligeten tartott közgyűlés jegyzőkönyve. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1903. évre, s. 5-6 a 12.
- A SZEPESMEGYEI orvos-gyógyszerész-egyesület 1904. június hó 22-én Tátrafüreden tartott tavaszi rendes közgyűlésről. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1904. évre, s. 6 a18.
- A SZEPESMEGYEI orvos-gyógyszerészegylet 1897. szeptember hó 22.-én Lőcsén tartott XXXI. Rendes évi közgyűlés Jegyzőkönyve. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1897. évre, s. 33.
- SZEPESVÁRMEGYE természeti emlékeinek jegyzéke. In *MKEÉ*, 1910, 37. évf., s. 189-200.
- SZONTAGH, Miklós. A zerge életmódja és elterjedése a Magas Tátrában. In *MKEÉ*, 1896, 23. évf., s. 110-120.
- SZTAHOVSKÝ, Antal. Legújabb vívmányok fogak helyi érzéstelenítése körül. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1911. évre, s. 51-56.
- SZTAHOVSZKY, Antal. A szív működési képessége megbírálásának újabb módjai. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1912. évre, s. 33-41.
- SZTAHOVSZKY, Antal. Edényváltások. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1909. évre, s. 32-40.
- TANDLICH, Ignác. A hat éves molaris fogról. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1901. évre, s. 20-24.
- TANDLICH, Ignác. Az alkoholbefolyása az egészségre. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1899. évre, s. 47-69.
- TANDLICH, Ignác. Gyógyintézetek a tüdővésztherápiában. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1900. évre, s. 79-88.
- TANDLICH, Ignác. Lakásainkról. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1897. évre, s. 76-83.
- TANDLICH, Ignác. Cocain a foggyógyászatban. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1896. évre, s. 77-86.
- TANDLICH, Ignác. A fogak romlásának okai. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1895. évre, s. [34]-42.
- TÁTRAY, Gergely. Mélyen tisztelt uraim! In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1907. évre, s. 8.
- TELBISZ, Benedek. A rajecz-tepliczi hévvizforras elemzése. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1882, 5. évf., s. 42-45.
- TERMÉSZETTUDOMÁNYI szakülés 1892. december 5-én. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1892-93, s. 211.
- TERRAY, Lajos. A bélezáródások ok-, kór- és gyógytanáról. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1886. évre, s. 33-37.
- THIEROT, Albert. Zur Naturgeschichte des Bibers (Castor Fiber L.) In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1860-61, s. 21-24.
- THIRRING, Gyula. Dr. Györffy István: A Magas Tátra növényvilága. In *MKEÉ*, 1914, 41. évf., s. 118-120.

- THURÓCZY, Károly. A diphtheritis-gyógyszerummal végzett kísérletekről 400 eset kapcsán. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1895, 4. évf., s. 103-112.
- THURÓCZY, Károly. A nyitrai közkórházban végzett 5 kömütétről. In *A Nyitravármegyei ...Évkönyve*, 1889/90, 1. évf., s. 19-26.
- THURÓCZY, Károly. Érsekújvári kórház. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1895, 4. évf., s. 115-134.
- TOMASOVSKY, Imre. Az állatok időjósági szerepe. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1900. évre, s. 1-19.
- TÖRÖK, János. A tornallyai járásban előfordult hullaboncsolások. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1889. évre, s. 17-19.
- TÖRÖK, János. Gyakorlatomban előforduló nevezetesebb esetek és rendőri boncsolások. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1895. évre, s. 57-63.
- TÖRÖK, János. Nevezetesebb rendőri és törvényszéki esetek. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1888. évre, s. 29-30.
- TÓTH Imre. A végbélsipolyokról. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1880. évre, s. 13.
- TÓTH, Imre. A halál adója Selmeczen. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1887. évre, s. 74-88.
- TÓTH, Imre. A selmeczbányai vízvezeték kérdéséhez higiéniai szempontból. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1888/91. évre, s. 40-60.
- TÓTH, Imre. A selmeczi bányakórházban 1879-ben ápolt betegekről. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1880. évre, s. 15.
- TÓTH, Imre. A tópataki vízvezeték által okozott hasihagymázjárvány. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1903, s. 102-110.
- TÓTH, Imre. A tuberculosis tüdősorvadás betegségéről. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1898. évre, s. 23-37.
- TÓTH, Imre. Az alkoholizmus a társadalomban. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1900. évre, s. 39-59.
- TÓTH, Imre. Plasztikai műtétekről. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1880. évre, s. 9.
- A TRENCSEN MEGYEI Természettudományi egyesület tagjainak névjegyzéke 1877-től 1878. októberig. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1878, 1. évf., s. 9-18.
- TUZSON, János. A fák anatómiai szerkezetéről. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1897. évre, s. 47-60.
- TUZSON, János. A növények gombabetegségeiről. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1899. évre, s. 33.
- UDRANSZKY László. Az élet és annak megszűnése . In *A Trencsénmegyei ...Évkönyve*, 1887, 10. évf., s. 68-80.
- UDRÁNSZKY, László. Trencsénmegye rákjairól. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1879 3. évf., s. 30-31.
- UNGÁR, Samu. A hysterikus bántalmak lényege. In *A Nyitravármegyei ...Évkönyve*, 1893/94, 3. évf., s. 18-22.
- UNGÁR, Samu. Neurasthenikusoknál észlelhető phosphaturia. In *A Nyitravármegyei ... Évkönyve*, 1891-92, 2. évf., s. 28-29.

- URSZINYI, Gyula. A betegsegélyző pénztárról. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1900. évre, s. 15-21.
- URSZINYI, Gyula. Diphtheritis diagnostikai és therapeutikai értékéről. In *A Gömörmegyei ... Évkönyve*, 1895. évre, s. 9-17.
- V. [Ötödik] orvosi szakülés 1892. november 30-án. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1892-93, s. 208-209.
- V. Néhány növény kultúrhistoriai tekintetből. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1894/95, 17-18. évf., s. 100-110.
- VADAS, Jenő. A madárvédelelmű. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1897. évre, s. 22-31.
- VÁNGEL, Eugen. Adatok Kocsócz és környékének lepkefaunájáról. In *A Trencsénmegyei ... Évkönyve*, 1883, 6. évf., s. 29-40.
- VÉBER, Antal. A migratorról. In *A Nyitrai megyei ... Évkönyve*, 1895, 4. évf., s. 70-78.
- VELITS, Dezső. A pozsonyi m. kir. Bábaképezdével kapcsolatos szülészeti poliklinikum első hat és fél évi működése. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1897-1898, s. 44-54.
- VELITS, Dezső. A rákos méh teljes kiirtásának gyógyeredményeiről. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1900, s. 124-126.
- VELITS, Dezső. Az oszteomalaciáról és az oszteomalacia gyógyításáról castratio által. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1892-1893, s. 182-183.
- VELITS, Dezső. Egy extrauterinalis terhességnek lapparatomia által gyógyult esetéről. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1892-93, s. 185-186.
- VELITS, Dezső. A méhen kívüli terhességről. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1901, s. 121-122.
- VELITS, Dezső. Ovariectomia a terhesség alatt. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1905, s. 94-96.
- VELITS, Dezső. Terhességnek ovarialis tumorról való komplikációjáról. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1909-10, s. 100.
- VELITS, Dezső. Uterus rupturákról. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1900, 121-123.
- VERSAMMLUNG am 12. Jänner 1857. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1857, I. Heft, s. 5-6.
- VERSAMMLUNG am 14. Dezember 1857. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1857, 2. Heft, s. 29.
- VEREINSVERSAMMLUNG am 27. Jänner 1862. In *Verhandlungen ... Presburg* (Cblatt), Jahrg. 1862, s. 71-72.
- VERSAMMLUNG am 22. April 1861. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1860-61, s. 88-89.
- VERSAMMLUNG Am 23. Dezember 1861. In *Verhandlungen ... Presburg* (Cblatt I. 2. Oct.), Jahrg. 1862, s. 61.
- VERSAMMLUNG am 26. April 1859. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1859, s. 39.
- VERSAMMLUNG Am 27. Jänner 1862. In *Verhandlungen ... Presburg* (Cblatt I.3. Nov.), Jahrg. 1862, s. 73.

- VERZEICHNISS der Mitglieder des Vereins für Natur- und Heilkunde in Presburg (bis zur Jahresversammlung 1874). In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1871-1872, s. 223-227.
- VERZEICHNISS der Mitglieder des Vereins für Naturkunde zu Presburg. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1859, s. 38-51.
- VIRÍTÓ növények a Központi-Kárpátok csúcsain. In *MKEÉ*, 1884, 10. évf., s. XXXVI-XL.
- VITÁLIS, István. Titkári jelentés. In *A Selmeczi ... Évkönyve*, 1898. évre, s. 7-8.
- VRAGASSY, Vilmos. Érzéktelenítő szerekről és a bódításról. In *A Nyitra vármegyei ... Évkönyve*, 1889/90, 1. évf., s. 39-50.
- WAGNER, János. Túróc vármegye edényes növényei. In *MKEÉ*, 1901, 28. évf., s. 2-56.
- WEBER, Samu. A kolera járványok Szepességen. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1896. évre, s. 32-35.
- WEBER, Samu. Lubló fürdő 100 év előtt. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1900. évre, s. 66-70.
- WEBER, Samu. Szepesi ásványvizek és fürdőhelyek 100 év előtt. In *A Szepesi ... Évkönyve*, 1906. évre, s. 48-54.
- WEBER, Samuel. Szepes Béláról Szczawnicáig. In *MKEÉ*, 1876, 3. évf., s. 244-283.
- WEISZ, Ede. A kénes hévvizek s iszapfürdők javalatai. In *A Nyitra vármegyei ... Évkönyve*, 1897/1900, 5. évf., s. 98-105.
- WIESBAUER, Ján. Beiträge zur Flora von Presburg. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1869-70, s. 1-66.
- WÜNSCHENDORFER, Károly. Cyprianus, vörös klastrombeli camaldulii barátinak Herbariuma az 1764-dik évből. In *MKEÉ*, 1907, 34. évf., s. 77-85.
- ZAHLBRUCKNER, Alexander. Neue Beiträge zur Flechtenflora des Posonyer Komitates. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1904, s. 119-131.
- ZAHLBRUCKNER, Alexander. Zur Flechtenflora des Presburger Comitates. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1897-1898, s. 16-29.
- ZAHLBRUCKNER, Alexander. Zur Flechtenflora des Presburger Komitates. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1892-1893, s. 19-73.
- ZEHERY, István. A homosexualitásról. In *A Gömör megyei ... Évkönyve*, 1907-1910. évekre, s. 39-49.
- ZEHERY, Štefan. Rothadás vagy megforrázás. In *A Gömör megyei ... Évkönyve*, 1905-1906. évre, s. 137-141.
- ZUZÁK, Hugo. Az elmebetegügy kezeléséről a hadsereg körében. In *Verhandlungen ... Presburg*, Jahrg. 1905, s. 90.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- Alma Mater – Banská Štiavnica* : Európsky význam Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici : Zborník vydaný pri príležitosti otvorenia rovnomennej medzinárodnej výstavy v Banskej Štiavnici. Zost. Adriana Matejková. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2006. 184 s.
- ÁCS, Éva. Dr. József Pantocsek, the diatomologist: a short review about his Hungarian activity. In *Veda a technika v dejinách Slovenska 7*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky SAV, 1996, s. 25 – 32.
- BAČKOR, Martin. *Dejiny biológie* : (interný učebný text) [online]. Košice : Univerzita P.J. Šafárika Prírodovedecká fakulta, 2007 [cit. 2009-11-10]. Dostupné na internete: <<http://s.ics.upjs.sk/~backor/material/sdb.pdf>>.
- BALÁS, Árpád. *Magyarország mezőgazdasági szakoktatási intézményei 1896* : Emlékkönyv az 1896.ki ezredév emlékének ünneplése alkalmából. Magyar-Óvár : Czéh Sándor-féle Könyvnyomda, 1897. 242 s.
- BALÁZS, Péter. Magyarország egészségügyének európai jogharmonizációja a XVIII. században. In *Lege Artis Medicinae*, 2005, 15. évf., 1. sz.[cit. 2010-11-05]. Dostupné na internete: <<http://www.lam.hu/folyoiratok/lam/0501/18.htm>>.
- BATÁRY, Gyula. *A tudományos szaksajtó kialakulása Magyarországon (1721 – 1867)*. Budapest : OSZK, 1994. 188 s.
- BECK, Mihály. Tudományos mozgalmak. In *Természet Világa*, 1998, 129 évf, 12 sz., s. 531 – 534.
- BENIAK, Milan. *Fakultná nemocnica Bratislava 1864-1989*. Bratislava : Alfa, 1989. 262 s.
- Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*. Zost. Michal Potemra. Martin : Matica slovenská, 1963. 818 s.
- Bibliografia k flóre ČSR do r. 1952*. Zost. Ján Futák, Karel Domin. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960. 871 s.
- Bibliografia prírodovedných, lekárskejších a technických vied na Slovensku do r. 1850*. Zv. 1-2. Zost. Ján Tibenský a kol. Martin : Matica slovenská, 1976.
- BICZÓ, Zalán. *Győri Orvoséletrajzi Lexikon*. Győr, 2006.
- Biografický lexikon Slovenska*. Zv. 1-3. Martin Slovenská národná knižnica, 2002-2007.
- Biografický slovník mesta Poprad*. Zost. Zuzana Kolárová a kol. Poprad : Mestský úrad, 2004. 237 s.
- BOHUŠ, Ivan. *Szontághék és Magas-Tátra* [online]. [cit. 2009-07.20]. Dostupné na internete: <<http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/csarnok/s/szonmifj/szesmt.htm>>.
- BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok (1856 – 1945)*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958. 73 s.
- BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989. 370 s.
- BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. Rozvoj lekárskejších vied na Slovensku do zániku Uhorska. In TIBENSKÝ, Ján a kol. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2*. Bratislava : Obzor, 1988, s. 504 – 532.

- BUDAJ, Ondrej. *V službách slovenského rybárstva*. Bratislava : PaRPPRESS, 1998. 85 s.
- BURJANIV, Bohdan. *Linnaea borealis L* [online]. [cit. 2009-03-25]. Dostupné na internete: <<http://www.foto-net.sk/?idi=5614&abc=L>>.
- CAMBEL, Samuel a kol. *Dejiny Slovenska III*. Bratislava, 1992.
- CSILLAG, István. Első magyarországi narkózisok (1847 – 1849). In *Orvosi Hetilap*, 1970, 111 évf., s. 2854 – 2855.
- ČAPLOVIČ, Dušan a kol. *Dejiny Slovenska*. Bratislava : Academic Elektronik Press, 2000. 309 s.
- ČÁRSKY, Konštantín. Chirurgia na Slovensku : (Od sklonku XIX. Storočia do roku 1945). In JIRÁSEK, Arnold. *Česká a slovenská chirurgie v letech 1898 – 1948*. Praha : Státní zdravotnické nakladatelství, 1956, s. 129 – 139.
- ČERVENĀNSKÁ, Ňuta. Vedecká činnosť lekárskej sekcie. In *Veda a technika v dejinách Slovenska 3 : zborník referátov na vedeckých seminároch z príležitosti 130. výročia založenia Bratislavského lekársko-prírodovedného spolku*. Liptovský Mikuláš : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1987, s. 13 – 26.
- DANGL, Vojtech. Mestá, kasárne a posádky na Slovensku v posledných desaťročiach pred prvou svetovou vojnou. In *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2002, s. 262.
- DÉRER, Mihály. A selmeczi gyógyászati és természettudományi egylet története 1880. év bezártáig. In *Jegyzőkönyv a Selmeczi Gyógyászati és Természettudományi egyletnek 1881 évi január hó 29-én ... tartott közgyűléséről*. Selmecz, 1881. évre, s. 17 – 39.
- DOSTÁL, Josef – FUTÁK, Ján – NOVÁK, Jan. *Flóra Slovenska 1 : Všeobecná časť*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. 602 s.
- DÖRNYEI, Sándor. *A magyar gyógyszerészettörténeti irodalom 1944-ig*. Budapest : Magyar Gyógyszerészettörténeti Társaság, 2005. 316 s.
- DÖRNYEI, Sándor. *A magyar orvostörténeti irodalom 1715 – 1944*. Piliscsaba-Budapest : Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2002. 455 s.
- DUKA ZÓLYOMI, Norbert. Balneografická bibliografia Slovenska 1850-1920. Piešťany : Balneologické múzeum, 1980, 52 s.
- DVOŘÁK, Pavel. *Podivný barón : kniha o nevšednom osude baróna Emila Friedricha Johannesena Hoenninga O'Carroll*. Budmerice : Vydavateľstvo RAK, 1993. 179 s.
- Egyletek, társaságok a Duna-Tisza közén*. [online]. [cit. 2007-01-17] Dostupné: http://www.bacs-kiskun-leveltar.hu/m_re/re_egylet_muvelo.htm.
- Emlékmű 1856-1909 : Kiadja a Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából*. Szerk. Fischer Jakab, Ortvy Tivadar, Polikeit, Károly. Pozsony : [Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület], 1907. 261 a 299 s.
- Fakultná nemocnica Bratislava 1864-1989*. Bratislava : Alfa, 1989. 236 s.
- FALISOVÁ, Anna. Opatrenia proti tuberkulóze – pohľad do minulosti. In PAVLÍKOVÁ, Ľudmila a kol. (zost.). *Prínos zdravotníckych pracovníkov v zdravotno-sociálnej oblasti*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 2004, s. 6 – 15.

- FALISOVÁ, Anna. *Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období*. Bratislava : Veda, 1999. 203 s.
- FERÁKOVÁ, Viera. Botanické dielo J.L. Holubyho zo súčasného hľadiska. In *Význam osobnosti Dr.h.c. Jozefa Ľudovíta Holubyho v dejinách vedy na Slovensku*. Bratislava : Krajské osvetové stredisko, 1986, s. 77 – 98.
- FERIANCOVÁ-MASÁROVÁ, Zora. História slovenskej zoológie. In *Zborník abstraktov kongresu slovenských zoológov* [online]. [cit. 2010-01-17]. Dostupné na internete: <<http://www.zoo-spol.sk/kongresy/kongres-1999/kongres-1999-abstrakty.pdf>>.
- FLEISCHER, Juraj a kol. *Základy súdnej psychiatrie*. Bratislava : Akadémia Policajného zboru, 2003. 208 s.
- FUTÁK, Ján. Botanika v ročenkách Prírodovedného spolku župy Trenčianskej. In *Zborník zo seminára k 100. výročiu založenia Prírodovedného spolku župy Trenčianskej a múzea v Trenčíne*. Trenčín : Trenčianske múzeum, 1977, s. 46 – 51.
- FUTÁK, Ján. *Flóra Slovenska I. : Všeobecná časť*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. 602 s.
- FUTÁK, Ján. Náčrt dejín botanického výskumu východného Slovenska. In *Acta Botanica Slovaca Academiae Scientiarum Slovacae. Series A 4. Taxonomica Geobotanica*. Bratislava : Veda, 1978, s. 19 – 26.
- GARAJ, Peter a kol. *Poľovnícka história a kultúra*. Zvolen : Technická univerzita vo Zvolene Lesnícka fakulta, 2007. 180 s.
- GAŠPAR, Ján a kol. *História turistiky v Košiciach*. Košice : Výbor zväzu turistiky MV ČSZTV, 1988. 311 s.
- GERINEC, Anton. *História oftalmológie*. Bratislava : Vydavateľstvo KAPOŠ, 2009. 280 s.
- GEŠKOVÁ, Želmíra. Typologická charakteristika výročných správ škôl a normatívne predpisy ich vydávania. In *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 32 – 42.
- GOMBOCZ, Endre. *A királyi Magyar Természettudományi Társulat története 1841 – 1941*. Budapest, 1941. 160 s.
- GOMBOCZ, Endre. *A magyar botanika története*. Budapest : A Magyar Tudományos Akadémia, 1936. 636 s.
- A Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet Évkönyve*. 1 – 12 évf. Rimaszombat : [Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet], 1889 – 1913.
- GRÓSZ, Alfréd. *Die Hohe Tatra, Die Geschichte des Karpathenvereins*. Stuttgart : Arbeitsgemeinschaft der Karpathendeutschen aus Slowakei, 1961. 52 s.
- GULYÁS, Pál. *Magyar írók élete és munkái*. Köt. 1 – 6. Budapest, 1939 – 1943.
- GYŐRY, Tibor. *Magyarország orvosi bibliográfiája 1472-1899*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1900. 252 s.
- HAHN, Géza. *A magyar egészségügy története*. Budapest : Medicina Könyvkiadó, 1960. 198 s.
- HALLON, Ľudovít. *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938 : (Rozvoj alebo úpadok?)*. Bratislava : Veda, 1995. 211 s.

- HÁBL, Vlastimil. Z histórie Trenčianskeho múzea. In *Múzeum*, 2007, roč. 53, č. 2, s. 12-18.
- Heinrich Wallmann [online]. [cit. 2008-07-08]. Dostupné na internete: <http://www.sound-of-winter-sports.com/wiki/index.php/Heinrich_Wallmann>.
- HERČKO, Ivan. *Banická a lesnícka akadémia slovom a obrazom*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica, 2008. 286 s.
- HERČKO, Ivan. História mineralogického a geologického výskumu od založenia Ríšskeho geologického ústavu roku 1850 do vzniku ČSR roku 1918. In *História geológie na Slovensku I*. Bratislava : Štátny geologický ústav Dionýza Štúra, 2002, s. 183 – 292.
- HERČKO, Ivan. O činnosti Banskoštiavnickej lekárskej a prírodovednej spoločnosti. In *Stredné Slovensko : vlastivedný zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica, 1982, roč. 2, s. 192 – 213.
- HERČKO, Ivan. *Osobnosti Banskej Štiavnice a okolia*. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 1995. 294 s.
- HERČKO, Ivan. Z činnosti Banskoštiavnickej lekárskej prírodovednej spoločnosti. In *Mineralia Slovaca*, 1979, roč. 11, č. 4, s. 379 – 383.
- HERČKO, Ivan. Vznik a činnosť Banskoštiavnického zdravotníckeho a prírodovedného spolku. In *Acta Universitatis Matthiae Belii : séria environmentálna ekológia*. Roč. 4, č. 1, 2005. - Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2005. S. 64-80.
- HERMAN, Otto. *Magyarország pók-faunája I*. Budapest : Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 1876. 430 s.
- HINDÁK, František. Algológia na Slovensku – história, súčasnosť a jej ciele. In *Zborník referátov zo 7. zjazdu SBS pri SAV : Hrabušice 21. – 25. júna 1999*. Spišská Nová Ves : Správa Národného parku Slovenský raj, 1999, s. 60 – 65.
- HINDÁK, František. Prínos MUDR. Jozefa Pantočka k algologickému výskumu Slovenska. In *Veda a technika v dejinách Slovenska 7*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pred dejiny vied a techniky SAV, 1996, s. 17 – 21.
- HINDÁK, František – ZAHLBRUCKNEROVÁ, Alžbeta. Význačný svetový lichenológ Alexander Zahlbruckner (1860 – 1938). In *Biológia*, 1979, roč. 34, č. 4, s. 345 – 346.
- História medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny v kontexte vývoja európskej vedy*. Zost. Ľudmila Pavlíková, Milan Beniák a kol. Bratislava : Jaga, 2000. 303 s.
- HOLEC, Roman. Barón v službách roľníka : (Gregor Friesenhof). In *Historické štúdie 34*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1993, s. 77 – 106.
- HOLUBY, Jozef Ľudovít. *Národopisné práce*. Zost. a úvod napísal Ján Mjartan. Bratislava : vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958. 543 s.
- HOLUBY, Jozef Ľudovít. *Rozpomienky*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965. 219 s.
- HOUDEK, Ivan – BOHUŠ, Ivan. *Osudy Tatier*. Bratislava : Šport, 1976. 241 s.
- [HRABOVEC, Ivan]. Knižnica Prírodovedného spolku župy Trenčianskej. In *Trenčianske kultúrne rozhľady*, 1982, č.9, s. 12 – 13.
- HRABOVEC, Ivan. Lekársko-lekárnický a prírodovedný spolok župy Nitrianskej (1888 – 1905). In MOROVICS, Tibor Miroslav (zost.). *Z dejín vied a techniky na Slovensku 17*.

- Bratislava : Historický ústav SAV, Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1997, s. 51-58.
- HRABOVEC, Ivan. Prínos Banskštiavnickej lekárskej a prírodovedeckej spoločnosti k výskumu flóry a fauny Slovenska. In *Dějiny věd a techniky*, 1997, roč. 30, č. 3, s. 181 – 186.
- HRABOVEC, Ivan. Prínos Bratislavského lekárskeho – prírodovedného spolku k botanickému výskumu Slovenska. In *Veda a technika v dejinách Slovenska 3*. Liptovský Mikuláš : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1987, s. 32 – 38.
- HRABOVEC, Ivan. Prínos prírodovedných spoločností k výskumu flóry a fauny Slovenska v druhej polovici 19. storočia. In *Biológia*, 1993, roč. 48, č. 4, s. 465 – 467.
- HRABOVEC, Ivan. *Prírodovedný spolok župy Trenčianskej (1877 – 1911)*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960. 60 s.
- HRABOVEC, Ivan. Rozvoj biologických vied s osobitným zreteľom na botaniku a zoológiu. In TIBENSKÝ, Ján a kol. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2*. Bratislava : Obzor, 1988, s. 460 – 503.
- HRABOVEC, Ivan. *Z dejín botaniky a zoológie na Slovensku do polovice 19. storočia*. Bratislava : Veda, 1990. 120 s.
- HRABOVEC, Ivan. Z histórie ekológie na Slovensku. In *Ekológia*, 1995, roč. 14, č. 3, s. 338 – 340.
- HRABOVEC, Ivan. Život a dielo J.L. Holubyho, jeho spolupráca s prírodovcami. In *Význam osobnosti Dr.h.c. Jozefa Ľudovíta Holubyho v dejinách vedy na Slovensku*. Bratislava : Krajské osvetové stredisko, 1986, s. 32 – 39.
- CHYZER, Kornél. *A Zemplénnvármegyei Orvos-Gyógyszerészi Segélyző Egyesület Története*. Budapest : Schmidl Sándor Könyvnyomdája, 1903. 52 s.
- JANKO, Ján. *Vědy o životě v českých zemích 1750 – 1950*. Praha : Archiv Akademie věd České republiky, 1997. 610 s.
- JANKO, Jan – ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. *Věda Purkyňovy doby*. Praha : Academia, 1988. 291 s.
- JANOVŠKY, LÁSZLÓ. A Trencsén vármegyei Természettudományi Egyesület története 1877 – 1895. In *A Trencsénvármegyei Természettudományi Egyesület Évkönyve, 1894 – 95*, 17 – 18. évf., s. 24 – 54.
- Johann Baptist Wiesbauer [online]. [cit. 2010-02-22]. Dostupné na internete: <http://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Baptist_Wiesbauer>.
- JIROUŠKOVÁ, Marta. Vývoj zdravotníctva v Košiciach v 19. storočí, vznik činnosti lekárskeho spolku. In *MUDr. Ľudovít Markušovský a jeho doba*. Zost. Peter Švorc. Prešov : Katedra dejín archívniectva FF UPJŠ Prešov, 1993, s. 135-139.
- JUNAS, Ján. *Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku*. Martin : Osveta, 1990. 277 s.
- JUNAS, Ján – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny medicíny a zdravotníctva*. Martin : Osveta, 1985. 562 s.
- JURKOVIČ, Miloš. Organizačné možnosti a organizácie prírodovedcov na Slovensku od polovice 19. storočia. In *Dějiny věd a techniky*, 1975, roč. 8, s. 30 – 34.

- KAPPELEROVÁ, Alica – KOVÁCS, László. *150 rokov bratislavskej detskej nemocnice*. Bratislava : Slovak Academic Press, 2005. 199 s.
- KAPRONCZAY, Károly – SZEMKEŐ, Endre. A Magyar orvostársaságok kialakulása és fejlődése a 19. – 20. században. In *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1979, zv. 87 – 88, s. 141 – 155.
- KAPRONCZAY, Károly. *A magyarországi közegészségügy története 1770-1944 : Jogalkotás, közegészségügyi intézmények, szakirodalom*. Budapest : Semmelweis Egyetem Közegészségtani Intézet, 2008. 364 s.
- KAPRONCZAY, Katalin. *A magyar orvosi szaksajtó- és könyvkiadás a reformkorban és a neoabszolutizmus korában (1831 – 1867)*. Budapest : Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2004. 141 s.
- KAPRONCZAY, Katalin. A tudományos társaságok szerepe a magyar orvosi szakirodalom fejlődésében 1867 és 1914 között. In *Orvostörténeti Közlemények*, 2001, s. 146 – 177. Separát.
- KARADY, Viktor – NASTASĂ, Lucian. The University of Kolozsvár/Cluj and the students of the Medical Faculty 1872 – 1918 [online]. Budapest : Central European University, 2004 [cit. 2010-03-11]. 394 s. ISBN 973-86239-3-6. Dostupné na internete : <http://www.edrc.ro/docs/docs/medical/intregul_volum.pdf>.
- Karl Gustav Limpricht* [online]. [cit. 2009-04-15]. Dostupné na internete: <http://de.wikipedia.org/wiki/Karl_Gustav_Limpricht>.
- Karl Rechinger* [online]. [cit. 2009-08-20]. Dostupné na internete: <http://de.wikipedia.org/wiki/Karl_Rechinger>.
- ENGLISCH, Karol*. [online] [cit. 2010.01.05.]. Dostupné na internete: <<http://www.vysoke-tatry.info/vyklad.php?tatry=93>>
- KOTHAJ, Peter a kol. *Momenty z dejín slovenskej chirurgie : Profesor Kostlivý, jeho žiaci a nasledovníci*. Bratislava : Patria I., 1999. 397 s.
- KISS, Antal. Baráti megemlékezés, néhai Dr. Gyürki Lajosról. In *Rozsnyói Híradó*, 4.10.1874, évf. 2, s. 2.
- KISS, László. *Dejiny putovných schôdzi uhorských lekárov a prírodovedcov na Slovensku v rokoch 1842 – 1918*. 1977. Rukopis. Kandidátska práca.
- KISS, László. Dezider Velits (1860 – 1921), prvý univerzitný profesor ženského lekárstva a priekopník operatívnej gynekológie na Slovensku. In *Praktická gynekológia*, 2003, roč. 10, č. 1, s. 44 – 47.
- KISS, László. Doc. Dr. Hugo Schmid (1852 – 1912). In PAVLÍKOVÁ, Ľudmila – In BENIAK, Milan a kol. (zost.). *História medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny v kontexte vývoja európskej vedy 20. storočia*. Bratislava : Jaga, 2000. S. 103 – 105.
- KISS, László. Doc. Dr. Hugo Schmid (1852 – 1912), najvýznamnejší chirurg preduniverzitnej éry v Bratislave a jeho prínos v presadení včasnej appendektómie v Uhorsku. In *Slovenský Lekár*, 1999, roč. 12, č. 5, s. 515 – 517.
- KISS, László. Demokrácia kontra centralizáció az egészségügyben anno 1863-1868. In *Orvosi Hetilap*, 1992, 4. sz., s. 623-624.
- KISS, László. Jozef Chrenóczy-Nagy (1818-1892) – príspevok k dejinám zdravotníctva Nitrianskej župy v 18. a 19. storočí. In *Lekársky obzor*, 1993, roč. 42, č. 5, s. 225-230.

- KISS, László. Podiel lekárov zo Slovenska na rozvoji patologickej anatómie v Uhorsku a Sedmohradsku : (Pred 100 rokmi zomrel Gustáv Scheuthauer). In *Lekársky obzor*, 1993, roč. 42, č. 12, s. 563-569.
- KISS, László. 125 éve hunyt e laz első magyar őrijntézet negalapítója, Pólya József (1802-1873). In *Orvosi Hetilap*, 1998, 139. évf., 30. sz., s. 1805-1807.
- KISS, László. Dr. Gabriel Pávai Vajna (1851 – 1913) zabudnutý priekopník boja proti tuberkulóze na Slovensku. In *Medicínsky monitor*, 2001, č. 5, s. 32 – 34.
- KISS, László. Az idősebb és az ifjabb Zlamál Vilmos szerepe a veterinárius és a human medicina fejlődésében Magyarországon. In *Orvosi Hetilap*, 2003, 144 évf., 45. sz., s. 2231-2233.
- KISS, László. A Nyitra megyei orvosegyesület rövid, de tanulságos története (1839 – 184?) – Czilchert Róbert (1809 – 1884). In *Orvosi Hetilap*, 2009, 150 évf., 14. sz., s. 663 – 665.
- KISS, László. Prof. Dr. Nataniel Feuer (1844 – 1902) priekopník boja proti trachómu v Uhorsku. In *Medicínsky monitor*, 2002, č. 4, s. 31 – 32.
- KISS, László. Prvé pokusy s aplikáciou protidifterického séra na Slovensku : (K 150. výročiu narodenia E. Behringa). In *Prínos zdravotníckych pracovníkov v zdravotno-sociálnej oblasti*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 2004, s.23 – 27.
- KISS, László. Prvopočiatky séroterapie, priekopníci bakteriológie na Slovensku v 90-tych rokoch 19. storočia. In *Slovenský lekár*, 2004, roč. 14, č. 3 – 4, s. 122 – 124.
- KISS, László. Orvostörténeti helynevek a Felvidéken. Dunaszerdahely : Lilium Aurum, 2006. 213 s.
- KISS, László. Késmárktól a pesti Röntgen Intézetig : Alexander Béla pályafutásának (fel)vidéki szakasza. In *Orvosi Hetilap*, 2007, 148. évf., 24 sz., s. 1146-1148.
- KISS, László. A tüdővész szanatóriumi kezelésének kezdetei a XIX.-XX. század fordulóján a Magas Tátrában. In *Jubileumi Emlékkönyv : Három orvostörténetész köszöntése*. Budapest : Johan Béla Alapítvány, 2010. S 117-124.
- KISS, László. *Az orvostudomány felvidéki történetéből*. Piliscsaba : Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2010. 392 s.
- KOVÁČ, Dušan. a kol. *Kronika Slovenska I*. Bratislava, 1998.
- Krátke dejiny Slovenska*. Zost. Elena Mannová. Bratislava : Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2003. 369 s.
- KRCHNÁKOVÁ, Lucia. Verejné zdravotníctvo v Banskej Štiavnici. In LICHNER, M. a kol. *Banská Štiavnica – svedectvo času*. Banská Štiavnica : Študio Harmony, 2002, 138 s.
- KRISTÓF, György. Tudományos intézetek Erdélyben [online]. In *Ódon Erdély*. Budapest : Neumann, 2004 [2010-09-04] . Dostupné na internete: <<http://mek.niif.hu/04900/04920/html/mhodonerdely0019.html>>.
- Kronika medicíny*. Zost. Heinz Schott. Praha : Fortuna Print, 1994.
- KUČEROVÁ, Mária. Aurel Viliam Scherfel a jeho prínos pre analýzu minerálnych prameňov. In *IV. Balneohistorická konferencia*. Bojnice : IGHP, 1989, s. 50.

- KURUCOVÁ, Lívia – SVOBODOVÁ, Bronislava. Kúpele v inzerátoch : (uverejnených na stránkach Ročenky Uhorského karpatského spolku. In *Kniha 2009*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2009, s. 58 – 70. Separát.
- LANGER, Pavel. *Tajomstvá vnútornej sekrécie*. Martin : Osveta, 1986, 402 s.
- LEOPOLDINA : Geschichte Struktur Aufgaben [online]. Halle : Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina, 2007 [cit. 2008-10-04]. 44 s. Dostupné na internete: <http://www.leopoldina-halle.de/cms/fileadmin/user_upload/leopoldina_downloads/Leopoldina_Geschichte_Struktur_Aufgaben_2007_150_DPI.pdf>.
- LORX, Sándor. *A szepesmegyei orvosok és gyógyszerészek egyesületének 25 évi működése 1867-től 1892-ig*. Lőcse : Szepesi orvos-gyógyyszerész egyesület, 1893. 78 s.
- LOŽEK, Vojen. Dr. Karol Brančík jako malakoozolog. In *Zborník zo seminára k 100. výročiu založenia Prírodovedného spolku župy Trenčianskej a múzea v Trenčíne*. Trenčín : Trenčianske múzeum, 1977, s. 38 – 45.
- A magyar botanika helyzete a 19. század végén. In *Magyarország a XX. században : Műszaki és természettudományok* [online]. Főszer. Kollega Tarsoly István. 4. kötet. [cit. 2009-11-08]. Dostupné na internete: <<http://mek.niif.hu/02100/02185/html/946.html>>.
- Magyar Életrajzi Lexikon*. Köt. 1 – 3. Budapest, 1967, 1969, 1983.
- Magyar Zsidó Lexikon* [online]. Szerk. Ujvári Péter. Budapest : Pallas, 1929 [cit. 2009-08-22]. 1028 s. dostupné na internete: <<http://mek.niif.hu/04000/04093/html/index.htm>>.
- A Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve = Jahrbuch des Ungarischen karpathen-Vereines*. Évf. 1 – 22. Késmárk : [Magyarországi Kárpátgyesület], 1873-1895.
- MAKAI, František – KOKAVEC, Milan. *Historický pohľad na vznik a rozvoj ortopédie a traumatológie*. Bratislava : Vydavateľstvo HERBA, 2004. 108 s.
- MANNOVÁ, Elena. Spolky a demokratizácia spoločenského života v Gemeri-Malohont v 19. storočí. In *Obzor Gemera-Malohontu*, 1992, roč. 23, č. 4, s. 173 – 178.
- Medzinárodné sympóziu k dejinám medicíny a farmácie : Zborník príspevkov z vedeckého sympózia 8. – 10. júna vo Vysokých Tatrách*. Bratislava : Slovenská lekárska spoločnosť, 1994. 200 s.
- MÉSÁROŠ, Július a kol. *Dejiny Slovenska 2 : Od roku 1848 do roku 1900*. Bratislava SAVU, 1968. 647 s.
- MIHÓKOVÁ, Mária. *Slovník košických osobností 1848 – 1918*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1995. 532 s.
- MJARTAN, Ján. Holuby ako národopisec. In HOLUBY, Jozef Ľudovít. *Národpisné práce*. Bratislava : vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958, s. 36 – 49.
- MOROVICS, Miroslav Tibor. Význam prírodovedných a lekárskejších spolkov v dejinách vedy v Uhorsku a osobitne na Slovensku v 19. storočí. In *Studia bibliographica Posoniensia 1/2008*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2008, s. 15 – 33.
- MRUŠKOVIČ, Štefan, DARULOVÁ, Jolana, KOLLÁR, Štefan. *Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2005. 253 s.
- MULÍK, Ján. *Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1981. 174 s.

- Nekrológ Dr. Jankura Iván szomolnoki orvosról.* [online] [cit. 2010-11-02]. Dostupné na internete <<http://szomolnok.jugiter.net/jankuria/index.htm>>
- NÖVÉNYTAN.* In *Magyarország a XX. században* 4. (kötet). Tudomány 1. Műszaki és természettudományok. [online]. [cit. 2010-02-17]. Dostupné na internete <<http://mek.niif.hu/02100/02185/html/945.html>>
- A Nyitrávármegyei Orvos-Gyógyszerészi és Természettudományi Egyesület 1889/1890 – 1897/1900.* 1 – 6 évf. Nyitrán : Huszár István Könyvnyomdája, 1891 – 1901.
- OKÁLI, Ilja. Prínos Spolku k zoologickému výskumu Slovenska. In *Veda a technika v dejinách Slovenska 3* : zborník referátov na vedeckých seminároch z príležitosti 130. výročia založenia Bratislavského lekársko-prírodovedného spolku. Liptovský Mikuláš : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1987, s. 38-48.
- OKÁLI, Ilja. Prírodovedný spolok župy Trenčianskej a jeho prínos k entomologickému výskumu Slovenska. In *Zborník zo seminára k 100. výročiu založenia Prírodovedného spolku župy Trenčianskej a múzea v Trenčíne.* Trenčín : Trenčianske múzeum, 1977, s. 24 – 37.
- OKÁLI, Ilja a kol. *Slovník slovenských zoológov a zoológov so vzťahmi k územiu Slovenska.* Bratislava : Stimul, 1966. 137 s.
- OZOROVSKÝ, Vojtech – OSUSKÝ, Peter – SEDLÁČKOVÁ, Emília. *Fragmenty z dejín dermatovenerológie na Slovensku.* Bratislava : Juga, [2003]. 95 s.
- Österreichisches Biographisches Lexikon. Band 1 – 36.* Graz–Köln, 1957 – 1952.
- P. Erich Brandis.* [online] [Cit. 2010-04-05]. Dostupné na internete <http://www.yasni.de/ext.php?url=http%3A%2F%2Fwww.zobodat.at%2FD%2FrunD%2FD%2Fcached%2Fpersonen_details.php%3Fnr%3D57688&cat=ot>.
- PALATINUS, József. *A szabadkőművesség bűnei.* 4. kiad. Budapest, 1938–1939. Budai-Bernwaliner József ny. 3 zv. [13] 131, 397, 91 s.
- A Pallas Nagy lexikona az osszes ismeretek enciklopediája tizehat kotetben.* Köt. 1 – 18. Budapest : Pallas, 1893 – 1904.
- PÁLVÖLGYI, Balázs. *A magyar közegészségügyi közigazgatás intézményrendszere (1867 –1914),* 2006. 316 s. Dizertačná práca.
- PECIAR, Vojtech. Stručný prehľad dejín bryologického výskumu Slovenska od najstarších čias až podnes. In *Biológia*, 1979, roč. 34, č. 1, s. 75.
- PECIAR, Vojtech. Z dejín botaniky a zoológie na Slovensku do polovice 19. storočia. In *Acta Facultatis rerum naturalium Universitatis Comenianae.* Botanica 39. Bratislava : Univerzita Komenského, 1992, s. 87 – 88.
- PEKAŘOVÁ, Katarína. K dejinám lekársko-lekárnických spolkov na Slovensku do roku 1918. In *Studia bibliographica Posoniensia 1/2007.* Bratislava : Univerzitná knižnica, 2007, s. 111 – 125.
- PEKAŘOVÁ, Katarína. Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy : (k 140. výročiu založenia spolku). In *Studia bibliographica Posoniensia 1/2008.* Bratislava : Univerzitná knižnica, 2008, s. 34 – 41.
- PEKAŘOVÁ, Katarína. Mapy v optike Ročenky Uhorského karpatského spolku. In *Historické mapy.* Bratislava : Kartografická spoločnosť Slovenskej republiky ; Geografický ústav Slovenskej akadémie vied, 2005, s. 148 – 155.

- PEKAŘOVÁ, Katarína. Podiel osobností Tekova na činnosti lekárskejších a prírodovedných spolkov na Slovensku. In *Kniha 2006*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2006. S. 167-174.
- PEKAŘOVÁ, Katarína. Podiel vojenských lekárov na činnosti Bratislavského lekárskeho a prírodovedného spolku do r. 1918. In *Medicina Militaris Slovaca*, 2006, roč.8, č. 1, s. 59 –61.
- PEKAŘOVÁ, Katarína. Prírodné a lekárske vedy v E-bibliografii almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1701 – 1918 a ich experimentálne plnotextové sprístupnenie. In *Studia bibliographica Posoniensia 1/2008*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2008, s. 109 – 117.
- PEKAŘOVÁ, Katarína. Uhorský karpatský spolok a jeho vydania : k 130. výročiu založenia spolku. In *Knižnica*, 2003, roč. 4, č. 8, s. 365 – 368.
- PETRÁŠ, Milan. Názory na učenie Charlesa Darwina na Slovensku. In *Agrikultúra 21*. Bratislava : Príroda, 1987, s. 225-251.
- PETRIK, Géza. *Magyarország Bibliographiája 1712 –1860*. Köt. 1 – 4. Budapest : Kiadja Dobrowsky Ágnost, 1888-1892.
- PÉTER H., Mária. *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*. Kolozsvár : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2002. 524 s.
- PÉTER, Mihály – PÉTER, H. Mária. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának százéves tevékenysége 1906-2006. In *Orvostudományi Értesítő*, 2006, évf. 79 (4), s. 441-447.
- PICHLEROVÁ, Magdaléna. *Vedecký turizmus ako jedna z foriem cestovného ruchu v krajine Slovenska* [online]. [cit. 2009-03-11]. Dostupné na internete: <http://web.tuzvo.sk/files/FEE/katedry_fee/kptk/pichlerova_.pdf>.
- PODRIMAVSKÝ, Milan. *Dejiny Slovenska 3 : (od roku 1848 do konca 19.storočia)*. Bratislava : Veda, 1992. 829 s. ISBN 80-224-0078-5.
- Podtatranské múzeum v Poprade 1876 – 2006 : vydané pri príležitosti 130. výročia založenia*. Zost. Magdaléna Bekessová. Poprad : Podtatranské múzeum, 2006. 95 s.
- POSEWITZ, Tivadar. *A Magyarországi Kárpátgyesület története 1873 – 1898*. Igló : Magyarországi Kárpátgyesület, 1898. 170 s.
- PRACHÁR, Miroslav. Za históriou Spolku spišských lekárov a lekárníkov. In *Lekárnik*, 2003, roč. 8, č. 9, s. 32.
- Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2*. Zost. Ján Tibenský a kol. Bratislava : Obzor Košice : Slov. techn. múzeum, 1988. 1003 s.
- Priekopník röntgenológie Univ. Prof. MuDr. Vojtech Alexander*. Zost. Andrej Kutarňa, Eugen Vilček a kol. Poprad : Okresné osvetové stredisko, 1984. 261 s.
- Prínos zdravotníckych pracovníkov v zdravotno-sociálnej oblasti : (Minulosť a súčasnosť)*. Zost. Ľudmila Pavlíková a kol. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 2004. 61 s.
- REBRO, Augustín. *Vzácné a obdivované vody Slovenska*. Piešťany : Balneologické múzeum, 1996. 182 s.
- RIZNER, Ľudovít Vladimír. *Bibliografia písomníctva slovenského od najstarších čias do konca r. 1900*. Zv. 1 – 6. Martin : Matica slovenská, 1929 – 1932. 1410 s.

- ROSENBERG, Bernát. *A Zemplén-Vármegyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület 30 Éves Fenállásának s Működésének Története. S.-A.-Újhely* : A Zemplén Könyvnyomtató Intézete, 1900. 53 s.
- SEDLÁČKOVÁ, Eulália. *Spríevodca dejinami medicíny*. Bratislava : JUGA, 1995. 117. s.
- SEDLÁČKOVÁ, Eulália – SVOREŇ, Martin. *Zubné lekárstvo v dejinách medicíny*. [Bratislava] : Juga, [2000], s. 73 – 85.
- A Szepesi Orvos-Gyógyszerész Egylet Évkönyv 1894/95 – 1912*. 1 – 15 évf. Késmárk : Szepesi Orvos-Gyógyszerész Egylet, 1895 – 1913.
- SILAGI, Denis. Adalékok a „Pszichoanalízis – magyarországi vonatkozások“ témához. In *Thalassa*, 2009, évf. 20, sz. 1, s. 79 – 81.
- Slovenský biografický slovník*. Zv. 1 – 6. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994.
- SOLOVIČ, Ivan a kol. *Tuberkulóza* [online]. Vyšné Hágy : Národný ústav tuberkulózy, pľúcnych chorôb a hrudníkovej chirurgie, 2008 [cit. 2010-01-18]. 197 s. Dostupné na internete: <http://www.tuberkuloza.sk/index_files/Page1965.htm>.
- SÓTONYI, Péter. Patológiai vizsgálatok szerepe az igazságügyi orvostanban. In *Magyar Tudomány*, 2007, sz. 8, s. 1007 – 1013.
- STRELKA, J. MUDr. Emil Fleischer – cenný prínos do histórie otorinolaryngológie na Slovensku. In *Choroby hlavy a krku*, 2000, roč. 2, č. 9, s. 56 – 57.
- SZELESTEI N., László. *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1960-1790*. Budapest : Oszk, 1989. 162 s.
- SZINNYEI, József. *Magyar írók élete és munkái*. Köt. 1 – 14. Budapest, 1891 – 1914.
- ŠEBESTA, Juraj. Virgil Klatt. In *Biografické štúdie* 25. Martin : Matica Slovenská, s. 91 – 100.
- ŠULAJ, Miroslav – SÁNYIOVÁ, Beata. História anesztéziológie vo svete a na Slovensku. In *Zborník príspevkov z 8. medzinárodného sympózia o dejinách medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny*. Martin : UK Jesseniova fakulta, 2007, s. 332 – 335.
- ŠULC, Ivan. *Uhorský karpatský spolok a Karpathenverein na Slovensku*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2004. 120 s.
- TAKÁČOVÁ, Zuzana – HEGYI, L. Prehľad dejín výchovy k zdraviu. In *Lekársky obzor*, 2004, roč. 53, č. 11, s. 442 – 446.
- A Tanácsköztársaság és a pataki Kollégium : Buza László emlékei 1919-ről. Kozzétési Bolvári-Takács László. In *Zempléni múzsa*, 2005, 5 évf., 3(19) sz. [online]. [cit. 22.1.2009] Dostupné na internete: http://www.zemplenimuzsa.hu/05_3/buza.htm
- TEREZČÁK, Ján. *Dejiny lyžovania na Slovensku 1860 – 1944*. Poprad : Slovenský lyžiarsky zväz, 1997. 360 s.
- Természetvédelmünk múltja. In *Magyarország a XX. században*. 2 köt. [online]. [cit. 2010-02-17]. Dostupné na internete <<http://mek.niif.hu/02100/02185/html/154.html>>.
- TERPLÁN Zénó – NÉMETH, Géza. *A Magyar Mérnök- És Építész-Egylet Közlönyének adatai 1867 – 1944 között*. Miskolc : Miskolci egyetem, 1998.
- TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Martin : Osveta, 1979. 534 s.
- TICHÝ, Miloš. Fakultná nemocnica v minulosti. In *Fakultná nemocnica Bratislava 1864 – 1989*. Bratislava : Alfa, 1989, s. 7 – 20.

- TÓTH, Ladislav – BELÁK, Vojtech. Spolok spišských lekárov a lekárnikov. In *Priekopník röntgenológie Univ .prof. MUDr. Vojtech Alexander*. Poprad : Okresné osvetové stredisko, 1984. S. 45-53.
- A Trencsén megyei Természettudományi Egylet Évkönyve 1878 – 1908/1910*. 1 – 33 évf. Trencsén : Nyomatott Skarnitzl X. Ferencznél, 1878 – 1910.
- TURČEK, M. Dejiny psychiatrie na Slovensku – časť II. a III. In *Protialkoholický obzor*, 1991, roč.26, č. 6, s. 403 – 414.
- URGELA, Jozef. *Dejiny lesníckeho školstva a vedy na Slovensku*. Martin : Osveta, 1985. 275 s.
- Veda a technika v dejinách Slovenska 3*. Liptovský Mikuláš : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky, 1987, s. 1 – 102.
- Veda a technika v dejinách Slovenska 6* : Zborník referátov na 19. Medzinárodnom kongrese ICCOHITEC, seminári História banskej dopravy na Slovensku a seminári z príležitosti 150. výročia narodenia Dr. Karola Brančíka. Liptovský Mikuláš : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a Techniky pri SAV, 1993. 239 s.
- VEKERDI, László. *A Tudománynak háza vagyon*. Piliscsaba : Magyar Tudománytörténeti Intézet, 1996. 148 s.
- VEKERDI, László. *Tudománypolitika a reformkori Akadémián* [online]. [cit.2009-04-03]. Dostupné na internete: <http://www.neumannhaz.hu/muvek/tudomanytortenet/2_Szakmatortenetek/MTA_tortenet/Vekerdi_tudomanypolitika.pdf>.
- Verhandlungen des Vereins für Naturkunde zu Presburg 1856-1912*. Évf. 1 – 32. Presburg [Vereins für Naturkunde zu Presburg], [1856] – 1913.
- VIRSÍK, Karol – KRIŠTÚFEK, Peter. *História boja proti tuberkulóze*. Bratislava : Národný ústav tuberkulózy a respiračných chorôb, 2000. 100 s.
- Zborník referátov zo seminára k 100. výročiu založenia Prírodovedného spolku župy Trenčianskej a múzea v Trenčíne*. Trenčín : Trenčianske múzeum v Trenčíne, 1977. 82. s.
- ŽÍDEK, Jaroslav et al. *Turistika*. Bratislava : Univerzita Komenského FTVaŠ, 2004. 183 s.
- ŽÍDEK, Jaroslav – PETROVIČ, Peter. *Lyžovanie*. Bratislava : Univerzita Komenského FTVaŠ, 2009. 96 s.

MENNÝ REGISTER

A

ÁCS, Eleonóra · 75
ÁDAM, Andrej · 193, 278
ADISON, Thomas · 161
ADLER, Leopold · 149, 278
AKANTISZ, Richard · 212
ALEXANDER, Vojtech · 44, 45, 46, 117,
124, 145, 146, 147, 148, 164, 184, 272,
273, 274, 275, 278
ALIBERT, Jean Louis · 150
AMBROS, P. · 217, 278
ANDRÁSSY, Július · 15
ANTOLÍK, Karol · 41
APÁTHY, István · 235
ARÁNYI, Ludovít · 137

B

BABÓ, Teodor · 152, 278
BALASSA, Ján · 112
BALLAGI, Aladár · 60
BASSINI, Edoardo · 105, 106
BÁTORI, Ármin · 227
BÄUMLER, Ján Andrej · 41, 213, 229, 278
BEAUFORT, A. · 245
BEAUREGARD, L. · 259, 260
BECK, Siegfried · 92
BEHRING, Emil Adolf · 97, 115, 117, 123,
199
BEL, Matej · 21, 177
BERNOLÁK, Anton · 22
BERZEVICI, Egid · 90
BIENENSTOCK, Ignác · 160, 278
BIER, Karl A. · 112, 113
BIRINGER, František · 76, 79, 80, 106, 124,
125, 132, 149, 178, 190, 278, 279
BÍRÓ, Lajos · 91, 241, 279
BITTERA, Karol · 205, 279
BÖCKH, Hugo · 65, 67
BÖCKH, Juraj · 36, 41, 243, 247, 253, 255,
263, 279
BÓDOGH, Albert · 192
BOGSCH, Ján · 242
BÓKAY, János · 117
BOLEMAN, Gejza · 67

BOLEMAN, Štefan · 64, 66, 135, 136, 155,
168, 174, 175, 190, 279, 280
BOLLA, Ján · 41, 213, 215, 240, 280
BONTILOVITS, Izabela · 35
BORBÁS, Vince · 91, 206
BOŠIANSKY, Jozef (Bossányi) · 263
BRANČÍK, Karol (Brancsik) · 67, 68, 70, 71,
73, 126, 127, 171, 178, 236, 238, 239, 240,
243, 244, 245, 249, 250, 251, 252, 253,
254, 263, 264, 276, 280, 281
BRANDIS, Erich · 69, 219, 281
BRANDT, Marten Thure Emil · 132, 285
BREHM, Alfred Edmund · 261
BREHMER, Hermann · 121
BRUCKNER, Viktor · 90
BUFFON, George Louis · 259
BUGÁT, Pál · 23, 24

C

CORNET, Georg · 119, 122
CSÁKY, Albin · 90
CSÁKY, Karol · 116, 117
CSÉK, Mariska · 75
CSERÉPY, Ferdinand · 259, 260, 265, 281
CSEREY, Adolf · 61, 64, 67, 212, 215, 224,
281
CUVIER, Georges · 199
CYPRIÁN, rehoľník · 231
CZAKÓ, Koloman · 91, 218, 224, 282
CZIBUR, Bartolomej · 58
CZILCHERT, Róbert · 23
CZIRBUSZ, Gejza · 91

Č

ČIPÉK, Ján (Csippék) · 193, 282

D

DAITS, Eduard · 123, 156, 282
DALMADY, Zoltán · 160, 161, 282
DANNHAUSER, Rudolf · 264
DARWIN, Charles · 37, 152, 198, 204, 205,
206, 258, 275, 282
DEÁK, Iľonka · 75

DEGEN, Arpád · 206, 212
DÉCHY, Móric · 85, 92
DÉNES, František · 84, 90, 92, 282
DETWEILER, Peter · 121
DIETRICH, Jozef · 237, 254, 282
DIVALD, Karol ml. · 88
DIVALD, Karol st. · 88
DOBROVIČ, Matej (Dobrovits, Dobrovics) ·
41, 119, 120, 150, 151, 152, 196, 205, 282
DOHAN, Norbert · 145, 185, 282
DOHMANN, Štefan · 191
DÖLLER, Anton · 81, 90
DRUCKER, Hugo · 177, 282
DUKA, Teodor · 57, 59

E

EBENHÖCH, František · 252, 282
EDERER, Anton · 203, 282
EHRlich, Paul · 152
EINHORN, Alfred · 114
ELLEND, Jozef · 56
ENDLICHER, Štefan Ladislav · 207, 209,
215, 234
ENGEL, Ján Jakub · 175
ENGEL, Ján Kristián · 175
ENGLISCH, A. Karol · 92, 243, 256, 283
ENTZ, Géza · 235

F

FÁBRY, Arpád · 158, 159, 283
FÁI, Matej Mikuláš · 122, 160, 283
FALLER, Gustáv · 67, 131, 132, 142, 283
FARBAKY, Štefan · 67
FEHLING, Hermann · 131
FEIGLER, František · 37
FEJEŠ, Ján · 22
FEKETE, Ľudovít · 66, 220, 283
FEUER, Nataniel · 126
FIALKA, Gustáv · 185, 283
FILARSZKY, Ferdinand · 91, 211, 225, 232,
283, 284
FISCHER, Daniel · 20, 21
FISCHER, Jakub · 37, 40, 41, 115, 134, 135,
136, 138, 184, 196, 303
FISCHER, Mikuláš · 90, 91
FLEISCHER, Emil · 163, 284
FLEISCHER, Fridrich · 46
FODOR, Jozef · 139
FRANTIŠEK Jozef I. · 15
FRÄNKEL, Bernhard · 163
FREUND, Max · 133, 284
FREY, Peter · 69

FRIDRICH, Alojz · 107, 109, 156, 157, 191,
192, 284
FRIESENHOF, Gregor · 18, 79
FRIVALDSKÝ, Imrich · 238
FUCHS, Albert · 41
FUCHS, Fridrich · 258, 284

G

GABRIEL, Fridrich · 104, 107, 117, 161, 284
GANDOGGER, Michel · 232
GENERSICH, Anton · 137, 156
GENERSICH, Karol · 47
GERLEY, Ján · 160, 284
GESSEL, Alexander · 91
GEYER, Gustáv Július · 91, 222, 242, 256,
260, 284, 285
GLATZ, Samuel · 173, 285
GÖTZ, Konrád · 69
GRAEF, Albert · 141, 142, 143
GREILICH, Jozef · 41
GREISIGER, Michal · 44, 47, 91, 117, 248,
261, 262, 285
GRESCHIK, Viktor · 91, 214, 285
GRÓSZ, Emil · 195
GRÜNFELD, Žigmund · 178, 285
GSCHWANDTNER, Gustáv (György) · 65
GUBER, Jozef · 221, 266
GUHR, Michal · 121, 153, 285
GÜNTER, D.J. · 219, 285
GUOTH, Jonáš Bohumil · 22, 52
GUTLOHN, Henrich · 132
GUTTMANN, Leopold · 112, 150, 285
GYÖRFFY, Štefan · 91, 206, 215, 228, 231,
233, 285, 286, 298
GYÜRKY, Ľudovít · 52

H

HABERMANN, Bernard · 237
HAECKEL, Ernest Heinrich · 198
HALSTED, Wiliam · 112
HAMMESBERG, Arpád · 175, 286
HANTKEN, Maximilián · 61
HANVAY, Zoltán · 260, 265, 286
HARTIG, Georg Ludwig · 227
HARTLAUB, Gustav · 231, 248, 286
HATA, Sahachiro · 152
HAUER, Ernest · 36, 116, 286
HAUSSMANN, Alojz · 190
HAŽLINSKÝ, Fridrich (Hazslinszky) · 41,
206, 212, 214, 215, 227, 231, 243, 285,
286
HEBRA, Ferdinand · 150

HECHT, Dávid · 163, 286
HELM, Ervín · 257, 286
HELMHOLTZ, Hermann · 141
HENLE, Jakob · 199
HERMAN, Oto · 235, 243, 262, 305
HERMANN, Emil · 67
HOENNING O'CAROLL, Emil · 73
HOHENLOHE, Kristián Kraft · 264, 287
HOLUB, Emil · 69
HOLUBY, Jozef Ľudovít · 41, 73, 207, 209,
210, 213, 215, 218, 222, 223, 228, 229,
230, 232, 233, 234, 276, 287, 288
HOPPE-SEYLER, Ernst F. I · 204
HORNYAI, Vojtech · 59
HORVÁTH, Gejza · 59, 239
HRADSKÝ, Jozef (Hradszky) · 91, 267, 288
HUBER, Imrich · 254, 288
HÜCKL, Ernest · 113, 114, 152, 189, 288
HUSZ, Ámin · 243, 256, 288
HUXLEY, Thomas Henry · 198

C

CHERNEL, Štefan · 41, 247, 288
CHORINSKI, Filoména · 69
CHRENÓCI-NAGY, Jozef (Chrenóczy) · 74,
78, 190, 247
CHYZER, Kornel · 27, 53, 58, 59, 168, 180,
241, 246, 288

I

INDALI, Šarlota · 69

J

JANKA, Viktor · 206
JANKURA, Ivan · 104, 162, 288
JÁRMAY, Ladislav · 47, 122, 288
JELENTSIK, Ferdinand · 128, 129, 289
JEŽOVIČ, Karol (Jezsovics) · 60, 66
JUKOVITS, Anton · 252, 289
JURÁNYI, Lajos · 206

K

KAÁN, Karol · 262
KÁCSER, Móric · 177, 289
KALECSINSZKY, Sándor · 179
KALCHBRENNER, Karol · 91, 214, 289
KANITZ, Ágost · 206

KANKA, Karol · 40, 119, 120, 141, 142,
187, 289
KAPP, Jakub · 67, 110, 132, 289
KAPPER · 134
KÁRMÁN, Aladár · 52
KARSAI, František · 60
KEHR, Hans · 108
KELEČÉNI, Karol (Kelecsényi) · 241, 242,
289
KELLER, Emil · 75, 76, 174, 210, 224, 289
KEMPELEN, Rudolf · 254, 289
KENNGOTT, Gustáv Adolf · 30
KERPELY, Anton · 62
KIČKA, Emil (Kicska) · 132, 289
KIRÁLY, Arisztid · 142, 289
KISS, Albert · 89
KISS, Gabriel · 36
KLATT, Virgil · 41, 144
KLEIN, Eberhard · 47
KNAPP, Armín Jozef · 210, 290
KNEIPP, Sebastian · 166
KNETT, Josef · 176, 290
KOCOUREK, František · 59
KOČÍ, Karol · 240
KOCH, Róbert · 97, 118, 119, 120, 121, 199,
273
KOCHER, Emil Theodor · 106, 155, 160
KOLACZEK, Erwin · 202, 203, 226, 290
KOLBENHEYER, Karol · 84, 88, 90
KOLLER, Carl · 112
KOMÁROMI, Alexander · 108
KÖNIGSEGG-AULENDORFF, Gustáv · 40
KONKOLY-THEGE, Mikuláš · 18, 200
KORNHUBER, Andrej · 31, 41, 209, 215,
225, 246, 267, 290
KOTHAJ, Peter · 103
KOVÁCS, Jozef · 110
KOVÁTS, Ľudovít · 41, 136, 184
KÖVI, Imrich · 89
KRAEPELIN, Emil · 136
KRASZNYÁNSZKY, Karol · 177, 290
KREICHEL, Andrej · 47
KRÍŽ, Jozef Friedrich (Krzisch) · 174, 210,
220, 290
KUN, Zoltán · 59

L

LAGENBUCH, Karl · 108
LAKATOS, Imrich · 103, 290
LAMARCK, Jean Baptiste de · 198
LÁNG, Adolf František · 74, 202, 245
LÁNG, Emil · 173, 290
LANGER, Alexander · 237, 238, 254, 291

LAUFER, Ferdinand · 149, 291
LENARD, Filip · 144
LENGYEL PRZEMYSŁ, Daniel · 167
LENGYEL, Béla · 177
LENGYEL, Endre · 53, 58, 59
LEVERKÜHN, Pavol · 231
LIEBLEITNER, Ján · 247, 291
LIFTNER, Štefan · 259, 291
LIMPRICHT, Karl Gustav · 231, 285
LIPPAY, Alexander · 110, 142, 196
LÖFFLER, Friedrich · 116
LOHR, Adolf · 257, 291
LÖCHERER, Tomáš · 51, 104, 143, 153,
155, 157, 185, 291
LÖCHERER, Vavrinec · 59
LOISCH, Matej · 121
LORX, Alexander · 46, 117, 187, 291
LÖVY, Móric · 89
LUMNICER, Štefan (Lumnitzer) · 207, 209,
215

M

MACK, Eduard · 40, 112, 291
MACKENZIE, John · 162, 163
MÁDAY, Izidor · 262, 291
MAGÓCSY-DIETZ, Alexander · 91, 206,
211, 222, 282
MAJERSZKY, Vojtech · 223, 291
MAJLÁT, Bélo (Majláth) · 91, 179, 221, 292
MÁLTÁS, Karol · 67, 193
MARIKOVSKÝ, Gustáv · 48, 51
MARIKOVSKÝ, Pavol · 59
MARKUŠOVSKÝ, Ľudovít · 195
MARSOVSZKÁ, Adela · 69
MARSOVSZKY, Eugen · 69
MARTINY, Koloman · 73, 104, 108, 164,
165, 272, 292
MATHIASZ, Jozef · 60
MATOUSCHEK, František · 215, 292
MATTYASOVSKÝ, Jakub · 91
MAURER, Artúr · 52
MEČNIKOV, Il'ja Iljič · 199
MEDŇANSKÝ, Dionýz (Mednyánszky) · 40
MENDEL, Gregor Johan · 96, 199
MERGL, Edmund · 116, 129, 144, 196
MERGL, Karol · 37
MEŠKO, Mikuláš (Meskó) · 52, 187
METZGER, Eduard · 228, 292
METZGER, Krištof Martin · 20
MIGAZZY, Viliam · 90
MIHALECZ, Pavol · 69
MIHALECZOVÁ · 69
MIHALIK, Jozef · 91, 179, 210, 292

MILLER, Willoughby Dayton · 148
MORTON, WILIAM Th.G. · 111, 148
MUNKER, Henrich · 138, 196
MÜNNICH, Aurel · 90
MÜNNICH, Koloman · 91
MURPHY, John · 109
MYSKOVSZKY, Emil · 204, 292

N

NAGY TASNÁDI, Július · 60
NEHRING, Alfred · 260
NÉMETHY, Karol · 253, 258, 293
NEUMANN, Beno · 184
NIKEL SÉČI, Žigmund (Szécsi) · 67, 266,
297

O

OKEN, Lorenz · 20
ORDÓDY, Štefan · 85, 259, 293
ORIENT, Július · 52
ORTVAY, Teodor · 40, 230, 265, 266, 293
OTTAVA, Ignác · 80, 129, 143, 293

P

PÁL, Jakub · 162
PANTOČEK, Jozef (Pantocsek) · 40, 41,
144, 205, 216, 217, 218, 219, 223, 248,
252, 294
PASTEUR, Louis · 97, 199
PASZLAVSZKÝ, Alexander · 60
PATZEK, Móric (tiež Paczek) · 52
PÁVAI-Vajna, Gabriel (Pávay Vajna) · 118,
120, 121, 125, 155, 161, 184, 196, 294
PAVLÍK, Alexander · 80, 294
PAWLOWSKY, Alexander · 211, 294
PAX, Ferdinand Albin · 232
PAYER, Hugo · 81, 84, 88, 90, 233
PAZÁR, Andor · 175, 294
PAZSICZKY, Eugen · 242, 294
PELECH, Ján · 91, 92, 139, 253, 254, 258,
262, 265, 294
PETIAN, Ján Šalamún (Petényi) · 247
PEŤKO, Ján (Pettko) · 41, 66
PETRICSKÓ, Eugen · 64
PETROGALLI, Artúr · 73, 203, 224, 240,
294
PLENER, Ignác · 40
PODHRADSKÝ, Andrej (Podhradszky) ·
254, 258, 265, 294

POLLACSEK, Šimon · 126, 127, 128, 177,
294
POLÓNYI, Karol · 176
PÓLYA, Jozef · 134
POÓR, Imre · 27
POSEWITZ, Teodor · 87, 88, 92
PÓSCH, Aladár · 52
PRIESNITZ, Vincent · 166
PRIMICS, György · 91
PURKYNĚ, Jan Evangelista · 198

R

RAISZ, Gedeon · 53, 58, 59
RAPPENBERGER, Viliam · 73, 230, 295
RAYGER, Karol · 20
RAYMANN, Ján Adam · 20
RECKLINGHAUSEN, Friedrich · 156
RECHINGER, Karol · 225, 295
REJTŐ, Adolf · 227, 295
RIBAY, Jur · 22
ROCH, Július · 78
ROKYTANSKY, Karol · 107
ROMBAUER, Emil · 61
RÖNTGEN, Wilhelm Conrad · 96, 145
ROSENZWEIG, Bartolomej (neskôr
Rozsnyai) · 112, 141, 149, 295
ROTH, Karol · 41
RÓTH, Martin · 89, 90, 259, 260
RÓTH, Róbert · 243
ROTH, Samuel · 84, 85, 90, 91, 225, 260,
295. *Pozri*
ROTTENBERG, Ján · 133, 155, 158, 295
ROUX, Emil · 115, 117, 199
ROWLAND, Viliam · 41, 221, 246, 247,
266, 267, 295
RÓŽAI, Emil (Rózsay) · 41, 240, 241, 295
RUBER, Jozef · 52, 144
RUHIG, Teodor · 47
RUPRECHT, Martin · 119

S

SABRANSZKY, Henrich · 241, 242, 295
SAGORSKY, Ernst · 232
SALAMON, Gejza · 90
SEFRANKA, Gustáv Adolf · 174
SEPEŠHÁZI, Karol (Szepesházy) · 175
SCHARL, Pavol · 123, 295
SCHELLE, Róbert · 65, 66
SCHENEK, Štefan · 66, 227, 295
SCHERFEL, Aladár · 216
SCHERFEL, Viliam Aurel · 47, 91, 179, 211,
221, 222, 224, 295, 296

SCHILLER, Žigmund · 210, 220, 221, 234,
296
SCHILLINGER, František Xaver · 60, 66,
105, 115, 296
SCHLESINGER, Maximilán · 174, 296
SCHMID, Hugo · 41, 105, 108, 109, 111,
119, 120, 155, 160
SCHNEIDER, Gustav · 232
SCHNELLER, Augustín · 209
SCHÖPF-MEREI, Augustín · 112
SCHÜCH, Mária · 75
SCHUR, Johann Ferdinand · 232
SCHWAB · 244
SCHWANN, Theodor · 198, 199
SCHWARTZ, Oto · 64, 67
SCHWARTZER, Otto · 59
SCHWITZER, Samuel · 194
SIEGMETH, Karol · 82, 91, 92, 180, 296
SIGMUND, Jozef · 106, 108, 110, 111, 155,
156, 296
SIMONKAI, Lajos · 206, 211
SIMPSON, James Young · 112
SOHR, Róbert · 219, 296
SOLOWIJ, Adam · 154, 155, 297
SONTÁG, Mikuláš (Szontagh) · 47, 123,
168, 261, 298
SPENGLER, Alexander · 166
SPÓNER, Teodor · 231
STAUB, Móric · 91, 222, 297
STEIN, Filip · 135
STEINER, Anton · 47, 179, 297
STELZNER, Ferdinand · 203, 297
STENCZEL, Alexander · 46
STRASBURGER, Eduard · 199
STULLER, Július · 65, 67, 105, 192, 297
SUCHÁŇ, Martin (Szuchány) · 23
SZABÓ, Jozef · 65
SZABÓ, Samuel · 52, 139, 297
SZÁNTÓ, Karol · 225, 297
SZÁSZ, Augustín (pôvodne Sax) · 43, 45, 46,
158, 195, 295, 297
SZÉCHENYI, István · 21
SZÉP, Rudolf · 245, 297
SZEPESHÁZY, Štefan · 155
SZILY, Kálmán · 24
SZTAHOVSZKY, Anton (aj Stahovszky,
Stachovsky) · 114, 162, 163, 298
SZUBERT, A. · 88

T

TABLIC, Bohuslav · 22
TANDLICH, Ignác · 66, 113, 124, 135, 149,
190, 298

TÁTRAY, Gregor · 42, 44, 46, 298
TAUFFER, Vilmos · 108
TAUSCHER, Vojtech · 116, 118, 125, 138,
184
TAVEAU, Auguste · 148
TELBISZ, Benedikt · 73, 177, 298
TELEKI, Alexander · 90
TELEKI, Edmund · 67
TERRAY, Ludovít · 107, 192, 298
TÉRY, Edmund · 85
TEXTORISOVÁ, Izabela · 212
THALHAMMER, Ján · 239
THIEROT, Albert · 257, 298
THURÓCZY, Alžbeta · 75
THURÓCZY, Karol · 79, 110, 111, 116, 187,
190, 191, 299
THURÓCZY, Zuzana · 75
TOMASOVSKÝ, Imrich · 258, 299
TOMCSÁNYI, Imrich · 153
TÖRÖK, Ján · 51, 139, 299
TÓTH, Imrich · 66, 109, 110, 124, 125, 135,
161, 165, 188, 189, 190, 273, 299
TURBAN, Karl · 121
TUZSON, Ján · 67, 227, 299

U

UDRÁNSZKY, Ladislav · 74, 204, 245, 299
ULRICH, Viliam · 60
UNGAR, Samuel · 136
URBAUEROVÁ, Malvína · 32
URSZÍNYI, Július · 115, 116, 194, 300

V

VADAS VLKOLINSKÝ, Eugen · 262
VÁMOSSY, Štefan · 116
VÁNGEL, Eugen · 242, 300
VÉBER, Anton · 258, 300
VELIČ, Dezider (Velits, Velics) · 41, 108,
130, 131, 153, 154, 187, 188, 195, 196,
300

VIRCHOW, Rudolf · 95, 198
VITÁLIS, Štefan · 65, 67, 301
VRAGASSY, Viliam · 80, 113, 301
VRANÝ, Václav · 211

W

WAGNER, Ján · 211, 301
WÁGNER, Karol · 66
WACHTEL, Dávid · 167
WALLACE, Alfred Russel · 198
WALLMANN, Henrich · 81
WASSERMANN, August Paul · 151
WEBER, Samuel · 47, 81, 90, 92, 115, 175,
180, 301
WEISMANN, August · 198, 204
WEISZ, Eduard · 80, 178, 301
WEISZBERG, Žigmund · 59
WELWART, Adolf · 162
WERTHEIM, Ernst · 154
WERTNER, Móric · 119
WIDDER, Marek · 59
WIEDERMANN, Karol · 40
WIESBAUER, Johan Baptista (aj Wiesbauer)
· 216
WILLAN, Robert · 150
WOLKER, Jiří · 121
WOLMANNOVÁ, Emma · 32
WÜNSCHENDORFER, Karol · 231, 301

Z

ZAHLBRUCKNER, Alexander · 41, 214,
215, 225, 301
ZEHERY, Štefan · 52, 139, 140, 165, 273,
301
ZLÁMAL, Viliam (Zlamál) · 150, 151
ZSIGÁRDY, Aladár · 119, 144
ZUZÁK, Hugo · 134, 185, 301

RESUMÉ

Summary

Key theme of the monograph is a comprehensive analysis of the publication activities of natural –science and medical societies acting in the territory of the present Slovakia in the second half of the 19th century (till the year 1918) with a special attention paid on the science of life, and on health-medical themes. An introductory chapter outlines political, economic and social relations of the particular time period regarding the situation of the science and its institutional background in Hungary, especially in the territory of the present Slovakia. The second chapter concentrates on establishing of natural-science and medical societies abroad, and in Hungary. Certain circumstances of the establishment, membership, activities, and outstanding personalities of particular societies performing in the territory of the present Slovakia in the years 1850-1918, are included in the third chapter herein. Our attention has been paid especially on the societies, which performed their activities also through publishing the societies' annuals and yearbooks. The societies were following: *Natural-Science and Medical Society of Bratislava* seated in Bratislava, *Medical and Natural-Science Society of Banská Štiavnica* having its seat in Banská Štiavnica, *Natural-Science Society of the Trenčín County* with its seat in Trenčín, *Medico-Pharmaceutical Society of the Nitra County* established in Nitra, furthermore *Hungarian – Carpathian Society with wide-county scope*, and professional medico–pharmaceutical societies acting within the former *counties of Zemplín, Spiš and Gemer*.

The following chapter is devoted to the summary analysis of health-care and medical subjects, which were a content of the all societies in question. The chapter is focused on description of significant themes in the field of the health-care services and, a reflection of developing medical branches within the publication activities by the members of the societies. Consequently, the attention is paid on selected sciences of life, during societies' research activities of which the scientists obtained the most original results. We concentrated on the gradual specialization of the sciences about life within the scientific efforts of particular societies. The conclusions bring an overview of obtained knowledge within the observed thematic spheres.

(Preklad: PaedDr. Andrea Jančoškóvá)

Resüme

Das Schlüsselthema der Monographie ist die zusammenfassende Analyse der publizistischen Aktivitäten der naturwissenschaftlichen und ärztlichen Vereine, die in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts auf dem Gebiet der heutigen Slowakei gewirkt haben (bis das Jahr 1918), mit speziellem Hinblick auf die Lebenswissenschaften und die gesundheitlich-medizinische Thematik. Die Eingangskapitel schildert die Entstehung der naturwissenschaftlichen und ärztlichen Vereine in der Welt und in Ungarn. Die Gründungsumstände, die Mitgliederbasis, die Tätigkeit und die bedeutendsten Persönlichkeiten der auf dem heutigen Gebiet der Slowakei in den Jahren 1850 – 1918 wirkenden einzelnen Vereine bilden den Gehalt des dritten Kapitels. Im Mittelpunkt unseres Interesse waren die Vereine, die ihre Ziele auch durch die Herausgabe von Vereinsjahrenbüchern und Sammelchriften realisierten. Zu solchen gehörten „*Verein für Naturkunde zu Presburg*“ mit Wohnsitz in Pressburg, (heute Bratislava) Die *Schemnitzer ärztliche und naturwissenschaftliche Gesellschaft* mit Wohnsitz in Schemnitz, (heute Banská Štiavnica), in Trentschin (heute Trenčín) siedelnder „*Der naturwissenschaftliche Verein des Trensciner Comitates*“, in Neutra (heute Nitra) begründeter „*Verein für Ärzte und Apotheker und der Naturwissenschaftliche Verein*“ der Neutrauergesellschaft, weiter „*Der Ungarische Karpathen – Verein*“ in Kesmark (heute Kežmarok) mit der ganzlandschaftlichen Wirksamkeit und die professionellen ärztlichen und apothekarischen Vereine wirkende in der ehemaligen Sempliner, Zipser und Gömörer Gespanschaft.

Den Schwerpunkt des folgenden Kapitels bildet die zusammenfassende Analyse der gesundheitlichen und medizinischen Problematik, die den Gehalt von allen verfolgten Vereinen bildete. Das Kapitel ist auf die Aufzeichnung der dominanten Themen auf dem Gebiet der Gesundheitswissenschaft und die Betrachtung der entwickelnden ärztlichen Fächern in den publizistischen Aktivitäten eingestellt. Nachfolgende Aufmerksamkeit ist den ausgesuchten Lebenswissenschaften gewidmet, in deren Forschung die in Vereinen vereinbarten Naturwissenschaftler die Mehrheit der ursprünglichen Ergebnissen erreichten. Wir verfolgten die fortlaufende Spezialisierung von Lebenswissenschaften in den wissenschaftlichen Bestrebungen der einzelnen Vereine. Die Schlussfolgerung bringt die Zusammenfassung der erworbenen Erkenntnisse in den verfolgten thematischen Kreisen.

(Preklad: Vlasta Okoličányová)

Összefoglaló

A monográfia központi témáját a mai Szlovákia területén 1850-1918 között működő természettudományi és orvosi társulatok publikációs tevékenysége képezi, különös tekintettel a biológiai és az orvosi-egészségügyi témakörökre. A munka első fejezete a tárgyalt kor politikai, gazdasági és társadalmi viszonyait vázolja – a tudomány magyarországi, mindenekelőtt szlovákiai (felső-magyarországi) állapotának és intézményes hátterének szemszögéből vizsgálva. A második fejezet a természettudományi és orvosi társulatok általános és magyarországi fejlődéstörténetét ismerteti meg az olvasóval. A harmadik fejezet konkretizálja az elmondottakat a mai Szlovákia területén 1850-1918 között működő társulatokkal kapcsolatban, leírva azok alapításának körülményeit, tagsági bázisát, tevékenységüket, és bemutatja a vizsgált társulatok jelentősebb személyiségeit is. A szerző érdeklődésének középpontjában elsősorban azok a társulatok állnak, amelyek kiadói tevékenységet is folytattak, évkönyveket és egyéb kiadványokat bocsátottak ki. Ilyenek voltak: a *Pozsonyi Orvos- Természettudományi Egyesület*, a *Selmecbányai Orvosi és Természettudományi Egyesület*, a trencsényi székhelyű *Trencsén-megyei Természettudományi Egyesület*, a *Nyitra Vármegyei Orvos-Gyógyszerészi és Természettudományi Egyesület*, továbbá az országos jellegű *Magyarországi Kárpát-Egyesület*, valamint a Zemplén-, Szepes- és Gömörmege területén működő szakmai orvos-gyógyszerészi társulatok. A monográfia központi fejezeteiben a szerző az említett társulatok szakmai tevékenységét vizsgálja, leginkább az orvosi és egészségügyi témaköröket figyelemmel kísérve, ezek ugyanis többnyire jelen voltak az egyes társulatok tevékenységében. A negyedik fejezet rámutat a társulatok által leginkább tárgyalt egészségügyi problémákra és az orvostudomány fejlődésének reflexiójára a társulatok közleményeiben. Külön fejezet tárgyalja a biológiai tudományok köréből vett témákat is, ugyanis elsősorban éppen ezek kutatásában értek el eredeti eredményeket az egyes társulatokban működő természettudósok. Az ilyen jellegű közleményekben, illetve a társulatok tudományos törekvéseiben figyelemmel kísérhető a biológiai tudományok fokozatos specializálódása is. A monográfia utolsó fejezete összegzi és általánosítja a vizsgált témakörökkel kapcsolatos megállapításokat.

(Preklad: RNDr. Miroslav Morovics, CSc)

Katarína Pekařová
Prírodovedné a lekárske spolky na území Slovenska (1850-1918)
so zvláštnym zreteľom
na zdravotnícko-medicínsku tematiku a biologické vedy
v ich publikačných aktivitách

Odborný garant: RNDr. Miroslav Morovics, CSc.
Vydala Univerzitná knižnica v Bratislave
Zodpovedný redaktor: PhDr. Dušan Lechner

ISBN 978-80-89303-25-0

EAN 9788089303250